FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

16

LİTERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

16

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK
İSTANBUL – 2011
İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 13

OTUZ BİRİNCİ SİFİR 15

DÖRT YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Onların çoğu Allah'a iman etmez, onlar müşriktir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 17

DÖRT YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'tan sakınan kimseler için Allah bir çıkış yolu yaratır, farkında olmadığı yönden rızıklandırır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 20

DÖRT YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'O'nun benzeri bir şey yoktur (ke-mislihî)' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 23

BEŞ YÜZÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Onlardan biri: O'nun dışında ben ilahım derse, onu cehennemle cezalandırırız' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 26

BEŞ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'tan başkasına mı dua ediyorsunuz, sadık iseniz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 29

BEŞ YÜZ İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'a ve resulüne ihanet etmeyiniz, bildiğiniz halde emanetlerinize ihanet etmeyin' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 33

BEŞ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Onlara sadece dini Allah'a tahsis etmeleri emredildi; hanifler den olsunlar, namazı kılıp zekâtı versinler, işte dosdoğru din budur' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 38

BEŞ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Allah de, sonra onları bırak' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 42

BEŞ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Rabbinin hükmüne sabret, gözlerimizin önündesin' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 47

BEŞ YÜZ ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Onlar tuzak kurdu, Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır' ve 'Onlar tuzak kurdu biz de tuzak kurduk, onlar farkında değil' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 51

BEŞ YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 54

BEŞ YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan nura çıkartır' Ayeti Olan Kutub'un Menzilinin Bilinmesi 57

BEŞ YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Hangi nafakayı verirseniz, Allah onu yerine getirir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 62

BEŞ YÜZ ONUNCU BÖLÜM
Menzili 'Yeryüzünde haksız yere büyüklenenlere ayetlerimden yüz çevirteceğim' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 65

BEŞ YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'tan çekinirseniz, sizin için furkan yaratır' ve 'Allah'tan çekinin (takva), o size öğretir' Ayetleri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 69

BEŞ YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Derileri her olgunlaştığında başka derilerle değiştiririz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 72

BEŞ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Kef, ha, ya, ayn, sad! Rabbinin kulu Zekeriya'ya olan rahmetinin zikredilmesidir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 76

BEŞ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Allah'a tevekkül edene Allah yeter' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 78

BEŞ YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Davud onu sınadığımızı zannetti, rabbinden bağışlanma diledi, rükûya kapandı ve secde etti' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 81

BEŞ YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'De ki babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, bozulmasından korktuğunuz ticaretiniz, beğendiğiniz evleriniz size Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolundan savaşmaktan daha sevimli geliyorsa, Allah'ın emrinin gelişine kadar bekleyiniz' ve 'Hepiniz Allah'a kaçınız' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 85

BEŞ YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Yeryüzü bütün genişliğiyle onlara dar gelmiş, nefisleri de daralmış, Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 90

BEŞ YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Kalplerinden korku gidince, rabbiniz ne buyurdu derler; onlar da, Hak olanı buyurdu derler; O Ali ve Kebîr'dir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 94

BEŞ YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Allah'a ve peygamberine size hayat verecek bir işe çağırdıklarında icabet ediniz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 98

BEŞ YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Duyan kimseler icabet edebilir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 103

BEŞ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Azıklanın, azığın en hayırlısı takvadır, ey akıl sahipleri, Ben'den korkun' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 107

BEŞ YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Onlar mallarından infak ederler, kalpleri rablerine dönmeleri hususunda ürperir, onlar iyiliklere koşanlardır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 110

BEŞ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Rabbinin makamından korkana gelirsek...' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 113

BEŞ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'De ki; denizler rabbinin kelimelerini yazmak için mürekkep olsaydı, rabbinin kelimeleri bitmeden denizler biterdi, bir o kadar daha yardıma gelse bile...' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 117

BEŞ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'ın sınırlarını aşan kimse kendine zulmetmiştir, bilemezsin, belki Allah bundan sonra bir iş yapar' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 120

BEŞ YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Seni sabit kılmasaydık, sen de bir miktar onlara meyletmiş olurdun' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 124

BEŞ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sabah akşam rablerinin rızasını arayarak, dua edenlerle birlikte sabret, gözlerini onlardan ayırma' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 126

BEŞ YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür, kim affeder ve arayı düzeltirse, onun ücreti Allah'a kalmıştır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 129

BEŞ YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Temiz şehrin bitkileri rabbinin izniyle (temiz) çıkar' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 132

BEŞ YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'İnsanlardan gizlerler, Allah'tan gizlemezler, Allah onlarla beraberdir, Allah onların yaptıklarını bilir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 136

BEŞ YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Bulunduğunuz her işte veya okuduğunuz Kur'an'da veya yaptığınız işte biz sizi görürüz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 138

BEŞ YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Kuşkusuz namaz müminler üzerinde vakti belirlenmiş olarak farz kılınmıştır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 142

BEŞ YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Kullarım beni sana sorduklarında, ben onlara yakınım, dua edenin duasına karşılık veririm' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 146

BEŞ YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Sen büyük bir ahlak üzeresin' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 150

BEŞ YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah'ı ayakta, otururak ve yatarak zikredenler' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 152

BEŞ YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM
Düsturu 'Dünya nimetini (hars) isteyene onu veririz, onun ahirette nasibi kalmaz' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 154

BEŞ YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM
Düsturu 'İnsanlardan korkarsınız, Allah'tan korkun' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 156

BEŞ YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sana emredildiği gibi dosdoğru ol' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 160

BEŞ YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Allah'a kaçınız' Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 163

BEŞ YÜZ KIRKINCI BÖLÜM
Menzili 'Onlar yanlarına çıkana kadar sabretselerdi, kendileri için daha iyi olurdu' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 165
BEŞ YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Sizden zalim olanlara büyük azap tattırırız' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 169
BEŞ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Kim bu dünyada âmâ ise ahirette de âmâ ve yolunu şaşırmıştır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 171
BEŞ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Peygamber size neyi verirse onu alın' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 173
BEŞ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Düsturu 'O'nun nezdinde güçlü gözetmenler vardır' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 176
BEŞ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM
Düsturu 'Secde et, yaklaş' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 180
BEŞ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM
Menzili ve düsturu 'Zikrimizden yüz çevirenden sen de yüz çevir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 181
BEŞ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Emredilen yerine getir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 184
BEŞ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM
Düsturu ve Menzili 'Beni zikredin ki sizi zikredeyim' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 185
BEŞ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM
Menzili 'Müstağni olana gelirsek, sen ona destek çıkmaktasın' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 187
BEŞ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Rabbi dağa tecelli ettiğinde onu paramparça etti' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 189
BEŞ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Allah, peygamberi ve müminler sizin amelinizi görecektir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 191
BEŞ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM
Menzili 'Onlar nefislerine zulmettiklerinde sana gelmiş olsalardı' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 193

BEŞ YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Allah onları artlarından ihata eder' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 194
BEŞ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Menzili 'Zannetme ki kendilerine verilenlerle sevinenler ve yapmadıkları işlerle övülmeyi sevenler...' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 196
BEŞ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM
Zamanımızdan Kıyamete Kadarki Diğer Kutupları Zikretmemi Engelleyen Sebebin Bilinmesi 198
BEŞ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM
Menzili 'Mülkün elinde olduğu Allah münezzehtir' Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi 199
BEŞ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM
Genel Anlamıyla Hatmü'l-Evliya'nın Bilinmesi 201

OTUZ İKİNCİ SİFR 203

BEŞ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM
İzzetin Sahibi Olan Rabbe Ait Esma-i Hüsna ve İsimlerden Allah'a Verilmesi Caiz Olan ve Olmayanların Bilinmesi 205
İLAHLIK MERTEBESİ
Allah İlahi İsmi 206
RABBANÎ MERTEBE
er-Rab İlahi İsmi 210
RAHMÛT MERTEBESİ
er-Rahman, er-Rahim İlahi İsmi 216
MÜLK VE MELEKÛT MERTEBESİ
el-Melik İlahi İsmi 219
TAKDİS MERTEBESİ
el-Kuddûs İlahi İsmi 221
SELAM MERTEBESİ
es-Selam İlahi İsmi 223
EMAN MERTEBESİ
el-Mü'min İlahi İsmi 228
ŞAHADET MERTEBESİ
el-Müheymin İlahi İsmi 231
İZZET MERTEBESİ
el-Aziz İlahi İsmi 235
CEBERUT MERTEBESİ
el-Cebbar İlahi İsmi 239

KİBRİYA KAZANMA MERTEBESİ
el-Mütekebbir İlahi İsmi 242
HALK VE EMİR MERTEBESİ
el-Halık İlahi İsmi 246
BÂRİ OLMAK MERTEBESİ
el-Bâri İlahi İsmi 249
TASVİR MERTEBESİ
el-Musavvir İlahi İsmi 252
ÖRTÜLERİ ÇEKME MERTEBESİ
el-Gaffar, el-Gafir ve el-Gafur 257
KAHIR VE EZME MERTEBESİ
el-Kahır İlahi İsmi 262
VEHB (VERME) MERTEBESİ
el-Vehhab İlahi İsmi 265
RIZIKLAR MERTEBESİ
er-Rezzak İlahi İsmi 269
FETİH MERTEBESİ
el-Fettah İlahi İsmi 273
BİLGİ MERTEBESİ
el-Alîm, el-Alim ve el-Allâm 278
KABZ MERTEBESİ
el-Kâbız İlahi İsmi 281
BAST MERTEBESİ
el-Bâsıt İlahi İsmi 285
HAFZ (ALÇALTMA) MERTEBESİ
el-Hafz İlahi İsmi 289
RİF'AT (YÜKSEKLİK) MERTEBESİ
er-Refi' İlahi İsmi 293
İ'ZAZ (AZİZ KILMA) MERTEBESİ
İ'zaz İlahi İsmi 299
ZELİL KILMA MERTEBESİ
İzlal İlahi İsmi 302
SEM' (DUYMA) MERTEBESİ
Semi' İlahi İsmi 306
BASAR (GÖRME) MERTEBESİ
el-Basîr İlahi İsmi 310
HÜKÜM MERTEBESİ
el-Hakem İlahi İsmi 315

ADALET MERTEBESİ
el-Adl İlahi İsmi 318
LÜTUF MERTEBESİ
el-Latîf İlahi İsmi 322
HUBRA VE İHTİBAR (BİLGİ EDİNME) MERTEBESİ
el-Habîr İlahi İsmi 326
HİLİM (GÜCÜ VARKEN BAĞIŞLAMA) MERTEBESİ
el-Halîm İlahi İsmi 329
AZAMET MERTEBESİ
el-Azîm İlahi İsmi 332
ŞÜKÜR MERTEBESİ
eş-Şekûr İlahi İsmi 335
ULUV (ULVİLİK) MERTEBESİ
el-Alî İlahi İsmi 339
İLAHİ KİBRİYA MERTEBESİ
el-Kebir İlahi İsmi 345
HIFZ (KORUMA) MERTEBESİ
el-Hafîz İlahi İsmi 348
BESİNLERİ BELİRLEME MERTEBESİ
el-Mukit İlahi İsmi 353
İKTİFA MERTEBESİ
el-Hasîb İlahi İsmi 357
CELAL MERTEBESİ
el-Celil İlahi İsmi 361
KEREM MERTEBESİ
el-Kerîm İlahi İsmi 366
MURAKABE MERTEBESİ
er-Rakîb İlahi İsmi 369
İCABET MERTEBESİ
el-Mucîb İlahi İsmi 373
GENİŞLİK MERTEBESİ
el-Vasi İlahi İsmi 377
HİKMET MERTEBESİ
el-Hakim İlahi İsmi 381

DİZİN 387

SON NOTLAR 393

OTUZ BİRİNCİ SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

DÖRT YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Onların çoğu Allah'a iman etmez, onlar müşriktir'*[1] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Şeriatı akıl ve iman kabul eder
Aklın ölçüsü ve terazisi var

Allah katında bilgiler var, onları bilemez
Terazisi üstün derin akıllı bilir onları

Akıl ve iman var sadece, ortak olurlar tenzihte
O zaman hüsrana uğramazlar

İman bir tarafta tek başına kalır
Şeriata dayanarak varlıkların O'na benzediği hükmünü verir

Akıl, fikir gücü yönünden reddeder bu hükmü
Burhan da teyit eder onu bu hükümde

Peygamberden başkası getirseydi o bilgiyi
Hemen tekfir eder ve suçlar onu

Olması gerekenden başka bir şekilde tevil edilse o bilgi
Söylediğim hakkında kesin bir delilim yok der

Allah'ın bir sırrı var ki onu sadece
Ferîd bilebilir ki o da insan

Allah yaratılışın suretini kemale erdirir
Hakkın suretiyle; Kur'an furkandır

Hakikat bir, hüküm farklı
İki taraf için böyle; yok bir eksiklik

Allah şöyle buyurur: *'İman eden ve salih amel işleyenler pek azdır (ma-hüm).'*[2] Ayette geçen *ma* edatı zait sayılırsa anlam böyledir. Az olanlar Allah'a iman edenlerdir, çünkü Allah'ı birleyenler (gerçekte) O'nu O'nunla birleyenlerdir. Allah'ı -O'nunla değil- nefislerine göre birleyenler tevhide şirk katanlardır. Bu düstur Allah'ın birliğine imanı vermez, fakat elest âlemindeki misakı müşahedeyi sağlar. Söz konusu misak ayette şöyle anlatılır: *'Hani Rabbin Âdemoğullarının zürriyetlerini bellerinden alarak kendilerine şahit tutmuş ve 'Ben sizin rabbiniz değil miyim?' demiş, onlar evet demişlerdi.'*[3] Kastedilen tevhidi değil, varlığı ve (Allah'ın) melik olduğunu tasdiktir. Bu tasdik tevhidi de içerse bile, bu tevhidin nihayeti melikin (Hak) birliği olabilir. Allah *'Onların çoğu şirk koşmadan Allah'a iman etmez'*[4] der; dünya hayatına çıktıklarında! Çünkü fıtrat onların Hakkın ve el-Melik'in varlığına iman etmeleridir, yoksa tevhide iman etmeleri demek değildir. Fıtratta tevhit bulunmayınca, muvahhit olduklarını iddia edenlerin çoğunda şirk bulunmuştur. Bu itibarla insanı tevhide ancak yükümlülük sevk edebilir. Allah onları yükümlü tutunca, çoğu insan yükümlü tutuldukları amelleri ve işleri yerine getirebilmelerini sağlayan bir nefs gücüne sahip oldukları için yükümlü tutulduklarını zannetmiş, bu nedenle onlarda saf tevhit gerçekleşmemiştir. Hâlbuki Allah'ın onları yükümlü tutmasının nedenini, nefislerine nispet ettikleri fiiller hakkında (bu fiiller bizimdir şeklindeki) iddialarıdır. Allah ise teklifle birlikte -müşahede ehlinin yaptığı gibi- (fiilleri Allah'a izafe ederek) Allah sayesinde -yoksa nefisleriyle değil- fiilleri sahiplenmekten uzaklaşmalarını talep etmiştir.

Bu zikre devam eden zâkire zikir, iman esnasında -çünkü Allah onların Allah'a iman ettiklerini bildirdi- (amelleri kendilerine izafe etmek şeklinde) şirke düşen kullar adına Allah katında mazeret bulabilme imkânı verir. Bu iman, *'Bâtıla iman edip Allah'ı inkâr edenler'*[5] ayetinde söylenenleri derinden düşünenler için büyük bir iyilik ve inayettir. Onlar (şirke düşerken) varlığı olmayanı var saymış, var olanı kendi inançlarında ortadan kaldırmışlardır ki, o Allah'tır. Allah bu

durumu *setr*, yani örtmek diye isimlendirdi. Kendisini örttükleri ölçüde Hakkın varlığı onlardan perdelenmiştir, çünkü O'nu tasavvur etmeden kendisini 'örtmemişlerdir.' Tasavvur ettikten sonra O'nu örtmüş ve kâfir (örten) olmuşlardır.

Hakkın bir özelliği tasavvur edildiği her yerde/durumda bir varlığının bulunmasıdır. Tasavvur eden tasavvurundan dönse bile o varlık sürer. Yaratılmış öyle değildir: Onu tasavvur ettiğinde tasavvuruna bağlı varlığı ortaya çıkar; tasavvur ettiğin gibi olmadığı belli olunca, tasavvurun yok olmasıyla varlığı ortadan kalkar. Bu durum Allah ile yaratılmış arasındaki bir fark olduğu kadar aynı zamanda insanların çoğunun bilmediği ince bir bilgidir. Bu nedenle âlemde şirk gerçekleşmiştir. Çünkü Allah bütün inançların suretlerini kabul edici, hatta bizzat o suretlerin kendisidir. Böyle olmasaydı zaten ilah olmazdı. Allah'ın varlığını bildiren vahyi duyan insan, rivayeti duyduğunda tasavvur ettiği şekilde O'na iman eder. Demek ki insan tasavvur ettiğine iman etmiştir. Allah ise her tasavvurda bulunurken o tasavvura aykırı bir tasavvurda da bulunur. O halde insanların çoğu Allah'a iman ederken şirk katarak iman etmişlerdir. Bu durum onların Allah hakkında elde ettikleri ilave bilgilerden kaynaklanır. Bununla birlikte her ilave bilgide Allah hakkındaki tasavvur bir öncekinden farklı olsa bile bütün tasavvurlarda sadece Allah vardır. Binaenaleyh Allah ayet-i kerimeyi insanların mazeretlerini ortaya koymak üzere zikretmiş ve tevhide değinmemiştir. Tevhide değinmiş olsaydı, iman varken şirk koştuklarını belirten cümlenin anlamı olmazdı. Bu durum Allah'ın ayette tevhide iman etmeyi kastetmediğini gösterir: O sadece varlığa imanı kastetmiştir. Her kim adına ortaya çıkmışsa, tevhit, ikinci merhalede ortaya çıkmıştır.

Bu zikri düstur edinip de şirk koşarken âlemdekilerin mazeretlerini bilmeyen insan, bu zikri yapanlardan değildir. Çünkü bu zikrin ehli, söylediğimiz kişidir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[6]

DÖRT YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'tan sakınan kimseler için Allah bir çıkış yolu yaratır, farkında olmadığı yönden rızıklandırır'*[7] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Darlıkta ve genişlikte Allah'tan sakınan kimseye
Rızık verir Allah beklemediği yerden

Hem manevi hem maddi rızıklar
Geceleyin yürütürken Rab olarak razı ol O'ndan

Hem zaman içinde ve hem zamanın dışında
Kendi tabiatı üzere yürüyen kimseye aldırış etme

Varlığım olmasaydı ve ed-Dehr olmasaydı bakmazdı
Benim gözlerim emir âleminden hiç kimseye

Allah şöyle der: *'Allah'tan sakınırsanız sizin için bir furkan yaratır.'*[8] Bu ayet *'Onun adına bir çıkış yaratır'*[9] ayetiyle aynı anlamdadır. Böylece muttaki, içinde bulunduğu durumdan çıkar ve başka bir duruma geçer. Çünkü o yokluğa çıkmış değildir, sadece varlıktan yine varlığa çıkmıştır. Var oluşunun ardından âlemin durumu budur. Var olduktan sonra bir daha yokluğa dönmesi imkânsızdır. Allah şöyle der: *'Bütün işler Allah'a döner.'*[10] O Hak Varlık'tır. Bu ayetin doğruluğuyla âleme bir iş sirayet etmiştir. Onu sadece hükmü olmayan nadir kimseler kabul eder. Varlığa yayılan bu durum, halinden razı kimseyi görmemen demektir. Bunun asıl bir illeti vardır o da Hakkın her nefes gününde (her anda) bir işte bulunmasıdır. İşte âlemi harekete geçiren şey, Hakkın kendilerinde bulunduğu ilahi işlerdir. Bu nedenle âlem bulunduğu bir durumdan başka birine intikal etmek ister. Bununla birlikte az sayıda insan, intikal talep etseler bile, yine de içinde bulundukları halden ve intikal isteğinden razıdır. Hem içinde bulunduğu durumdan razı olup hem intikal talep eden insan, birleştirmek ve cem' etmek isteyen biridir. Buna mukabil âlemin çoğunluğu içinde bulunduğu

halinden razı olmadığı için yer değiştirmek ve intikal etmek ister. O halde salih olsun veya olmasın, halinden memnun ve razı olan kimse bulamazsın! Bu durum âleme yayılmış bir özelliktir. Mesela her insanın yaşadığı devri kınayıp geçmişi övdüğünü görürsün! Hâlbuki onun zamanı bu yaratılışın kendisinde var olduğu halidir. Başka bir ifadeyle zamanı Âdem'in dünyada var olduğu andan itibaren içinde Âdemoğullarının bulunduğu bir vakittir. Hz. Âdem'in bile kendi diliyle şöyle dediği aktarılır:

Şehirler ve üzerinde yaşayanlar değişmiş
Yeryüzü çirkinleşmiş ve toza bulanmış

Yaşadığı günü kınayıp dünü överken insan hep aynı insandır: Dünü yaşarken de onu kınayıp bir önceki günü övmekteydi. Bu hep böyle devam eder. Bu kınama doğal bir durumdan kaynaklandığı gibi yer değiştirme ve intikal talebi de ilahi şe'nlerden kaynaklanır. Arifler içinde bulundukları vakti kınamaksızın ilahi şe'nler nedeniyle intikal isterlerken arif olmayanlar doğal bir şekilde içinde bulundukları vakti kınayıp ilahi şe'n nedeniyle intikal etmek isterler. İlahi şe'n farkında olmadıkları yönden kendilerini harekete geçiren sebeptir. Onun, yani intikal talebi ve içinde bulunulan halin kınanmasının başka bir sebebi daha vardır, şöyle ki: İnsan sıkıntıdan kaçıp rahatlamak ve darlıktan çıkmak talebinde yaratılmıştır. Haricindeki her şeyde, içinde bulunduğu darlıktan rahatlamak ve genişleme imkânı bulunduğunu zanneder. Çünkü insan bir halde bulunduğunda, o hal kendisini ihata edip avucuna almıştır ve bu durumun böyle olması kaçınılmazdır. Bu nedenle insan kendini kuşatılmış bir halde görür ve kuşatılmışlığın dışındaki şeylerde genişlik ve rahatlık bulunduğunu zanneder. Çünkü halinin haricindeki hali ve durumu belirli bir şey olmadığı için onu daraltmayacaktır. Bu nedenle üzerinde bulunduğu halin dışındaki hususlarda (zaman iş, hal vs.) bir genişlik arar. İçinde bulunduğu halin dışına çıktığında ise o mevhum genişlik gider ve geride bir hal ortaya çıkar. Bu kez insan o tek hal tarafından ihata edilir. Bu tek hal insanı ihata edip sınırladığı için onda da daralma görür ve birinci haldeki gibi yeni halinden de çıkmak ister. İnsan hep böyle hareketi sürdürür. Allah ise sürekli bir

isimden başka bir isme çıkar. Her kim O'nu siper edinirse (takva sahibi olursa), Allah onu darlıktan çıkartır; yani darlığı kendisinden uzaklaştırır ve -herhangi bir isim belirlemeksizin- Allah isminin gösterdiği manada genişlik ortaya çıkar. Bu nedenle Allah 'farkında olmadığı yönden' kendisini rızıklandırır. Çünkü Allah ismi sınırlı olamadığı gibi vereceği rızık da sınırlı değildir. Binaenaleyh Hakkın kendisini yerleştirdiği her şey, ona ait olur ve Allah'ın verdiklerini ihata eder hale gelir. Böyle bir durumda sürekli ve daimi olarak genişlik takva sahibi kula aittir. Öyleyse intikal herkesi kuşatan genel bir durum iken (içinde bulunulan durum ve halden) razı olmak veya darlığa yol açan razı olmamak halinde yaratılmışlar derecelenir. Kim Allah karşısında takva sahibi olursa, 'Allah' isminin genişliğine çıkar ve o ismin genişliğiyle birlikte genişler; bu genişliğin ardında darlık bulunmaz. Kim takva sahibi olmazsa, bir genişleme hükmünden başka bir hüküm görmez. Böyle bir insan darlıktan yine darlığa çıkar. (Takva sahibi olup olmadığı hususunda) Kendini sınamak isteyip bu hususta işin özünü kavramak isteyen, rızkı hakkındaki bilgisine bakmalıdır: Rızkının ne olduğunu (kendine nereden geldiğini) bilmeyen insan, darlıktan genişliğe çıkmış kişidir. Bu durum '*Allah onu hesap etmediği yönden rızıklandırır*'[11] ayetinde belirtilir. Şair bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

Kim Allah'tan sakınırsa Allah onun adına yaratır
Ayette buyurduğu üzere, zorluktan bir çıkış!

Hesap etmediği yönden rızık verir ona
Darlığa düşerse bir kolaylık ihsan eder

Allah insanı sadece kendisine ibadet etsin diye yarattı. O dilediği yönden kendisini rızıklandırır. Bunun için rızık aramak uğruna kendisini meşgul etmemesi gerektiği kadar eceliyle de meşgul olmamalıdır. Her ikisi aynı hükümdedir ve bu konuda canlılar arasında ayrım yoktur. Kendine gelen rızkını bilen insan, darlıkta kalmayı sürdürür, çünkü insan razı olmamak özelliğinde yaratılmıştır. 'Darlıkta kalmayı sürdürür' dedim, çünkü insan adına tespit edilen nimetlerde artış söz

konusu değildir. Bu durum Hz. Peygamber'den gelen sahih bir rivayette belirtilir. Bu nedenle ölene kadar sıkıntı içinde acı çeker. Rızkının nereden geldiğini bilmeyen ise umut genişliği demek olan mevhum bir genişlik içinde gönlü hoş bir halde yaşar. Farkında olmadığı yönden rızkı kendisine gelirken, bilmediği bir işin hükmünü düşünmek onu, elindekini değerlendirmekten alı koyar. Böyle bir insan O'nun kabzasındayken bulunduğu haldeki darlıkla birlikte emeli hakkında bir genişlik ve bast halindedir. Çünkü üzerinde hüküm veren O'dur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

DÖRT YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'O'nun benzeri bir şey yoktur (ke-mislihî)'*[12] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Ayette *kef* harfi bazen zait sayılırken bazen sıfat kabul edilir. Bizim görüşümüz sıfat olmasıdır.

Varlıklar içinde hiçbiri
O'ndan başka değil! Varlık O

Tek başıma ben söylediğime şahidim
O'na şahit olmuşum ben

O'nun bir benzeri yok
O tek ve yegâne Varlık

Bu söylediğim sözde
Hak canibinden ilave yok

O bizde kastedilmiş olan
Irade eden de kendisi lakin

Allah şöyle der: '*Allah kendinden başka ilah olmadığına şahitlik etti, melekler ve bilgi sahipleri de...*'[13] Allah'ın bir benzeri yoktur. Benzeri olsaydı, benzerin olumsuzlanması doğru olmazdı. Allah ayette -zatın benzerini değil- mertebeyi olumsuzlamıştır. Benzerler arasında derecelenmeyi ise mertebeler belirler. Bu itibarla mertebeler ortadan kalkarsa, derecelenme de ortadan kalkar. Allah zatı bakımından suretleri kabul ederken mertebesi itibarıyla benzerleri kabul etmez. Bu nedenle Allah insanı halife veya halifeler diye isimlendirdi. Çünkü halifelik, görevlendirme ve vekâlet demektir. Bu itibarla halifelik bir hak ediş değildir. Daha doğrusu sürekli bir hak ediş söz konusu değildir. Onlar halife ve vekil olma görevini kabulü hak ederler. Bu itibarla halifeler, gerçekte Allah'a ait mertebede ve görevde geçici olarak bulunurlar. Dolayısıyla zatları varlığını sürdürürken görev ve rütbe kendilerinden alınır. Allah onlara -kendi rütbesi ve mertebesine göre değil- zatlarının suretlerinde tecelli eder. Rütbesinde onlara tecelli ederse, hepsi azledilir ve geride sadece O kalır. Binaenaleyh müşahededе mertebedeki benzerlik olumsuzlanırken zata benzerlik varlıkta olumsuzlanır.

Zatın benzerliği varlıkta olumsuzlanır
Onun müşahededе yeri yok

Söylediğimizi iyice düşününüz!
Size söyledik onu, eklemeyin ona bir şey

Çünkü O benzersiz Hak
Biz ise O'nun karşısında kullar

Bize bakarsanız bulursunuz bizi:
O'ndan, O'na, O'nunla dönerken

Münezzehtir Allah ve hükümdar
O bizi var eden ve görülen/gören

O'nu gören kendisine yönelir
Bir eksiklik olmaz bizde

Hak'tan istediğimiz bir şey
İrade eden de edilen de Hak

O'nu ancak rab görebilirken ancak kul bulabilir; bunun tersi de söylenebilir. Çünkü Allah kulun duyması (duyma gücü), görmesi ve bütün güçleridir. Bu durumda kuldan olumsuzlanması gereken haller olumsuzlanmışken kalması gerekenler kalmıştır. Bütün bunlar ayette geçen *kef* harfinin zait sayılması yorumunda geçerlidir. Bu durumda O'nun söylemiş olduğumuz olumsuzlamayı kabul etmesi gerekir. Kef harfi sıfat anlamına geldiğinde (aşağıda) söylediklerimiz kalır:

Benzer benzerden olumsuzlandı
Benzer benzerle beraber bulunmadı

Benzer benimle O'nun adına sabit
Bizim için de O'nunla sabit oldu

İş bu asıl üzere kurulu
Sayıda tekin bulunması gibi bir durum bu (Allah âlem ilişkisi)

Binaenaleyh Allah gibi olan bir şey yok! O'nun benzerinin benzeri olan bir şey de yok! Allah olumsuzlamış ve olumlamıştır. Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı.' İnsanın içinde ve bâtınında değişme bulunurken zahiri sabittir. Zahirinde kendisinde bulunmayan bir organ ona eklenemeyeceği gibi insan bâtınında da bir halde kalamaz. Çünkü insanın özelliği değişme ve sabitliktir. Buna mukabil Allah ez-Zahir ve el-Bâtın diye nitelenmiştir: Zahir değişirken Bâtın sabittir. Binaenaleyh Hakkın bâtını (el-Bâtın ismi) insanın zahirinin aynı iken zahiri insanın bâtınının aynıdır. Bu yönüyle Hak ile insan arasındaki durum, bilinen aynaya benzer: Aynaya bakarken sağ elini yükseltirsen aynadaki suret sol elini yükseltir. Senin sağın onun solu demek iken onun solu senin sağın demektir.

Ey ilahi surette yaratılmış insan! Senin zahirin O'nun bâtını senin bâtının O'nun zahiridir. Bu nedenle Hak, kıyamette (bilinmeyen suretlerde) tecelli ederken inkâr edilir ve tanınır, kıyamette halden hale girmek özelliğiyle nitelenir. Binaenaleyh sen O'nun ters çevrilmiş hali-

sin ve sen O'nun tersi O da senin tersindir! '*Onlar sizin elbiseniz, siz onların elbisesisiniz.*'[14] Ayet Bâtınî yorumu itibarıyla bu makamda ne kadar doğru ve yerinde bir ayettir!

O bizi giydirirken biz de O'nu giydiririz
O bizimle olduğu gibi biz de O'nunlayız

Bizimle var olan şey olumsuzlanmış
Teşbih eden O'nunla ikram etmiş

Bundan daha açık bir anlatım olamaz, çünkü bu alanda dolaşmak son derece güçtür. Yardım edecek Allah'tır, yardımcı da O'dur.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZÜNCÜ BÖLÜM

Menzili '*Onlardan biri: O'nun dışında ben ilahım derse, onu cehennemle cezalandırırız*'[15] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Yani onu aslına döndürürüz. Onun aslı uzaklıktır. Dibi derin olduğu için cehennem (*bi'ru cuhnam*) denilir.

Ben ilahım diyen insan:
Hiç doğru olmayan bir sözü söyledi

Ya ben yaratılmışım diyen
Ahlaklanma hakikati nedeniyle

Her ikisi de onun adına bir günah
Tahakkuk bilgisi böyle der

Ona ait olmayan şey ise
Onun için taalluk halidir

Ona ait olan hal cem' hali
Fark ona ait olduğu gibi (insan cem' ve fark özelliğinde)

Allah şöyle der: '*Kuşkusuz cehennem tuğyan sahiplerini gözetler...*'[16] Başka bir ayette '*Rabbin gözetme yerindedir*'[17] denilir. İyice öğren ve düşün ki, gerçeğe ulaşasın! Başarıya erdirecek Allah'tır.

Onlar iddia ettikleri şeyin zıddını elde etmişlerdir, çünkü ayette geçen 'tuğyan' suyun yükselmesi anlamındaki 'tağa'l-maü' ifadesinden türetilmiştir. Allah şöyle der: '*Su yükseldiğinde sizi gemiye yerleştirdik.*'[18] Her kim 'ben ilahım' derse, kendisini kurbiyetin (yakınlık) zirvesine yerleştirmiştir. Allah ise böyle bir söz sahibinin cezasının mutluluktan büsbütün uzaklaşmak olduğunu belirtir, çünkü onun cezası cehennemdir. Binaenaleyh ilahlık hakkında aşırı giden kişi, cehennemin dibini boylar. İlahlık er-Rahman ismiyle Arş'ın üzerinde istiva edene aittir.

Bilmelisin ki acıktığı, hasta olduğu veya hacet giderdiği halde, Firavun'dan başka bu sözü söyleyen birini bilmiyorum. Firavun kavmini hafife alarak '*Ey topluluk! Benden başka bir ilahınız olduğunu bilmiyorum*'[19] demişti. Ardından bu iddiayı kuşkudan sonra zanna veya ispata çevirerek şöyle demiştir: '*Belki Musa'nın ilahına ulaşırım, onun yalancılardan olduğunu zannediyorum.*'[20] Allah'ın Meryemoğlu İsa olduğunu ileri sürenler ise iki nedenle bu ayette sözü edilen hükmün kapsamında değillerdir: Birincisi onların nasutilik (beşerilik) ile lahutiliği, yani beşeriliği ve ilahiliği ayırt etmiş olmalarıdır. 'Ben ilahım' diyen ise o ikisini ayırt etmez. İkincisi, bu ayet, o sözü kendiliğinden söyleyene işaret etmektedir, yoksa hakkında böyle iddiada bulunulan kişiye işaret etmez.

Bu zikir kendisini söyleyene iki durumdan birisini veya her ikisini kazandırır: Birincisi bu ilahlık hakkında söz söyleyenin mutlak birliğidir. Bu durumda bütün âlem, bu zikri yapan için Hakkın kendisidir. Başka birisi ilahi isimlerin çokluğunun birliğini (bilirken) bu zikri yapan insan çokluğun birliğini bilir. Çokluk varlıkta/gerçekte değil, nispet ve hükümlerdedir. Ona göre bütün âlem, mümkünlerin sabit

hakikatlerinden bu tek varlığa ilişen ve gerçekte (dışta) var olmayan arazlardan ibarettir. Diğer neden ise ayette geçen *'O'nun dışında'*[21] ifadesinin Allah'a ait mertebeden aşağıya işaret etmesidir. Bu durum *'Onlara ancak bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ettik'*[22] ayetinde belirtilir. İbadet edilen varlık mertebe itibarıyla Allah'tan aşağıda olsa bile yine de kendisini benimseyene göre ilahtır. Bu sözü söyleyen böyle bir zikri düstur edinen kişiyse, Hakkın suretlerdeki tecellisinin âlemlerden müstağni iken olan tecellisinden daha aşağıda bulunduğunu bilir. Başka bir ifadeyle müstağnilikte tecelli gerçekleşmiş olsaydı, suretlerdeki tecelliden daha tam olurdu. Allah'ın âlemden müstağnilik derecesini düşünmelisin! Bazen bu söz Hakkı âlemin aynı olarak gören için gerçekleşebilir. Bu yorumda O'nun alameti bizzat hüviyeti olur. Binaenaleyh Allah kendi kendine delildir. Bu durum 'senden sana sığınırım' hadisinde dile getirilir. Allah'tan O'na sığınılır, çünkü zatından başka O'nun mukabili yoktur. Aziz kılan Allah olduğu gibi zelil kılan da O'dur.

Bu halin bilgiye veya zanna değil de söze bağlanması nedeniyle ortada ilahi bir uyarı vardır! Bir insan şöyle diyebilir: Gerçeğin öyle olduğunu bildiğini zannetmiyoruz. Böylece kişi sözünün bilgisine mutabık olduğunu zanneder. Böyle bir bilginin herhangi bir insandan gerçekleşmesi imkânsızdır. Çünkü insan zelilliliğini, yoksulluğunu ve kusurunu bilir. Eksikliğini biliyorken böyle bir söz söylerse, kendisinden dolayı cezalandırılmasına yol açmayacak şekilde onu söyler ve bu söze karşılık onun cezası 'cehennem (uzaklık)', yani diliyle söylediği sözden gerçekteki uzaklığı olur. Böyle bir ceza en hayırlı cezadır, çünkü bir bilgidir. Bu durumda *'Zalimleri böyle cezalandırırız'*[23] ayetinde belirtilen ceza, seçilmişler arasından kitaba vâris olan zalimin cezası olur. Çünkü Allah vârislerin bir kısmına -Hakkın ehli olsa bile- 'zalim' adını vermiştir. Böylece zalim adı burada özel bir anlam kazanır. Nitekim *'Onlar imanlarına zulüm karıştırmadı'*[24] ayetinde de böyle bir özel anlam kazanmıştır. Burada zulüm belirsiz gelmiş olmakla birlikte özel anlama sahiptir; demek ki o söyleyen için değil, duyan için belirsiz ve nekre gelmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber onu özel anlamıyla şirk olarak tefsir etmiştir. Böyle bir düstur, meydana getirdiği neticeye

göre yorumlanır ve tevcih edilir, çünkü bu amaçla ortaya konulmuştur. Herkes o düsturdan nasibine göre bir yönü beğenir, çünkü o yöne uygundur!

Düsturlar içerisinde zikredilen her ayet yazıldığı üzere ve tarzda müstakil olarak alınır. Tahkik ehline göre (düsturun kaynağı) yüksek zirveye sahip olsa bile ayet denilen şeye, öncesinde veya ardında bazı özellikler gerekir. Kelamın kuvve halinden ayetin o özellikleri talep ettiği ortaya çıkar ve ayet onlarla tamamlanır. Kâmil adamlar meseleye böyle bakar. Allah'ın kelamını böyle derinden düşünen kişi büyük bir bilgi ve iyilik elde eder. Mesela besmele için '*Rahman ve rahim Allah'ın adıyla*'[25] ayetine müstakil ayet dersin, Neml suresinde de ayetin bir parçası olduğunu söylersin. Onun ayetlerde kemali ziyadeyle gerçekleşir. Her ecelin bir kitabı olduğu gibi her amelin bir karşılığı vardır. Bu itibarla söz bir ameldir ve onun cezası Allah'ın, söyleyen her dilde bulunmasıdır. Hatıralardan sonra, konuşmaktan daha hızlı bir amel yoktur. Başka bir ifadeyle söz amellerin en hızlısı olduğu kadar söz sahibinin hesabını hesaba çekenlerin en hızlısı verir. Çünkü amel sahiplerinin hesabını üstlenen ilahi isim o amele uygun isimdir. Bunu anlamalısın. '*Allah her şeyi bilendir.*'[26]

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Allah'tan başkasına mı dua ediyorsunuz, sadık iseniz*'[27] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Şeyhimiz Ebu Medyen'in düsturu bu ayetti.

Allah'tan başkasına dua eder mi sadık insan!
Allah'tan başkasıyla mı konuşur o?

Hayır! Sadece Allah ile konuşur, başkasını aramaz
Bu nedenle her durumda ve halde doğru söyler

Dua ettiğinde O'na dua eder yalnız
O başkasına katılmayan bir duacı

Yaratan yarattığını var eder
Sürekli ve yeni bir şekilde

Keşke görebilseydin! O'nunla var olan hiçbir şey
Yaratıcı değildir

Benzerlerin perdeleri engeller
O'nun her an yeniden yarattığı gerçeğini

Allah şöyle der: '*Bilakis O'na dua edersiniz, Allah dilerse dua ettiklerinizi ortaya çıkartır ve şirk koştuğunuz şeyleri unutursunuz.*'[28] Yani şirki terk edersiniz. Bu zikir, bu ilahi şahitliği izhar eder. Hâkim şahidin aynı iken, geride hayret hali kalır: Hâkim bilgisine göre mi hüküm verecektir, ya da vermeyecek midir? Çünkü şahitlik bilmek demektir. Hüküm ise bazen güçlü zan, bazen de bilgiden ortaya çıkar. Şahitlik konusu ise '*Bilakis O'na dua edersiniz*'[29] ayetinde belirtilen hususdur. Bu duayla birlikte ortak koştuğunuz ilahları unutursunuz. Bu durum '*Denizde size bir zarar iliştiğinde, O'ndan başka dua ettikleriniz kaybolur*'[30] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette '*Kendisine dua ettiğinde, zorda kalmışa karşılık verir*'[31] buyurur. Binaenaleyh Allah yükümlülük diyarı olan bu dünya hayatında önemli ve ciddi durumlarda kendisini birleyeceğimiz hususunda şahitlik etmiştir. Kerimi ancak günahkâr bilebileceği gibi Allah'tan daha kerem sahibi olan yoktur. Allah günahkârın dikkatini 'Hakkın keremi' demeye çekmiştir. Bu itibarla günahkâr Allah'ın keremiyle O'nda hüküm sahibi olur. Allah şöyle der: '*Ey insan! Seni kerim rabbine karşı kışkırtan nedir?*'[32] Allah böyle soruyor ki, insan 'keremin, ya Rabbi!' desin! Ayette 'insan' derken büyük günah sahibi kastedilir. Çünkü O'nun kereminin büyüklüğüne ancak büyük günahla karşılık verilir ve büyük günah karşısında Allah'ın kereminin genelliği ve gücü tezahür eder. Allah (hemen) mağfiret etmese bile, sonunda

ilahi keremin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bununla birlikte büyük günah sahibi cehennemden çıkmaz, çünkü orası onun yeridir ve ateşten yaratılmıştır. Öyle ki ateşten çıkartılmış olsaydı, zarar görürdü. Onun için ateşte onun için yerleşik bir nimet vardır. Bu durumun farkına ise sadece Allah'ı bilenler varabilir.

Allah bilgisizlik ve körlük perdesini kaldırırsa, herkesin sıkıntı halinde ancak Allah'a yakardığı görülür. Bununla birlikte insan rahatken güçlüklerin kendisine ulaşmasının bilhassa O'nun elinde bulunduğunu bilmeyebilir. İşte bu hal tevhit demektir ve onu ancak sıkıntı halindeki inanç izhar eder. Sıkıntı ve güçlük halinde müşrik, Allah'ın şahitliğiyle, muvahhittir. Bununla birlikte rahatlıkta, müşrikte onun gerçek inancı olan tevhidin alametleri görünmezken zorda kaldığında Yaratıcısının birliği hakkındaki inancına döner; bu kez şirk alametleri onda görülmez. Bütün bunlar yükümlülük diyarı olan dünyada gerçekleşirken şekilci âlimlerin çoğu bu ilahi ihsan ve cömertlikten habersizdir.

Bu zikir, Allah'ın keremi ve cömertliği hakkında öyle bir bilgi kazandırır ki, o bilgi aynı zikri düstur edinmemiş ve ona devam etmeyenler tarafından bilinemez. Yaşadığımız dönemde Becayeli şeyh Ebu Medyen -Allah kendisine merhamet etsin- gibi o makamda bulunan kimse duymadım. Dünya hayatında olduğu sürece bir insanda bazen tevhit, bazen -bâtınında tevhit bulunurken- şirk hali ortaya çıkabilir. Bununla birlikte tevhit onun asıl yaratılışında da bulunur ve can çekişirken dünyadan ayrılmazdan önce yine ona döner. Böyle bir durumda insanın tevhitle geçen ömrü şirk ile geçen ömründen daha çok olur. Başka bir ifadeyle zaman bakımından bir karşılaştırma yapsaydık, fıtratta tevhidin bulunması ve insanın bâtınına inanç ve bilgi olarak tevhidin sürekli eşlik etmesi nedeniyle, tevhit halinin daha baskın olduğunu görürdük. Güçlük ve sıkıntı anlarında tevhidin zuhuru şirk vakitlerinden daha çoktur. İçinde bulunulan yerin hükmü, bu düstur hakkında ima ettiğimiz hususta seni perdelemesin, çünkü bu bilgi sana fayda verir. Sana fayda vermeyeceğini düşünsen bile, en azından vermez. Her durumda bu zikri söyle ve ona dayan! Allah müşrikler hakkında senin nezdinde şahitlikte bulunurken haklarındaki şahitliğini reddedenlerden sakın olma! Allah seni hakim yapmadan senin nezdinde şahitlik

yapmamıştır. Böylece hüküm verirken seni kendi yerine, kendisini şahit olmada senin yerine yerleştirmiştir. İfade ettiğimiz üzere hüküm vermezsen, adil olan Hakkın (el-Adl) şahitliğini reddetmiş olursun. Hâlbuki *'Hakkın dışında dalaletten başka ne vardır? Nasıl da yüz çevirirsiniz?'*[33] Başka bir ayette *'Size cahillerden olmamanızı tavsiye ediyorum'*[34], başka bir ayette *'Doğru sözlü iseniz...'*[35] denilir. Yani doğru sözlü olursanız, güçlük ve sıkıntı vakitlerinde sadece Allah'a dua ettiğiniz hakkındaki ifademi kendinizden bilir ve bunu saklamazsınız. O Allah, kalplerinizin bütünüyle kendisine yöneldiği zattır. Onlar hiç kuşkusuz bildikleri için doğru söylerler. Mesele şudur: Acaba sorulduğunda doğru söylerler mi, söylemezler mi?

Bazen doğru söylerler, bazen yalan
Bazen bilirler, bazen bilmezler

Onların sözlerine kulak verme böbürlenirken onlar
Onlarm maksadım biliyorum çünkü

Asrın biriciği ol, bir kenara at
Onların söylediği sözleri

Çünkü haberdarım sözlerinden
Onları biliyorum, hırslıdır onlar

Onları doğru sözlü diye bilseydim
Söyledikleri sözlerde

Onların sözlerine kulak verirdim
Onlar hissettikleri şeyi söylüyorlar

Onlar söylediklerini karanlıkta söylüyor
Arş hakkında konuşurken iftira atarlar

Sözü tahrif ederler, onlara karşı onlardan yardım alın
Onlara da yardım edilecek

Yalancılığını bilmeyen biri yalan söylemesi nedeniyle cezalandırılmaz; cezalandırılırsa, elde etmesi layık olan bir bilgi ile kurtulmasını ve

saadete ulaşmasını temin edecek bir davranışı elde etmedeki ihmalkârlığı nedeniyle cezalandırılır, yalan söylediği için değil! Öyleyse yalancı, doğru söylemekle yükümlü olduğu yerlerde bilerek yalan söylerse cezalandırılır. Bir insan kendisinden doğru söylemesini talep ederken, kişi (bilerek) gerçeği inkâr ederse (cezalandırılır). Mesela Allah bu nitelikteki birisi hakkında *'İçlerinden doğru olduğuna inandıkları halde zulüm ve taşkınlık yaparak onu inkâr ettiler'*[36] buyurur. Dedik ki, bilerek yalan söylemeyen biri gerçeği öğrenmesini sağlayacak bilgiyi elde etmek üzere çalışmadığı için cezalandırılır. Bu bilgi olmadığı için insan doğru olmadığına dair bilgisinin bulunmadığı bir hususta yalan/yanlış söylemiştir. Demek ki (bilerek yalan söyleyen) yalancının cezalandırılması ile doğruyla yanlışı ve doğru sözlüyle yalancıyı tanıtacak bilgiyi elde etmede ihmalkârlık gösterenin cezalandırılması arasında fark vardır. Her şey kendi özelliğine göre yerli yerine yerleştirilir. Bunu yapacak kişiler insanlar arasında pek azdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.' Allah bizi ve sizi her durumda amel eden âlimlerden etsin, bizimle sadıkların ve sıddîkların arasına perde koymasın. Bunu yapacak ve buna gücü yeten sadece Allah'tır. İzzeti hürmetine kabul buyursun!

BEŞ YÜZ İKİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'a ve resulüne ihanet etmeyiniz, bildiğiniz halde emanetlerinize ihanet etmeyin'*[37] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'a ihanet etmeyin, O'nun için varsınız
Emanetlere de ihanet etmeyiniz

Emaneti kendi kendine üstlenme sakın
Cahil olursunuz, yardım edilmez size

Onları emirle taşıyan kişi güvendedir
Emanetler emniyet ve eman verir

Taşıyanları üzerinde bir hak bulunur
Onu göz sahibi olandan başkası bilemez

Bize buyurduğu gibi ulaştırır onları
Hak kitapta buyurdu bize bunu Hak: 'Ol dedi ve oldu'

Allah'tır bu sözün sahibi
Dilde, cennetlerde ve idraklerde

Hz. Peygamber tavsiye ederken şöyle buyurur: 'Komutan (emir) olmak istemeyin! Siz istemezken size görev verilirse, size yardım edilir. Siz istediğinizde size verilirse yardım edilmez.'

Hıyanet üç türlüdür: Birincisi Allah'a ihanet etmek, ikincisi peygambere, üçüncüsü emanetlere ihanettir. Allah ayette hıyanetlerden söz ederken müminlere hitap ettiğine göre, -mümin isen- bu ayetle muhatapsın. Hıyanetler içinde Allah'ın emanetine hıyanete, peygambere hıyanete ve emanetlere hıyanete gelirsek, Allah izin verirse bunların hepsini anlatacağım.

Allah şöyle buyurur: '*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk, onlar emaneti taşımaktan kaçındı.*'[38] Bu emanet onlara emredilmemiş, sadece sunulmuştur (arz edilmiştir). Onlar emanetten çekindiler. '*İnsan ise emaneti yüklendi, o zalim ve cahildir.*'[39] Allah insanın kendisine karşı zalim, taşıdığı emanetin değerini bilmeyen biri olduğunu söylemiştir. Emaneti bize yüklerken şöyle demiştir: '*Allah size emanetleri sahiplerine vermenizi emreder.*'[40] Bütün yaratıkları içerisinde sadece insan emaneti yüklendiğine göre, onu ya arz veya zorla yüklenmiş olmalıdır. Arz (sunulma) yoluyla yüklenmişse, hiç kuşkusuz, kendini tehlikeye atmıştır; zorla yüklenmişse her durumda emaneti sahibine ulaştırır.

Bilmelisin ki, Allah'ın bize kendilerine emanetleri ulaştırmamızı emrettiği emanet sahipleri söz konusu olduğunda, onları kimin verdiği dikkate alınmaz. Emanetlerin ehli emanetin ulaştırılacağı kimselerdir. Emanet verilen biri -kendisine verilmiş olması bakımından- emanetin

ehlidir. Emanet ona başkasına ulaştırsın diye teslim edilmişse, o başka kişi emanetin ehlidir; bu durumda emanetin verildiği kişi ehil değildir. Emanete ehil olmanın anlamını sana açıklayacağım. Çünkü hak, onu hak edene aittir. Bunu bilip ona göre davranmalısın.

Bilmelisin ki, Allah sana kendisine ulaştırman üzere başka bir emanet verdiği gibi başkasına ulaştırman için de emanet vermiştir. O emaneti Allah'a geri vermezsin. Böyle bir emanete misal olarak, peygamberlik emanetini verebiliriz. Allah şöyle der: *'Ey peygamber! Sana rabbinden indirileni tebliğ et. Bunu yapmazsan görevini yerine getirmemiş olursun.'*[41] Başka bir ayette *'Peygamberin görevi tebliğdir'*[42] denilir. Allah'a geri verilecek emanetler ise O'nun seni emanetçisi yaptığı bilgilerdir. Bu bilgiler sıradan insanlar arasında açıklanırsa, onları senden Hakkın kulağıyla dinlemeyenler sapıtır. Böyle bir bilgi senin adına meydana gelip Hakkın duyma, görme ve bütün güçleri olduğu birini bulup sendeki bilginin onda bulunmadığını görürsen, bilgiyi ona ulaştırmalısın. Çünkü o insan böyle bir bilgiyi senden Hakkın kulağıyla duyar. Bu esnada gerçekte duyan Hak olduğu gibi sen de emaneti onu sana veren Allah'a iade etmiş olursun. Bu vesileyle de Hakkın kulağı olduğu şahıs için daha önce bilmediği bir fayda meydana gelmiş olur. Fakat emanetin taşıyıcısı, bilgiyi ulaştırdığı insanın Hakkın duyma haline geldiği biri olduğunu bilmezse, ona bilgiyi ulaştırmaz. O'nun duyma gücü olmadığı birisine bilgiyi verirse, Allah'a ihanet etmiş sayılır. Hâlbuki Allah kendisine ihaneti yasaklamıştır. Allah'a ihanetin biri de âlemin varlığının Hakkın varlığı olduğunu öğrettiği bir insanın haddi aştığını bilerek âlemde tasarruf ederken Allah'ın sınırlarını ve haddini aşmasıdır. Çünkü bu esnada Allah perdeli insanların nezdinde emanetin ta kendisidir; bu durumun din veya akla göre bilinip bilinmemesi birdir. Böyle bir insan kendi inancına göre haddi aşmakla Allah'a ihanet etmiştir. *'Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, kendine zulmetmiş demektir.'*[43] *'İnsan onu yüklendi. İnsan zalim ve cahildir.'*[44] Allah ehli hakkında Allah'a ihanet eden de gerçekte Allah'a ihanet etmiş demektir. Senin mülkiyetin altında bulunup da Allah'ın geri vermeni istediği, fakat emri yerine getirmediğin her iş Allah'a ihanetin bir parçasıdır. Allah şöyle der: *'Bütün iş O'na döner.'*[45]

Allah'ın peygamberine hıyanet edenlerin hıyanetine gelirsek, bu durum, Allah'ın peygamber karşısındaki fiillerine dair öğrettiği edeple ilgilidir. Bu davranış emaneti peygambere ulaştırmanın ta kendisidir. Peygamberin karşısında (sana öğretildiği gibi) saygılı davranmadığında, emaneti ulaştırmamış, Allah'ın seni emin yaptığı bir işte Peygamberine hıyanet etmiş olursun. Peygambere hıyanetin bir yönü de ehl-i beyt ve yakınlarını sevmek hakkındaki talebinde ortaya çıkar. Çünkü kendilerine dönük sevgimizde Hz. Peygamber ile ehl-i beyt müsavidir: Ehl-i beyt'i sevmeyen, Hz. Peygamber'i sevmemiştir, çünkü o da ehl-i beyt'in bir üyesidir. Bu itibarla ehl-i beyt sevgisi parçalanamaz, çünkü sevgi -onlardan birisine değil- bütün aileye yöneliktir. Aklını bu konuya verip ehl-i beyt'in değerini iyice anlamalısın. Ehl-i beyt'e ihanet eden insan, hiç kuşkusuz, Allah'ın peygamberine ihanet etmiş demektir. Kim Hz. Peygamber'in sünnetine ihanet ederse, sünneti hususunda ona ihanet etmiş demektir.

Güvenilir olduğuna inandığım biri bana Mekke'de şöyle bir hadiseden söz etmişti: 'Mekke'deki şeriflerin insanlara yaptıkları davranışı kötü görüyordum. Bir gece rüyamda Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatma'yı gördüm. Benden yüz çevirmişti. Kendisine selam verdim ve yüz çevirmesinin sebebini sordum. Şöyle dedi: 'Sen şerifler hakkında konuşuyorsun.' Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Efendim! Onların insanlara nasıl davrandıklarını görmüyor musunuz?' Hz. Fatma şöyle cevap verdi: 'Peki onlar benim çocuklarım değil mi?' Ben de 'evet' dedim ve tövbe ettim. Fatma da bana döndü. Ardından uyandım.'

Sen ahlakınla ehl-i beyt'e denk olamazsın
Ehl-i beyt efendilerdir

Onlar bir insanı sevmezse hüsrandır onun sonu
Onları sevmek emin ol ki bir ibadettir ibadet

Allah'ın peygamberine hıyanetin bir yönü nebiler ve resuller arasında karşılaştırma yapmaktır. Bununla birlikte Allah'ın onların bir kısmını diğerlerinden üstün kıldığını biliriz. Bir ayette '*Bazı peygamberleri diğerlerinden üstün kıldık*'[46], başka bir ayette '*Peygamberlerin bir*

kısmını diğerlerinden üstün kıldık'[47] buyurur. Allah dilediği şekilde kullarını derecelendirirken onları derecelendirmek bizim yetkimiz dahilinde değildir. Biz dereceleri ancak O'nun bildirmesiyle bilebiliriz. Çünkü bu derecelenme Hakkın onlar hakkındaki bilgisine dönen bir durum iken Hakkın bilgisinde neyin bulunduğunu kimse bilemez. Hz. İsa '*Sen benim nefsimde olanı bilirsin, ben senin nefsinde olanı bilmem, Sen gaybı en iyi bilensin*'[48] demiştir. Burada açık mertebeler nedeniyle bir zorlama ve müdahale yoktur. Hiç kuşkusuz Allah'ın peygamberi nebiler arasında derecelendirme yapıp -Allah'ın bildirmesi olmaksızın- kendisini diğerlerinden üstün tutmayı bize yasaklamış, bu bağlamda Hz. Yunus ve diğer peygamberleri zikretmiştir. O halde Allah'ın bildirmesi olmaksızın bir peygamberi üstün sayan, Allah'ın peygamberine ihanet etmiş, onun belirlediği sınırı aşmış demektir.

Emanetlere hıyanete gelirsek, 'Hikmeti ehlinden başkasına vermeyin, hikmete zulmetmiş olursunuz; ehline vermezlik etmeyin, onlara zulmetmiş olursunuz' hadisi tam da konuyla ilgilidir. Hıyanet zulüm demek iken hikmet emanettir. Hikmete hıyanet etmek, ehli olmadığını bildiğin halde hikmeti ehli olmayana vermektir. Allah bilmeyenden yükümlülüğü kaldırmıştır. Bununla birlikte Allah işler hakkında bilgiyi elde etmek üzere insanın harekete geçmesini kendisine emretmiştir ve bu arayıştan geri kalmanın mazereti yoktur. Bilgi elde etmek üzere çalışırken içinde bulunduğu durumun kendisini 'hıyanet' denilen bu özel işi yapmaya çağırdığı insan cezalandırılmayacaktır. Böyle bir insan hıyanet nedeniyle veya bilgideki ihmali nedeniyle cezalandırılmayacaktır. Çünkü o insan bilgi elde etmeye çalışırken içinde bulunduğu durum onun bir tasarrufta bulunmasını gerektirmiştir.

Kim bu zikrin sahibi olursa zikir onu hıyanetten korurken Allah da -zikrin inayetiyle- bütün emanetlerin ehillerini kendisine öğretir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Öyle bir sırra tahsis edildim ki bir ben bilirim
Bir de şeriatta uyduğumuz kişi bilir

Peygamber, yani Allah'ın peygamberi ve en hayırlı insan
Şeriatta ona tabi oluruz hepimiz

BEŞ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Onlara sadece dini Allah'a tahsis etmeleri emredildi; haniflerden olsunlar, namazı kılıp zekâtı versinler, işte dosdoğru din budur'*[49] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah biliyor ki O'nu bilmiyorum ben
Kendini bilmek, bilmemek demek olan nasıl bilinir ki?

Ben var olarak bildim O'nu, sınırlamaz
Hiçbir nitelik Hak diye veya halk tafsil etmez O'nu

O'nu bilmem O'na dair bir hayret
Elde ettiğimiz bilgi hakkında Hak'tan delilimiz yok

Bir tek peygamberin getirdiği bilgi var
İki halde de; iman ile kabul ederiz onu

Kur'an hakkında düşünürsen, görürsün
Bazen tenzih edersin, bazen temsil edersin Hakkı

Allah şöyle der: *'Dikkat ediniz, halis din Allah'a aittir!'*[50] Benim müşahedemin kaynağı ve kökeni bu zikirdi. Çünkü Allah cinleri ve insanları sadece kendisine ibadet etsinler diye yaratmış, âlemin yaratıcısı başka bir sebep göstermemiştir. Kimsenin de yaratılmışın ibadetini kendisine veya O'ndan başkasına ait görüp Allah'ın onu kendisine tahsis ettiğini söylediğini bilmiyoruz. Hakkın ibadetteki ihlası talepteki sözünün doğruluğuna iman ettik. O ibadette ihlaslı olmayı istediğine göre ibadette kendisinden başkasına dönük bir nispetin bulunduğunu anladık. Bunu araştırınca, kendimizden başka kimse bulamadık. Bina-

enaleyh biz Allah'a ait bir işte iddia sahibiyizdir. Çünkü her şey O'na secde eder -ki secde bir ibadettir.- Biz ise öyle değiliz. Bu nedenle Allah '*insanların çoğu*'[51] demiş, insan dışında zikredilen türlerde bütünü zikredilmişken insan türünün bütünü zikredilmemiştir. Bakınız! Allah her peygamberi kavminin diliyle göndermiştir. Peygamberlik Allah'a aitken kavminin diliyle o görevi yerine getirmek peygambere ait bir iştir.

Kur'an bilgisi nasıl iner
Benim varlığıma ve indirildiği kimseye

Zikir indirir onu
Her biri menzil olan kalplere

Her birinin bir kısmeti var
Kur'an'da bir fazlalık yok

En kolay makam bize ait ondan
Allah'ın makamı ise en yüce makam

Allah'ın sözüdür Kur'an, lafız ise bizim
Yüce ve ayırıcı hüküm Kur'an'ın vasfı

Allah bize Hakkın hüviyetinin kulun duyma, görme ve bütün güçleri olduğunu beyan buyurmuştur. Kul güçleri sayesinde kul olduğuna göre o, Hak sebebiyle vardır. Onun zahiri sınırlanmış ve yaratılmış suret iken bâtını suret nedeniyle sınırlanmamış Hakkın hüviyetidir. Binaenaleyh kul da sureti itibarıyla Allah'ı tespih eden varlıklardan biriyken bâtını yönünden de söylediğimiz gibidir. O halde Hak kendini tespih eder. Toplam ise ince ve kapalı bir anlam ortaya çıkartır ki her birisi tek başına bu manayı veremez. Bu itibarla insanın suretine uyum, muhalefet, itaat, günah vb. izafe edilir ve bu nedenle onun yükümlü/mükellef olduğu söylenir. Namazın kul ile Allah arasında taksimi bu sayede mümkün olabilmiştir: 'Kul namazda şunu söyler, Allah şunu söyler' denilir. Kul ancak toplamla (zahir ve bâtınıyla) birlikte kuldur. Kendisini kulun güçleri olmakla nitelediğinde Hak adına meydana gelen duruma bakınız! Kul O'nun vasıtasıyla kul iken Hak

kulun vasıtasıyla kulun güçleridir. Kul adı ancak 'toplama' verilen bir addır. Hiç kuşkusuz Allah toplamın kim olduğunu bize bildirmiştir. Kul 'Hamd âlemlerin rabbi Allah'a aittir' der. Bu esnada Hak, kulun dilidir ve aynı zamanda Hak kulunu duyar. 'Allah'a hamd olsun' diyen ile o ifadeyi duyan kimdir? Allah 'Kulum beni övmüştür' der. Fakat o dilden başka bir dille söyler, daha doğrusu kendisine izafesi esnasında kula izafeden soyutlanmış Hakkın hüviyetiyle söyler. Allah onun bütününü dikkate alarak 'kulum beni övdü' demedi ve kul Allah'ı O'nun kelamıyla övebilir. Çünkü 'Hamd âlemlerin rabbi Allah'adır' ifadesi O'nun kelamıdır. O halde bilinen manayla hamdin ifade edilmesi şu demektir: Ben hamdin benim katımdaki tarzıyla kendimi övdüm, kulum ise kendimi övdüğüm ifadeyi lafzıyla benden aktardı, bu esnada ben kendimi övmedim. Bize Allah'ın kulunun diliyle 'Allah kendine hamd edeni duydu' dediği aktarılır. Hz. Peygamber'e ise müşrik hakkında '*Onu komşu edin ta ki Allah'ın kelamını duysun*'[52] demiştir. Hâlbuki komşu edinilecek insan sadece vahyi ulaştıranın -peygamber- sesini duymuştu. Âlemdeki bütün sözlerin Allah'ın kelamı olduğunu biliyoruz, çünkü âlem, büyük ve kâmil insan demektir. Âlemin hükmü insanın hükmüyle birdir. Hakkın hüviyeti ise insanın bâtını ile onu kul yapan güçleridir. O halde Hakkın hüviyeti, âlemin güçleridir. Bu güçler sayesinde âlem, rabbini tespih eden bir kul ve büyük bir insan olur.

Dikkat edin! Varlıktaki her söz O'nun kelamı
İster nesir olsun ister nazım

Her varlığın kulağına yayılır bu söz
O'ndan çıkar O'na varır başı ve sonu

Söyleyenden başkası duymuyor
Açığında gizlisi saklanmış

Harfleriyle lafızlarımız örter onu
Ondaki ışık onun karanlığı

Onun ışığı hakkında ne zannedersiniz!
Görününce bulutu geniş havayı doldurur

Burada '*Allah onlara buluttan gölgelerde gelir*' ayetine işaret vardır. İş gerçekte söylediğimiz gibi olunca, Allah ibadeti kendisine tahsis etmemizi istemiştir. Çünkü ibadet etmekle kul olduğumuz gibi O'nun hüviyetiyle kul olabiliriz. Bu nedenle ubudiyeti O'na tahsis ederiz. Ubudiyeti Allah'a tahsis etmek şöyle dememizdir: 'Sen bizim benliğimizsin. Sen benim benliğim içindesin. Senden başkası yok. Sen, rab ve kul denilensin.' Gerçek böyle olmasaydı, ibadeti Allah'a tahsis edemezdik (ihlas). Binaenaleyh ibadette ihlas ancak toplamdan (insanın zahiri ve bâtını; Hak ve kul) talep edildiği gibi ibadet de ancak toplamla var olur ve bir nispet olarak ortaya çıkar. Allah kendi başına âlemlerden müstağniyken, toplamla birlikte '*Allah'a borç veriniz*'[53] der. Bu borcu ihsan özelliğiyle sınırlamış (karz-ı hasen), sonra bize ihsanın mahiyetini açıklamıştır: İhsan, kıblede belirlenmiş ve sınırlanmış olanı görmektir. Binaenaleyh Allah'tan aktaran Şâri'nin diliyle O'nu bilmek, aklî düşünceyle O'nu bilmekten farklıdır. Binaenaleyh Allah'ı bilmenin iki yolu vardır. Daha doğrusu kendimizden hareketle Allah'ı bilmemizin iki yolu vardır. Dilersen üç yol vardır da diyebilirsin. Birinci yol Allah'ı teorik düşünce yönünden bilmemiz, ikincisi şeriattaki hitabı yönünden bilmemiz, üçüncüsü her iki yoldan bilmemizdir. Biliyoruz ki Allah'ı O'nun kendisini bildiği gibi bilemeyiz. Bu da Allah hakkındaki hâdis bilginin sınırlanmasıdır.

Hak kulun aynı, başkası değil
Hak kuldan başkadır, sen görmezsin O'nu

Toplamı üzere O'na O'nunla bak!
O'nu ayırma, korusuna girersin

Apaçık hakikat bu! Allah için ihlaslı olun
İbadet senden çıkar, O karşılar

Yani bu ibadet O'na ulaşır. Bu ibadeti yalnız O'na tahsis ediniz! Dilersen, Allah'a ait olan ibadet Allah'tandır ve onu kendisi alır diyebilirsin. Çünkü insan ibadeti O'nun vasıtasıyla yerine getirir. İbadeti Allah'a O'ndan dolayı tahsis edebildin ve sen sadece ibadetin kendinde ortaya çıktığı bir yersin. Suret sana ait iken cevher O'nun hüviyetidir.

Nitekim çeşitli vesilelerle âlem denilen suretlerin mümkünlerin Hakkın varlığındaki hükümleri demek olduğunu açıklamıştık. Bu nedenle 'Âlem varlığını Haktan kazanmıştır' denilir; Haktan varlık kazanmak hudûs (zaman içinde yaratılmış olmak) demektir.

İbadetin Allah'a tahsisi hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. Hak bir açıdan ibadet eden bir açıdan ibadet edilen olur. Başka bir ifadeyle iki farklı nispetle iki isim alır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Allah de, sonra onları bırak'*[54] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Şeyhimiz Ebu Medyen'in düsturu bu ayetti. Bazıları ayete *'Daldıkları işte oynasınlar'*[55] kısmını ekler.

Varlığımızdan kaçarız Allah'a
Yüksekliğinde, O'nu arzularız bir tek

Bırak! Her şey kendi eğlencesinde oyalansın
Başka bir mezhebimiz yok ki bizim

Sen gelirsen yaklaşmak üzere O'na
Bütün yaratıklar O'nu arzular

Şaşıranı görürsen Allah'tan
Benim istediğime ulaşmış olursun

Allah sana ve bize kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, bu bölüm bir önceki bölüme yakındır. Çünkü Allah kendisini şaşırmak, gülmek, sevinmek, neşelenmek gibi yaratılmışlara ait niteliklerle nitelemiştir. Bununla birlikte Allah kendisini *'O'nun benzeri bir şey*

yoktur'[56] ayetinde benzersizlikle nitelemiştir. Başka bir ayette '*Sen atmadın attığında, ancak Allah attı*'[57] buyurur. Böylece ameli O'ndan (alarak) yine O'na tahsis ettik. Ayette bize 'Allah' deyip onları bırakmamızı, yani zamirlerini bırakmamızı söylemiştir. Yani 'Allah' deyip sonra 'onlar' zamirini bırakmamızı emretti. 'Onlar (*hüm*)' zamiri çoğul zamirdir. Allah bize tekil zamir olan *hüve*'yi (o) bırakmamızı emretmedi. Çünkü biz ibadeti çoğuldan ayırıp Bir'e, yani O'na tahsis ederiz. Çünkü toplam ibadette Allah ile kul arasındaki taksimi izhar etti. İbadet Allah sayesinde ortaya çıkan toplamı bakımından kula ait olsa bile, sureti bakımından kula değil Allah'a aittir. Şeyh Ebu Medyen'in ayağı bu noktada derinleşmiş (rüsuh kadem olmuş), ayetin bu kısmını aşmamıştır. Başka bazı kimseler ise ayeti tamamlayarak '*Eğlencelerinde oynasınlar*'[58] kısmını eklemişlerdir. Ebu Medyen ise '*Ayetlerimize dalanları gördüğünde...*'[59] ayetiyle kalmıştır. Âlemdeki her şey Allah'ın ayetidir, çünkü her şey O'na delildir. '*Onlardan yüz çevir.*'[60] Ebu Medyen Allah'ın emrine uymuş, yüz çevirmiş, başkaları ise onları eğlencelerinde oynamak üzere bırakmakla ilgili emre uymuşlardır. Biz Allah'ın emrine uyduk ve 'onlar' (zamirini) terk ettik. Gözlerimizden perde kalktı ve eğlenceye dalan ve oynayanın kim olduğunu müşahede ederek bildik. Aynı zamanda '*hüm*', yani onlar (zamirini) '*Bırak, eğlencelerinde oynasınlar*'[61] ayetinde belirtilen çoğulun anlamını da öğrendik. Daha önce eserlerin ilahi isimlerden kaynaklandığı söylenmişti. Çoğul isimleri bakımından Allah'a ait iken tevhit, hüviyeti bakımından Allah'a aittir.

Ne çoğul ne bir var
Hak var sadece! Şahit ol ve bırak hepsini

Allah de 'eğlencesinde oynasın' demiş
Kaza ve kaderin hükmü böyle buyurur

Oynayan kimse göremezsin
Suretleri yöneten var sadece:

Yönetirken oynar suretlerle
Kader hüküm verdiğinde dilediği gibi

Onlar suretler, meydanları mı?
Varlığım, bu kürelerin tedbiri için

Atlar kendi meydanlarında koşar
Ruhlarının binekleri beşerde

Onlar bineklerin sırtlarında
Salim olsalar da tehlike köprüsünün üzerindedirler

'Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü.'[62] Allah, hakkında böyle bir isim gelmemiş olsa bile, O öldürendir. *'Sen atmadın attığında, ancak Allah attı.'*[63] Allah Hz. Muhammed'in suretiyle atandır. Fakat O'nun hakkında böyle bir isim gelmemiştir. *'Onlara siccil'den taşlar atarlar.'*[64] Burada Allah kuş suretinde taş atar, fakat O'nun hakkında böyle bir isim de gelmemiştir. Elbiseler bizi sıcaktan korur. Gerçekte koruyan O'dur. Hâlbuki böyle bir isim Allah adına gelmemiştir.

Oyuna dalmanın bir türü budur, bunu bilmelisin
Oyuna dalanın kim olduğunu da anla!

Kesin hüküm ver, sen hüküm vermedin
Sen hükmü boz, bozan O'dur

Korkağa söyle!
Ayağa kalk O'nunla

Ayağa kalkışından dolayı O'nu övmelisin
Onları siz öldürmediniz, öldüren Odur.

Oyun denilen şey kınamak ve eleştirmek üzere böyle adlandırılmadı, çünkü oyun nefsi rahatlatan bir şeydir. Fakat Allah oyun için birtakım yerler belirlemiştir. Kul o sınırları aştığında -oyun olduğu için değil- bulunmaması gereken bir yerde bulunduğu için kınanır.

Sonra bilmelisin ki, işler/varlıklar, suret itibarıyla bir olsalar bile, maksat bakımından farklıdır. İnsanın ilk yaratılışındaki cimrilik, korkaklık, hırs, aç gözlülük gibi özelliklerinden söz ederken bu durumu açıklamıştık. Bunlar sıradan insanlara göre kötü özelliklerdir. Hâlbuki

Allah bu fitrî özelliklere birtakım yerler belirlemiştir ki, o yerlerde kullanıldıklarında övülürler. Söz konusu özellikler zatları gereği övülmeye elverişli olmasalardı, Hakkın onlara tayin ettiği yerlerde de övülmezlerdi. Oyun da bu davranışlardandır. Allah bize oyun oynayanı eğlencesinde bırakmamızı emretti. Öte yandan Allah bize (insanlara) nasihat etmemizi, kötüyü iyiyle değiştirmemizi emretti. Kötüyü iyiyle değiştirmek, kötüde bulunan iyilik yönünü izhar edip ondan kötülük adını izale etmemiz demektir. Zaten gerçekte de o şey iyidir. Çünkü varlıkta kötü ve münker (fıtrata yabancı, belirsiz) adı verilecek herhangi bir şey yoktur. Çünkü her şahsı kendi şahsiyeti belirli hale getirirken varlıkta münker bir şey nasıl olabilir?

Sözümü anladığında sevinmelisin onunla
Söz yaratılmışta Allah'ın sözü!

Söylediğimi anlayan kişi
Haklarımı iade etmiştir bana

Sözün meydana getirdiği bir netice budur. Hal böyleyken amelin neticesi nasıl olabilir? Allah bize 'Allah' deyip sevinçli bir halde O'nun nezdinde bulunan her harfi terk etmemizi istemiştir. Beni başka bir işle sorumlu tutmamış ve şöyle buyurmuştur: '*Allah de, sonra onları eğlencelerinde oynamak üzere bırak!*'[65] Yani basiretle hareket etsinler! Çünkü onlar bu eğlenceyi övmek ile inançlarına göre onu kınamak arasında gidip gelirler. Onu överlerse, Allah'ın her inanç sahibinin inancında bulunduğunu söylemiştik. O'nu tasavvur edenin tasavvurunda bulduklarında, Allah kişinin başka bir tasavvura geçmesi nedeniyle bir önceki tasavvurdan ayrılmaz. Aksine Allah'ın her bir tasavvurda varlığı söz konusudur. Nitekim Allah kıyamette tecelli ederken bir suretten başkasına geçerken kendisinden geçtiği bu suretteki varlığı da ortadan kalkmaz. Çünkü Allah hakkında öyle bir inanca sahip insan, O'nu o surette görecektir. Bu durum Allah'ın insanın gözünden perdeyi kaldırmasından başka bir şey değildir. Binaenaleyh onlar oyunu/eğlenceyi kınamış olsalar bile, basirete sahiptirler. Onlar, kendileri için Hakkın başka bir surete intikal ettiği kimselerdir. O suretlerde onlar Hakkı (O'na dair

sahip oldukları) alamete göre tanırlar. Bu itibarla onlar kınarken de basirete sahiptirler, çünkü Allah onları bu sebeple yaratmıştır. Nitekim her müçtehit içtihadına göre amel eder (her inançlı insan da inandığı surette Hakkı bulur); içtihat seviyeleri eşit iken bir müçtehidin başka bir müçtehidin içtihadına göre ibadeti haramdır. Taklitçi ise müçtehitlerin verdiği hükümlerde seçim hakkına sahiptir. Bu itibarla onun şeriatta geniş bir seçme alanı varken kendi deliliyle sınırlanmış olan müçtehit böyle bir hakka sahip değildir; isabet edip etmemesi durumu değiştirmez. Oyun ve eğlenceye dalanın niteliği de böyledir: Oyununu kınasa da övse de, her iki durumda basiret üzeredir. Bu nedenle Hak onları oyunlarını oynamak üzere bırakmamızı bize emretti.

Bu zikrin yegâne faydası Allah'ın kullarına onların inançlarına göre tecelli edeceğini öğrenmek olsaydı, yine de yeterli olurdu. Allah hakkında nazarî düşünceyle bilgi edinen kişi nefsinde (zihninde) bir sureti yaratmış ve ona inanmış demektir. Başka bir ifadeyle insan düşüncesiyle yarattığı ilaha ibadet etmiş, ona 'ol' demiş, o da olmuştur. Bu nedenle insanlara (kendi inşa ettikleri zihnî suretlere değil) peygamberin getirdiği ve Kitabın buyurduğu Allah'a kulluk etmeleri emredildi. Kitabın tanıttığı İlah'a ibadet ederken yaratmadığın bir varlığa, daha doğrusu seni yaratana ibadet etmiş ve bizzat ibadete hakkını vermiş olursun. Çünkü Allah hakkındaki bilgi ancak (peygamberi) taklitten ibaret olduğunda bilgi olabilir; nazarî delilden hareketle böyle bir bilginin gerçekleşmesi imkânsızdır. Bu nedenle Allah'ın zatı hakkında düşünmemiz bize yasaklanmış, mertebeyi O'na tahsis etmemiz emredilmiştir. O'ndan başka ilah yoktur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Rabbinin hükmüne sabret, gözlerimizin önündesin*'[66] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Bu menzilde bulunanlardan birisi arkadaşımız Merakeşli Muhammed el-Merakeşî idi.

Varlığın kalbi nedir? Benim varlığımdır o
Müşahede de öyle! Benim müşahedemdir o

Kalp benim, hâkim olan benim kalbim
O benim şah damarımın mesabesinde

O'nu sınırlamayın, duyduğunuz gibi
O sınırdan ve kayıttan münezzeh

Beni gören O'nu görmüş demektir
Beni görmeyen secde farzını yapmamış demektir

Secde farzı kime düşer:
Hakkın varlığım olduğunu söyleyene

Şair 'Kendini bilen rabbini bilir' hadisine atıfta bulunmaktadır. Muhammed el-Merakeşî'yi Merakeş'te görmüştüm. Gece gündüz çok sohbet ederdik. Onun düsturu bu ayetti. Herhangi bir iş nedeniyle gönlünün daraldığını hiç görmemiştim. Karşılaştığı bütün güçlükleri ve sıkıntıları ferahlık ve tebessümle karşılar, sıkıntılar bize göre ondan uzaklaşır görünürdü; o ise bir sevinçten başkasına, bir mutluluktan başka bir mutluluğa geçerdi. Kendisine 'İnsan tabiatına nahoş gelen hadiselerin sana ulaşması hakkında ne düşünüyorsun?' diye sorunca şöyle demişti: 'Başlangıçta sabrettim. İlahi hüküm karşısında gösterdiğim sabır hakikati müşahede etmemi sağladı. Müşahede ise beni her türlü hükümden alıkoydu. Artık her şeyi Allah ile görüyorum. Dayanağım O'dur ve sadece O'ndan istiyorum. Çünkü benim görüşüme göre belalar O'nunla bana iner. Siz belanın hükmünü görüyorsunuz, hâlbuki hepsi O'nun katından!' Bu adam ibadet vakitlerini en düzenli

kollayan biriydi. Allah'a yemin ederim ki, ondan sonra bu makamda kendisi gibi birisini görmedim. Onu bu şehirlerde bırakıp ayrılmam kendisine o kadar dokunmuştu ki, kardeşlerimden hiçbirisi kendisinden ayrılırken o kadar üzülmemişti. Bana şöyle derdi: 'Rabbani hükmün bana nüfuz edişinden beni perdeleyen hakikati müşahedem olmasaydı, seninle birlikte yolculuk ederdim. Allah'a yemin olsun ki, beni senden ancak Hakkın benim için başka bir surette tecelli etmiş olması uzaklaştırıyor. Ben gaybet ve huzur halinde hep O'nu müşahede ederim.' Bu zevk bilinmeyen bir zevktir. Edebi çoktu, konuşması da çoktu. İnsanları Allah'a yönlendirirken bazen neredeyse hiç susmazdı. Bu durum hatırlatıldığında şöyle derdi: 'Ben konuşurken yükümlülüğümü yerine getiriyorum. Sen ise oturup oturmamada ve sözlerimi dinleyip dinlememede serbestsin! Ben bir sağırla konuşmuyorum, söylediklerimi duyan birisiyle oturuyorum.'

Bilmelisin ki, bu zikir rabbani hüküm karşısında sübut sahibi olmayı sağlar. Bunun nedeni, zikrin içerdiği maslahattır. Kul onun farkında olmayıp onu bilmese bile, hüküm her ne olursa olsun gerçekte zikrin içerdiği şey bir maslahattır. Bu, 'imanın farkı' demek olan birinci ihsan makamıdır. Hükümlerin değişmesini sürekli müşahede bu makamın gereğidir. Bu itibarla hükümlerin değişmesi kaçınılmazdır, çünkü Allah her gün bir iştedir. Bir gayen bulunur ve (o gayeye aykırı olduğu için) hastalık ve acı hissedersen, sana acıyı verenden başkasına şikâyetten uzak durmalısın. Başka bir ifadeyle Hz. Eyyub gibi davran ve sana acı veren işi başkasına şikâyete etme! Acı ve sıkıntıda Allah'tan başkasına iltica etmemek, Allah'ın peygamberlerine ve nebilerine öğrettiği ilahi edep demektir. Çünkü Allah'ın sana gayenle çelişecek bir işle acı vermesi ve sıkıntı çektirmesi, sadece acıyı kaldırması için O'na dua etmeni irade etmesinden kaynaklanır. Binaenaleyh gayeye yatkın olmama halini (acıyı) ve belayı hissederken Allah'a şikâyette bulunmayan kişi, hiç kuşkusuz, ilahi kahra karşı direnmiş demektir. Ebu Yezid el-Bestamî acıkıp ağlamaya başlamış. Sebebi sorulunca 'Ağlayayım diye acıktırdı' demiş. O halde edep, belayı kaldırması için -başkasına değil- sadece Allah'a şikâyette bulunmaktır ve bu şikâyete rağmen sabra devam edilir. Allah peygamberi Eyyub hakkında '*Kuşkusuz onu sabırlı*

bulmuştuk'[67] der. Yani ıstırap esnasında sebeplere yönelirken de onu sabırlı bulmuştuk. Demek ki Hz. Eyyub sıkıntı esnasında Allah'tan başka bir sebebe yönelirken gerçekte -herhangi bir sebebe değil- O'na yönelmişti. Çünkü insan, tabiatı gereği sıkıntı çekerken ve mizacı değişirken (sebeplere yönelir). Hallac-ı Mansur bütün bunları bildiği için, bu makam hakkındaki gayreti nedeniyle, kolları kesildiğinde yüzünü kana bulamıştır ki, insanların gözüne mizacının değiştiği gözükmesin! Bu halde iken Hallac şöyle diyordu:

Her bir uzvum ve eklemim
Senin yâdını taşır

Nefsin çektiği acılarda durum böyle değildir. Nefsin acı çekmesine yol açan hadiseler ortaya çıktığında, Allah'ın bazı kulları acıları karşılar ve zahirinde bir izi görünmez. Duyuyla idrak edilen bir acı veren hadiseleri hissettiğinde ise tabii olarak hareket edilir. Bununla birlikte acıyı hissetmekten alıkoyan bir iş olursa, acıları hissetmeyebilir. Biz hissetmeden söz ediyoruz. Böylelerine misal olarak Hz. Eyyub ve Zünnun'u verebiliriz. Allah'ın selamı her ikisinin de üzerine olsun! Bu konuda herhangi bir gücü olmayanlara gelirsek, bu durum sıradan insanlarda yaygın olduğu gibi 'sebeplerin kulları' olan âlemdeki insanların çoğunun hali böyledir. Allah kulları arasından büyükler ise bu sebeplerle (gizlenerek) parmakla gösterilmeye karşı perdelenirler. '*Rabbinin hükmü karşısında sabret!*'[68] Bela veya afiyet içeren herhangi bir hüküm müessir olduğunda, Allah karşısında sağlam durmak budur. Gayeye ulaşarak sevinmek bela sahibinin sarsıntısından daha çok kişiyi sarsar, çünkü sevinme hareketi sahibini daha çok coşturur ve heyecanlandırır. Bunun istisnası kişinin sevinme varidinden daha güçlü bir hale sahip olmasıdır. Buna mukabil üzüntü ve tasa vb. haller, gayeye ulaşma sevincini yaşayan birine kıyasla, durağanlık ve sabitlik haline daha yakındır.

Bu zikir iyilik ve kötülüğü birlikte içeren bir zikirdir. Bunlar, iki haldir ve (biliniz ki) haller daima hüküm sahibidir. Hükme konu olanın da hüküm kendine uygulansın diye hâkimin zorlaması ve baskısı

altında bulunması gerekir. Bu durum ise onun hareket etmesine yol açar. Çünkü insan tabiatının gereği, tabiatın karanlığı ve darlığını gördüğünde sıkıntıdan genişliğe, rahatlığa ve aydınlığa çıkmaktır; genişliği görünce bekleyemez. Bu nedenle insana 'hüküm karşısında sabit ol' denilir, çünkü seni üzen veya mutlu eden bir hükmün sende uygulanması kaçınılmazdır. Gelen hal seni üzerse, onu kaldırmak için bize doğru hareket etmelisin; mutlu eden bir hal gelirse, onu baki kılmak için yine bize doğru hareket edip o hale karşı şükretmelisin. Biz de şükrüne karşılık olarak mutluluğunu arttırırız, böylece sevincin azalmaz ve her durumda kazançlı çıkarsın. Biz sabrı ancak zorunlu bir ibadet olsun diye emrettik. Sabrederken bir vacibi yerine getirenin sevabını alır, sabredip rıza göstermen nedeniyle övülen-mecbur bir kul olursun. Serbest bıraksaydık ve sen yine de sabretmiş olsaydın, bu kez irade sahibi muhayyer bir kul olur; senin üzerinde hakim ve efendi oluşumuzu 'zevk' ederek öğrenemezdin. Çünkü muhayyer insan dilediğinde bizi üzerinde veli yapar ve dilediğinde azleder, dilediğinde uzaklaştırır, dilediğinde uzaklaştırmaz. Binaenaleyh irade sahibiyken biz O'nun hükmüne bağlıyız. Zorunluluk halinde O'nun üzerinde hüküm sahibi olan biziz.

Allah'm sana dönük rahmetine bakmalısın! Rabbinin hükmü karşısında sana sabrı emretmiş, sonra 'Bizim gözlerimizin önündesin' ifadesini buna eklemiştir. Yani seni üzse de üzmese de, bize göre senin hakkında en yararlı işle hüküm veririz. 'Sen bizim gözlerimizin önündesin' ifadesiyle kastedilen budur. Yani sen bilmediğin ve unuttuğun bir haldesin. Artık hangi kul olmak istersen öyle ol! Maksadına göre değerlendirileceksin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ALTINCI BÖLÜM

Menzili *'Onlar tuzak kurdu, Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır'*[69] ve *'Onlar tuzak kurdu biz de tuzak kurduk, onlar farkında değil'*[70] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'ın yarattıklarında bir tuzağı var
Onlar bilmez o tuzağı, habersizdirler

Onlardandır tuzak, onu bilen kişi
Çift ve tek namazları kılandır

Zillet üzere ve huşu içinde münacat eder durur
Peş peşe gelir, aralıklı olarak ona

Bir müşahede gelir ki hakikatleri görür
Güneş ve dolunay gibi üzerine doğarlar

Varlıkları orada görür
Açık ve gizli olarak bilgi vermek üzere

Allah şöyle der: *'Farkında olmadıkları yönden onları saptıracağız'*[71] Başka bir ayette *'Bir tuzak kurduk, onlar farkında değil'*[72] der. Tuzak fark edilirse, tuzak olmaktan çıkar zaten! Bunun istisnası Allah'ın tuzağını fark etmekle ilgili bir durumdur. Allah'ın kendisine yerleştirdiği bir işteki tuzağının farkına varılıp sonra o işe yerleşmesi ve tuzağa düşülmesi.Allah'ın bir mekri ve tuzağıdır. Misal olarak *'Allah onu bir bilgiye sahip olarak saptırdı'*[73] ayetini verebiliriz. Bu ölçüyle tuzağı (mekr) bilmek gaybı bilmekten ayrışır, çünkü gayb âlemi bilindiğinde bilen için 'gayb' adını yitirir. Hâlbuki Allah'ın tuzağı olduğunu fark etmeden bir hal ve duruma yerleştirilen kişi için o hale yerleştirildiği sürece tuzağın adı kalkmaz. Aradaki bu ince fark olmasaydı gayb ile ilahi tuzak meselesi birbiriyle eşitlenirdi.

Bazı ilahi tuzaklar kula zarar verme amacı taşırken bir türü kula zarar verme amacı taşımaz. Bu durumda Hakkın tuzağı kulun saadeti-

ni temin edecek başka bir hikmet nedeniyle ortaya çıkar. Çünkü gizli tuzak olmasaydı, teklif veya ceza talebi olmazdı. Allah'ın bu şekilde iyi amaçlı tuzağının bir tezahürü kişiyi amellerle yükümlü tutmak, yükümlü olduğu hususlarda emri dinlemesini ve emre uymasını sağlamaktır. Hakkın kula amelleri emretmesi kendiliğinde amellerin Allah tarafından yaratıldığının bilgisini verir. Fail kendisi iken, Allah kendisini yükümlü tutmaz. Bu durum bazı insanlarca fark edilmiştir. Onlar amelleri yerine getirmiş, iyilikleri sabırla işlemişlerdir.

Namazın kul ile Allah arasında ikiye ayrılması ilahi tuzağın bir yönüdür. Gerçekte hepsi Allah'a aittir. Hiç kuşkusuz namazı bu taksimle kılan kişi namazını çift yapmış iken namazı *'Bütün iş Allah'a döner'*[74] ayetine göre kılan insan namazı vitir (tek) olarak eda etmiş demektir. Namazı çift (ikiye bölünmüş halde) kılan kişi namazında huşu sahibiyken onu vitir (tek) olarak kılan kişi bir bilgiye sahiptir ve içinde huşu duygusuyla nitelenmez. Bununla birlikte onun dışında huşu duygusu görünse bile, bu durum amelin ondan ortaya çıkmasının bir gereğidir. Amel eden Allah'tır, o değildir! Allah şöyle der: *'Allah sizi ve amellerinizi yarattı.'*[75] Allah'ın tuzağının kendi tuzaklarından başka bir şey olmadığını düşünenler ise Allah'ı aldatmaya çalışanlardır. Allah'ı aldattıkları hakkındaki inançlarıyla onları aldatan ise bizzat Allah'tır. Bu itibarla Allah'ı ancak O'na dair tam bir cehalet içerisindeki kişi veya tam marifete sahip bir arif aldatmaya kalkabilir. Öyle bir marifet ki, yaratılmışın ondan daha yetkin bir marifete ulaşması mümkün değildir. Bu noktada cehalet malumdur! Marifete gelirsek, Hz. Ömer şöyle der: 'Allah hakkında bizi kandıran olursa, biz de O'nun için kanarız.'

Bu bilginin faydası, insanın aldatıldığını bilip O'nun için tuzağa düşmesidir. Aldatana ise tuzağa düştüğünü söylemez. Böyle bir insan öyle olmadığı halde saf olduğu zannedilen budala görünümlü kişiye benzer. Arif Allah'tan başka veren ve alan olmadığını görür. Bununla birlikte Hz. Peygamber Allah'tan Allah'a sığındığı gibi Allah'ın tuzağından yine O'na sığınır. Böyle yapmasının nedeni Allah'ın iradesine göre hareket etme niyetidir. Çünkü Allah âleme bir hüküm yerleştirdiğinde, bunun amacı, hükme konu olanda onun uygulanmasıdır. Hükmün uygulanması irade edilmemiş olsaydı, anlamsız ve abes düşerdi.

Hükmün uygulanacağı ve onu yerine getirecek biri bulunmasaydı yine abes olurdu. Bir hükümle basiret üzere amel eden kişi, basiretsiz amel edenden üstündür. Bu nedenle bilenle bilmeyen bir değildir. Allah ise tuzak ve aldatmasıyla O'nu kandırdığını zannedenle birlikte yürür: İnsanın kurduğu bu tuzak bir grup hakkında Allah'ın onlara tuzağı şeklinde tezahür ederken başka bir grup hakkında Allah'ın onlara dönük inayeti şeklinde tezahür eder. Misal olarak 'Dilediğini yap, seni bağışladım!' ifadesini verebiliriz. Yani senden dolayı kendimi senden perdeledim ve başkasını bu nedenle cezalandırırken seni cezalandırmayacağım. Çünkü senin adına katımızdan inayet takdir edilmiştir. Böylece mağfiret günahı öncelemiş, başka bir ifadeyle günah gerçekleşmezden önce mağfiret belirlenmiş ve takdir edilmiştir. Bu durum '*sonra gelen*'[76] ayetinde belirtilir. Böylece günah 'bağışlanmış', yani kendisinden meydana geldiği kişiyle arasındaki bir perdeyle örtülmüş halde gelir; o perde nedeniyle günah kişiye tesir edemez. Allah mekri 'istidrac' diye isimlendirdi. Bunun nedeni mekrin mertebelerde bir dereceden başka bir dereceye doğru basamak basamak yer değiştirmiş olmasıdır. Bu yer değiştirme olmasaydı, Allah ehli onunla nitelenmezdi, çünkü ilahi mekr, bu intikalle birlikte, övülen ve kınanan tüm makam ve mertebeleri kuşatır. Böyle olmasaydı Allah kendini mekr ve istidrac (yapmak) fiiliyle nitelemezdi. Allah kendini nitelediği için ehli de onlarla nitelenir. Bu itibarla onlar da tuzak kurar ve tuzağa düşerler.

Bir rivayette Allah'ın bir kulunu kıyamet günü sorguda muvaffak kıldığı aktarılır. Bu adam Allah'ın huzurunda yapmadığı bir işi yaptığını iddia eder, hâlbuki yalan söylemektedir. Allah ise onun yalanını bilmezlikten gelir. Öyle ki bu sözü söyleyen insan Allah'ın ona göre yalan olan görüşünü dikkate aldığını düşünür. Allah onun cennete götürülmesini emrederken melekler şöyle der: 'Rabbimiz! Adam yalan söylüyor!' Allah şöyle karşılık verir: 'Yalan söylediğini biliyorum, fakat yaşlılığında kendisini tekzip etmekten utandım.' Bu durum Allah'ın o kişinin sözüyle aldanışının bir tezahürüdür. Allah böyle ise O'nun ehli kendilerine böyle davranan kullara karşı pekâlâ böyle karşılık verirler. Biz de bu makama hakkıyla ulaşanlardan biriyiz. Bu hal (aldanmış görünmek) ilahi-güzel ahlakın en büyüklerinden biridir. Aldanmaya

karşı koyabilecek gücü varken aldatıldığını izhar etmeyen biri, nefsine olabildiğince hâkim biridir, çünkü nefsin tabiatı iyiliklerinin bilinmesini talep eder. Aldanma gibi bir iyilik ise yoktur. Böyle bir davranış gerçekte kudret varken bağışlamak demek olan hilmin benzeridir. Böyle yaparken insan kendine haksızlık edene onu cezalandırmayacak kadar aciz olduğunu gösterir; hâlbuki onu aciz olduğu için değil, gücü yeterken bağışlamıştır. Böyle bir davranış ancak tabiatının hükmüne karşı koyabilecek birinden meydana gelebilir. Allah bilenler için hilim (gücü yeterken bağışlayan), güç ve kuvvet sahibidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[77] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'ın bizden bizi gördüğünü bilmez misin?
Varlık bizim adımıza şahit

Bize hayâ lazım ki görmesin bizi Allah
Yasakladığı yerde; biz ise O'nu görelim

En garip iştir bence bu
Bize emreder ve O irade ettiğini yapar

Bana 'doğru ol' der, benden günah irade eder,
Günahı varlık destekler

Ey kavim! Söylediğimi dinleyin
Mevla'dır O, biz O'na köle

Emir irade eder, memur değil, bakınız!
Genci ihtiyar yapan bir hükme

Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'tan hakkıyla hayâ ediniz.' Ayette ise '*Allah'ın gördüğünü bilmez mi?*'[78] buyrulur. Akılcılar iki yol arasında görüş ayrılığına düştükleri için Allah bunu kullarına öğretmiştir. Bir kısmına göre Allah bizi görürken bir kısmına göre biz O'nu görürüz. Mümin ise Allah'ın verdiği bilgiyle her durumda O'nun kendisini gördüğünü bilir. Allah bu bilgiyi onlara ancak sınırlarını aşmayıp kendisinden hayâ etsinler diye öğretmiştir. Kim bu zikri düstur edinirse, Allah bu dünyada Hz. Musa'nın dağına tecelli ettiği gibi kendisine tecelli eder fakat onu parçalamaz; parçalanmamanın sebebi bu zikre devam etmesidir. Çünkü bu zikir ona sürekli Allah'ı zikretmekten kaynaklanan bir güç kazandırır. Allah ise -farkında olunmasa bile- O'nu zikredenle beraber oturur. Kendisini içinden zikredene Allah'ın açtığı ilk bilgi O'nu kiminle zikrettiğini bildirmektir. Dolayısıyla zikreden kişi Hakkın hüviyeti nedeniyle o kişiden Allah'ı tanır. Sonra kulağında da Hakkın hüviyeti bulunur. Aynı şekilde o kişi Allah'ı kendisinden Allah'ın zikrettiğini müşahede eder. Nefsini bütünüyle Hak olarak gördüğünde, Hz. Musa'nın dağı ve onun için meydana gelen tecelli onun için de meydana gelir, fakat bu esnada ne bayılır ne parçalanır. Fani olsa bile, onu fani kılan şey, müşahede edilen tecellinin cemali ve güzelliğidir. Çünkü 'Allah güzeldir ve güzeli sever.' Dolayısıyla Allah'ın kulun bâtınına güzellik giydirmesi gerekir. Öyle ki kendine tecelli ettiğinde ancak sevgi ortaya çıkartacak şekilde tecelli eder. Bunun nedeni kendisinde sınırlanmış özel güzelliğin ve cemalin ortaya çıkmış olmasıdır; bu sınırlı güzellik o özel mahalde ortaya çıkabilir. Çünkü her mahallin kendine özgü ve başkasında bulunmayan bir güzelliği vardır. Allah âleme ancak kendisini güzelleştirip düzenledikten sonra bakar. Bu sayede herhangi bir yerin ve varlığın gelen tecelliyi kabulü kendi istidadının cemali ve güzelliği ölçüsüncedir. Bu yeni tecelli ise (daha önceden sahip olduğu) cemale cemal giydirir. Binaenaleyh her varlık, her nefes yeni bir yaratılışta bulunurken her tecellide de yeni bir cemaldedir. Allah bir insanın kalp gözünü açıp körlüğünü giderirse, zahirde ve bâtında sürekli halden hale girdiğini görür.

Bilmelisin ki âleme yerleştirilen bir takım sınırlar vardır. Başka bir ifadeyle Allah'ın aşmamızı bize emrettiği meşru sınırlar olduğu gibi

bunların ardından Allah sınırlarını aştığımızda bize tatbik edilecek birtakım cezalar belirlemiştir. Bu sayede dünyada ve ahirette bizim ve O'nun için işin sınır demek olduğunu öğreniriz. Çünkü cezalar yoluyla temyiz meydana gelirken temyiz de bilgiyi meydana getirir. Bu fark olmasaydı, herhangi bir varlık ötekinden ayrılamayacağı gibi herhangi bir şey kesinlikle bilinemezdi. Demek ki bizim için, bizden dolayı ve bizim vasıtamızla ayrım gerçekleşmiştir. Nitekim biz de Allah için, Allah ile ve Allah'tan ayrıştık, bizim ve O'nun kim olduğumuzu öğrendik. Hal baskın geldiğinde, hal dili şöyle der:

İsteyen de ben
İstenen de ben

Sınırların etkisi, ben ile O'nun kim olduğu arasındaki farkın bilinmesinden bellidir. Bununla birlikte O kendisini arzulayan olabilir. O'nun kendisini arzulama hali -faildir- arzulanıyor olmasıyla -mefulbir değildir. Sınırlar halleri belirlediği kadar varlıkları (a'yan) da belirler ve birbirinden ayrılırlar. Bu husus hakikatin birliği hakkında ibarenin ulaşamayacağı (dile gelmeyecek) bilgidir. Bununla birlikte hali birlemek mümkün değildir ve böyle bir şey söz konusu olmaz. Allah'ı bilmek hakkında gerçeğe en yakın doğru ve mutlak birlikteki en yüce durum âlemin varlığının O'nun varlığı olması (hakkındaki bilgidir). Âlem Haktan başka değildir. Malum olduğu üzere, âlemdeki suretler birbirlerinden farklı olduğu gibi ilahi isimler de birbirlerinden farklıdır. Ortaya çıkan farklılık ve ihtilafın yegâne sebebi şunu öğrenmemizdir: (Varlıktaki) hadler/sınırlar olmasaydı, temyiz de olamazdı. Varlık bir hakikat olsa bile -ki Hakkın varlığıdır-, varlıklar ve aklî varlıklar birbirlerinden farklıdır. Allah peygamberinin diliyle, yeryüzünün işaretlerini, yani hadleri değiştireni lanetlemiştir, çünkü benzerlik ortadan kalkacak şekilde belirsizleştiğinde, hayret ortaya çıkar ve sınırlar gizlenir. Çünkü başka bir türün şahısları da had bakımından birbirine benzer iken şahıs bakımından birbirinden ayrıdırlar. Binaenaleyh had (tanım, sınır) itibarıyla benzeşenlerde bir ayrım bulunmalıdır. Bir şeyi başka bir şeyin benzeri yapmak, (fark bulunduğunu açıklamak üzere) yeterlidir.

Had bilinen her şeye eşlik eder
Haddin kendisine de düşüncede sınırlama eşlik eder

BEŞ YÜZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan nura çıkartır'*[79] Ayeti Olan Kutub'un Menzilinin Bilinmesi

Velayet olmasaydı karanlıklardaydım
Rahman hareketlere tahsis etti beni

Nur aramak üzere, onlardan çıktım
Beni ve dağınıklığımı nurda birleştirdi

Kendisi uğruna koştuğum hayatı gördüm
Onda vefatından sonra işimin nasıl olacağını öğrendim

İnsanda bütün faziletleri gördüm
Derecelerde en kâmil olan bilgiydi

Allah'a olan imanımla bilgiye bilgi kattım
O Allah, sıfatlar olmaksızın varlığın sahibi

Perdesinin ardından isimler ortaya çıktı
Keşifle onları kendi ismim olarak gördüm

İnayet nurlarını aydınlattı
Hayat boyu nur içinde koştum

Gözlerimizde nur bulunmasaydı
Ya da kalplerimizde; karanlıklar içinde koşardık

Allah en büyük! Büyük olan benim varlık ilkem
Dünyada ve ölümden sonra

Hilafetin kemali burada!
Gelecek zamanda değil onun kemali

Cennetlerde onun varlığının yarısı silinir
Cehennem basamaklarında hükümler zail oldu diye

Zatının genel rahmetini görünce
Ahiret yaratılışında; bana göstermedi

Rahmeti yaratıklardan uzaklaştıracak bir sebep
Öğrendim ondan, zatı gereği halifeliğini

Halifeliğimin kemalinde zuhur eden benim
Bütün ölümlüler bu durumu bilir

Allah Ruhu'l-kuds ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki, bu zikre mahsus keşif, müminlerin birbirlerinin dostları (veli) olduklarını zevk yoluyla öğrenmektir. el-Mümin Allah'ın bir adı olduğu gibi insanın da adıdır: Allah bütün müminlerin velisidir. Bu yönüyle Allah kendilerini karanlıklardan nura çıkartmakla iman edenlerin velisidir. Bunun anlamı, onları kendilerini bilmekten Allah'ı bilmeye çıkartmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber 'Kendini bilen rabbini bilir' buyurmuştur. Başka bir ifadeyle nefsinin Hak olduğunu öğrenir. Böylece mümin ve arif, Hakkın kendisine ihsan ettiği velayet sayesinde, O'nu gayb karanlığından müşahede nuruna çıkartarak kendisine gayb olanı müşahede ederken (bu müşahede) varlığını da ona gösterir. Bundan önce o şahısta bu hüküm bulunmuyordu. Bu durum kul adına Hakkın el-Mümin olması nedeniyle bir velayettir. Nitekim Hak mümin olması bakımından kulunu dost edinir. Bir şahsın mümin olması onun karanlıklardan nura çıkartılmasının sebebidir. Bu durum Allah'ın mümin kullarına yardımı demektir. Bir mümin için diğer mümin, bir duvarda birbirini tutan taşlara benzer. Bu husus işaret yoluyla isimlerin hükmünü gösterir. Allah şöyle der: *'Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder.'*[80] Yani O'nun el-Mümin bizim de müminler olmamız itibarıyla yardım eder.

O'ndan bize dönük olan tevellî (dost edinmesi)
Bizden O'na dönük olan zillet ve kulluk

Böyle olmasaydı
Yok olurdu her şey

Ben Allah'ın mülküyüm!
Allah'ım! Sen sana ait olanı koru

Ben yoksulluğumu korudum
O da benim malım burada

Dostum, bilmelisin ki! İnkâr karanlığı en güçlü karanlıktır, çünkü o mutlak bilgisizlik demektir. Allah kulunu dost edindiğinde, onu 'imkân' demek olan bu cehalet karanlığından çıkartır. Bilgisizlik karanlığı insanın kendisini dost edinene bakmak yerine kendine bakması demektir. Allah dost edinmekle insanı 'imkân' karanlığından O'nunla gerçekleşen varlığın zorunluluğu nuruna çıkartır. Bu durumda insan zorunlu diye nitelenendir ve Allah onu kendisi için onu imkândan çıkartır. Allah'a ait zorunluluk hükmüyle kendisiyle sınırlandığımız zorunluluğumuzun hükmü arasındaki fark şudur: Allah kendisi nedeniyle zorunluyken biz O'nun nedeniyle zorunluyuz.

Zorunlulukta ortak olduk
Kayıtlarda ayrıştık

Sonra varlığı elde ettik
Bizim hadlerimiz yok

Varlığı elde ettiğimizde
Bizim hadlerimiz yok

O'nu ilah diye isimlendiririz
Kullar diye bize isim verdi O

En şerefli isimdir benim için kul ismi
Ben O'nun kuluyum

İşim böyle sürer
Yakında ve uzakta

Hamd ederim rabbime
el-Hamid diye yakarırken

Bizim bu bilgimiz doğru:
Gayb'te ve şahitte

Sonra bunu inkâr edersem
İnkârım doğru olmaz benim için

Bu nedenle dolunayım indi
Mutluluk menzillerine

Zatımı gördüm ben
İnerken ve çıkarken

Bunun için ben
Mutlu diye adlandırılırım

Her ne kadar yaşlı olsam bile
Bir çocuk aklına sahibim ben

Kulun rabbini dost edinmesi ve O'na yardımı ile rabbin kulu dost edinmesi *'Allah'a yardım ederseniz, O da size yardım eder'*[81] ayetinde belirtilir. İki dostluk arasmda ince bir fark vardır: Allah kendi yardımını karşılık olarak nitelemişken meydana getirme mertebesini sana vermiştir. Bunun bir benzeri olarak, (Kendini bilen rabbini bilir hadisinde) Allah kendini bilmeni O'nu bilmenin bir öncülü yapmıştır. Bunun amacı bilginin nereden kaynaklandığını öğrenmeni sağlamaktır ve böylece O'nun seni nasıl bildiğini öğrenirsin. Allah şöyle der: *'Sizi sınayacağız ta ki öğrenelim.'*[82] *el-Meşahidü'l-Kudsiye* adlı eserimizde Hakkın bana şöyle hitap ettiğini belirtmiştik: 'Sen asıl, ben fer'im!' Bunun farklı yorumları vardır. Onlardan birisi Allah'ın bizi bilmesinin -O'ndan değil- bizden kaynaklanmasıdır. Bu meseleyi düşünmelisin, burada oldukça kapalı bir sır vardır. Şöyle ki: Kelamcıların çoğuna göre Allah'm bizi bilmesi, O'ndan kaynaklanır, bizden değil! Zaman

içerisinde var olmamız onları böyle bir görüşe sevk etmiştir, hiç kuşkusuz. Keşif ise bizim söylediğimizi verir ve bilmememizin mümkün olmadığı hakikat budur. Mekke'de Hicaz müftüsü Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi's-Sayf el-Yemenî kendisine 'Allah'ı bilmemiz kendimiz hakkındaki bilgimizin fer'idir, çünkü biz delilin kendisiyiz' dediğimde, bana soru yöneltmiş ve ben de şöyle demiştim: 'Hz. Peygamber şöyle der: Kendini bilen rabbini bilir.' Bizim varlığımız da O'nun fer'idir ve O'nun varlığı asıldır. Binaenaleyh Allah bizim varlığımızda asıl iken kendisi hakkındaki bilgimizde fer'dir. Bu durum bu lafzın gösterdiği bir husustur. Müftü sözlerimden memnun kalıp mutluluğunu izhar etti. Bu da yukarıdaki cümlenin yorumlarından daha üstün bir yorumdur. Fakat o mecliste bu yorumu kendisine söylemedik, çünkü müftü ne bunu kaldırabilir ne inkâr edebilirdi. Henüz iman kendisinde güçlenmemiş olduğu gibi bilgisi veya sağlıklı düşüncesi de güçlenmemişti. Bu nedenle hayrete düşerdi. Biz ona aklının mizacına mülayim gelecek bir yorumu gösterdik. O yorum da doğrudur, çünkü Hakka dair her vecih doğrudur. Fazilet ise buna muttali olmaya bağlıdır. O halde Allah müminin olduğu gibi mümin de Allah'ın velisidir.

Hz. Peygamber'e 'Allah'ın velileri kimlerdir?' diye sorulduğunda, şöyle demiştir: 'Görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kişiler!' Biz velileri gördüğümüzde Allah bilinir, hatırlanır ve müşahede edilir. Hz. Peygamber onların Allah'ın velileri olduğunu söylemiştir. Nitekim Allah da *'İman edenlerin velisidir.'*[83] O halde mümin, Hakka 'eman' verendir. Burada 'eman', Allah'ın kendisinin niteliği olduğunu söylemediği ve şanına yakışmayan zillet veya muhtaçlık gibi bir özelliği O'na izafe etmekten uzak durmaktır. Bu yönüyle kulun nitelenebileceği en üstün derece 'mümin olmaktır'. Aynı zamanda mümin, haklarını kendilerine ulaştırmakla âlemdeki varlıkların nefislerine 'eman' verendir. İnsanlar emindir ki, mümin onların haklarını ihlal etmez. Hakları hususunda başkasına emniyet duygusu vermeyen biri mümin sayılmaz. O halde velayet Allah ile müminler arasında ortak bir özelliktir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'Hangi nafakayı verirseniz, Allah onu yerine getirir'*[84] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

İnfak nafaka mertebesindendir
Yaratılan her şeyde iki kapısı var

Rızık gayb kapısından gelir
Bu kapı kapalı değildir

Sürekli açık, her durumda
O'nun ismi el-Fettah, kapalılık olmaz O'nun nezdinde

İnsan infak ettiğinde, Allah yerine getirir verdiğini
Gecikir mi diye endişe etme! Vakit vakte bitişik

İnsan ikram kapısını kapatırsa
Cömertliğin rabbi yine ihsan eder

İnsan hibe kapısını kapatırsa
O da Hakkın o kapıyı kapatmasıdır

Allah dilerse kapıyı kapatır, emir O'nun emri
Alak suresinde böyle buyurmuş nitekim

Her durumda Rahman'a sığınırsan
Felak suresinde söylendiği gibi sığın

Bir de Nas suresinde, ki nas suresi
Felak ile birlikte okunur, daha önce zikredilen

Mümin isen Allah'a sığın sen
Kur'an'da söylendiği üzere, bak! Hakka sığın

Kur'an'da sığınma 'rabbe' diye zikredildi
Sen tabi ol, doğru söyleyenden başkasına da uyma

Allah şöyle der: *'Hayır! İnsan azgınlık yapar, kendini müstağni görünce...'*[85] İnsanın kalbinde fakirlik korkusu yaratılmış olduğu için, verme kapısını üzerine kapatır. Verirse, aynı fakirlik (korkusu içindeyken) bu kez kendini zengin görerek taşkınlığa kalkar. Müstağni kalmasını sağlayan malı verirse fakirleşir, bu durumda zelil olur. Dolayısıyla zengin sürekli korku içindeyken fakir her daim talepkârdır. O halde umut fakirin işidir, çünkü zenginliği umar durur! Korku ise zengine aittir, çünkü fakirlikten korkar. Sadaka verdiğinizde, Allah hüviyetiyle onu yerine koyar. Çünkü insan bedel görmeden infakta bulunmaz. Bir deyimde 'Yerine geleceğini gören, verirken cömert davranır (kaz gelecek yerden tavuğu esirgemez)' denilir. Herkes zengin olma umuduyla verir, çünkü kul zatı gereği fakir iken dolaylı olarak zengindir. Evla olan bizatihi zengin olmasıdır, çünkü insan tasarrufta bulunduğu şey - mesela mal- tarafından yönetilir. Mal kendisinde tasarrufta bulunan şeye tesir eder. Çünkü tasarruf eden kişi (tasarrufta bulunduğu şeye) dair bilgisini aşamaz. Bilgisi ise bilinenden elde edilmiştir. Dolayısıyla o şeyde ancak zatından verdiği şeye göre tasarrufta bulunmuştur. Her kim seni kendi nefsi üzerinde hüküm sahibi kılarsa, seni kendisi hakkında hüküm sahibi yapmada 'hüküm sahibi' olandır. Anla!

İlah varlığıma karşı cömert oldu
Pek çok kimseden gizlediği ihsanıyla

Kuşkunun bulunmadığı bir bilgi verdi
Zeki ve tecrübeli insanın kuşkusu yoktur

Bilmelisin ki, infakı ancak hâdis (zaman içinde yaratılan) kabul edebilir, çünkü infak yok etmek demektir ve ancak hâdis, yani zaman içinde var olan yok olabilir. *'O'nun veçhinden başka her şey helak olacak.'*[86] Bir şeyi helak eden onu yitirmiş demektir. Onu yitirdiğinde, artık onu bulamaz. Bulamayınca bu kez Allah'ı orada bulur ve Allah onun yerini almıştır. Ayette geçen zamir de şeye döner. Hak benzerinin yerini alabilir, söz konusu şey O'nun kendisi değildir. Binaenaleyh O olmayınca, yerini alma ve haleflik durumu ortaya çıkmış, Allah o şeyin varlığının yerini almıştır. Bu durum 'Allah'ı onun yanında bulur'

sözümüzün anlamıdır. Sebepler ortadan kalktığında, Allah bulunur. *'Denizde size bir zarar geldiğinde, sadece O'na dua edersiniz.'*[87] Ayette geçen 'dalle' kelimesi yok olmak demektir. Yok olduktan sonra, artık onu bulamazsınız. Sebebin yok olduğu yerde bulacağınız şey sadece Allah'tır. Hz. Peygamber bir yolculukta dua ederken şöyle der: 'Allah'ım! Sen yolculukta sahibimiz, ailede halifemizsin.' Allah'ı ailede halife bırakmak, kendisinin evde bulunmamasından kaynaklanır. Böylelikle Allah her şeyin vekili olur. Başka bir ifadeyle hüviyetiyle her şeyin yerini alır. Bu nedenle 'Allah onu yerine koyar' demiştir. Sadaka veren adına verdiği sadakadan doğan eksilmeyi ve boşluğu kapatan zahirî veya bâtınî her şey, Hakkın hüviyetinden meydana gelmiş veya bizzat O'nun hüviyetidir. O boşluğu ve gediği kapatan sebep, kişinin verdiği sadaka (nafaka) nedeniyle bir zararın kendisine ulaşmasından emin olmasını ve bu sayede müstağni kalmasını sağlar.

Sufilere göre *'hu* (o)' zamiri zikirlerin en kâmili, en üstünü ve en büyüğüdür. Bu zikir, havassü'l-havas, yani seçkinlerin seçkinlerinin zikridir. Onun ötesinde daha kâmil bir zikir yoktur. Hu zamirinin vermiş olduğu (bilgi) -Allah ismi de dâhil olmak üzere- ilahi isimlerden herhangi birinin verdiğinden daha büyüktür. Bu itibarla mesela Allah adı mertebeyi gösterirken hüviyet başka bir şeyi göstermemek üzere sadece zatı gösterir. Bu nedenle Allah lafzını unsurlarına ayrıştırdığımızda *'hu'* zamirine ulaşırız. Çünkü Allah ehlinin bildiği bir yolla *elif* ve *lam* harflerini düşürürsen, *'hu'* zamiri ortaya çıkar. Onu yaratıkların kendisine bağlanmasını sebebi sayarsan, zammeli okursun ve Hû der ve böylece (sebeplilik bildiren) illet *vav*'ını kullanmış olursun. *Hû* zamirinde âlemlerden müstağnilik kokusu bulunurken illet (sebep) malulünü (sebepli) talep ettiği için - nitekim malul de illetini talep eder- aynı makamda değildir. Bu durumda sebeplilik bağının ağırlığını hafifletmek üzere fethayla harekelenir ve *hüve* dersin. Bu durum, herhangi bir yaratılmışın bilgisinin sınırlayamayacağı şekilde, gayb olduğuna delildir. Allah O'nu bildiğini iddia eden herkes için gayb kalır. Öyle ki Allah ilahi isimler için bile gayb olmuş, her ismi kendisi için konulan anlamla meşgul kılmıştır. Bu itibarla er-Rezzak ilahi isminin himmeti rızka taalluk ederken el-Mukît vakti belirlemeye,

el-Âlim bilgiye, el-Hayy isminin himmeti de hayata taalluk eder. Başka bir ifadeyle her isim kendisi için konulduğu ve kendisini gösterdiği hükme taalluk eder ve bağlanır. Öyleyse isimler sübut ve yokluk hallerinde mümkünler tarafından ortaya konulmuştur. İsimler mümkünlerin hükümleridir. Hüviyet ise bu hükümler vasıtasıyla mümkünleri var eder. Bütün iş O'na -ki burada O, Hüve'dir- döner. O ki, (hakkında) *'Dikkat edin, işler Allah'a döner'*[88] denilir. Yani bütün işler O'na döner. Burada Allah veya Hüve'nin dışında sarahatle başka bir isim zikredilmemiştir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ONUNCU BÖLÜM

Menzili *'Yeryüzünde haksız yere büyüklenenlere ayetlerimden yüz çevirteceğim'* Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Varlık burhanlarından yüz çevirteceğim
Secde mertebesine ulaşmayan kalpleri

Böbürlenerek ve kendini beğenerek dolaşanları
Müşahede ve şuhud ehline karşı

Bilgilerden mahrum ettik o kalpleri, bir daha ulaşamazlar
Hâlbuki Hakka yönelenler o bilgilere ulaşır

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki, büyüklük Allah'ın bir sıfatıdır. Hakkı dikkate almadan büyüklenen bir yaratılmış gerçekte büyük değildir. Böyle bir durumda büyüklenme, sadece sahibinde varlığının bulunmadığı bir hususta iddiadan ibarettir. Büyüklük birinde bulunup da iddiacı doğru sözlü olsaydı, bu durumda iddiacı sadece Hak olabilirdi. Büyüklüğün sahibi sadece Hak'tır. Büyüklüğün bulunmadığı bir kişide iddiası ortaya çıktığında kişi mütekebbir diye

isimlendirilir. İddia doğru ise, iddiacının dili Hakkın dilidir. Bir rivayette 'Allah kulun görmesi (görme gücü) ve duymasıdır' denilir.

Bilmelisin ki, Allah bir kişiyi ayetlerinden yüz çevirtirse, onu işleri oldukları halde bilmekten uzaklaştırmış demektir. Kulun uzaklaştırıldığı ayetler, Allah'ın ufuklarda ve nefislerinde bazı kullarına -her kime göstermişse- gösterdiği ayetlerdir. Bu sayede onlara kibirlenen kişinin sayesinde büyüklendiği Hak olduğu ortaya çıkar. Öyleyse gökte değil, yeryüzünde Hak vasıtasıyla olmaksızın kibirlenen biri cahillerin en cahilidir, çünkü o büyüklüğü kendi yerinin dışına koymuştur. Büyüklenmenin (doğru olabilmesinin) iki şartı vardır: Birincisi yaratılmışın kabul ettiği hak iken ikincisi yüceliktir. Yeryüzünde Hak nedeniyle büyüklenen kişi (bilir ki) Hak zatı gereği yücelik ve yükseklik sahibidir, Allah böyle birisini ayetlerinden uzaklaştırmaz ve mahalli şereflendirmek üzere ayetlerini kendisine gösterir. O kişi ayetleri gördüğünde, onun için Hak/hak ortaya çıkar. Bu durumda insan ayetleri Hak vasıtasıyla görmüştür. *'Hak ile onu indirdik, Hak ile indi.'*[89] *'Biz o ikisini Hak ile yarattık.'*[90] Allah bize her hak sahibine hakkını vermeyi emretti. Bu itibarla sadece hak sahibi olan varken hak bir şeyi koruyandır.

Burada ince bir sır vardır: Allah'ın kullarından talep ettiği bir hakkı vardır. Sahih bir rivayette 'Allah'ın hakkını yerine getirmek yaratılmışın hakkına göre daha önceliklidir' denilir. Çünkü hakkın O'na nispet edilmesi yaratılmışa nispetinden daha kâmil ve yerindedir. Çünkü O'na Hakkın nispet edilmesi -insana bağlı değil- zatî bir durum iken yaratılmışa nispeti ise (Hak tarafından) tespit edilmiş (arızî) bir durumdur. Fakat yine hak yaratılmışa kendisinden ayrılamayacak şekilde nispet edilmiştir. O halde mutlu insan haklarını ve sahiplerini bilip onları yerine getiren iken bedbaht insan hakları bilmediği gibi sahiplerini de tanımayandır. Mutlu ve bedbaht arasında bulunan kişi ise hakları ve ehlini bilirken hem haklara hem ehline zulmedendir. Bu gruptaki insanlar karanlıklar içindedir ve görmezler. Diğer taraf ise sağır, dilsiz ve kördür. Onlar gördüklerinde geri dönemez, duyduklarını anlayamazlar, konuştuklarında doğruyu söyleyemezler. Onlara Allah zulmetmemiştir; zalim olanlar bizzat kendileridir. Çünkü onlar haklara ve sahiplerine zulmetmişlerdir (hakkı sahibine vermemişlerdir). Onla-

rın kendileriyle düşünebilecekleri ve anlayabilecekleri kalpleri vardır. Kendileriyle görebilecekleri gözleri, kendileriyle duyabilecekleri kulakları vardır. Böylece onlar kendilerini hayvan mesabesine, hatta daha aşağı bir yere indirmiştir. Çünkü Allah hayvanlar için bu güçleri yaratmamıştır. Bu güçler göz sahibinin ibret almasını, kulağın duyduğunu anlamasını, kalp sahibinin de öğrenmesini sağlar. Onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünenlerdir. Gördükleri ve duydukları şeyler hakkında düşünmek ve hallerinin başkalaşması onlara şöyle söyletir: '*Rabbimiz! Bunları batıl olarak yaratmadın. Sen münezzehsin.*'[91] Böyle demekle Allah'ı yaratma fiilinde sebepliliğin (illet) zorunluluğu altına girmekten tenzih etmekten tenzih ederler. Çünkü Allah yaratılışı bir hikmete bağlamıştır ve o hikmet yaratılışı Allah için zorunlu kılar; hâlbuki kendisine zorunlu kılmasının dışında Allah'ı zorlayacak bir sebep olamaz. Allah -vaadinin doğruluğu nedeniyle- yaratıklarına bir ihsan olmak üzere bunu üzerine zorunlu kılmıştır. Burada bu bilgi '*Bizi ateşin azabından koru*'[92] ayetiyle tamamlanmıştır.

Dünya hayatında ateş doğadan (tabiat) başka bir şey değildir, çünkü doğa edilgenlik (infial) yeridir. Hak karşısında doğa erkek karşısında dişi gibidir. Doğada yaratma, yani Allah'ın dışındaki her şeyin yaratılışı gerçekleşir ve doğa aklî bir varlıktır. Doğanın otoritesini görüp de onun gücünü Hakkın onda yaratacağı şeylere elverişli ve kabiliyetli olmasından ibaret kaldığını bilmeyenler, yaratmayı doğaya izafe ve nispet etmiş, doğa nedeniyle Hakkı unutmuşlardır. Allah ise nefislerinin ayetlerinden onları yüz çevirterek nefislerini kendilerine unutturmuştur. Bu durum '*Ayetlerimden yüz çevirteceğim*'[93] ayetinde belirtilir. Allah onları nitelemiştir. Bu itibarla yaratılmışlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı mutlak Hakka bakarken bir kısmı mutlak doğaya bakmıştır. Bu ikisinin arasında ise berzah ortaya çıkmış, bu berzahta ise o ikisinden herhangi biri olmayan bir âlem ortaya çıkmıştır. Bu âlem, Hakkın neyi hak ettiğini görmüş, O'na hakkını vermiştir; o hakkı vermemiş bile olsaydı, yine de O'na aittir. Doğanın neyi hak ettiğini görmüş, ona da hakkını vermiştir; ona hakkını vermemiş olsaydı o hak da doğaya ait olacaktı. Çünkü doğa yaratılmış bir şey değildir, doğa zatı gereği -dışta değil- akılda mevcut bir varlıktır. Buna mukabil Hak

zatı gereği hem dışta hem akılda mevcuttur. Doğa akılda Hak ile bir araya gelirse, Hak akıldan ayrılır, dışta bulunur. Çünkü Hak hem dış varlığın hem aklî varlığın sahibidir. Doğa ise sadece aklî varlığın sahibidir, dış varlığı yoktur. Bunun böyle olması, yaratılışta hükmün varlık ve yokluk arasında bulunmasından kaynaklanır. Böylece yaratılan şey doğa bakımından yokluğu kabul ederken Hak yönünden varlığı kabul eder. Bu nedenle Allah'ın dışındaki her şey varlığı ve yokluğu kabul etmekle nitelenirken yokluğun kendisinde bir hükmü bulunduğu gibi varlığın da bir hükmü bulunur. İş söylediğimiz gibi olmasaydı, yaratılmışın var olurken yokluğu kabul etmesi veya yokluğu esnasında varlığı kabul etmesi mümkün olmazdı.

Hakikatleri böyle bilmen gerekir ve onlara ancak ayetlerden yüz çevirmeden ulaşma imkânı bulabilirsin. Allah'ın haksız yere yeryüzünde büyüklenenleri mahrum ettiği nimete bakınız! Bu zikrin sahibine ve benzerlerine kazandırmış olduğu bilgi budur. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[94]

Demek ki doğa kabul ederken Hak verir ve (doğaya) tesir eder. Bu itibarla doğa âlemin büyük ve yüce annesidir. Âlem onun eserlerini görebilir, kendisini değil! Nitekim Hakkın da eserleri görülür, kendisi değil! Çünkü gözler O'nu algılayamaz. Görmek ise gözle gerçekleşir. Allah O'ndan başka kimsenin bilmediği meçhul, herkesin bildiği malumdur; bununla birlikte O'nu bilenler ne bildiklerini bilemez.

Tabiat (doğa) ve Hak arasında
Yaratılış ortaya çıktı bizim için

Ne Hak ne tabiattır yaratılan
Tabiat tabiattır, Hak ise Hak

Yaratma -bir düşünürsen- vefke benzer
Bütün yaratılmışlar onu vefk olarak görür

BEŞ YÜZ ON BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'tan çekinirseniz, sizin için furkan yaratır'*[95] ve *'Allah'tan çekinin (takva), o size öğretir'*[96] Ayetleri Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim Allah'tan çekinirse ona verir
Buyurduğu gibi; işi hakkında furkan

O furkandan hidayet ile dalaleti öğrenir
Hidayet nuru rehber, yönlendirir

Doğusunda batıcı olarak görünür
Batısında aydınlık olarak doğar

Her bilgide üstünlük kazanır
Furkan'ın verildiği bu muttaki

Parçalanan dürülür onun için
Dürülen hidayet parçalanır (tafsil edilir)

Oğulları arasında taksim ederiz
Onunla yücelere çıkar

Münacatlarında onu görür
Onun vasıtasıyla söyleyici olarak var olunca

Onu benzeri olarak inşa eder
Âlemde onunla yaratıcı olur

Arzında onun besini gizlenir
O'nu yaratan ve rızık veren olarak tanır

Allah sana ve bize Ruhu'l-kuds ile yardım etsin, bilmelisin ki takva sahibi sadece takvasıyla furkana ulaşır. Çünkü fark edemeseydi takva gerçekleşmiş olmazdı.

İş övülen ve kınanan diye bölünmüş
İş sevilen ve nahoş bulunan diye bölünmüş

Her nahoş işte siper ol O'na
Her iyi işte size siper olur

Her sevimli işte O'nu siper edin
Tenzih ve teşbih arasında O'nunla olun

Hakkı tenzih eden bunu bilemez
Hakkı teşbih eden de bilmez

Kim tenzih ederse teşbih etmiştir
Benim söylediğim de budur zaten

Şöyle ki: İnsan mabudunu ya benzer veya zıt veya farklı olmak üzere herhangi bir tarzda kabul eder. Böyle bir durumda insan Allah ile âlem arasında fark görmüş demektir. Takvanın insana kazandırdığı farkın özel bir fark olması gerekir. Söz konusu fark Kur'an'daki (cem, toplam) furkan, yani cemdeki farktır. Çünkü (kelime anlamı toplamak demek olan) Kur'an özü gereği furkanı içerir. Bu furkana (kulun takvası tarafından) yaratılma özelliği nispet edilir, çünkü onu meydana getiren şey takvadır. Onun yaratılışı ise mesela sahibi adına ortaya çıkması olabilir. Bu durumda zuhurundan önce varlığını sürdürür. Veya daha önce yokken meydana gelir. Bu ise yaratma değil, zuhurdan ibarettir. Çünkü ayetin ardından '*sizden örtecek*'[97] ayeti nazil oldu. Örtmek zuhurun zıddıdır. Kul rabbine karşı takva sahibi olurken kendini O'na nispet edilen kötü işlere karşı Hakkın siperi yapar. Ya da sadece Allah'ın yardımıyla üstlenebileceği zorluklara karşı rabbini kendine siper edinir; onun Allah'ın verdiğinin dışında bir gücü ve kudreti yoktur. Bu durum '*Ancak senden yardım dileriz*'[98] ayetinde belirtilir. Allah'a sevimli olan fakat tabiat gereği nahoş sayılan bütün güçlükleri O'nunla karşılamalısın. Aynı şekilde kendini dine göre kınanmış fakat doğaya göre sevimli ve övülen bütün işlere karşı Allah'a siper yapar ve onları Allah'tan uzaklaştırırsın.

Allah'ın senin için siper olması sana bütün güçlüklerin bilgisini kazandırır. Böylece Allah'ın en güzel isimleri, bütün tafsilatı ve türleriyle birlikte tecelli eder ki fark bu demektir. Allah her iki durumda da seni över. Çünkü Allah bilgiyi ancak sevdiğine verirken hali hem sevdiğine hem sevmediğine verir, çünkü bilgi sabitken hal değişkendir. Takvada furkan bulunmasaydı, furkan meydana getiremezdi. Çünkü bir şey benzerini meydana getirebilir ve ancak böyle bir netice ortaya çıkabilirdi. Yine bu nedenle âlem Hakkın suretinde ortaya çıkmıştır. Kime doğası baskın gelirse babasından daha çok annesine benzerken kime aklı daha hakim olursa annesinden çok babasına benzer. Çünkü âlem doğa ile Hak veya varlık ile yokluk arasındadır. Âlem sırf varlık olmadığı gibi sırf yokluk da değildir. Bu yönüyle bütün âlem Hak (ve hakikat) olmadığı halde sana Hak imiş gibi görünen sihre benzer. Aynı zamanda âlem halk (yaratılmış) olmadığı halde sana halkmış gibi görünür. Çünkü âlem her bakımdan halk olmadığı kadar her yönüyle Hak da değildir. Bu itibarla sihre maruz kalan insanın belirli bir şey gördüğü hakkında kuşkuya kapılmayız. Ortada görülen bir şey vardır. Nitekim ayette '*Onlara yaptıkları sihirden dolayı ipler koşuyor geldi*'[99] buyurur. Koşmak hiç kuşkusuz görülen bir iştir. Geride ise koşanın durumu kalmıştır. Çünkü ipler ve asa toprağın üzerine atılmıştı. Buradan kesin olarak şu husus ortaya çıkar: Halk (yaratılmış) Haktan soyutlansa var olamaz. Buna karşılık Hakkın kendisi olsaydı bu kez halk olamazdı. Bu nedenle halk iki hükmü birden kabul ederken Hak da iki hükmü kabul edicidir: Hak dine göre hâdislik özelliklerini (gülme, tövbeyle sevinmek vb.) kabul ederken dine ve akla göre kadimlik özeliklerini kabul eder. Bu durumda Hak tenzih edilen ve teşbih edilendir. Halk da iki hükmü birden kabul edicidir. Bu iki hüküm Hakka tesir etmek özelliğiyle Hakkın kendisine tesir etmesini kendinde toplayabilmesidir. Yaratılmış olan daha önce pek çok vesileyle söylediğimiz üzere kendisi hakkındaki bilgiyi Hakka verirken O'na tesir eder. Hakkın yaratılmışa tesiri ise daha önce bir şey değilken, yani mevcut değilken kendisini yaratmasıdır. O halde furkan gerçekte sürekli olan bir iştir, fakat herkes için bütün hallerde ortaya çıkmış değildir.

Her bir halde bir furkan bulunur
Şeriat ve burhan böyle söyler bunu

Takvanın meydana getirdiği bu furkan (bilgisi) sadece Allah'ın öğretmesiyle meydana gelebilir; nazarî düşüncenin ona ulaşma imkânı yoktur. Allah fikirle meydana gelen düşünceye isabet etme imkânı verse bile, bu da o özel bilgi değildir. Çünkü şeklen birbirine benzeyip de 'zevk' nedeniyle farklılaşan ilimleri ayrıştıran yöntem ve yoldur. Bununla birlikte ilimlerin konuları ise birbirine benzer.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ON İKİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Derileri her olgunlaştığında başka derilerle değiştiririz'*[100] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Alevlerle deriler piştikçe ve olgunlaştıkça
Allah azap karşısında derileri değiştirir

Allah'ın kazası bitene kadar böyle sürer gider
Bir grup cehennemde ebedi kalır bu nedenle

Allah onlardan ve onların üzerinde yaratır
Sual sona erince, bir şahitlik

Şahitlik yerine getirilince
Yeni ve büyük bir nimet elde ederler

Allah onlardan haber verirken şöyle demiştir: *'Derilerine niçin aleyhimize şahitlik ettiniz diye sorduklarında, derileri onlara bizi Allah konuşturdu der.'*[101] Yani size karşı şahitlik yapmamızı isteyen bizzat Allah'tır. Onlar şahitlikleri kabul edilip sözleri Allah katında geçerli-güvenilir şahitlerdir. Deriler, dünyada yöneticileri ve amirleri mesabesindeki nefs-i nâtıka ve hayvanî nefsin kendilerini kullandıkları işlerden

razı değillerdi. Bu itibarla nefs-i nâtıka derilerin üzerinde olduğu gibi kulak, göz, dil, el, mide, cinsel organ, ayak ve kalp üzerinde de hüküm sahibi ve yöneticidir. Derilerin böyle adlandırılmış olması, dayanaklılığından kaynaklanır. Çünkü onların zati özellikleri yaralanma, vurulma, yanma, ısınma, üşüme gibi bütün nahoş şeyleri hissetmektir. Duyu deriyle gerçekleşir ve deriler güçlükleri algılamada hayvanî nefsin yardımcısıdır. Bu itibarla insanda deriden daha dayanaklı bir kısım yoktur ve bu nedenle Allah onu deriyle örtmüştür. Derinin olgunlaşması ve pişmesi yükümlü nefsin azabının sebebiyken bu esnada deri duyulur azap içinde nimet görür. Bir âşık şöyle demiş:

Şöyle bir bela duydunuz mu?
Bir yönü iyi bir yönü hasta

Azap ederken nimet verir
Nimet verirken azap eder

Bu düstur Allah'ın tuzağından korkanların düsturudur. Onlar, bununla kötülüğü emreden nefislerini engellerler ve nefsin geri duracağı umulur; hâlbuki yarık daha da genişlemek için diretir. Bunun nedeni Allah'ın kendinden zikretmiş olduğu üzere mağfiret ve azap arasında dilediğini seçebilme iradesidir. Demek ki bu ikisinden herhangi birisi hakkında kesin bir hüküm yoktur. Sonra insan, ilahi isimlerin kendisi hakkında birbirinin mütekabili olduklarını görür. Görür ki ihsan isimleri hem sayıca ve hem güç bakımından adalet ve intikam isimlerine baskın gelmektedir. İlahi isimlerin karşı karşıya geldikleri yer her şeyi kuşatan ilahi rahmet meydanıdır. Bu durum ise insanları işledikleri günahlar, sınırları aşmak, haramlara düşmek gibi davranışlarda cesaretlendirir. Tövbe etmeksizin öldüklerinde kendilerinden ortaya çıkan günahlar nedeniyle cezalandırılacaklarından emin olsalardı -nitekim bir grup böyle düşünür- Efendilerini memnun etmeyecek işlere kalkışmazlardı. Sonra dünya hayatında azap çektiklerini görürler: Allah'ın hükmüne karşı sabırsızdırlar ve tabiatları gereği O'nun hükmünden kaçarlar. Bu ilahi hükmü ancak zorla (cebir) kabul ederler. Böylece korkan insan ayeti kendisi için bir öğüt ve hatırlatma kabul ederken imanı

güçlü ise tevile girişmeyip zahir (anlam) denizine dalarak ayeti bâtınî anlamlara taşımaz. Böyle biri öğütten fayda alır. Bu ve benzeri nitelikler kendisinde yok ise tevile kalkışır, uyduğu kimseden yüz çevirip arzularına uyanlardan olur. Bu nitelikteki birinin hali 'yüz çevirmedir'. Binaenaleyh ayetteki öğüt o kişiye haller içerisinden korunmuşluğu verirken isimler arasından ez-Zahir ile el-Evvel isimlerini, marifetlerden ise müşahedenin marifetini ve Hakkın zahirî tecelli suretlerini kabul edebileceği bilgisini verir. Bu sayede kişi takvaya tam olarak ulaşmış olur. Neticesinde ise herkesin kendisine ulaşamayacağı meçhul bilgiyi elde eder. Söz konusu bilgi duyuyla algılananların sırları ile duyuların ve duduyla algılayanın (kim olduğunu) bilmektir. İnsanların çoğu söylediğimiz nedenle bu bilgiden mahrumdur. Çünkü nefisler bilinmezleri idrak etmek, hazineleri ortaya çıkartmak, remizleri çözmek, kapalılıkları açmak, içlerin gizliliklerini ve hikmetlerin sırlarını araştırmayı sevmek özelliğinde yaratılmıştır ve bu nedenle de kendiliğinden zahire yönelmezler. Çünkü onlara göre zahir sabah aydınlığından daha açıktır; gün kimseye gizli değildir! Bu düstur sahibi ise zahirî işler hakkında kimsenin aklına gelmeyen bilgileri öğrenir. Başka bir ifadeyle hiç kimse o düstur sahibinin elde ettiği bilgilerin işin zahirinde ve suretinde bulunduğunu anlamaz. Bu bilginin ve keşfin sahibi öyle bilgilere dikkat çektiğinde, işin zahirinin değeri artar, hikmeti ortaya çıkar ve hayrı çoğalır. Bu esnada insanın kendine göre değersiz saydığı bir şeyin Allah katında kıymetli olduğu anlaşılır. Bütün bunlar, işler hakkında öncelik sahibi olan Allah'ın ez-Zahir isminden ortaya çıkar; bütün iyilikler ve hayırlar önce olanlardadır.

Bakınız! İlk düşünce hiçbir zaman yanılmayan ilahi-doğru düşüncedir. Masumiyet ve geçerlilik ilk düşünceye ait olduğu gibi kader ve kaza onda ortaya çıkar. Aynı şey ilk bakış, ilk duyuş, ilk hareket için geçerlidir. İlk olan 'zecr' ilmini kazandıran bilgidir. Bu bilgiler hiçbir zaman yanılmayacağı gibi doğruluk onların yanılmaz özelliğidir. Demek ki ilk olanlar öne geçmiş hakikatlerdir. İlk düşünceden sonra gelen her şey, ilkin izini takip ederek gelmiş iç konuşmasıdır. Hazırlık ve ön değerlendirme ilk düşünceye aittir. İlk düşünce akıllara arkasında bulunan şeylere ulaşma coşkusu verir. Kavrayışlı ve derin zekâ, bütün

hakikatlerini kavrayıp suretinin kendisine verdiklerini ve öğrenip ve en gizli sırlarını anlayana kadar kendisine gelen ilk ve açık durumdan ayrılmaz. Bir şeyin zahirinin verdiği bilgiyi tam olarak öğrendiğinde ise bâtın -ki zahirin izinde gelmiştir- demek olan kendisine gelen başka düşünceye geçer. Bu itibarla zahiri bilmeyen bâtını hiç bilmez, çünkü zahir, bâtının delilidir. Önce geleni öğrenmede ihmalkâr davranan kişi sonu öğrenmede daha ihmalkârdır, çünkü birinci düşünceyi öğrenme arzusu sonrakini meydana getirir. Binaenaleyh işin başı korkudur. Umut onu takip eder. Buna mukabil umut önce gelirse, korku yitirilir, çünkü geçmiş olan artık geriye çevrilemez. Öncelik korkuya aittir. Hâlbuki o kişi korkuyu yitirmiş, kaybetmiş ve korku ortadan kalkmıştır. Artık onu geriye çevirecek kimse yoktur. Umut korkuyu barındırmaz. Hâlbuki mümin korkusu ve umudu eşit olandır, onlardan biri ötekine baskın gelmez, çünkü mümin her şeyi yerli yerinde kullanandır. İnsanın ilk yaratılışı zayıflıktır ve bu nedenle kendi hakkında korku önce gelir. Zayıflığın ardından insanda güç ortaya çıkar ve gücü nedeniyle de umutlanır. Çünkü bilgiler ve teviller hakkındaki fikri güçlenir ve Hakkın mertebesine dair umudu artar. Fakat akıllı insan umudunu bulunmaması gereken bir yere/sınıra taşımaz. Bir insanın aklına -umudun gücü nedeniyle- akıllı ve arif insanın korkuyu kullandığı yerde umudu kullanmayı gerektirecek düşünce gelirse, umut tek başına hüküm vermekten azledilir ve korku kendisine ortak kılınır. Böyle bir insan mümindir ve kemale ulaşana kadar böyle devam eder. Söz konusu kemal, Muhammedî devirde nebilik mirasından Allah'ın velilerinin ulaştığı kemaldir. O kemalde şeriat getirme ve hüküm koyma peygamberliğinin kapısı kapanmış, ilahi ilimler ve sırlara tahsis edilmenin kapısı açılmıştır. Allah ehli o kapıdan girer. Oraya ilk giren kişi ise bu zikrin sahibidir. Allah bizi dünya hayatından can çekişme vaktine kadar korkusuyla umudu eşit olup can çekişme halinde ise umudu korkusuna baskın gelenlerden eylesin.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Kef, ha, ya, ayn, sad! Rabbinin kulu Zekeriya'ya olan rahmetinin zikredilmesidir'*[102] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rabbin rahmeti zikredince beni
Rabbim! Muhammed'in rabbi! deyip dururum

O'nun rabbi ifadesinde pekiştirme var
Her müşahededе bu zikirle yükselirim

Rahman yaratıkları için rahmet olarak gönderdi onu
Her durumda hidayet eden ve hidayet edilen arasında

Allah şöyle der: *'Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.'*[103] Allah peygamberi sövücü veya lanetleyici olarak değil, rahmet olarak gönderdiğini bildirdi. Kulu Hızır hakkında da şöyle demiştir: *'Ona katımızdan bir rahmet verdik.'*[104] Burada Allah rahmeti bilgiyle öncelemiştir ve bu rahmet yaratılıştaki rahmettir. Sonra şöyle buyurur: *'Ona katımızdan bilgi öğrettik.'*[105] Bu bilgi ona 'bizim katımızdan' demesi nedeniyle nahoş işlerdeki gizli rahmeti göstermiştir. Hz. Hızır bu rahmetle çocuğu öldürmüş, gemiyi yaralamışken birinci rahmetle duvarı onarmıştı. İki rahmet arasındaki farkı ancak bu zikrin sahibi ayırt edebilir, çünkü onu zikreden rahmettir, yoksa kendisi rahmeti zikretmiş değildir! Böylece bu zikir sayesinde rahmet kendisindeki hakikati o kişiye öğretir. Çünkü rahmet onun kendisine bağlanmasını ister. Bunun nedeni rahmetin ancak onun vasıtasıyla ortaya çıkabilecek olmasıdır. Binaenaleyh rahmet böyle birine karşı haristir.

Bilmelisin ki bu zikir, kendilerini zikrettiği kullar hakkında rahmetin hükmünün zorunluluğu hakkında ilahi bir bildirimdir. Ayette Zekeriya bilhassa zikredildiği için değil, sadece kul hakkında takdir edilmiş inayet nedeniyle zikredilmiştir. Rahmet ise onu bütün hallerinde Allah'a kul olduğu için zikretmiştir. Allah hangi şahsı bu makama yerleştirirse, ona dönük rahmetiyle kendisini o makama yerleştirmiştir

ki, rabbinin rahmeti Allah'ın katında onu zikreder. Onun kulluk hali, kendisini zikretmiş olan rabbanî rahmetin ta kendisiydi. Bu rahmet onu zikretmiş ve rabbinin o kulun nezdinde bulunduğunu bildirmiştir. Bu şahıstan meydana gelen herhangi bir iş Allah katında makbuldür. Bu makamdan ona kendine mahsus olup başkasına ait olmayan nimetler meydana gelir. Bu durum ona mahsus olan ve başkasından ayrışmasını sağlayan bir iştir; çünkü Allah'a yakın herkese mahsus özel bir halin ve durumun olması kaçınılmazdır.

Şeriat bu bildirime işaret ederek şöyle demiştir: 'Her müminin yalnız başına rabbiyle münacat etmesi gerekir.' Bu esnada rabbiyle arasında bir tercüman bulunmaz ve gölgeliğini kulun üzerine koyar. Bu durum Allah'ın ona yönelik genel rahmetidir ve kişi kendine mahsus durumun meydana gelmesi için bir mahaldir. Bu hal gerçekleştiğinde kul adına kıyamet gerçekleşmiş demektir. Çünkü Allah'ın bazı kullarının kıyameti öne alınarak ahiret hayatında işinin neye varacağını görür. Bu ise dünyada mümin adına gerçekleşen bir müjdedir. Biz de kıyameti zevk yoluyla gördük. Bizim onda birtakım duraklarımız (mevakıf) vardır ki, mesela bir gecede yola çıkma-dönüş itibarıyla yüz durak vardır. O gece durakların sayısına taksim edilseydi, onları sığdıramazdı. Bu zevki 593'te Fas'ta görmüştüm. Her durakta kendisini dile getiremeyeceğim şekilde rahmetin genişlediğini görüyordum. Bunun nedeni rahmetin zikredişinin genişliğiydi (her şeyi zikretmesiydi). İş bu kadar genişken, Rahman'ın kulu zikretmesi nasıl olabilir? Rahman günahkârı zikrederken günahkâr olmayanda Rahman'ın zikri yaratıklarındaki rahmetidir. Allah onunla kâfir veya mümin, müşrik veya muvahhit bütün yarattıklarına merhamet eder; dünyada kullarını onunla rızıklandırır, onunla kullarına yardım eder, yağmur yağar, toprak bereketlenir, elçiler çoğalır, iyilikler artar. O suçlarda bile müşahedeyle masum olandır. Böylece iki tarafta da, yani halk ve Hakta hüküm sahibi olan kaza ve kaderin hükmüyle ortaya çıkar.

Gerçeği anladıysan, bilirsin ki, sende ve senden ancak kendin ortaya çıkarken Allah senin üzerinde senin verdiğin bilgiye göre hüküm verir.

Burada ayaklar kayar, onların ardından ise anlama yeteneği gider, vehimler rüyalarda hüküm sahibi olur. Vehim gücü tam ve sürekli hüküm sahibidir. Allah ancak kulunun O'nun hakkındaki zannındadır ve bu nedenle insan O'na karşı hüsnüzan beslemelidir. Zan vehmin hükmü olduğu gibi acil (dünyadaki) azabı ve nimeti veren de odur. İyi zanda bulunmak gerekliyken zannın bir kısmı günahtır. Allah'a yemin olsun ki zan olmasaydı hiçbir yaratılmış günah işlemezdi; hâlbuki yapmak veya terk etmekle ilgili Allah'ın hükmü demek olan günahın da olması gerekir. Demek ki zannın olması gerekir. Allah'ın yaratıklarına yönelik rahmetinin bir yönü de onlarda zannı yaratıp vehmin bir tezahürü kılmış olmasıdır. Herhangi bir konuda bilgi elde edebilmek, görmeyle değil, görülen hakkında verilen (zanna dayalı) hükümle gerçekleşebilir, çünkü gördüğün şeyi yok etme gücüne sahip değilsin. Bütün güçlerin (konularına) ilişmeleri böyledir. Fakat idrak güçlerinin verileri hakkında geride şunu tespit kalır: Acaba bilgi gerçekleşmiş midir, zan mı vardır? Bu makam sahibi adına bilhassa zanla (bilgi) meydana gelirken başkası aynı hali zevk yoluyla bilmediği için onu bilgi sayar. İdrak gücünün verisi ile hakkında 'zan mıdır yoksa bilgi midir' şeklinde hüküm verilen arasında bir fark vardır. Buradaki durum, gerçekte delildeki kuşkudur. Öyle olmasaydı rab kuldan ve Hak halktan ayrışmazdı. Anladıysan, bu zikrin kişiye kazandırdığı neticelerden birisi bu bilgidir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Allah'a tevekkül edene Allah yeter'*[106] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim rabbine tevekkül ederse
Yeter ona yaratılmışların ilahı

Bütün hallerinde Hakkı görür her daim
Sürekli O'nunla beraber

Bu veli sürekli bir haldedir ki
Kalbinin ondan istediği haldedir

Allah sana ve bize kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki, bu zikir sahibine O olduğunu öğretir. Çünkü insan ancak Hak ile yetinebilir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah'ın ardında bir gaye yoktur.' Demek ki perde denilen şey seninle O'nun arasındadır, yoksa O'nun ardında değildir. Çünkü Allah Evvel (ilk), sen ahirsin (son) ve Allah senin kıblendir. Dolayısıyla senden O'nun adına meydana gelecek şey, O'nunla karşı karşıya olmaktır. Sonra Allah kendisiyle senin arana sebep, nispet ve âdet perdelerini çekmiş, onları -senin fark etmediğin yönden- kendisinin suretleri kılmıştır. Her kim 'onlar O'dur' derse doğru söylemiş; kim 'onlar O değildir' derse, suretlerde gördüğü farklılık nedeniyle yine doğru söylemiştir. Böyle bir durumda suretlerin farklılığı Allah'ı bilmekten onu perdelemiştir. Bir suretin veya bir sebebin öteki suret ve sebep olmadığını kesin olarak söylediği gibi aynı şekilde suretlerin Hak olmadığını da kesin olarak söyler. Bunu derken de insan perdenin hakikatinden veya varlığından habersiz kalır. Bu itibarla suretler farklılaşmış olsa bile, sebep veya perde olmak bakımından hepsi bir olduğu gibi onlar (bir yönden) Hakkın aynıdır. Onlar farklı olsalar bile, gerçek böyle olmalıdır. Aksi halde Hak ile senin aranda karşı karşıya olma hali gerçekleşmezdi. Bakınız! Gözleri görmeyen birinin karşısına geçip yerleştiğinde ve konuştuğunda, onun âmâ olup sen onu görüyorken onun seni görmemesi, karşı karşıya bulunmanıza etki etmez. Bununla birlikte âmâ hiç kuşkusuz karanlığı görüyordur ve sen onun gördüğü karanlıktasın ve bu nedenle âmâ seni karanlık olarak algılar. O senin tam karşındayken şöyle der: 'Bugün falanı yüz yüze gördüm.' Bu sözünü söylerken -âmâ olsa bile- doğru söylemektedir. Binaenaleyh (sen görmesen bile) Allah'ın ardında bir gaye olmadığı gibi Allah için de senin ardında bir gaye yoktur. Çünkü ilahi suret seninle kemale ermiş, sende görülmüştür. Bu nedenle Allah sana yeter, sen de O'na yetersin. Bu nedenle sen son varlık ve ilk mak-

satsın. Madum (yok) olmasaydın, maksat olmazdın. Böylelikle zaman içinde var olduğun ortaya çıkmıştır. Allah seni madum olarak bilmemiş olsaydı, sen O'nu bilmek isteyemezdin. Varlıktaki en garip işlerden birisi, kendisi hakkındaki bilgiyi sana (Hakka) verenin kendisini senin vasıtanla öğrenmiş olmasıdır. Çünkü mümkünler kendileri hakkındaki bilgiyi Hakka vermiş olsalar bile onlardan herhangi biri kendisini ancak Hak vasıtasıyla bilebilir. Bu nedenle sana yeten Hak'tır. Çünkü O kendisine varabileceğin gayedir. Sen de O'na yetersin, çünkü senden sonra herhangi bir şey geride kalmaz. Allah seni senden bilmiştir. O'nun dışında sadece imkânsız olan vardır. İmkânsız ise senin gölgesini giymiş olduğun mutlak yokluktur. Sen imkânsızın gölgesini giydiğin kadar varlığın ışığını da giydin ve varlığınla birlikte iki tarafın tam karşısında bulundun. Sana yokluk nispet edilirse, üzerindeki karanlık nedeniyle böyle bir nispet senin adına imkânsız değildir; varlık nispet edilirse, kendisi nedeniyle kendin için zuhur ettiğin varlığın ışığı sende bulunduğu için bu da imkânsız değildir. Dolayısıyla ona mevcut denilemez. Çünkü sende bulunan yokluk gölgesi bu isimlendirmeyi -yokluğu kabul etmeyen Hak gibi- hak etmene imkân tanımaz. Yokluk da denilemez, çünkü sende bulunan varlığın ışığı bu isimlendirmeyi, varlığı kabul etmeyen (imkânsız) gibi kabul etmene imkân vermez. İmkân ve cevaz denilen aklî bir mana nedeniyle sana mümkün ve caiz adı verilmiştir. Bu itibarla varlık denilen bir hakikat nedeniyle zatı gereği vacip ve zorunlu olana da mevcut denilir. Bu hakikat mevcudun ta kendisidir. Nitekim imkân da mümkün olması bakımından -yoksa herhangi bir mümkün olması bakımından değil- mümkünün aynıdır. Madum, yani yok ise, imkânsıza ad olarak verilmiştir. İmkânsız olan (muhal) mutlak yokluk -ki imkânsızdır- denilen bir hakikat nedeniyle zatı gereği varlığı kabul etmeyendir. Öyleyse sen, ey insan! İki ucu bir araya getiren, iki suretin mazharı olan ve iki hükmün taşıyıcısısın. Sen olmasaydın, imkânsız vacibe ve vacip imkânsıza tesir ederdi. Sen ortadan kalkmayan ve aşılamayan bir sınırsın. Yokluğun bir dili olsaydı, senin onun suretinde olduğunu söyleyecekti, çünkü o sende kendi gölgesini görür. Buna mukabil Varlığın bir dili vardır ve senin O'nun suretinde olduğunu belirtmiştir, çünkü Varlık sende kendi suretini

görmüştür. Varlık seni sendeki nuru nedeniyle bilmişken mutlak yokluk sendeki gölgesi nedeniyle seni bilememiştir. Binaenaleyh sen malum-meçhul, bilinen-bilinmeyensin. Bu itibarla Hakkın sureti de öyledir. Sen suretin bakımından değil, merteben ve rütben bakımından bilinirsin. Suretinle bilinseydin, hiç kuşkusuz, Hak da bilinmiş olurdu, hâlbuki O bilinemez. O halde sen de suretin bakımından bilinemezsin. Seni bilmek genel bir bilgiyle gerçekleşir, senin hakkındaki bilgi tafsilî bilgi değildir.

Bu zikrin Allah hakkında vermiş olduğu bilgiyi sana açıklamış oldum, bunu anlamalısın. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' Dilediklerini sırat-ı müstakime ulaştıran Allah'tır.

BEŞ YÜZ ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Davud onu sınadığımızı zannetti, rabbinden bağışlanma diledi, rükûya kapandı ve secde etti*'[107] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Sınanmak bizzat bela demek
Seni sınadığında hükmüne teslim ol

Secde ederek kerim rabbinden bağışlanma dile
Sen O'nun ilminde belirlenensin

İnce düşünceden sakın
O kendini anlayana verilir

Gerçek akıllarımızın ve gözlerimizin üzerinde
İddiada bulunan akıldan uzaklaşır

Sınırlıyken akıl 'bilgiler bende' der
Delilin kuluna nasıl ve ne kadar yeter

Şeriat onu kendi ölçüsüyle bölmüş
Bu nedenle nasıl ve ne kadar dedim

Hz. Davud (as.) isminin de gösterdiği üzere oğulları arasında isminin gösterdiği anlam itibarıyla Âdem'e en çok benzeyen evlattır. Bu nedenle Allah Kur'an-ı Kerim'de Âdem'in olduğu gibi Davud'un yeryüzündeki halifeliğini nasla beyan buyurmuştur. Âdem isminin harfleri birbirine bitişik olmadığı gibi Davud isminin harfleri de öyledir. Bununla birlikte iki isim arasında *m (mim)* harfinden kaynaklanan bir fark vardır ve *m* harfi kendinden önce veya sonra gelen harflere eklenebilir. Allah Âdem isminde onu sona getirmiştir ki, kendinden sonraki harf ona bitişmesin! Öncesini ise sonrasında gelen harfin kendisine bitişmediği altı harften birisi yapmıştır. Hz. Davud Hz. Âdem'den isimlerdeki mertebesinin üçte ikisini aldığı gibi Hz. Muhammed de üçte ikisini almıştır; bu harfler *mim* ve *dal* (*m - d*) harfleridir. Bununla birlikte Muhammed adı bütünüyle bitişik harflerden oluşurken kendisinden sonra gelen harfe bitişmeyen harf ismin sonunda gelmiştir. Böylece önce gelen harf bitişirken kendisi ardından gelen herhangi bir harfe bitişmez. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Bir dost edinecek olsaydım, Ebu Bekir'i dost edinirdim, fakat arkadaşınız Allah'ın dostudur' hadisinde dile getirilir. Böylece ona bitişilirken kendisi hiç kimseye bitişmemiştir. Bu yönüyle Hz. Muhammed iki bakımdan Hz. Âdem'le benzeşmiştir: Birincisi Âdem ismine göre kendi isminin bitişik harflerden meydana gelmesiyle ortaya çıkan ters benzeşmedir. Âdem ismi ise Davud ismi gibi ayrık harflerden oluşur. Âdem ismindeki *mim* ise Muhammed ismindeki *d (dal)* harfine benzer. Her iki harf isimlerin sonunda gelmiştir. Hz. Muhammed ve Hz. Âdem arasındaki ikinci münasebet yönü ise benzerlik münasebetidir. Bu benzerlik Allah'ın *'Âdem'e bütün isimleri öğretmiş'*[108] olması ile Hz. Muhammed'e cevamiü'l-kelîm özelliğinin verilmiş olmasında tezahür eder. Bunun yanı sıra Âdem'den zürriyeti çoğaldığı gibi Hz. Peygamberin de peygamberliği yayılmıştır. Başka bir ifadeyle bütün insanlar Hz. Âdem'in oğullarıyken geçmiş ve gelecek bütün insanlar Hz. Muhammed'in ümmetidir. Çünkü Hz. Muhammed 'Âdem ile onun dışındaki bütün peygamberler sancağımın altındadır' demiştir.

Hz. Âdem -(isimdeki benzerlik) hakkında söylediğimiz nedenlediğer çocuklarına değil de Hz. Davud'a bakmış, onun ömrünün az olduğunu görmüş, ömründen altmış seneyi Davud'a vermişti. O altmış sene Hz. Muhammed'in ömrüne tekabül eder. Kendi ömründen isimindeki *mim* harfine ulaştığında Hz. Muhammed'in suretini o *mim*'in içinde görmüş, Davud'dan vazgeçmiştir. Çünkü Âdem *elif* ile *dal* harflerinden uzaklaşmış, ömründen Davud'a vermiş olduğu ikramdan vazgeçmiş, Hz. Muhammed'in sancağı altına girmiştir.

Bu bağlamda Allah Hz. Âdem ile Davud'un halifeliğini açıkça beyan etmiş, Âdem'in halifeliği hakkında '*Yeryüzünde bir halife yaratacağım*'[109] demiş, Âdem'i ve oğullarını kastetmiş, sonra da meleklerine Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Hz. Davud hakkında ise '*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık*'[110] buyurmuş, Âdem hakkında söylemediği bir sözü Davud için söyleyerek, '*Arzuna uyma*'[111] demiştir. Bunun nedeni onun isminde hiçbir bitişik harfin bulunmamasıdır. Başka bir ifadeyle onun isminde başka bir harfe bitişen harf yoktur. Allah Davud'un işinde dağınıklık bulunacağını bilir, çünkü her insanın isminden bir nasibi vardır. Bu yönüyle Hz. Davud'un isminden nasibi, isimdeki dağınıklıktı ve bunun için Allah -ismindeki her harf bağımsız olduğu için- ona arzusuna uymamayı tavsiye ve emretmiştir. Sonra onun harekelerinde de ferdiyete bakan yönler bulunur ki bunlar üç harekedir. Harfleri ise beş tanedir. Bu itibarla Hz. Davud bütün yönlerden tektir (fert). Hz. Davud Allah'ın kendisine tavsiyede bulunduğu hususa yatkın olmasaydı, Allah ona böyle tavsiyede bulunmazdı. Allah'ın bu yasaklamayla dikkatini çekmesiyle Hz. Davud bu durumu öğrenmiştir: Allah onun dikkatini çekerken 'arzuya uyma' demiş, 'kendi arzuna' dememiş, 'sana işaret edecek herhangi bir kimsenin arzusuna uyma, Hakkın sana vahyetmiş olduğu şeye göre hüküm ver' demiştir. Çünkü heva ancak insana bitişikken tesir edebilir. Davud isminin harfleri ise bitişikliği gerektirmez ve böylece Allah özel bir yönden kendisini korumuş, kendisine tavsiyede bulunurken rabbinden 'mağfiret' dilemiştir. Başka bir ifadeyle saptırıcı heva ile arasına perde çekerek kendisini heva gücünden gizlemesini istemiştir. Heva ona ulaşmış olsaydı, Davud ona göre davranır ve heva peygamberlik görevini etki-

lerdi. Davud ise hevaya karşı Allah'a dönmüş, arzular kendisini düşürmezden önce kendi iradesiyle boyun eğmiştir. Arzular ona etki etseydi, ayakta duran bir duvarı yıkmış olurlardı. Hz. Davud'un rükûsu nefsinden aslına dönmekti ve mağfiret dilerken kendisini talep ettiği örtünme ve gizlenme halindeydi. Heva geldiğinde ise mecrasından çıkartmak üzere etki edeceği dikili herhangi bir şey bulamamış, bu nedenle Davud'a isabet edemeden geriye dönmüş, Allah onu korumuş ve saklamıştı.

Sınama kulun Allah'ın katındaki derecesini belirleyen işlerden biri değildir. Aksine Allah kulları arasından erdemli ve en erdemli olanları da sınar. '*Allah dilediklerini saptırır, dilediklerini hidayete ulaştırır.*'[112] Saptırma teville gerçekleşir. '*Bu senin fitnendir, dilediğini saptırır, dilediğine hidayet edersin, Sen bizim velimizsin, bizi bağışla, bize merhamet et, Sen bağışlayanların en hayırlısısın.*'[113] Nebilerin nefisleri bir nefistir. Allah'ın bazı kulları vardır ki, onları günahlara karşı gizler. Böylece günahlar onlara ulaşamaz ve onları göremezler. Bazı kullarını ise Allah günaha verilen cezadan gizler. Bu itibarla her birinin belli bir makamı vardır.

Davud hüküm verirken
Hevaya uysaydı sapardı kuşkusuz

Fakat seçilmiş bir efendidir o
Allah onu kutsiyetinden seçmiş

Zatından açık bir ışığa sahiptir
Hemcinsleri üzerinde ışık görünür

Zilletle kapanmadı secdeye
Sadece aslına döndü secdede

Davud kelimesinde vdd (meveddet) harfleri var
Sevgisi güneş harflerinden

Davud hüznünde Yakub'a benzer
Yusuf'a ise hapsedilmede benzedi

Bilmelisin ki sınanma olmasaydı dileyen dilediğini söyleyebilirdi. Bu itibarla sınanmanın esası ve sebebi iddiadır. Sınanmanın bir kısmı son derece gizlidir. Bu kısma misal olarak *'Onlar ateşe karşı ne kadar sabırlıdır'*[114] ayetini verebiliriz. Bir kısmı son derece barizdir. Misal olarak *'Sizi sınayacağız ta ki mücahitleri ve sabredenleri öğrenelim'*[115] ayetini verebiliriz. Yani sizin durumlarınızı inceleyeceğiz. Böyle bir durumu ancak açığı ve gizliyi ve onların kaynağını bilen anlayabilir. Acaba kendi nedeniyle gizli olan var mıdır, yoksa bir şey göreceli olarak mı gizlidir? Çünkü biliyoruz ki 'Allah'a yeryüzünde hiçbir şey gizli kalmaz.' Yani her şey O'nun tarafından bilinir. Bunlar, doğadaki sırlardır ve onların suretleri ruhların arzıdır. 'Gökteki her şey de' Allah tarafından bilinir. Gökte bulunanlar doğa ile Amâ mertebesi arasındaki ruhlarda bulunan her şeydir. Bunlar, ışıklarıyla yeryüzünü aydınlatan sebeplerdir, bunu bilmelisin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ON ALTINCI BÖLÜM

Menzili *'De ki babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, bozulmasından korktuğunuz ticaretiniz, beğendiğiniz evleriniz size Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolundan savaşmaktan daha sevimli geliyorsa, Allah'ın emrinin gelişine kadar bekleyiniz'*[116] ve *'Hepiniz Allah'a kaçınız'*[117] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Keşifle idrak ettiğin İlah
Fikirle bildiğin ilah değil, unutma:

Çünkü fikir kendi mertebesini aşamaz
Bazen olur, fakat 'ondadır onda olan (tarif yapar)'

Fikirle eşya hakkında hüküm çelişik
Keşifle hükmün ise dayanakları bilinmez

Her inanç sahibi Hakkı keşfinde görür
Onun hiçbir manası inkâr edilmez

Allah münezzeh, hiçbir akıl kuşatamaz O'nu
Başkası bilemez O'nu, düşünün bir

Allah münezzeh; keşif ihata edemez O'nu
Hiçbir varlık kuşatamaz O'nu

O bütün âlemde idrak edilen
Ancak tecellisi idrak edilir O'nun

O'na yönelen bir kula tenezzül ederse
Bu tenezzülde bilmediği bilgileri verir kula

Her türlü hayır, bilgi ve marifet
Kim denk olabilir veya yakın olabilir O'na?

Allah kendinden bir ruh ile bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki, bu şiirde yer alan hayır hikmet anlamındadır ki (ayette ifade edildiği üzere) *'pek çok hayırdır'*[118]. Bilgi ise bileşiklikten idrak ettiğin bilgiyken marifet tekiller hakkında elde ettiğin bilgidir. Bu ayet 586 senesinde İşbiliyye'deki kabirlerde Cuma namazından sonra bize gelmişti. Sarhoş bir halde kalmıştım. Namazda, uyanıkken veya uyku esnasında üç yıl sürekli bu ayeti okudum. Ayette değeri takdir edilemeyecek bir haz ve tat bulmuştum. Bu ayet Allah ile yarattıklarını tam olarak ayrıştıran ve temyiz eden zikirlerdendi. Bu ayrıştırma cem'deki fark (ayrılık), Kur'an'daki furkan idi. Bu zikir sayesinde kur'an ve furkan cem' edilir.

(Ayette geçen babaya gelirsek) Hangi türde ve surette olursa olsun, zahirde, bâtında, ilahi veya kevnî bir isim olmak üzere, doğumunun sebebi olan her şey senin babandır. Zahirde, bâtında, ilahi-kevnî bir isim olmak üzere herhangi bir türde ve surette doğumunun sebebi olduğun her şey senin oğlundur. Bu zikirde senin oğlun bizzat baban

da olabilir ve bu durumda sen onun doğum sebebi olursun. O da senin doğum sebebindir. Bu makam Hallac'ın şu beytiyle işaret ettiği makamdır:

Annem babamı doğurdu
Bu benim sırlarımdan biri

Senin dengin olan benzerler veya sana karışan, seninle mezcolan veya sana yakın olan her türdeş senin -fakat ez-Zahir isminden olmak üzere- kardeşindir. Söz konusu varlık verasette senin dengindir: Öyle ki Kitaptan tevarüs edilen bilgide tartılmış olsaydınız, ne sen ona ne o sana ağır/baskın gelirdiniz. Öyleyse ikinizin babası zahirde birdir ve bâtın isminin burada bir hükmü yoktur. Çünkü el-Bâtın ismi bir babadan ve anneden doğan iki kardeş olmanızı imkânsızlaştırır. Çünkü bir mizaç varlıkta iki kişide bir araya gelmeyeceği gibi tecelliden de iki kişi meydana gelmez. Çünkü varlık buna imkân vermeyecek kadar geniştir. O halde herkesin bir annesi ve bir babası vardır. Başka bir ifadeyle tabiat ikiz doğurmayacağı gibi baba cinsel ilişkide rahme iki su atmaz. Aynı şekilde, âlemde de bir zamanda herhangi bir şeyin iki durumu olmaz. Varlığı seni ikileştiren ve senin iradenden etkilenen ve senin kendisinde yaratıcı konumunda bulunduğun şey ise senin tabiatın gereği kendisini sevdiğin zevcendir. Bu itibarla senden kaybolduğunda, ona özlem duyarsın ve sizi bir rahmet ve sabit sevgi birleştirir. Sen onda o sende dinginlik bulursunuz. O sana kendisinde tahakküm etme imkânı verip senin iktidarın ve gücün onda tezahür eder. Sen onunla bir olursun ve o da senin dine göre mülkün haline gelir. (Ayette geçen aşirete gelirsek) İşlerinde kendilerinden güç aldığın ilahi isimler veya mukaddes ruhlar ile mukaddes akıllardan meydana gelip seni güçlüklere karşı destekleyen, sana hediye ve ihsanlar getiren her şey ise senin aşiretin mesabesindedir. Başka bir ifadeyle sana yönelen ve sahip olmak üzere senin kendisine yöneldiğin her şey senin aşiretindir. (Ayette geçen mallara gelirsek) Senin kendisine ve onun da senin meylin nedeniyle sana yöneldiği, arzu divanında hazır bulunan her şey, malındır. Söz konusu mal senin sözün ve fiilinin sınırında durur, arzunun otoritesi kendisinde hüküm verir, onu elde etmek üzere geceni gündüzüne

katarsın. Bu mal, zahiri ve bâtınî veya manevi ve mahsus mallardan kazandığın mülkündür. Misal olarak gayr-ı menkuller için akar, menkuller için değerli malları, altınları, paraları ve gümüşleri verebiliriz; menkul mallar bir yerde sabit kalmayanlardır. Bu itibarla sabit mallar makama benzerken sabit olmayan hale benzer. Hepsi de maldır: Çünkü kendisi meylederken kendisinden ayrılıp uzaklaştıktan sonra (insan tabiatında) ona doğru meyil vardır. Fakat tekrar mala ulaştığında, bıraktığından başka bir tarzda olduğunu görürsün.

(Ayette geçen ticarete gelirsek) Sana göre kendisinden daha değerli bir şeyi elde etmek üzere, kendisinden çıkmak istediğin her şey ticarettir. Bu amaçla onunla çarşılarda dolaşır, zahirde ve bâtında bazen gider bazen gelir, bazen evlenir, bazen boşanırsın. Bozulmasından korktuğun ticaret bu demektir. Onun kötü gitmesinden korkar, altyapısını hazırlar, araçlarını düzenler, bütün hazırlıklarını tamamlar, -tacir isen- ticaretini çoğaltmak üzere yolculuğa çıkarsın. Bu yolculuğun amacı, kendini acı bir azaptan kurtarıp kazanç ve büyük bir hak elde etmeni sağlamaktır.

(Ayette geçen meskenlere gelirsek) Mahal edinip yerleştiğin ve kendine harem kıldığın her yer, (ayette geçen) senin razı olduğun meskenin, kendisine varmak istediğin menzilindir. Allah güvenilir elçisiyle sana gönderdiği vahiyde şöyle der: Bütün bu zikredilenler ve zatı gereği kendisine bağlandığın, kendisi değil de O'nun katından olduğunu bildiğin halde aradaki perde nedeniyle Hakkın davet ettiği zühde tercih ettiğin her iş (ayette geçen perdelerdir). Bilmelisin ki züht bir şeyde Hakkın yüzünü görmek demektir. Allah'ın zahit davranıp yüz çevirmeyi emrettiği işte senden talebinin onda O'nu bilmek olduğunu bilmelisin. Hakkı kendisinde bildiğin bir şeyin hakikatini ve suretini seversin. Böyle bir durumda kendinden yüz çevirip kendini arzulamayı bir araya getirerek zahitlik yaptığın (küçümsediğin) o şey sana daha sevimli hale gelir. Çünkü el-Muti, el-Mani (veren, engelleyen); ed-Darr, en-Nafi (zarar veren, fayda veren) Allah'tır. Bunun yanı sıra o şey, sana maksadına ulaşmanın önündeki perde ile kul ve mabud arasındaki örtüyü açıklayıcı olan peygamberden sevimli gelir. Bununla birlikte Allah'ın seni kendisine ibadet etmen amacıyla yarattığını bilir,

gördüğün ve yöneldiğin işe O'nu tercih edersin. Bu şey sana senin adına iki hayatı bir araya getiren Allah yolunda cihattan daha sevimli gelir. Artık ölümün tadını duymaz veya sınırlılığın hükmünü bilmezsin. Bütün bunların ardından Allah'ın emri gelinceye kadar tehdit ve korkutma ifadesini bekleyiniz! O gelince iyiliği kötülükten, tatlıyı acıdan ayırırsınız.

Allah peygamberinin diliyle bu perdelerden Allah'a kaçmayı ve Allah'tan gelen kitaplarda ve sahifelerde bulunan hususları düşünmeyi tavsiye etmiştir. Bununla birlikte 'çadırlarda çekik gözlülerle kalmak', 'daha önce insanların ve cinlerin değmediği bakirelerle' olmak için bıkkınlıktan rahata kavuşur; bu durumda o bilgiler içerisinde yeni marifetler elde edersin. O bilgileri hiç kimse betimleyemez, kimse onlara vakıf olamaz. Bunun nedeni onların en mukaddes ve en ulvi mertebeden gelmiş olmalarıdır. Bununla birlikte fikir ve tecelli idrak edileni ihata edememede eşittir ve bu yönden onlar benzerdir. Yine de aralarında belirli bir fark vardır. Çünkü fikir sahibi hükmünde itiraza açık olduğu kadar kuşkulara maruz kalması da mümkündür. Bunun yanı sıra dün itimat ettiği ve bağlandığı bir hükümden sonraki gün cayma ihtimali vardır. Arif için tecelli böyle değildir. O sürekli yenilenen bir nimet içindedir. Yeniden yaratmayı müşahede eder ve ondan perdelenmiş değildir. Böyle biri haz almada dün ile bugünü birleştirir. Dolayısıyla ilahi bir suret nedeniyle mevcut bir lezzet içindedir. Bu müşahede ona bütün hazlardan uzaklaşmayı vermez. Çünkü onlar onun varlığı nedeniyle meydana gelmiş, müşahedesinde bir araya gelmişlerdir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ON YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Yeryüzü bütün genişliğiyle onlara dar gelmiş, nefisleri de daralmış, Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardır'*[119] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Bu, mecburi zikir ve sıkıntıdan çıkma zikridir.

Allah'ın arzı pek geniş
Kime dar ise bedbahttır o

Darlığın sebebi hilaf
Sen O'nunla ol dönüş O'na

Duran ve O'na itiraz etmeyen
Hakikati ellerinde bulur

Sonra tövbe etmek üzere O'na verir
Bilgisinde ve ellerindeki her şeyi

Varlığını fani kılınca
İki âlemde gayesi gelir kendisine

Cem' (birlik) halinde hakikat gelir ona
Hükmü hükmünden olsun diyen

Âlemde her doğan çocuk
Bir yönden bizimle ilgili

Şeriata göre kardeş, sen onu kabul et
Keşif ile anne ve babadan

Allah şöyle der: *'Geride kalan üç kişi hakkında...'*[120] Bir kişi olsaydı yeryüzü dar gelmeyecekti. Darlık ortakla beraber gerçekleşir ve bu nedenle Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Çünkü şirk koşmak kendine ait bir şey O'ndan almak (ve mülkünden) çıkarmak demektir. Bu nedenle müşrik Hakkı öfkelendirir. Öfke darlığa yol

açtığı için, müşrike dar bir mekân kazandırır, kendisi gibi müşriklerle beraber çarşılarda arkadaş olur. Demek ki yeryüzünün genişliği yeryüzünde tek olan için geçerlidir. Buna mukabil yeryüzü üç kişi arasında ortak bir ölçüyle paylaşıldığında geniş alan daralır. Üçte ferdiyet (teklik) bulunmasaydı, hiç kuşkusuz, yok olurlardı. O halde onları kurtaran şey, üçte bulunup ikiye eklenen tekliktir (ferdiyet). Onlar dört veya iki kişi olsalardı kurtulamazlardı ve Allah onların tövbesini kabul etmezdi. Çünkü Allah tektir ve teki sever; üç de tektir. Binaenaleyh ferdiyet, onlarda Allah'ın tövbelerini kabul etmesini sağlayan muhabbeti geride bırakmıştır. Allah çifte merhamet ettiğinde, onun içerdiği birler vasıtasıyla merhamet eder. Bu sayede çift olan, tekleriyle bir olarak kalır. Binaenaleyh Allah'ın rahmeti bire ulaşır. Bu itibarla Allah kullarına çift olarak merhamet etmemiş, ya ferdiyetteyken ve (mutlak birlik demek olan) ahadiyette merhamet etmiştir, bundan başka bir şey olamaz! Ardından Allah dilediğini yapar.

Vakıadan söz etmekteyiz. Sayılar birleriyle çoğalmış ve çokluk ortaya çıkmıştır. Bu birler ortadan kalksaydı, âlemde çift veya sayı denen bir şey bulunmazdı. Bu nedenle bir veya iki şahısta tecelli kesinlikle tekrarlanmaz. Ayette üç dememiş olsaydı, üçün içindeki çift nedeniyle, genişlikte darlığın zevkini elde edemeyeceklerdi. Onlar rahmet nedeniyle tövbe ederek genişliği tadabilmişlerdir. Bunun nedeni üçte bulunan ve onun tek olmasını sağlayan birliktir. Üç ilk tek sayıdır ve ilk olmak ona aittir. Bu itibarla üç daha çok bire yakındır ve bu nedenle rahmet ona hızla ulaşır. Beş kişi olsalardı, birden daha uzak olacak, sayının içerdiği çift pekişmiş olacağı için daha darlık çekeceklerdi. Bu şekilde tek sayıların vardığı yere kadar böyle devam eder. Tek sayı cehennem ehlinin cehennem azabındaki müddetin çokluğunu izale eden şeydir. Onlar ferdiyette bulunan bütün çift sayıların sona ermesiyle varacakları yere ulaşırlar. Onlarm azapta kalış süreleri doksan sekiz dehirdir. Sonra er-Rahim ismi onların işini üstlenir. Onlar bedbahtlık içinde doksan sekizden ikiye kadarki dehirlerde aradaki çift sayılar ölçüsünce kalırlar. Her tek sayıda kendisinden payı ve nasibi olan kimseler için bir rahmet vardır ve o rahmete göre azaba ara verilir. Çift sayı mensuplarına gelirsek, onlarda azaba ara verilmez. Onlar

Allah'ın çift hakkında zikretmiş olduğu süreye kadar orda kalırlar. Bu süre ise doksan sekizdir.

Çiftten sonra gelen vitir, yani tek, önceki tek sayının öcünü alır, çünkü iki tek sayı arasında ortaya çıkan sayı onu çift yapmıştır. Mesela iki ile dört arasında ortaya çıkan üç ikinin çift yaptığı birin öcünü alır. Başka bir misal ise dört ile altı arasındaki beş sayısının dördün çift yaptığı üç sayısının öcünü almasıdır. Muhammedî şeriatın kendisiyle nazil olduğu Arapçada vitir, yani tek, intikam talebi demektir. Tüm fertler için bu durum böyledir ve böylece tek sayılar doksan dokuza ulaşır. Tekil sayılar burada Rahman isminde sınırlanınca, Allah en büyük ismiyle onu üstlenir, çünkü yüz, ism-i a'zam (en büyük isim) ile tamamlanarak cennetin derecelerini ve cehennemin derekelerini kuşatır. Tamamlayıcı ism-i a'zam, onu er-Rahman isminden devralmış ve üstlenmiştir. Öyleyse er-Rahman ismi hacibü'l-huccab, yani perdedarların perdedarıdır. İsm-i a'zam'ın önünde itiraz edecek kimse bulunmaz. Bu nedenle yerleşenleri adına cennet ile cehennemin durumu genel rahmete varır. Allah'ın müşrikler hakkında söylediği *'Biz onlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz'*[121] ayeti onların arasından ferdiyet makamında bulunanlar arasında geçerlidir. 'Çift olmak' makamında bulunurken bu sözü söyleyen biri ise taptığıyla çift yaptığı Bir ile o çifti yönelişi esnasında tek yapan bir arasında münhasır kaldığı için onu söylemiştir. Böyle bir çift yüzünü hangi yönden bir'e çevirse, sadece biri görür. Ardından kendine bakar ve mutlak birliğini görür ve *'Biz onlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz'*[122] der. Bu söz, ister çift ister tek (makamında bulunsun), her müşrikin Allah'a koştuğu ortak için söylenmiş bir sözdür.

'Kuşkusuz Allah Mesih'tir'[123] veya *'Ben sizin adınıza kendimden başka ilah tanımıyorum'*[124] diyenlere gelirsek, bu sözleri söyleyenler zahirde müşrik değillerdi. Onların şirke düşmesinin sebebi isimdir. Bu nedenle Allah peygamberine *'De ki, onları isimlendirin'*[125] buyurur. Çünkü onlar taptıklarını isimlendirdiklerinde bu isimle isimlenenin kim olduğunu anlayacaklardı. Bu itibarla onlar *'Kuşkusuz Allah Mesih'tir'*[126] demişlerdir. Hâlbuki Mesih Allah'm isimlerinden biri değildir, çünkü böyle bir isim Allah olduğu iddia edilmezden önce Hz. İsa'nın adıydı. Binaena-

leyh bu sözü söyleyenler isim nedeniyle müşrik olmuşlardı. Firavun ise sözüyle akidesi çeliştiği için müşrikti. Böylece onlar müşrik olmuşlardı.

Bu zikir sahibine öyle garip bir sırrı daha öğretir ki o sır doruklarda gizlenmiş, satır aralarına ve içlerine yazılmış bir sırdır: Allah onları 'geride kalanlar' diye isimlendirmiştir. Bu itibarla ayrılan herkesin ailedeki vekili ve geride bıraktığı Allah'tır; kişinin Allah'ı halife yapıp yapmaması durumu değiştirmez. Öyleyse ailesinde onun yerini alan herkes, kendi vekili değil, Allah'ın vekilidir. Savaşa katılmayan üç kişiyi ez-Zahir ismi geride bırakmamıştı, çünkü şeriat onları savaşa davet etmiş, fakat Allah onları yerlerine çakılı olarak bırakmıştır. Bir kısmının savaşa katılmasını Allah nahoş bulmuş ve evlerinde bırakmış, bir kısmını kerih görmeksizin yerlerinde bırakmıştır. Geri kalmakla onlar ailelerinde Hakkın yerini almış, Allah ise onların evlerinden çıkmalarını nahoş bularak el-Bâtın ismiyle ailelerinde onları kendi halifesi kılmış, böylece yaşanan hadiseler yaşanmıştı. Bunun ardından Allah onların tövbelerini kabul etmiş, tövbeleri derece derece olmuştu. Bir kısmı mazeretinde yalan söylemiş, fakat kerem-i ilahi onun mazeretini kabul etmiştir. Bir kısmı doğru söylemiş, fakat dünya hayatında bulunduğu için Allah ona burada doğruluğun acılığını tattırmış, bu sayede peygambere uyan ile topukları üzerine geri dönen arasındaki farkı öğrenilmiştir, çünkü dünya hayatı imtihan yeridir. Allah ise hepsine merhamet etmiş, rahmetiyle hepsine dönmüştür (tövbelerini kabul etmiştir). Fakat burada da derecelenme gerçekleşmiştir. Allah böyle yapmış ve bize bunu bildirmiştir ki, kullarına karşı biz de ilahi ahlaka uygun şekilde davranalım! Kim doğru söylerse, onun doğru söylediğini kabul etmeliyiz; kim bize yalan söylerse, yalanını açığa çıkartmayız ve yalanından dolayı ona öfkelenmek yerine sözünü kabul ettiğimizi izhar ederiz. Çünkü onun sözü bir varlıktır ve biz onu kabul ettik; sözün gösterdiği şey ise yokluktur ve yokluğu kabul edecek kimse bulamadık. Bu nedenle yalancı beraat-i zimmet üzere kaldı. Çünkü madum (yok) tartışılabilecek bir şey değildir.

Bir insan bu zikri düstur edinmişken bu ahlaka sahip değilse, Allah'ı bu zikirle zikretmemiş demektir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Kalplerinden korku gidince, rabbiniz ne buyurdu derler; onlar da, Hak olanı buyurdu derler; O Alî ve Kebîr'dir'*[127] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Halinde baygın düşenin cezası
Kendini bayıltanı bilmemektir

Halinde sabit kalabilseydi
Tahkik ettiği âlemi anlamazdı

O vahyinin sınırladığıdır
O kendini sınırlayanı mutlaklaştırandır

Ondan gelen sır ne kadar nurlu
Kalbe gelen nur ne kadar aydınlık

O kendi miktarı üzere muhkem
Kimse benzerinden onu bilemez

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki: Melekler nuranî ruhlar ve kanatlı varlıklardır. Allah özel bir şekilde vahyi dile getirip kulakları vahye iliştiğinde -ki taş üzerine vuran yağmur sesine benzer bir ses çıkarır- melekler huşuyla o benzetme karşısında kanatlarını çırpar ve bayılırlar. Allah onların kalplerinden korkuyu alana kadar baygın bir halde kalırlar. Korkunun kalplerinden gitmesi, onların ayılması anlamına gelir. Ardından birbirlerine 'ne diyor' diye sorarlar. Bir kısmı 'Rabbiniz' diyerek kelamının zatının aynı olduğuna işaret eder. Bu sözü söyleyenler için bazı melekler şöyle der: 'Hak', yani hakkı söylemektedir. 'O el-Alî ve el-Kebîr'dir.' Yani böyle bir teşbihe muhatap olmayacak kadar Müteal'dir.

Duymakla geldik varlığa
Duyma bizden ve bizde

Kalp vahyedileni çevirdi
Gizli sırlı bir ilaca

Bu ondan değildi
Anlayarak yağ çıkardı

Dinleyen herkes böyle
Bütün müminler de

Kendini aslana çevirince
Ben orman oldum

Kalbimden başkası sığdıramadı
Kesin olarak böyle geldi

Bize gelen her suret
Bize selam verdi, selam verdik biz de

Ben onda izhar ettim
Apaçık bir aydınlığı

O gerçekte Müstağni
Hiçbir âleme yok ihtiyacı

Nefsimi gördüğünde
Sağlam bir şey görmüş olurum

Başkasının adıyla görülmez
Bakan insanların gözlerinde

Meleklerin kalpleri olduğunu veya kalplerinin mahiyetini bilenler, Allah'ın onları bayıltan vahiyde kendilerine uygun bir vahyi duyurduğunu anlar. '*O her gün bir iştedir*'[128], '*Allah geceyi ve gündüzü değiştirir.*'[129] Allah kimin kalbinden korkuyu alırsa, o kişi suretteki başkalaşmayı ve Hakkın suretlerde halden hale girişini görür. Böyle bir insan bütün âlemin her nefeste başkalaştığını ve değiştiğini, bunun nedeninin de Hakkın kendilerinde bulunduğu şe'nler (işler) olduğunu anlar. Allah gece ve gündüz, kalbi halden hale sokandır. Bunun yanı sıra göğe vahyettikleriyle göğü, içinde takdir ettikleriyle yeryüzünü, ikisi-

nin arasında bulunanlarda ise onlara ve bize indirdikleriyle değiştirir. Allah her nerede olursak olalım bizimledir. Biz de, Hak halden hale girdiği için, halden hale gireriz, değiştiği için değişiriz. Çünkü Allah'ın isimlerinden birisi ed-Dehr'dir. Allah müstağni olduğu için biz de O'ndan dolayı müstağni oluruz. Bazı meleklerin Allah'ı bilmede diğerlerinden üstün olduğunu biliriz. Kur'an-ı Kerim'de meleklerin birbirlerine 'Rabbiniz ne dedi?' diye sordukları zikredilir. Meleklerdeki bu derecelenme *'Her birimizin bir makamı vardır'*[130] ayetinde belirtilir ki kastedilen Allah'ı bilmek hakkındaki makamlardır. Onların birbirilerini itham etmeden birbirlerini tasdik etmeleri ve sahip oldukları Allah hakkındaki bilgiyi diğerlerine aktarmalarına gelirsek, bu durum *'Hak, dediler'*[131] ayetinden anlaşılır. Onlar bu sözü doğrudan söylemiş, kendisine soru sorulan melek 'Rabbiniz' dediğinde tartışmaya girmemişlerdir. Onların makamı *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[132] olmuştur. Böylece melekler Allah'ı hüviyetinde görmüşlerdir; ilahi hüviyet tecelli ederken Hak'tan gayb kalan yöndür. Başka bir ifadeyle hüviyet tecelli eden suretin ruhudur. Melekler hüviyete, yani 'O'nun benzeri bir şey yoktur' diye tavsif edilen ilahi hüviyete kayıt ve sınır altına girmeyecek kadar yüce ve büyük olmayı izafe etmişlerdir. Böylece melekler, keşfin bize verdiği bilgiye göre ise bizzat Allah *'Rabbiniz ne dedi, dediler ki, Hak'*[133] demişlerdir. Burada meleklerin sözü bitmiştir. Bize buyurduğu üzere, el-Alî ve el-Kebîr olan Allah *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[134] demiş, meleklerin sözünde geride kalan ifadeyi başa almış, *'O duyan ve görendir'*[135] derken de meleklerin sözlerinde önce gelen ifadeyi sona bırakmıştır. Binaenaleyh Allah'ın meleklere hitabının sonu bizim başlangıcımız iken bize hitabıyla meleklerin kendisi hakkındaki sözlerinden aktardığı bilgi bizim nihayetimiz olmuştur.

Dedik, onların sözü gibi
Bizimki onlarda da var

Hakkın kelamını düşünün!
Apaçık bir halde bulursunuz onu

Onunla bizi mesrur etti
Hak o kelamla bizi yüceltti

Onu bilmezsen sen
Ona iman eden olmalısın

Onu bilmediğinde
Bizi bilmiş olursun

Allah kendisini bilmekten acizlikte bizi ve melekleri ortak kılınca, ilahi surette (yaratılmış) olmamız nedeniyle onlara nazaran daha çok imkânımız oldu. Sonra, ahiret yaratılışında zahirimizde ortaya çıkan suretler nedeniyle zahirde de onlara katıldık. Dünyada ise bu suretler bâtınımızda ortaya çıkar. Binaenaleyh ahiret hayatında onların yaratılışına göre var oluruz; hâlbuki melekler için ahiret yoktur, çünkü onlar ölüp diriltilmezler, sadece bayılır ve ayılırlar! Bayılma ve ayılma dünya ve ahirette mümkünün icmalî tecellideki sürekli durumudur; meleklerde icmal bize göre müteşabihe benzer. Bu nedenle vahyi taş üzerine düşen yağmur gibi duyarlar. Ayılma esnasında bizdeki muhkem ayetlerin karşılığı olan tafsil gerçekleşir. Demek ki bizde ve meleklerde (vahyi duyma ve tecelli anlamındaki) iş müteşabih ayetler ile muhkem ayetler arasında gider gelir, sınanma ve imtihan icmal ve müteşabih nedeniyle iki topluluğu kapsar. Bunlar Mele-i a'lâ ile Mele-i enzeldir (yukarı ve aşağı topluluk).

Bu zikir böyle bir bilgi meydana getirir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'Allah'a ve peygamberine size hayat verecek bir işe çağırdıklarında icabet ediniz'*[136] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Çağrıldığında icabet et, çünkü seni çağıran Allah
Allah seni sana vermek için çağırmakta

Sen zenginsin, verilenden ihsan et!
Hakka muvafık olanı; Rahman tilavet eder sana

Hakka aykırı her şeyi at bir yana bâtınî yorumda
Çünkü fikir sana nida etmekte

Sakın deme 'rabbimden değil' ve atma
İşin gerçeğini bilen getirir sana onu

Sen onu al, ölçüye vur, öğreneceksin!
Çünkü onun varlığındaki her şey sende

Bilmediğin bir şeyi atma bir yana
Ya da sana uymayan hitabı reddetme

Allah bir grup hakkında mekr sahibidir
Manalar hakkında iyi düşün

Deme ki 'bu akıl terazisine girmez'
Sen O'na uy, mükâfatını verir

Allah Ruhu'l-kuds ile bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki: Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ve Peygamber'in birlikte zikredilmesi nedeniyle, insan-ı kâmil'in ilahi surete göre yaratılmış olduğunu yukarıdaki ayetten daha çok belirten bir delil yoktur. Allah müminlere hitap ederken Allah'ın ve peygamberin davetine uymalarını emretmiş, peygamber de Allah ile birlikte zikredilmiştir. Allah ve O'nun peygamberi bize hayat verecek bir hususa bizi davet eder ve biz de davet ettiklerinde her halükarda O'na icabet ederiz, çünkü biz ancak O'ndan meydana

gelen bir halde bulunuruz ve bunun için davet ettiğinde Allah'a icabetimiz şarttır. Çünkü bizi hallerimize yerleştiren Allah'tır. Allah'ın davetiyle peygamberin daveti arasında ayrım yapılmıştır. Bunun amacı peygamberin kendisine göre yaratıldığı Hakkın suretini öğrenmemizi sağlamaktır. Her iki durumda da bizi davet eden Allah'tır, çünkü bizi Kur'an ile davet ettiğinde peygamber sadece tebliğci ve tercüman; davet ise Allah'ın davetidir. Biz de O'na icabet ederken O'nun peygamberini dinlemiş oluruz. Allah bizi Kur'an'ın dışında bir şeyle davet ettiğinde ise davet peygamberin davetidir ve biz peygamberin davetine uymuş oluruz. Bizim icabetimiz yönünden her iki davet arasında bir fark yokken davetçinin farklı olması nedeniyle her davet ötekinden ayrılır. Çünkü Allah'ın peygamberi bir hadiste şöyle der: 'İçinizden biri koltuğuna uzanmışken, benden kendisine bir söz geldiğinde zinhar 'Bana Kur'an'dan okuyun' demesin. Çünkü benim sözüm Allah'a yemin olsun ki Kur'an gibidir ve onda bulunanları ve fazlasını içerir.' 'Fazlası' demek Ebu Yezid el-Bestamî'nin 'Benim tutuşum daha şiddetlidir' sözüne benzer. Çünkü Allah'ın kelamını ister O'ndan ister peygamberden dinleyelim, her durumda O'nun kelamıdır. Allah kulunun diliyle peygamberinin tebliğ ettiğini söylediğinde ise -ki peygamber arzusundan konuşmaz-, bu durumda peygamberin sözleri hiç kuşkusuz daha çoktur. Çünkü biz peygamberi çokluktan duyarız. Bu itibarla kelam peygamberden geldiğinde aramızdaki benzerlik nedeniyle kulaklarımıza daha münasip iken Allah'tan olduğunda hakikatlerimize daha yakındır; çünkü Allah bize peygamberden, hatta bize bizden yakındır. Çünkü Allah bize şah damarından daha yakındır. Peygamberin bize yakınlığının en ileri derecesi aramızda üçüncü bir şahsın bulunmayacağı şekildeki mekân yakınlığıdır. Böylece peygamberde yakınlık (ve uzaklık) mekân itibarıyla ortaya çıkarken, tebliğ ettiği vahiyde mertebe ve değer bakımından ortaya çıkar. Allah'tan ise mertebe bakımından farklılaşırız, çünkü Allah bize bizden yakındır. Bir şeye kendinden daha yakın kimse olamaz! Binaenaleyh bu yakınlık, iman edeceğimiz fakat bilemeyeceğimiz ve hatta müşahede edemeyeceğimiz bir yakınlıktır. Müşahede edebilseydik, bilirdik.

Allah bizi davet ettiğinde, zorunlu bir şekilde O'nun vasıtasıyla davete icabet ederiz. Aramızdaki peygamberin diliyle davet ettiğinde ise -onun vasıtasıyla değil- Allah vasıtasıyla peygambere icabet ederiz. Öyleyse biz her iki davette de Allah ile beraberiz. Başka bir ifadeyle hem Allah'a ve hem de peygamberine Allah'ın vasıtasıyla icabet ederiz. Bu itibarla davet edilen kimin vasıtasıyla davet edildiğini iyi incelemelidir. İnsan davette sahip olduğuna ilave 'ilmî hayat' bulur ve bizzat davette o hayatı yaşarsa, Allah'ın veya peygamberin davet ettiği kimsenin bu davete icabeti vaciptir. Çünkü Allah hayat veren bir işe davet ettiğinde, davete icabeti emretmiştir; zaten Allah ve peygamberi insanı ona hayat verecek bir işe davet ederler. İnsan sahip olduğuna ilave ve yabancı hayatın tadını bulmazsa davetçiyi tanımamıştır ve bu nedenle icabet etme zorunluluğu ortaya çıkmamıştır. Bizden istenilen ise kendisiyle hayat bulacağımız şeyin gerçekleşmesidir. Bu nedenle 'duyduk ve itaat ettik'. Öyleyse davet edilen, icabetin varlık sebebi olan bu tesiri hissetmiş olmalıdır. Bu nitelikteki biri davete icabet ettiğinde, dinlediği vahiyde kalbinin kendisini yaşayacağı başka bir hayat bulur. Duymuş olduğu vahiy amel etmesini gerektirir ve o da buna uyarsa, üçüncü bir hayat ortaya çıkar. Demek ki kul Allah'ın ve peygamberin davetini duymadığında nasıl bir nimetten mahrum kalacağına bakmalıdır!

Varlık bütünüyle Allah'ın kelimeleriyken bütün varidat (gelen elçiler) O'ndan gelen elçilerdir. Allah'ı bilen arifler varlığı böyle görür. Onlara göre konuşan herkes Allah iken her söz ilahi bilgidir; sözün tarzı ise dinlemede ortaya çıkar. Bazı sözler dini bakımdan emre uymak anlamı taşırken bazı sözler sınama amaçlı olabilir. Öyleyse geride kalan, derecelenmenin sebebi olacak anlayıştır. Şekilci âlimler Allah'ın kelamını kendisine 'Furkan' ve 'Kur'an' denilen belirli kelam ile ve (elçiyi de) Muhammed denilen belirli bir peygamberle sınırlı kılmışken arifler duymayı bütün sözlere yaymış, Kur'an'ı 'furkan' olarak değil, Kur'an olarak dinlemiş, er-Resul ifadesindeki belirlilik takısını cins ve kapsam anlamında yorumlamış, bir peygamberle sınırlamamışlardır. Bu itibarla âlemdeki her davetçi gerçekte Allah'tan gelen bir peygamberdir. Bununla birlikte davetçiler zahirde birbiriyle ayrışırlar. Allah'tan en çok uzaklaştırılmış kişi olan İblis'in durumuna bakınız! Ya

da ondan sonra sihirbazların durumuna bakınız! Allah onların 'elçilik' yaptıklarına şahitlik etmiş ve *'Onlar Allah'ın izni olmadıkça kimseye zarar vermezler'*[137] buyurmuştur. Peygamberliğin manası da böyle bir hükme sahip olmaktır. Başka bir ifadeyle Allah'ın iznine sahip olmaktır. Allah elçiliğini tespit etmek üzere İblis'e *'Git! onlardan sana tabi olanların cezası cehennem olacaktır'*[138] demiştir. Ardından bize onun elçilik görevini bildirerek şöyle demiştir: *'Onlardan gücün yettiği kimseleri sesinle ayart, onları kendine çek, onların mal ve evlatlarına ortak ol, onlara vaatte bulun.'*[139] Bütün bu haller kendilerine kılıç kullanma yetkisi verilen kâmil peygamberlerin getirmiş oldukları hususlardır. Binaenaleyh arif şeytanın elçiliğini anlamakla saadete ulaşır ve onu nasıl karşılayacağını bilirken başkaları bu elçilik nedeniyle bedbaht olur; onlar böyle bir marifetten yoksun kalanlardır. Bütün müminler ve arifler ise peygamberlerin elçiliğini anlayarak saadete ulaşırlar. Bu elçilikte belirtilenleri yapan kişi ise sözde iman edip davranışları ve sözüyle günahkâr olanlardan mutludur.

Âlemde yer değiştiren her hareketli -her kim olursa olsun- ilahi bir peygamberdir, çünkü her zerre O'nun izniyle hareket eder. Arif hareket ederken her zerrenin getirdiği bilgiye bakar ve sahip olmadığı bilgiyi ondan kazanır. Bununla birlikte ariflerin elçilerden aldıkları bilgiler elçilerin değişmesine göre değişir. Bu itibarla delil sahibi olan peygamberlerden bilgi almalarıyla, kendileri farkında değilken ilahi izinle gelen elçilerden bilgi almaları bir değildir. Onların içinden bazıları şuurludur ve davet ettiği şeyi bilir. Misal olarak arkadaşına 'kâfir ol' diyen İblis'i verebiliriz. Arif bu sözü ondan ilahi bir ifade olarak alıp Hakkın kendisine emretmiş olduğu 'gizlenme (küfür kelimesinin ikinci anlamı; örtmek, gizlemek)' ve 'örtünme' anlamında yorumlayarak onu örter. Bu durumda Allah'tan kovulan şeytan elçi, O'ndan gelen bir uyarıcıya dönerken arif de kendini örtmekle saadete erer. Bu gizlenme kendisine vahyedilen şeytanın maksadı değildi. Arif olmayan kişi ise kendine 'kâfir ol' diyen şeytanın sözüne uyarak kâfir olur. Kâfir olduğunda, bu kez şeytan ona 'ben senden uzağım, ben âlemlerin rabbi Allah'tan korkarım' der. Allah yükümlülük diyarında şeytanın âlemlerin rabbinden korktuğuna ve kendisine inandığına şahitlik etmiştir. Bu

iki kişinin akıbeti kalıcı olmak üzere cehennemde kalmaktır, çünkü orası her ikisinin de yeridir. Şeytan ateşten yaratılmışken öteki insan ateş için yaratılmıştır. Bununla birlikte insanda da ateş unsuru bulunur. Böylece şeytan ve (ona uyan) arkadaşı, ehli olmak üzere ateşe yerleşir ve Allah'ın dilediği bir süre cezalarını çekmek üzere azap görürler.

Arife göre bütün âlem Allah'tan gelen bir elçi ve peygamberdir. O ve elçiliği, yani bütün âlem, arif için bir rahmettir, çünkü peygamberler rahmet olarak gönderilmiştir. Bela vesilesi olarak gönderilmiş olsalardı, yine de belanın içinde de ilahi rahmet bulunurdu, çünkü ilahi rahmet her şeyi kuşatmıştır ve ilahi rahmette bulunmayacak hiçbir şey yoktur. '*Kuşkusuz senin rabbin mağfireti geniş olandır.*'[140] Sen de genişi daraltmamalısın, çünkü geniş daraltmaya elverişli değildir. Bir bedevi şöyle demiş: 'Rabbim! Bana ve Muhammed'e rahmet eyle, bizimle birlikte bir başkasına değil!' Hz. Peygamber bu sözü duyunca şöyle demiş: 'Sen geniş bir şeyi sınırladın.' Yani sözün ve talebinle genişi daralttın. Arife göre böyle bir ifade de Allah'ın kelamıdır ve onu özel rahmet içerisinde değerlendirir. Allah bedevideki bu sınırlı rahmet vasıtasıyla o sözü söyleyen kişiyle Hz. Muhammed arasında bir münasebet ve ilişki yaratır. Buna mukabil Hz. Peygamber Allah'ın kendisiyle başkalarına da merhamet edeceği (genel) rahmete bedeviyi ortak kılmıştır. Hâlbuki başkalarının bu özel münasebetten nasibi yokken peygamberin ümmetinin her bir ferdiyle arasında münasebeti vardır. Ümmet bu münasebet nedeniyle kendisine iman etmiştir. Başka bir ifadeyle peygamber ümmetinden her birisiyle o müminin belirleyeceği üzere özel bir münasebet içindedir. Çünkü peygambere tabi olan herkesin gerçekte bir menzili vardır ve o menzil sayesinde peygamber katında başkalarından ayrışır.

Bu zikir hakkındaki açıklama yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ YİRMİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Duyan kimseler icabet edebilir'*[141] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Ben kalbime karşı kıskancım, isterim ki
Hiçbir yaratılmış sıkıntı vermesin ona

Çünkü öyle bir kalbimiz var ki kendinden geçer
Tenzih ve suretlerdeki her bir halde

Kalbimden Hakkın nidasını işitince
Başka bir hüküm veren olmadan icabet ederim O'na

'Nedir bu?' dedim, 'Haktır', dedi, dedim ki:
'Ne istiyor?' 'Sakınmaktan sakın', dedi

Hoş bir hayat yaşadım yaşadıkça
Ne afetten ne zarardan korktum artık!

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; Allah bize bu zikri Endülüs'ün İşbiliyye şehrinde 586 senesinde kullanma imkânı ihsan etti. Üç gün bu zikri yaptık ve o günlerde zikrin bereketlerini gördük. Kâtipleri ise üç kişiydi: Ben, Abdullah en-Nezhunî -ki salih, güvenilir, anlayışlı bir kuldu- ve o şehirden üçüncü bir şahıs vardı.

Allah icabetin illetini duymak kılmıştır. Duymadığı halde, duyduğunu söyleyenin icabet etmesi söz konusu değildir. Allah böyle insanlardan olmamızı yasaklamak babından bize şöyle der: *'Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayınız.'*[142] Bu zikirde 'duyma', idrak ettiğini anlamak demektir. İcabet eden de bu vahyi aktarandan -ki vahyi aktaran, arzusundan konuşmayan peygamberdir- dinler, duyduğunu öğrenince bilgisine göre davranır. Çünkü bilgi zorunlu olarak hüküm sahibi ve hükmünü uygulamada da zorlayıcıdır. Böyle olmayan bilgi, bilgi değildir. Binaenaleyh günah işlediğinde cezalandırılacağını bilen biri kesinlikle Allah'a asi olmaz. Bu nedenle amelin ilahi hükümde

günah olduğunu bilmek şarttır ve bu da müminin payıdır. Bu bağlamda iki insandan söz edebiliriz: Birincisi tövbe etmeksizin ölen bir günahkâra cezanın uygulanacağını söylerken (mutezile) öteki kişi tövbe etmeksizin ölen günahkâra cezanın zorunlu olarak uygulanmayacağını söyler (Eş'ari). Ona göre böyle birinin durumu Allah'a kalmıştır; dilerse bağışlar, dilerse cezalandırır! Burada üçüncü bir kişi yoktur. Bununla birlikte her ikisi de ölmediği sürece canlı bir şahsın cezalandırılacağından habersizdir. Çünkü tehdidin uygulanacağını söyleyen kişi, tövbe etmeden ölen hakkında bu görüşü ileri sürmüştür. Böyle biri, ölmediği sürece, tövbe edebileceği umulan kişidir ve dolayısıyla günah nedeniyle cezalandırmanın olup olmayacağı bilinmez. Çünkü tövbe ederek mi veya etmeden mi öleceğini bilmez. Tehdidin uygulanacağını kabul etmeyen ise Allah'ın iradesinde neyin bulunduğunu bilemez. Binaenaleyh sadece cezalandırma hakkında bilgisi olmayan (mümin) asi olabilir. Bazı insanlara ise kader gerçekleşmezden önce gösterilir. Böyle biri neyin lehinde ve neyin aleyhinde olduğunu bilir. Bu hal ve makama sahip birisi Allah'ın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladığı biri olduğu gibi aynı zamanda Allah'ın kendisine söylemiş olduğu 'Dilediğini yap! Seni bağışladım' sözünü iman ederek ve müşahedeyle duyanlardandır. Bu ifade dince sabittir.

Burada dikkatle düşünenin bulabileceği bir sır vardır, şöyle ki: Bilgisi olmayan kişi gerçekte Allah'a asi olmamıştır, çünkü sadece mubah bir işi yapmıştır. İkincisi de günahları bağışlanandır. Mağfiret onun günahını geçmiş, dolayısıyla kişi günahını ona denk büyük bir hayırla silinmiş olarak görür. Her durumda yaptığı işe günah denilse de günahın hükmü kendine işlemez. Burada dikkate alınan husus, hükmün günahı yapana işleyip işlememesidir. Demek ki cezalandırılacağını bilen biri günah işlemez. Hiç kuşkusuz Allah bizi kendisine ibadet edelim diye yarattı. Biz de O'nun sözünü duyduk, sözünü duyunca da kendisine icabet ettik. Allah bizim bu durumumuzu ayette zikrederken, süratle gerçekleşme anlamı taşıyan 'istif'al' kalıbını kullanmıştır (isticabet).

Bu zikirde Allah'ın rahmetinin bütün yaratıklarını kaplamasının (bilgisi) bulunur. Allah sadece duyanların icabet edebileceğini bildir-

miştir. Bu itibarla ilahi davetin ulaşmaması nedeniyle mazur olan kişi gibi duymayan da mazurdur. Onun hükmü Allah'ın kendisine peygamber göndermemiş olduğu kimselerin hükmüyle birdir. Bu durum *'Biz peygamber gönderinceye kadar azap etmeyiz'*[143] ayetinde belirtilir. Bir peygamber davetini ulaştırmadığı sürece, gönderildiği kimseler üzerinde 'resul' değildir. Davetin ulaştırıldığı kişi peygamberin sözünü duyduğunda ona icabet eder; daha doğrusu peygamberin tebliği hakkında Allah'ın bildirdiği üzere icabet şarttır. Peygamberin davetine icabet etmeyenleri gördüğümüzde, Allah'ın bildirmesiyle, o kişinin duymamış olduğunu anladık. Allah o kişi için peygamberleri bir araya toplayıp kendilerine 'size nasıl karşılık verildi' diye soracağı gün delil ve mazeret ortaya koymuştur. Peygamberler bu soruya 'bilgimiz yok, Sen bilinmezleri en iyi bilensin' diye cevap verecektir. Onların bu sözlerinden davete icabeti bilmenin gaybın bilgisinden kaynaklandığını öğrendik. Aynı zamanda da duymanın da gayba (dayandığını) öğrendik. Binaenaleyh davete kimin icabet edeceğini sadece hüviyeti gayb olan bilebilir ki, O da Allah'tır. Allah kulları adına mazeret ortaya koyarken nefsinde onlara merhamet eder. Bu itibarla insanların bir kısmına sözünü duyurarak merhamet etmiş, onlar rablerinin davetine süratle icabet etmiş, O'nun kuluyla arasında ikiye böldüğü namazı dosdoğru kılmışlardır. Davetine icabet etmeyenler için de Allah 'duymamışlar' diyerek mazeret belirtmiştir. Bu durum davet edilen konunun aksine kullardan kimsenin karşı koyamayacağı ulûhetin gereği olan ilahi gayretin tezahürüdür. Allah onların duyup icabet etmeyeceklerini söyleseydi, onları insanların gözlerinde yüceltmiş, kendisine karşı koyma makamına, daha doğrusu onların hakkında ortaya çıkan ezeli bilgiye karşı koyma makamına yerleştirmiş olurdu. Bu nedenle Allah onlar hakkındaki bilgisini *'Duymadıkları halde 'duyduk' diyenler gibi olmayın'*[144] diyerek gizlemiştir. Bunun anlamı şudur: Allah dileseydi onlara duyururdu. Allah 'duyduk' sözlerinde onları yalancı çıkarıp şöyle demiştir: *'Sadece duyanlar icabet eder.'*[145] Duymuş olsalardı, süratle icabet edeceklerdi. Çünkü Allah herhangi bir yaratılmışın kendisine karşı koyamayacağı kadar güçlü ve yücedir!

Allah duymuş olan Hıristiyanlar hakkında şöyle der: *'Onlar peygambere indirileni duyduklarında...'*[146] O Hıristiyanlar peygambere indirileni duymuş, Allah da kendilerini duymuş olmakla nitelemiş, sonra duymanın neticesinde kendilerinden meydana gelen davranışı zikrederek şöyle buyurmuştur: *'Onların gözlerinin aşina oldukları hakikat nedeniyle yaşlandığını görürsün.'*[147] Allah onların iman ettiklerini bildirmiş, ayetlerde zikredilen hususlara iman etmelerine karşılık onları ödüllendireceğini belirtmiştir. Demek ki, icabet etmeyen birisinin duymuş olduğunu iddia ederek, Allah'ın icabet etmeyenler hakkında verdiği haberle ters düşmemelisin. Allah davete icabet etmeyenlerde sağırlık bulunduğunu bildirmiş, onların 'Kulaklarımızda ağırlık var' dediklerini aktarmıştır. 'Kulaklarımızda ağırlık var' ifadesiyle Allah'ın onlar için buyurduğu 'Sağırdırlar, duymazlar, geri dönmezler' ifadesi aynı anlamdadır. Çünkü onlar kulaklarının duyduğu sözü anlamamıştır, duyanlar ise sadece bir çağrı ve 'ey falan!' şeklindeki bir nida duymuş, daha fazlasını duymamışlardır. Demek ki kendileri farkında değilken Allah'ın kullarına yönelik rahmeti çok büyüktür! Allah'ın rahmetinin genişliği hakkında tartışan bir grup görmüştüm. Onlara göre rahmet belirli bir gruba mahsustu. Söz konusu insanlar Allah'ın genişletmiş olduğu bir şeyi daraltıp sınırlıyorlardı. Allah yarattıklarından herhangi birisine merhamet etmeyecek olsaydı, hiç kuşkusuz, rahmeti o sözü söyleyenden uzak olurdu, fakat Allah rahmetinin kapsayıcılığında ısrar eder. Bir kısmımız onu zorunluluk yoluyla elde eder -ki onlar takva sahibi, zekât veren ve peygambere uyan müminlerdir-, bir kısmımız ise ilahi ihsan ve cömertlikten elde ederiz.

Vallahi! Ben Allah'ın kullarından intikam alınmasını ve onların cezalandırılmasını sevenlerden değilim. Bundan dolayı da Allah'a hamd olsun! Allah beni rahmet olarak yaratmış, hakkında *'Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik'*[148] denilen peygamberin rahmetinin vârisi kılmıştır; o rahmette mümin ile mümin olmayan ayrılmamıştır. Nitekim bu durumu ehl-i kitap hakkında cizyenin tespitinde görebilirsin. Ayetin indirilmesinin sebebi Hz. Peygamber'in Ra'l, Zekvan ve Useyye gibi müşrik kabilelere bedduasıydı. Allah bağışlamayacağını bildirdiği bir müşrik hakkında peygamberini uyarmışken -mümin olmasa bile- müş-

rik olmayan biri hakkındaki durum nasıl olabilir? *'Rabbim! Bilgimi artır'*[149] ayetini okurken anlayış gözünü açmalısın. Anlayışını arttıracak olan Allah'tır. Ayeti her okuduğunda, daha öncesinde sahip olmadığın bir bilgi kazanırsın. Düşünüp ibret aldıkça yine bilgin artar.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Azıklanın, azığın en hayırlısı takvadır, ey akıl sahipleri, Ben'den korkun'*[150] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Ey akıl sahipleri! Allah'tan korkun
Bilenlerinin helak olduğu bilgilerden

Allah'ın zatı hakkında düşünme, bilinemez O
Kapının ardından gördüğüne sarıl sen

Kendisiyle ortaya çıkan özellik ve sıfatlarla
Onlar zatın perdesi ve perdenin ta kendisi

Fikri kabul eden bilemez hiçbir zaman
Onlara ancak derin akılla ulaşılacağını

O'nu bildiğini ileri süren kişi
Derin düşüncesinde sürekli hayrettedir

Allah bizi ve seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki; bu ifadenin bir benzeri *'Takva elbisesi hayırlı olan elbisedir'*[151] ayetidir. Elbise insanı zararlardan korumak üzere giyilen ve kıyafete ilave olan kısımdır. Bu itibarla elbisede veya azıkta takva kişiyi Allah'tan başkasından istemekten koruyacak şeydir. Nitekim elbiseyle de havanın sıcaklığından ve soğukluğundan korunur veya elbise avret mahallini örtebilecek unsur-

lar içerir. Bu durum *'Avret mahallinizi örter'*[152] ayetinde belirtilir. Kastedilen bakılmasının insanı üzeceği bölgelerin örtülmesidir.

Bu zikir 'azık' kelimesiyle gelmiş, sonra emirle ifade edilmiştir. Buradan Allah bize şunu öğretmiştir: Bizler kış ve yaz yolculuklarında engelleri aşmak üzere nefislerle yolculuk yapanlarız. Yolculuğun gayesi besin elde etmek ve korkudan kendimizi uzak tutmaktır. Çünkü senin korunmana ilave kısım sana ait değildir, sana ait olmayanı ise taşımaz ve ondan dolayı kendini yormazsın; bu itibarla yorgunluğun en azı muhtaç olmadığın bir konuda hesaba çekilecek olmandır. Böyle bir şeyden dolayı niçin hesaba çekilesin ki? Kendine karşı samimi davranan akıllı bir insan bunu yapmaz. Bu bakımdan akıllı kimse de yoktur, çünkü sadece ihsanı elinde tutup cömertliği engelleyenler vardır. Yolcu ise malını azaltır. Çünkü yolcunun katettiği her menzilde veya gideceği mesafede insan ve cinlerden ibaret olan yol kesiciler bulunur. (Manevi yolculukta) Cinler söz konusu olduğunda, nefs kaynaklı düşünceler ortaya çıkar ve bu düşünceler yolcunun yüce işlere ulaşmasını engeller. Mesafelerin en azı, en yakını ve en ağır geleni, iki nefes arasındaki mesafedir. Bu yönüyle her kimin mesafesi nefesleri ise o kişi en çetin yolculuk içindedir. Fakat başarıya ererse, kazancı büyüktür ve ticaretindeki hüsrandan kurtulur; çünkü onlar acı bir azaptan kendilerini kurtaracak ticareti yapmaktadırlar. Onların malları iman ve cihattır. Bu bakımdan iman kendisiyle korunmuş olduğu bütün değerleri içeren mal iken cihat kendisiyle Allah'ın bizi mücehhez kıldığı yükümlülük malıdır. Peygamberler ise alışverişteki aracılar, sayfalar ve indirilmiş kitaplar, alan ve satan arasında yazılan vesikalardır. Allah müminlerden canlarını satın aldığını buyurdu. Yani hayvanî nefsler, Allah'ın imanla yükümlü nefs-i nâtıkadan satın aldığı maldır. Onların malları da alışverişe konu olan şeylerdir. Müşteri malların karşılığında serbesttir. Mallar onun arzusuna uygunsa, alışveriş gerçekleşir ve sahih olur; maksadına uygun değilse müşteri serbesttir; dilerse alır, dilerse almaz. Yolculuk esnasında zayi olan mal -müşterinin değil- satanın sorumluluğundadır. Bu çarşı faal bir çarşıdır. Şu var ki yolu yol kesicilerin varlığı nedeniyle son derece tehlikelidir. Bu yönüyle makuller (akledilirler) alanındaki yolculukta yol kesiciler kuşkular iken dinî iş-

lerdeki yolculukta yol kesiciler bilhassa müteşabih hükümlerde olmak üzere tevile kalkışmaktır. Yolcu bu iki yolda veya onlardan birisinde bulunur. Tevili veya kuşkusu olmayan kişi yolcu değildir. Öyle bir insan ayağını yola ilk atışından itibaren menzildedir ve yolcular ona uğrar durur. Yolcuların ona uğraması, Allah'ın kullarının hallerini kendisine bildirmesi demektir. Başka bir ifadeyle o kişi, her yönden malların kendisine geldiği dükkân sahibine benzer. Nitekim Mekkelilere bütün ürünler ve meyveler Allah katından bir rızık olmak üzere gelirken onların çoğu bunu bilmez. Dükkân sahibi azığa muhtaç değildir, çünkü yolculuk ona doğru yapılır, kendisi yolculuğa çıkmaz. Dükkân sahipleri ariflerdir: Nefesler onlara gelir ve sonra nefesler kendilerinden çıkar. Arifler için nefesler, dükkân sahibine sunulan mallara benzer; dükkân sahibi o mallardan dilediğini alır, dilediğini bırakır. Nefesler de arife bazen övülmüş nefesler olarak gelirken bazen kınanmış olarak gelirler. Birinci kısım malın en hayırlısı ve en temizi olup herhangi bir ayıbın bulunmadığı mallara karşılık gelirler. Kötü olanlar ise ayıplı mallardır. Ayıp ne kadar azsa, mal o kadar değerlidir. Bu kısımdaki mallar, malların en kötüleri olan işlenmemiş ve yabani mallardır. Hangi tacir olmak istediğine dikkatle bakmalısın!

Allah'ın azık edinmelerini emrettiği yolcularda yolculuğu tamamlamakla birlikte geride bir şey kalmaz. Bu bakımdan mesafeye göre yolcular üç sınıftır: Kara yolculuğu yapanlar, deniz yolculuğu yapanlar ile yoluna göre kara ve deniz yolculuğu yapanlardır. Deniz yolculuğu yapanlar iki düşman arasında bulunur. Birinci düşman yolun kendisiyken diğeri yolda bulunanlardır. Kara yolculuğu yapanlar tek düşmanla karşılaşır. Kara ve deniz yolculuğu yapanlar ise üç düşman sahibidir. Deniz yolcusu makuller hakkında düşünenlerdir. Makuller hakkında düşünmenin bir yönü de dinî konular hakkında düşünmektir. Onlar şüphe düşmanıyla -ki o denizin ta kendisidir- tevil düşmanı arasındadırlar. Tevil düşmanı denizde yol kesen düşmandır. Kara yolcusu bilhassa kendilerini şeriata teksif edenlerdir. Onlar zahir ehlidir. Kara ve deniz yolculuğunu birleştirenler ise cem', vecd ve müşahede sahibi sufilerin muhakkikleridir. Onların üç düşmanı vardır: Karadaki düşmanları tecelli suretleriyken, deniz düşmanları kendilerine dönük tecel-

liyi anlamamaları veya tecelliyi tevile kalkışmalarıdır ki, böyle yapmaları zorunludur. Kim surî tecellinin hükmü ile daha fazla (bilgi edinmeyi) engelleyen eksik anlayıştan ve de kendilerine dönük tecelliyi tevil etmekten uzak kalırsa, hiç kuşkusuz, bu kişi düşmanlardan emin kalmış, onun yolu övülmüş, ticareti kazanç getirmiş ve doğru yolu bulmuş biridir.

İşte böyle halleri insana kazandıran bu zikirdir ve o zikir iltibas (karışıklık) zikridir. Bunun nedeni takva zikrinde Allah'ın da takva sahibi olması hakkında bir tahayyülün bulunmasıdır. Bu nedenle Allah bize kendisinin takva sahibi olmasının mahiyetini açıklamış, kulun takvasıyla Allah'ın takvası arasındaki farkı göstermiş, ayetin devamında *'Benden korkun, ey akıl sahipleri!'*[153] buyurmuştur. Allah'ın takvası hakkında onlara 'sizin üzerinizde bir günah yoktur' ifadesini bitiştirmiştir. Yani yolculuklarında azık edindikleri takvayı istemede yükümlülük kaldırılmıştır. Çünkü bu, asıl olan Allah'ın takvası üzerinde bir ilavedir. Allah şöyle der: *'Rabbinizin ihsanını istemiş olmanızda bir günah yoktur.'*[154] Kastedilen takva azığı olduğunu bilmekle birlikte ticarettir.

Söylenecek sözler çok olsa bile, bu kadar açıklama yeterlidir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

BEŞ YÜZ YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Onlar mallarından infak ederler, kalpleri rablerine dönmeleri hususunda ürperir, onlar iyiliklere koşanlardır'*[155] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

İyilikler karşısında kalpler ürperir
Onu elde edince utanırlar

Kul/köle Efendisini razı edecek işe koşar
Çünkü insan aceleci yaratılmış

Tabiat hızlıdır, fikirler mutlu kılar onu
Görmez ki mühlet verilmiş ona

Öne geçmek adamların işidir
Birini geçen adamı geçmiş gitmiştir

Allah vârisler hakkında şöyle der: '*Onların bir kısmı Allah'ın izniyle iyiliklerde öne geçmiştir, o büyük bir fazilettir.*'[156] 'O' zamiri özneyi göstermek üzere 'öne geçen' kelimesine döner.

Bilmelisin ki onların korkuya kapılmalarının sebebi '*Onlar ki verirler*'[157] ayetinde geçen ifadedir. Ayette '*ma*' edatı '*ellezî*' anlamındadır. Sonra çoğul zamir gelmiştir. Allah'ın kelamı doğrudur. Bu nedenle onlar korkuya kapılmıştır, çünkü onlar yerine getirmiş oldukları itaatlere dair içlerinde bir iddianın bulunacağından emindirler. Bu iddiaya karşı korkuya kapılıp ürperdiklerinde, Allah onlara (gerçeği bildiren) keşif ihsan etmiştir. Allah olumsuzluk anlamı taşıyan *ma* edatıyla bağlacı değiştirmiştir. Bu değiştirmelere misal olarak '*Sen atmadın attığında, ancak Allah attı*'[158] ayetinde geçen olumsuzluk edatını verebiliriz. Böyle bir insanın verilenleri infak etmek hakkında korku nedeniyle keşfi böyledir. Fakat Allah onu yerine getirmiş, yaptıkları salih amellerde onları kendi makamına yerleştirmiştir.

Sonra onlar zikirlerinde sebebi incelemişlerdir. Bu durum '*Onlar rablerine döneceklerdir*'[159] ifadesinde belirtilir. Yani Allah onları infak işini yerine getirdiler diye nitelese bile, verdikleri sadakalarda Allah'a dönerler. Onların kalplerinde ürpertiye yol açan bu sebebi ne kadar dikkatle incelediklerine bakmalısın! Sonra Allah'ın öğrettiği gibi bu zikri tamamlamışlardır. Allah bu insanlara işaret etmek üzere '*Onlar iyiliklere koşanlardır*'[160] demiştir. Koşmak hızla giden insanın fiilidir. Onlar Hak vasıtasıyla iyiliklere koşar ve iyilikler için yarışırlar. Başka bir ifadeyle iyiliklere koşarlar ve onlara doğru yönelirler. Bu itibarla iyilikler üç kısma ayrılır: Bir kısmı, koşmanın ve yarışmanın kendilerinde gerçekleştiği iyiliklerdir. İkinci kısımda koşma iyilikler vasıtasıyla gerçekleşir. Üçüncü kısım kendilerine doğru koşmanın gerçekleştiği

iyiliklerdir. Bu kısma misal olarak *'Mağfirete koşunuz'*[161] ve *'Rabbinizin mağfiretine koşunuz'*[162] ayetleri verilebilir.

Yarışmada süratli olmak zorunludur, çünkü yarışma bunu gerektirir. Koşma hızlı yürümenin üzerinde bir yürüyüş tarzıdır. Onların hızla gelmesi ve yürümekten daha çoğunu yapmaları ilahi bir nitelik olmak üzere *hervele* (koşu) diye isimlendirilir. Bir nitelik sadece Allah'a özgü ise kul o niteliği ödünç alır. Çünkü yaratılmış, Allah'ın kendine izafe ettiği bir nitelikte O'na ortak olamaz. Allah'a izafenin zikredilmediği bir nitelikte ise insanın tasarruf imkânı vardır; dilerse onu Allah'a, dilerse kendine izafe eder! Böyle bir niteliği Allah'a izafe edersen, bir daha onu kendine izafe etmen doğru değildir, çünkü böyle bir özellik Hakkın kendine izafe ettiği özellikle aynı hükme sahiptir; bu izafenin doğrudan Allah tarafından yapılmasıyla kulun diliyle ifade edilmesi arasında fark yoktur. Çünkü Allah söylediği her sözde kulunun dilinde bulunduğu gibi, yaptığı işlerle de her nefis üzerinde kaim olandır. Binaenaleyh *'Hakkı söyleyen kitap bizim katımızdadır'*[163] ayetinde belirtilen kitap sensin. Sen söyleyensin, çünkü O senin tanımında ve haddinde ayırıcı fasıldır. Ayette ne güzel denilmiştir: *'Allah onlara zulmetmez.'*[164] Böylece bize hakkı söyleyen bir kitap olduğumuzu belirtmiştir. Bizim yegâne şerefimiz O'nun katında bulunmamızdır. *'Allah'ın katında olan bakidir.'*[165] Biz Allah'ın bizi nitelemiş olduğu üzere hakkı söyleyici olmak özelliğiyle ve Allah'ın katında bulunmakla beka sahibiyiz. Çünkü biz Allah vasıtasıyla konuşuruz. Allah kulunun diliyle kendisine söyletmiş olduğu sözleri söyler. *'Hak ile onu indirdi, Hak ile indi.'*[166] Allah kimseyi *'Yapamayacağıyla sorumlu tutmaz.'*[167] Sen yerin ve göğün kendisini sığdıramadığı Hakkı sığdırdın. Allah'ı hiçbir şey tartamaz. Allah herkesi yükümlü kılmıştır. Çünkü insan her durumda Hakkın celalinin mahallidir. Kul O'nunla konuşur, duyar, görür, koşar ve tutar! Öyleyse zaidi kabul bir teklifken vüsat her şeye hakkını vermede tebarüz eder.

Sen O'nunla ol ki, O olsun
Sen olmazsan O da olmaz

Sen de O'nu yaratansın
Sen 'ol' sözüyle yaratılansın

Hâdis olan kimi sığdırır:
Mekâna yerleşen hâdisi tabii ki

Ona yerleşmiş olana
'Mekâna girin' denilen kimselerdir

İlah mekâna girenin sahibi
O bizim için ne güzel mekândır

İhsanlarına karşı hamd Allah'a aittir. Dünya ve ahirette hamd Allah'a aittir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili '*Rabbinin makamından korkana gelirsek...*'[168] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rabbin makamı; emanı yok onun
Gözlerin gördüğü delildir ona

Ondan kork! Tehlikedir o makam
Korkarsan emniyet bulursun

Senin nefsin her işten daralır ve sıkıntı çeker
Senden korkması nedeniyle

İçinde bulunduğun bir zamanı kınama
Kınanan sen olursun, zaman değil

İçinde bulunmadığın mekânı doldurma
Evin sahibinin mekânı yok

Sen O'nun benzeri, sen O'nunla oturan
Seninle ünsiyet eden şefkat ve ilgi sahibi

Kalıcılık ve korunmuş huriler orada
Bunun için 'menzilimiz cennetler' denildi

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki; ilahî-rabbanî makam, Allah'ın kendisini onunla nitelediği makamdır. Hz. Peygamber bunu bildiği için Allah'tan Allah'a sığınarak şöyle demiştir: 'Senden sana sığınırım.'

Bilmelisin ki, her inanç sahibine göre her efendi makam, o kişinin inancında inşa ettiği tasavvurla ortaya çıkar. Bu nedenle Allah kendisine izafe ederek 'rabbinin makamı' demiş, makamı kayıtsız olarak zikretmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de Rab ismi sınırlı ve tamlamalı olarak gelmiş, bağımsız olarak gelmemiştir. Çünkü Allah 'vaz'' itibarıyla rabdir. Rab ismi ise -kelimenin ilk konuluş anlamı itibarıyla- hakkındaki inançları içerebilecek ve sahibinin inancında o suretle zuhur edebilecek bir anlama sahiptir. Arif gerçekte arif ise Allah hakkındaki belirli bir inançla sınırlı kalmayacağı gibi herhangi bir kimsenin inancını öteki adına eleştirmeye kalkmaz. Gerçek arif (hakkındaki) bütün inançları toplayan hakikati dikkate alır. Sonra Allah hakkındaki bütün inançlara şamil bir gözle vâkıf olmakla birlikte, onlardan birisinin inancının rab hakkındaki bütün inançların benzeri olmasından korkar. Böyle birisi rab ile beraber olduğunu zannetse bile 'kendi rabbi' ile beraberdir, yoksa Rab ile beraber değildir! Bununla birlikte serbestliği, herhangi bir (suretle) sınırlanmaması, Hakkı her surette ve inançta kabul etmesi ve buna inanmasıyla birlikte, korkmaya devam eder. En sonunda dünya hayatında gerçeğin onun söylediği gibi olduğunu belirten müjdeler gelir.

İnançta kulun kayıtsızlığının tanımı budur. Hak bütün inançlara böyle nüfuz etmemiş olsaydı kenarda bulunmuş olur ve rablerin çokluğunu dile getirenler doğru söylemiş olurdu. '*Rabbin kendisine ibadet etmenize hükmetti.*'[169] Yani Allah inanılan her şeyin aynı olduğu için, her inanılan şeyde kendisine ibadet etmenizi emretti. Sonra Allah arif

için onun kendinden bir delil ortaya koymuştur: Bu delil arifin her surete girmesi ve her inanç sahibinin inşa ettiği suretleri kabul etmesidir. Bu kabiliyet '*Dilediği her surette seni terkip eder*'[170] ayetinde belirtilir; bu yorum tefsir değil işarî bir yorumdur. Tesviye ve düzenleme esnasında her sureti kabul etmemiş olsaydın, '*Dilediği her surette seni terkip eder*'[171] ayeti gelmezdi. Hiç kuşkusuz ayet sahih ve söz sabittir. Buradan Allah'ın inanç suretlerinde tecellisi olduğu ve inkâr edilemeyeceği anlaşılmıştır. Allah'ı böyle tanımayan kişi, kendisini nitelediğinde rablerden ayrılmış bir sınırlı rabbe ibadet eder ve her inanç sahibinin nefsinde bulunan rablerden hangisinin gerçekte rab olduğunu bilemez.

Allah'ın bu zikirde nefse hevayı yasaklaması, belirli bir inanç suretiyle sınırlanmayı yasaklamaktır, çünkü böyle bir insan hevaya ibadet eder. Sonra '*Rabbinin makamından korkan*'[172] arif hakkında zikri tamamlamıştır. Nitekim '*Nefsi hevadan uzaklaştıran*'[173] diye de onu tarif etmiştir. Yani açıkladığımız üzere arzudan uzak kalan demektir. '*Cennet onun varacağı yerdir.*'[174] Allah onun makamının elde ettiği marifeti örteceğini söylemiştir. Çünkü sınırlı inanç sahibi ona geldiğinde, kendisini inkâr edecekken nazarî düşünce sahibi onu anlamayacak veya mümin onu tekfir edecektir. Binaenaleyh 'rabbinin makamından korkan' kişiyi ancak kendi 'rabbinin makamından korkan' tanıyabilir, başkası değil!

Emniyette olmalısın, sözünüzü söylemesinden
Sıradan bir insan, Rabbi hakkında sınırlı inanç sahibi

Allah hakkında açıkladığım üzere inancı olan kişi
Allah'ın bir mekri ve tuzağıdır (sınırlı inanç sahibi için)

Mutlak olan sınırlılığı nasıl görür ki?
Hakkın dilediği işte başlangıç ve sonuç O'na ait

Kulun mutlaklığı Hakkın kendisini onda izhar etmeyi murat ettiği her sureti kabul etmek iken mutlak meşiyetin sahibi olan Yaratan hakkında ne düşünürsün? O, zatı nedeniyle suretlerde halden hale girer ve

bu konuda bir meşiyeti yoktur. Çünkü meşiyetin konusu yokluktur. Allah ise varlıktır ve dolayısıyla O'nun meşiyetinin taalluk edeceği bir şey yoktur. Allah kendinde kuluna tecelli ettiği üzere bulunur. O'nun meşiyeti Hakkın kendisinde onu görmek istediği bir surette Hakkı görmesi amacıyla kuluna taalluk eder. Kul sureti gördüğünde, onunla nitelenir ve onu giyer. Hak ise onu o surette terkip eder. Bu yorum, '*Dilediği her surette*'[175] yani halden hale girdiği suretlerde '*seni terkip eder*'[176] ayetinin işarî yorumudur. Bu yorum marifet ve inançlarla ilgilidir. Yaratma ise Allah'ın dilediği bir varlık suretinde terkip edilmekle gerçekleşir.

'Rabb'in makamından kork, O'nu izafe etmişsen
Fakat O'nu tanımışsan kendinden korkma

Sınırlayandan başkası korkmaz rabden
Dilersen O'nu tamlama yap, dilersen yapma

Çünkü gördüğünün ta kendisidir
O'nu niteleyince O'nunla nitele

Gördüğünle sınırlı kalma
Keşif sahibiysen keşfe ilave yapma

O'nunla ol ve de olma O'nunla
İnsafı bilirsen; insaf bu demek

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'De ki; denizler rabbinin kelimelerini yazmak için mürekkep olsaydı, rabbinin kelimeleri bitmeden denizler biterdi, bir o kadar daha yardıma gelse bile...'*[177] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Denizler bizim için mürekkep
Ağaçlar bizim için kalem

Onların cızırtıları levhada duyulsa
Kulaklarımız o sesleri duysa

Rabbimin kelimeleri tükenmezdi
Hakkı övmede dağ ile vadi eşitlenirdi

Allah şöyle der: *'Yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler ise ona yardım etseydi, rabbinin kelimeleri tükenmezdi.'*[178] Başka bir ayette Hz. İsa hakkında *'O'nun kelimesidir, Meryem'e atmıştır ve kendinden bir ruhtur'*[179] buyurur. Allah'ın kelimeleri mümkünlerin suretlerinden başka bir şey değildir ve onlar sonsuzdur. Sonsuz olan tükenmeyeceği gibi varlık da onu sınırlayamaz. Demek ki sonsuz olan, sübutu bakımından tükenmezdir. Bu itibarla sübut (sabitlik) hazinesi, sınırlılığa imkân tanımaz, çünkü onun genişliğinin ulaşılabilir bir sonu yoktur. Bu hazine, genişliği hakkında vehminde vardığın her sonun ardındadır. Bu hazineden Allah'm kelimeleri peş peşe ve ardışık tarzda bireyler olarak tezahür eder. Kelimeler de önceki kelimelerin eserleridir. Öncekiler ortaya çıktığında, varlık bakımından sonra gelenler onları takip eder. Denizler ve kalemler de kelimeler arasında bulunur. Denizler mürekkep olsaydı, kalemlerle onlardan başka bir şey yazılmayacak, kalemler ile varlıkta meydana gelen kelimeler -varlığa girmiş olmakla mütenahi olsalar bile- tükenmeyecekti. Hal böyleyken varlığın kendisini sığdıramadığı mümkünlerin bireyleri hakkında nasıl hüküm verilebilir ki? İşte mümkünün hükmü budur. Durum böyleyken mümkünlerin bir parçası oldukları malumlar hakkında ne düşünürsün? Bu husus, parçanın ve kısmın

sonluluk hükmünü taşımada bütüne eşit olmasına dair sorulabilecek en garip sorudur. Bununla birlikte malumlar ve mümkünler arasında derecelenme malumdur. Sonra bilinenlerden her biri veya her bir mümkünün sürekliliği sonsuzdur. Yine de onların bir kısmı diğerlerinden sonra gelirken sonra gelen öncekinden eksik, önce gelen üstündür. Her birisi süreklilikte sonsuzdur. Üstünlük ve eksiklik sonsuz olanda gerçekleşmiştir. Hakkın varlığı ise kendine mürûr eden bir şey olmadığı için sonluluk veya sonsuzlukla nitelenmez. O varlığın kendisidir ve varlık kendine mürûr etmekle nitelenendir. Kendisine mürûr etmenin sonsuz olduğu şey, gerçekte mevcut olması bakımından sonludur, çünkü kendinde aynı hakikate sahip olmayandan farklılaşmasını sağlayan bir hakikate sahiptir. O hakikat sayesinde o şey kendisidir ve bu hakikat onun hüviyetidir. Bu durumda o mevcuttur ve sonlulukla nitelenmeyeceği gibi varlığı nedeniyle sonsuz olmakla da nitelenemez. Bu nedenle sonluluğu olması bakımından sonsuz iken bu durum yaratılmışların bu konudaki durumundan farklıdır. Hâdis olan şeyler onun hakikatine ancak bir gök kuşağını bilmeleri bakımından bilebilirler. Gök kuşağının renginin değişmesi yaratılmışların suretlerinin değişmesine benzer. Sonra da bütün bunları görmekle birlikte renklenen bir şey veya renk diye bir şey olmadığını bilirsin. Yaratılmışların suretlerinin Hakkın varlığında -ki O varlıktır- görülmesi böyledir. Bu esnada 'ortada bir şey yoktur ve vardır' dersin. Çünkü görüyorken gördüğünü inkâr edemeyeceğin gibi bildiğin halde bildiğini bilmezlikten gelemezsin. Bu meselede bilinen görülenden farklıdır. Baş gözü 'bir şey var' derken kalp gözü 'bir şey yok' der; birisi verdiği haberde ötekini yalanlamaz. Allah'tan başka kimse yokken O'nun tükenmeyen kelimeleri nerededir? Müşahede ve bilgi arasında kalan kişi bu ikisi arasındaki tereddüdü nedeniyle hayrette kalmışken onlardan birisini tercih eden hayretten kurtulur ve tercih ettiği yöne -hangisi olursa- gider.

Hak şunu ve bunu veren
Sen bunu al onu da al

Sana verdiği her şeyi al
Hayrete düşme.

Bunu bilen kişi
Yüce bir imam olur

Bunu söyleyen kişi
Onu da söylemeli

Aralarında ortaya çıkar
Şundan ve bundan yüz çevirme

Bir kavim bunu söylemiş
Bir kavim şunu demiş

Eşyayı böyle biliniz
Hak olarak bu şekilde

O halde bütün varlık harfler, kelimeler, sureler ve ayetlerden ibaret olduğu gibi aynı zamanda '*Kendisine bâtılın önünden veya ardından gelemediği*'[180] büyük Kur'an'dır. Bu itibarla varlık cevheri korunmuş olandır, dolayısıyla yoklukla nitelenmez, çünkü yokluk şeyliğin olumsuzlanmasıdır. Şeylik ise varlık ve sübut bakımından bilinendir, üçüncü bir rütbe yoktur. Şeyliğin olumsuzlanmasını duyunca, bilmelisin ki, olumsuzlayan kişi sübut şeyliğinden varlık şeyliğini olumsuzlamıştır (bilgide var olmaktan dışta var olmayı olumsuzlamıştır). Hâlbuki sübut şeyliğini varlık şeyliği ortadan kaldırmaz. '*Bir şey değildin*'[181] ayetinde geçen 'şeylik' varlık şeyliğidir, çünkü ayette varlık bildiren 'kane' kelimesi gelmiş, onu olumsuzluk edatıyla olumsuzlamıştır. Aynı şey '*Zikredilen bir şey değildi*'[182] ayetinde geçer.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'ın sınırlarını aşan kimse kendine zulmetmiştir, bilemezsin, belki Allah bundan sonra bir iş yapar'*[183] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Varlıklar Allah'ın sınırlarını aşınca
Yargı günü onların durumu hüsran

Allah'tan başkasının bilmediği hüküm yenilenince
Onu bir terazi de bilmez

İlahi varlıktır o, sana gelmiş olan
Hak İlah'tan inayetle furkan getirdi

Varlık olmasaydı, hikmetin sırrı olmasaydı
Âlemde varlıklar ortaya çıkmazdı

Varlıktır o, onu bilemez
Nakıs olan Hakkın kemalini nasıl bilsin ki?

Allah bize ve sana Ruhu'l-kuds ve Ruhu'l-emin ile yardım etsin, bilmelisin ki:

Allah'ın bilinen sınırları var
Onları bilen yüz çevirmez

Hükmüne bakar, güç alır
Durduğu her halde onlara dayanır

Onları inceleyin, sınırlarında durun
Hakkın şanı için ihlal etmeyin

Sırrı onlarda aleni görürsünüz
Bunun için aşırı gidenler bilmiştir

Allah'ın yasaklarına düşerseniz
Bir de keşif sahibi olduğunuzu iddia edersiniz

Kendilerine zulmetmiş ve perdelenmişler
İtiraf ettiklerinde Allah'ın muradını

Allah'ın kelamında umut vaki ve gerçekleşir demektir
Öyleyse o sınırda durunuz

Söylediğimi alın ve niteliğiniz olsun
Allah'ın niteliği olduğu gibi umut

O benim katımda zannıma göre bulunur
Allah hakkında hayır zanda bulunun

Allah'ın sınırları, O'nun yükümlülerin fiillerinde üzerindeki hükümleri demektir. O hükümlerden herhangi biri ancak başka bir hüküm nedeniyle aşılabileceği gibi ilahi bir hüküm olmaksızın aşılması ve ihlali mümkün değildir. Demek ki ilahi bir hükmün ve sınırın aşılması, bizzat başka bir hüküm ve sınırda durmak demektir. Böylece Allah'ın hükmü olmaksızın işler hakkında hüküm verilir ki böyle olması gereklidir. Bu işin ne kadar sırlı olduğuna bakınız!

'Allah'ın sınırları' demek olan hükümler vacip, haram, mekruh, mendup ve mubahtır. Hareket veya durmak gibi bir tasarrufta bulunan kişi ya vacipte ya haramda ya mekruhta ya mubahta ya mendupta hareket eder ki bu durum kaçınılmazdır. Tasarruf yapılması vacip bir işte olup onu terk ederse, yapılması gerekli bir işi terk ettiği için Allah'ın sınırlarını aşmış demektir. Onu terk ederken bir de vacip olmadığını ileri sürerek terk etmişse, bu kez vacibi inkâr edecek şekilde haddi aşmış demektir. Bu konuda Allah'ın hükmünden başka bir hükümle hüküm verilmiş olması gerekir ve kişi Allah'ın hükmünden yine O'nun olan -fakat o iş hakkında değil, başka bir durum hakkındaki hükmüdür- başka bir hükme geçer. Böyle bir insan Allah'ın yapmasını vacip kıldığı işi terk eder veya terk etmesini yasakladığı bir işi terk eder. Şeriatın yapmasını vacip kıldığı bir işi terk etmeyi zorunlu ve vacip saymak, büyük ve aşırı bir ihlal, Allah'ın yolundan saptıracak şekilde arzuya uymak anlamına gelir. Binaenaleyh yapmak veya terk etmek suretiyle haddi aşmak günah iken, inanarak haddi aşmak küfürdür. Bu

itibarla Allah'ın hükümlerini değiştiren kişi kâfir olmuş ve hüsrana uğramıştır.

Allah'ın sınırlarını aşmanın başka bir tarzı daha vardır ki, o da hakikatleri değiştirmek demektir. Haddi bu şekilde aşan insan cahil diye isimlendirilirken bu davranış cehalettir. Cehalet eşyanın zatî tanımlarını ve sınırlarını bilmemek demektir. Bunlar Allah'a izafe edilmiştir, çünkü eşyaya ait sınırlar Allah'ın öğretmesiyle öğrenilir. Allah bize eşyayı kendileriyle öğreneceğimiz güçleri verendir; bunlar akıl ve teorik düşünce gibi sayesinde tanımlara ulaşabileceğimiz güçlerdir. Aynı zamanda tanımlamış olduğumuz şeyler, makul veya mahsus mazharlarda ortaya çıkan varlıklara ilave bir durum değillerdir; zuhur eden ise Hak'tır. Öyleyse akılda veya duyuda zuhur eden şey, bizim tanımladığımız olduğu kadar, o da Allah'tan başkası değildir. Binaenaleyh bizim ulaştığımız tanımlar, Allah'ın tanımları ve sınırlarıdır.

Tanımlananlar bazı özelliklerde ortak iken bazı özelliklerde birbirinden farklı olabilirler. Tanımları ayrıştıran fasıllar kendilerini ortaklardan ayrıştıran tanım demektir. Sayesinde ortaklığın ve ayrışmanın gerçekleştiği her şey, bir varlığın tanımı ve haddi demektir. O tanımları ve sınırları aşan kişi, hiç kuşkusuz, bilgisizlik ve hakikatleri değiştirmek diye isimlendirilen bir zulümle kendine zulmetmiş demektir. Hakikatleri değiştirmek ya onların cevherlerini bütünüyle veya kurucu unsurlarını değiştirmek suretiyle gerçekleşir. Her durumda insan Allah'ın sınırlarını aşmış, cahil olmuş; bu itibarla yaratılmışa ait olan tanımla Yaratan'ı tanımlamaya kalkmıştır. İşleri kendinde olduğu durumdan değiştirmiş, insanı atın kurucu unsuruyla tanımlamış demektir. Bu durumda bazı kısımlarında hata yapar ve yanılır, bir kısmını bilir. Bunlar hükümlerin aşılmasında olduğu gibi gerçekte cahil kimselerdir. Ya da Şâri'nin getirdiği vahyin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr eden, gerçekte kâfir olan ve kâfirliği imanına baskın gelen kimselerdir. Tanımlananda kurucu unsurun ortadan kalkması, ortak özelliğinin ortadan kalkması demektir. Mesela insanın hayvan oluşu, tanımlananın bireyselliğine göre, atın hayvan oluşuyla bir değildir. Bu nedenle parçanın ortadan kalkması nedeniyle bütün ortadan kalkmıştır.

Allah peygamberine *'Sakın cahillerden olma'*[184] ve *'Sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim'*[185] diye emretmiştir.

Bu zikirde Allah *'Bilemez, belki Allah ondan sonra bir iş ihdas eder'*[186] buyurur. Çünkü insanın güçleri içinden Allah bize ancak onda yaratmış olduklarını bildirmiştir. Belki Allah'ın bilgisinde veya imkânda henüz bizde yaratılmamış güçler bulunur. Öyle ki (var sayalım ki) ata sayesinde insanın ondan ayrıştığı güçlerden söz edilse, bunları inkâr ederdi. Allah'ın yollarında tarikat ehlinin, aklın yeteneğinin üzerinde bulunan bir makamın ispatı hakkında söyledikleri sözler vardır. O makama ulaşmak, Allah'ın peygamber, nebi, veli gibi bazı kullarında yaratmış olduğu güçle mümkündür ve söz konusu güç aklın verdiğinden farklı bir bilgiyi insana kazandırır. Bu nedenle akıl sahiplerinin bir kısmı o gücün verisini inkâr ederken, şeriat bu verileri kabul eder. Bu itibarla biz, ahiret yaratılışında dünya yaratılışında bulunmayan bazı güçlerin bulunduğunu, aklın burada o güçlere göre hüküm veremeyeceğini biliriz. Allah'ın bu güçleri yarattığı bazı kimseler ise zevk yoluyla onlara ulaşır ve dünya hayatında onlar adına bu durum gerçekleşebilir. Bu nedenle nefs kendisi adına cennette gizlenmiş ve 'göz aydınlığı' mesabesindeki nimetleri bilemez. Cennette gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın kalbine gelmeyen nimetler vardır. Binaenaleyh cennette bulunan nimetlerden belirli bir şeyi belirlemek aklın bilgi imkânının dışına çıkarken aklın 'imkân' hükmü vermesinin sınırı dışında kalmaz. Çünkü aklın Allah'ın belirlemiş olduğu hususlar hakkındaki hükmü bilhassa imkândır veya o konuda hayrete düşer. Bu nedenle ayette *'umulur ki'*[187] edatı gelmiştir. Bu edat (yaratılmış için) beklenti anlamı taşırken Allah'a izafe edildiğinde hiç kuşkusuz gerçekleşmiş (vaki) anlamı kazanır. Bu, dünya yaratılışında Allah'ın meydana getirdiği durumdur. Bu itibarla hükümlere gelirsek, bu durum, kıyamete kadar zahirî ilimde malumdur. Çünkü Allah'ın peygamberi müçtehidin hükmünün geçerliliğini onaylamıştır ve bu sayede şeriatın hükmü, Allah katından müçtehitlerin kalbine kıyamete değin iner durur. Bazen müçtehit daha önce aynı hükmün bulunmadığı bir konuda hüküm verebilir ve o hükmü müçtehidin Kitaptan, Sünnetten, icma veya açık kıyastan ortaya çıkan delili gerektirmiştir. İşte bu, hü-

kümler alanında Allah'ın ihdas ettiği yeni durumdur. Müçtehit veya onun taklitçisi bu hükmü aştıklarında, hiç kuşkusuz, kendilerine zulmetmiş olurlar.

Bu zikir bu ve benzeri konularda bilgiler verir. Bu zikir hakkında bu kadar işaret yeterlidir, çünkü bu zikrin verdiği bilgiler hakkında pek çok tafsilat ve misaller vardır, biz sadece onların kaynaklarına dikkat çektik. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

BEŞ YÜZ YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

Menzili *'Seni sabit kılmasaydık, sen de bir miktar onlara meyletmiş olurdun'*[188] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Dinde başkalara yönelmek bir mahrumiyet
Sonunda ise hüsran var

Azabı şeriat bildirmiş zaten
İki katıyla hem; kalbim iman ve ihsan

Bu konuda maslahat gören için iş böyle
Hali yalan ve iftira olanın durumu nasıl olabilir?

Allah bilir ki ben 'O'nunla' demem
Rükünlerim ve eklemlerim kesilse bile

Vallahi bu hüküm sadece bize ait
Burhanın hakkında hüküm verdiği kuşku ve şirk gibi

Onu söyleyen kişi masum ve sözünde de
Allah katında delili var

Allah böyle bir hususta, hatta bizzat bu konuda *'De ki, ey kâfirler!'*[189] suresini indirmiştir. Bu sure Kur'an-ı Kerim'in dörtte birine

denktir. Nitekim Kur'an-ı Kerim üçe taksim edildiğinde İhlas Suresi Kur'an-ı Kerim'in üçte birine denk olduğu gibi ikiye bölündüğünde Zilzal Suresi onun yarısına denktir.

Bilmelisin ki, bu zikir sana keşif yoluyla yükümlülük organlarını öğretir. Bunlar sekiz tanedir: Kalp, kulak, göz, dil, el, mide, cinsel organ ve ayak. Dokuzuncu bir organ yoktur ve yükümlü organların sayısı cennet derecelerinin sayısı kadardır. Kul ibadetini yaparken cennetin dilediği kapısından içeri girebileceği gibi dilerse aynı vakitte bütün kapılardan birden girer. Hz. Ebu Bekir tek bir gün içinde cennetin bütün kapılarından girer. Öte yandan her organa mahsus bir amel olduğu gibi her amele de yaratılış âleminden mahsus olan ve keramet denilen bir neticesi vardır; amelin hali kerameti meydana çıkartır ve keramet yükümlü organla ve o organa mahsus amelin durumuyla ilişkilidir. Her organın amelinde bir tafsilat ortaya çıkar. Aynı zamanda amelin Hakkın mertebesinden olan bir neticesi vardır. Bu netice menzil diye isimlendirilir ve amelin makamı onu meydana getirir. Her menzil Allah katında yükümlü organla ilişkilidir. Her organa mahsus makamın tafsilatı ise farklılıklarına göre menzilleri ayrıştırır. Bütün bu hususları *Mevakiu'n-Nücûm* adlı kitabımızda açıklamıştık. Mürid için bu kitap, şeyhi mesabesindedir. Mürid her sürçtüğünde şeyhi elinden tutar, saptığında ve şaşırdığında ise doğru bilgiye yönlendirir. Kitap müride bu zikirden ortaya çıkan ve kendisiyle doğru yolu bulacağı organlar üzerinde taksim edilen nurların mertebelerini öğretir. Bunlar hilal, kamer, dolunay, yıldız, ateş, güneş, kandil ve şimşeğin ışıklarıdır. O nurların her birisiyle ilahi isimler ve zata ait sıfatlar ortaya çıkar. Sıfatlar hayat, bilgi, irade, kudret, kelam, duyma ve görmedir; ilahi zat ise bu sıfatlarla nitelenendir. Her sıfatın bu nurlardan bir ışığı vardır. Ölçülebilir eşya arasındaki ölçüler ve ilişkiler, buradan öğrenilir. Artık hiçbir husus bu zikrin sahibine gizli kalmaz, çünkü o bütünüyle nur olmuştur! Hz. Peygamber'in 'Allah'ım! Beni nur yap' hadisinde belirttiği duası bununla ilgilidir.

Bu zikirden güç sahipleri öğrenilir. Bunlar sekiz güçtür: Beşi duyu güçleri, diğerleri ise akıl, fikir ve hayal güçleridir. Bu güçlerin dışındaki güçler, sekiz gücün yardımcısı mesabesindedir. Bu sekiz güç -ana güç-

ler olsalar bile- içlerinde yardımcı veya anahtar mesabesinde menzilleri olan güçler de bulunur. Böylece türler içerisindeki derecelenme süreklidir. *Mevakiu'n-Nücûm*'da zikretmiş olduğumuz bu hususlar, bu zikrin vermiş olduklarının bir kısmıdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Sabah akşam rablerinin rızasını arayarak, dua edenlerle birlikte sabret, gözlerini onlardan ayırma'*[190] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'ın öyle bir kavmi var ki yaratılış gayelerini yerine getirmişler
Bir sınıf gidince başka bir sınıf gelir

Onlarla birlikte sabırlı ol! Onların hakkını bilmezsin
Onlara verilen rızık sana da verilmezse

İnkisar, zillet ve yoksul iken verilir sana
Misk kokuları bulunur, her yandan yayılır

Vasıfların seni aldatmasın, onların yerleri var
Sufiler işte bunlardan konuşmuşlardır

Allah sana ve bize o insanların da desteklediği Ruhu'l-kuds ile yardım etsin, bilmelisin ki; Allah'ın öyle kulları vardır ki onların halleri ve fiilleri, Allah'a yaklaşmalarını sağlayan bir zikirdir. Bu zikir, Allah'a dair marifetten sadece tadanın bilebileceği hususları izhar eder. Bu zikri yaparken sabırlı davranan, onlara katılır. Çünkü Allah'ın peygamberine emrettiği veya yasakladığı her davranış, onların hal ve fiillerinin aynıdır. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'in içlerine indiği Allah peygamberinin sahabesi olan bu grup ulaştıkları her şeye ancak peygambere uymak ve ondan dinlediklerine anlamak suretiyle ulaşmıştır. Allah

onlardan dolayı kendi peygamberini kınamıştır. Bundan sonra Hz. Peygamber onlardan birisiyle karşılaşsa veya onların bulunduğu bir meclise otursa, onlar oturdukları sürece kendisi de oturur, onlar ayrıldığında Allah'ın peygamberi de kalkıp ayrılır, gözlerini onlardan ayırmazdı. O insanlar kendisine geldiğinde veya onlarla karşılaştığında 'Merhaba! Ey Allah'ın kendilerinden dolayı beni azarladığı kimseler!' derdi. Onlar da -Hz. Peygamber'in kendini konuşmak zorunda hissettiğini bildikleri için- yanında kısa bir süre kalır, onu meşgul etmezlerdi. Kim bu zikre devam ederse, bu zikir ona her şeyde Hakkın yüzünü görme bilgisi kazandırır. Söz konusu zâkir her neyi görürse Hakkın yüzünü onda görür. Onlar rablerine gece ile gündüz dua edenler değillerdir. Bu vakit rızık elde etme vaktidir. Allah *'Sabah akşam onlarm rızıkları bu vakitlerdedir'*[191] buyurur. Kastedilen rızık Araplara göre sabah ve akşam içilen süttür. Söz konusu insanların sabah ve akşam olan rızıkları, talibi oldukları Hakkın veçhini bilmekle gerçekleşen bilgidir. Allah *'O'nun veçhini (yüzünü) ararlar'*[192] buyurur. Yani sabah ve akşam yaptıkları duayla Hakkın yüzünü talep ederler. Onlar, *'O'nun yüzü dışında her şey helak olacak'*[193] ayetinde belirtildiği üzere, her şeyin helak olacağını bilmiş, baki olanı aramış ve bakiyi faniye tercih etmişlerdir. Hakkın yüzü eşyada kendilerine tecelli ettiğinde, bu zikri yapan zâkir, gözlerini O'nun yüzünden başkasına çevirmeyeceği gibi Hakkın yüzü bakan herkesi sınırlayacağı için çevirmesi de mümkün değildir. Bu zikirde bir yasaklama gelmiştir (*'gözlerini ayırma'*[194] ayeti); bunun nedeni onların yüzün kendisi değil, yüzü müşahede edenler olmalarıdır. Bu zikri yapanların arasından kendisi için vecih (yüz) tecellisinin gerçekleşip hala zikre devam eden kişi, sürekli ilahi veçhi müşahedeyi talep etmektedir. Bunun nedeni mümkünün durumu hakkındaki bilgi ile Allah'ın şanına yakışan edebe riayettir. Allah kendisi bir hüküm vermiş olsa bile, herhangi bir varlık O'nun üzerinde hüküm veremez. İlahi edep budur. Bu zikrin ardından aradığı yüzün/vecih (tecellisinin) ortaya çıkmadığı insan ise zikriyle, duasıyla onun adına irade edilen yüzün (tecelli etmesini) talep eder. Her halükarda huzurunda bulundukları sürece Allah'ın peygamberi gözlerini onlardan alıp başkalarına bakmamıştır.

Buradan hareketle Hz. Peygamber Allah'ın velilerini tavsif ederken şöyle der: 'Onlar görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir.' Onlar görülünce Allah hatırlanır, bunun nedeni muratları olan ilahi yüzün nurunun onlar için gerçekleşmiş ve tecelli etmiş olmasıdır. Hakkın yüzünün tecelli ettiği insanda belli bir eserinin olması gerekir ve bu durum kaçınılmazdır. Söz konusu eserlerin bir kısmı başkasının görebileceği kadar açıkken, bir kısmı sadece keşif ehlinin görebileceği kadar kapalıdır; bazen de onu hiç kimse göremez. Bu kısım en kapalı ve gizli kısım olmakla birlikte kendiliğinde açıktır ve sahibi onu görür. Nebilerin dışındaki kimselerin böyle durumlar hakkındaki hükümleri nebilerin (verdiği) hükümlerinden farklıdır. Nebiler dualarıyla Allah'tan talep ettikleri yüzü müşahede ederken söz konusu insanları görseler bile, kulların maslahatları için gönderilmiş olmaları itibarıyla mutlak anlamda onlarla sınırlanmazlar. Onlar, sadece gönderilme sebepleri olan maslahatlarla sınırlanırlar. Bu nedenle bazen bu ayette ve âmâ hakkındaki ayette görüldüğü gibi maslahat olmakla birlikte azarlanırlar. Söz konusu ayette Allah Hz. Peygambere '*Yüzünü astı ve yüz çevirdi*'[195] diye hitap eder. Hz. Peygamber Allah'ın azarına maruz kalmasına yol açan âmâdan, İslam'a girdiği takrirde pek çok insanın İslam'a girmesine vesile açacak bir kişinin hidayete ermesiyle ilgili arzusu ve hırsı nedeniyle yüz çevirmiştir. Söz konusu kişi, Allah'ın kendisi vesilesiyle dinini güçlendirebileceği birisiydi. Buna rağmen bu bakımdan değil, başka bir hakikatle ilgili olarak azarlanmıştı. '*Müstağniye gelince, sen ona destek çıkıyorsun*'[196] ayeti buna işaret eder. Allah ayette şahsın kendisini değil, niteliği zikretmiştir. Bu yönüyle zenginlik ilahi bir niteliktir. Demek ki Hz. Peygamber'in gözü muhtaçlıkla tam olarak nitelenmiş olduğu için ilahi bir sıfata kaymış, Allah ise onun dikkatini ilahi ihataya çekmeyi murat etmiş, bir sıfatın kendisini öteki sıfatı görmekten sınırlamamasını istemiştir. Başka bir ifadeyle '*Allah âlemlerden müstağnidir*'[197] ayetinde Hakkın müstağniliğini müşahede etmek '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım*'[198] ayetinde tezahür eden Hakkı talep edici olarak müşahede etmekten daha üstün değildir. Hâlbuki müstağnilik makamı nerede, bu talep nerede? Başka bir ayette '*Allah'a iyi borç veriniz*'[199] buyurur. Her halükarda Allah peygamberini

belirli bir niteliğin sınırlamasına karşı gayrete gelmiştir: Hz. Peygamber (birini ötekine tercih etmek yerine) herkese layık olduğu üzere tebessümle davranmalı, yanındaki zalimler adına bir maslahatın gerçekleşeceği ölçüde âmânın (gelişi) nedeniyle sevindiğini göstermelidir. Bu itibarla güzel ahlakın bir parçası olan tebessüm ve tevazu herkesçe sevilen iki davranıştır. Allah ilahi edep makamına ulaşıncaya kadar peygamberine edep öğretmeyi sürdürmüş, o makama ulaşınca Hz. Peygamber 'Beni Allah edeplendirdi, ne güzel edeplendirdi' demiştir. Bu itibarla Allah'ın zenginlere dönük bir nispeti ve ilişkisi olduğu kadar fakirlere dönük bir nispeti ve ilişkisi de vardır. Arif insan ise herhangi bir varlıkta ve işte Hak'tan gelen tecilliyi kaçırmamalıdır. Allah'ın kullarına talimi ne güzel! Basiretimiz ve idrak gözümüz açıldığında, Allah'ın peygambere mertebeler hakkındaki edebi nasıl öğrettiğini, bu öğretimde bizim de dikkate alındığımızı gördük. Hz. Peygamber'e öğretilen edeple ilişkimiz, 'Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit' deyimiyle ifade edilebilir. Allah edebi öğretirken peygamberini dikkate almış olsa bile, biz de peygamberi örnek alıp ona uyduğumuz için, bu talimin maksadı sayılırız. '*Sizin için Allah'ın peygamberinde güzel örnek vardır.*'[200] Allah'ın peygamberine yönelik her eğitici hitabına bizim de ortaklığımız vardır ve bunun böyle olması kaçınılmazdır.

Ey dostum! Bu zikrin meydana getirdiği pek çor hayrı incelemelisin. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür, kim affeder ve arayı düzeltirse, onun ücreti Allah'a kalmıştır*'[201] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Çirkin belli kısımlara bölünmüş
Örfe göre ve şeriata göre taksim edilmiş

Kendine kötülük yapanı affeden kişi
Cezadan uzaklaşmış demektir; kötülük onun kendisi

Çirkinin ve kötünün bulunduğu yer olma
Allah yüce sıfatla onu süslemiş

Allah şöyle der: '*En güzel isimler O'nundur.*'[202] Her yoksulun müsemmasına (isimlendirilen) muhtaç olduğu isimler O'na aittir ve Allah'ın dışında muhtaç olunan kimse yoktur. Allah '*Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız*'[203] buyurur. O'na ise ancak örfe veya şeriata göre güzel isimler verilebilir. Bu nedenle Allah isimlerini 'hüsna (güzel)' diye nitelemiş, bize 'O isimlerle dua ediniz' demiş, sonra bize tavsiye etmek üzere, Allah'ın isimleri hakkında '*Yanlış yöne sapanları bir yana bırakın*'[204] diye emretmiştir. Yani Allah'a isim vermek üzere güzel olmayan isimlere yönelenleri dikkate almayın. Gerçi o isimler de anlam bakımından O'nun isimleri olsalar bile, örfe ve şeriata göre iyi-güzel olarak nitelenmedikleri için Allah'a isim olarak verilmemişlerdir. Allah '*Onun gibi bir günahtır*'[205] der. Birinci günah sahibinin Allah katında günahkâr olduğu dinî günah ve kötülük iken karşılık vermekten kaynaklanan ikinci günah şeriata göre kötü olmasa bile cezaya maruz kalanı üzen bir fiil olması bakımından kötüdür. Misal olarak şarta bağlı olarak affetme yetkisinin bulunduğu kısası verebiliriz. Allah ehli Allah'ın kötülüğe karşılık vermeye 'kötü' dediğini ve 'Onun gibi kötü' buyurduğunu görmüşlerdir. Böyle bir davranışı yapan insan da o davranışın kötü diye isimlendirilmesi ölçüsünce 'kötülük yapan' diye isimlendirilir. Bu nedenle Allah ehli kötülüğün bulunduğu bir mahal olmaktan kaçınmış, Allah'ın kendisini takdis ve tenzih etmek için zatı hakkında -güzel isimleri kullandığı gibi- kullanmadığı bir isimden (kötü) nefislerini korumak iradesine uyarak, misliyle cezalandırmaya karşı affı yeğlemişlerdir. Allah kötülüğün bırakılıp cezalandırmaya kalkışılmamasına dikkat çekerek '*Kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür*'[206] buyurmuştur. Ayette 'kötülük yapanın cezası' denilmemiştir. Kötülük yapan kişi yaptığı kötülük ölçüsünce kötülükle cezalandırılır. Kötülük ise ortadan kalkmıştır ve -kendisi mevcut olsaydı bile- bir karşılık kabul etmez. Karşılık kabul etseydi, kendisi de ortadan kalkar-

dı. Mesela saldırıya maruz kalan kişinin yaralandığını düşünelim. Yaralanan kişi kısas hükmüyle saldırganı yaralarsa, o da yaralanmış olur, fakat kendisi yaradan kurtulmaz. Binaenaleyh kötülük karşılığı kabul etseydi, hiç kuşkusuz kendisi ortadan kalkardı; hâlbuki kalkmamıştır. O halde ceza yükümlüde kalmıştır. Kötülük yükümlünün fiili olup mefulü olmasa bile, fiil zamanın geçmiş olmasıyla birlikte ortadan kalkmıştır, dolayısıyla ona karşılık vermek mümkün değildir. Çünkü kötülük yok olmuş, geride günah işleyen mahal kalmıştır. Bu durumda kötülük yapan insan günahın mertebesine yerleştirilmiş, onun adıyla adlandırılmış, ceza kötülüğe izafe edilmiştir. Bu nedenle kötülük yapan kişi, kötülüğün hükmüne sahiptir. '*Kim size karşı haddi aşarsa siz de size yapılana göre onlara cevap veriniz.*'[207] Sözün en doğrusu budur. Bununla birlikte bütün ilahi sözler doğru ve sahihtir. Fakat sözlerin arasında bize nispetle doğru ve daha doğru olanları vardır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz üzere, benzerlerin bulunduğu bir şeyde derecelenmenin bulunması kaçınılmazdır. Hiçbir şey Allah'ın güzel isimlerinden yukarıda değilken ilahi isimler, ihatalı olanlar ve olmayanlar diye derecelenmiş, bir ilahi isim ötekinden aşağı, öteki diğerinden üstün olmuştur.

Ceza her zaman misle göre verilirken ölçü ve tartının dışında kalan kısım -eksiklik olarak değil, fazlalık şeklinde- cezanın dışında kalır. Bu nedenle Hak iyiliktekinden farklı olarak kötülüğe misliyle döner. İyiliğe karşı daha fazlasını vermek verenin övülmesini sağlayan bir erdemdir. Hz. Peygamber dokuz kişiyi öldüren hakkında ne güzel buyurmuştur. Dostum, iyi dinle! Hz. Peygamber ona kısas cezası hükmü vermiş, sonra 'Bu adamın öldürülmesi onun öldürmeleri gibidir' demiştir. Hadis '*kötülüğün cezası kötülüktür*'[208] ayetini tefsir ederek kısası uygulayanı katil diye isimlendirmiş, onu bırakmış ve bağışlamıştır ki, bu davranış siyasetin en büyüğüdür.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'Temiz şehrin bitkileri rabbinin izniyle (temiz) çıkar'*[209] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Hakka muvafakat kökleri temiz olanın işi
Allah dilediği üzere şeriatı getirince uyar

Şeriata karşı direnmek ise doğadaki habislikten direnir
Çalınan kapıları açan bilir bunu

Doğanın bilinmezliklerinde bulunan sırlara sahip
O'nun sanatından, yaratırken izhar ettiği şeydeki sırları

Hz. Peygamber'in çağırdığı bir insan gibi
Daha önce topladığı her şeyi getirmiş

Başkası ise kazandığının yarısını getirmiş
Hepsinin ellerinde olana karşı tamahı vardı

Onların sözlerini söylediğimizde
Rabbinin çağrısına uyan bir kul dedim

O kul emre koştu, kimseye bakmadan
Veya gecikmede zarar veya faydaya bakmadan

Allah Ruhu'l-kuds ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; Allah bizi davet edip biz de davet edildiğimiz işe icabet ettiğimizde bu zikir bir süreliğine Allah tarafından bize verilmişti. Sonra bizde Allah ehlinin bu yolda aşina olduğu bir fetret devri ortaya çıktı; yola giren herkes o fetretle karşılaşır. Fetret gerçekleştiğinde, onun ardından ya daha önceki ibadet ve gayret hali geri gelir veya fetret hali kişiyi bırakmaz. Fetret halinden dönenler Allah'ın kendilerine ilgi gösterdiği ilahi inayete mazhar olanlardır. Fetret hali bizde etkin hale gelince, bir vakıada Hakkı şu ayetleri bize okurken gördük: *'O rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderendir, yüklü bulutları sevk ettiklerinde o bulutlar ölü bir toprağın üzerine gelir ve oraya yağmur indirirler.'*[210] Sonra

şöyle buyurur: '*Temiz şehrin bitkileri rabbinin izniyle (temiz) çıkar.*'[211] Ayetle kastedilenin kendim olduğumu anladım ve şöyle dedim: 'Allah bize okumuş olduğu ayetle, daha önceki tevfik haline dikkatimizi çekmiştir.' Daha önce Allah, Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in eliyle bizi o tevfike, yani razı olacağı işleri yapma makamına erdirmişti. Bu itibarla bu yola girmemiz Hz. İsa, Hz. Musa ve Hz. Muhammed'in görüldüğü bir rüyayla gerçekleşmişti ki o rüya Allah'm bize dönük rahmetinin bir neticesi ve inayetiydi. '*Rüzgârlar yüklü bulutları hareket ettirdiğinde...*'[212] ifadesi tevfik ile eş anlamlıdır. '*Onu ölü bir toprağa sevk ettik.*'[213] Ölü toprak bendim. '*O suyla ölümünden sonra toprağa hayat veririz.*'[214] Kastedilen bizde tecelli eden tövbenin kabulü, salih amel ve ona bağlanmanın nurlarıydı. Sonra misal vererek şöyle der: '*İşte bu şekilde ölüleri çıkartırız, belki öğüt alırsınız.*'[215] Burada bir rivayete işaret edilir. Cisimlerin yaratılışı hakkında Hz. Peygamber'den gelen bir rivayette 'Allah göğün tıpkı erkekten çıkan meni gibi yağmur yağdırmasını sağlayacaktır.' Sonra şöyle eklemiştir: '*Temiz şehrin bitkileri rabbinin izniyle (temiz) çıkar.*'[216] Kastedilen temiz (idrak) mahalli nedeniyle Hakka uymak, O'nun sözünü duymak ve O'na itaattir. Ayette geçen temizin zıddı, nefsin ve tabiatın hâkim olduğu kişidir. Böyle biri gerçekte inayete mazhar olsa bile kendinden çer-çöp çıkan bir yere benzer. 'Allah'ın zincirlerle cennete sevk edilecek kulları vardır' hadisiyle '*Göklerde ve yerlerdeki her şey dileyerek veya zorla Allah'a secde eder*'[217] ayetleri bu konuya işaret eder. Biz de bu hitaba karşı 'Ey Allah'ım! Severek geldik' dedik.

Bilmelisin ki, Allah bu insanın varlığını kendine ibadet etsin diye yarattığında, onu önce zayıf ve muhtaç yaratmış, bu esnada insanın ibadeti zorunlu ibadet olmuş, yaratılışı bu hal üzere devam ederken sonra kendisine güç vermiş, kendilerini kullandığında kuvvet kazanacağı sebepleri izhar ederek bu sebeplerin ardına gizlenmiştir. Artık sadece perdeleri gören insan Hak'tan habersiz kalmış, O'nu müşahede edememiştir. Allah, kendini yükümlü kıldığı amellerle sebeplerin ardından insana nida etmiş, ameller 'ibadet' diye isimlendirilmiş, bu sayede insanın dikkati aslına çekilmiştir. İnsanın aslı, zatından kaynaklanarak zevk yoluyla aşina olduğu zorunlu kulluğunu inkâr etmez.

Ardından zorunlu bir şekilde bildiği sebepleri görmekle baş başa kalır. Başka bir ifadeyle sebepleri tabiî bir şekilde kabul ederken kendisini davet eden gayb âlemindedir. Bu esnada ortada zahir veya bâtın ya da gayb veya şehadet bir şey bulunduğunu anlar. Sonra kendine bakar ve görür ki nefsi de gayb ve şehadet özelliğinde bileşik bir varlıktır. Onu, bu sebeplerin ardından, muhtaçlığını (hatırlamaya) davet eden de görünmez ve gaybdır. Onun nefsi üzerinde gaybın şehadetle ilişkisi güçlenirse 'Bitkileri rabbinin izniyle ortaya çıkan temiz bir şehir' haline gelir ve davetçiye icabete koşar. Böyle biri, haklarında *'İyiliklere koşanlar, onlar iyilikler için yarışanlardır'*[218] denilen nefislerdendir. Söz konusu nefis sebeplerin birbirinden farklı olduğunu ve hangi sebep ortaya çıkarsa ötekini gereksiz hale getirdiğini görmüştür. Bu durumda zatı gereği belirsiz bir şeye muhtaç olduğunu anlayarak ona yönelir. Nefis sebepleri görmüş, onların birbirinden meydana geldiklerini ve bir kısmının ötekilerden müstağni kaldığını öğrenmiştir. Bu itibarla bazı sebepler gizlenirken bazen bir sebep ortaya çıkar. Bunun üzerine Hz. İbrahim'in aklına gelmiş olan şu söz onun da aklına gelir *'Ben kaybolanları sevmem'*[219] der. Aynı zamanda nefs bazı sebepleri meydana getirebildiğini görmüştür. Bunlar, kendisine yönelmiş olduğu o sebebin varlığı nedeniyle, yükümlü olduğu zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullandığı sebeplerdir. Bunun üzerine nefis var olmak için kendisine muhtaç kalan ve bu nedenle de ona benzeyen sebeplerin onu köleleştirmesini kabullenmemiş, hiçbir şekilde muhtaç olmayan zengin ve müstağniye dayanmak istemiştir. Öyle birine dayanma arzusunun nedeni ise nefsin izzeti, kendini beğenme duygusu, Allah'ın onun tabiatında yaratmış olduğu yeryüzünde büyüklenme ve hemcinslerine karşı egemen olma arzusudur. Bütün bunların ardından nefis şöyle der: 'Bu görünmeyen davetçiye uyayım, belki ne olduğunu görürüm, belki de aradığımın ta kendisidir.' Böylece davete icabet etmiş, onun gereğine göre davranmış, toprağı rabbinin nuruyla aydınlanmış, 'bitkileri rabbinin izniyle çıkan temiz bir şehir' haline gelmiştir.

Başka bir nefis davete uyan nefsin tersine hareket ederek, görüneni görünmeyene tercih etmiş ve üstün tutmuş, asıldaki muhtaçlığı sebeplerin farklılığını ve her sebebin başka bir sebepten meydana geldiğini

ona göstermemiş, şöyle demiştir: Belki beni davet eden görünmez varlık görünen sebepler gibi pek çoktur. Onlardan biri ötekini gereksiz hale getirir. Ona uyacağıma, bulunduğum halde kalayım ve zan uğruna kendimi yormayayım.' Böyle diyerek, davetçiye uymak yerine, yerinde çakılır kalır. Allah hikmetiyle belli bir vakit bütün sebepleri ondan keserek onu muhtaç halde bırakır. Böyle bir nefs görünüşte dayanabileceği bir sebep bulamayınca, belki elinde kendisini bulunduğu darlıktan çıkartacak bir imkân vardır umuduyla kendisini çağıran görünmeyene yönelir ve zorunlu bir şekilde onun davetine icabet eder. Böyle biri verimsiz çer-çöpten başka bir şey yetişmeyen verimsiz bir toprağa benzer. Allah şöyle der: '*Denizde size bir sıkıntı ulaştığında...*'[220] Burada Allah sebeplerin ortadan kalktığı yere dikkat çekmiştir. '*Dua ettikleriniz ortadan kaybolur.*'[221] Yani sebepler kaybolur. '*Geride sadece O kalır.*'[222] Sebepler kalkınca, Allah kurtarıcı sebep olur. Sonra da o insanı kurtarıp selamete çıkarttığında, kişi şöyle der: 'Beni kurtaran birbirinden meydana gelen sebeplerden biridir.' Allah'ı sebeplerden birisi yapan bu kişi, kendisinden ancak çer-çöp çıkan bir müşriktir ve bu nedenle süratle görünür sebebe koşar.

Böylece iki grup birbirinden ayrışır. Bu yönüyle asıl böyle hüküm verdiği için âlemde bu konumdaki iki fırka vardır. Nitekim asılda da cebir ve ihtiyar, yani zorlanma ve seçim vardır. İhtiyar nedeniyle elli vakit namaz onar onar azalarak beş vakte kadar inmişken ihtiyar olmadığında onları beş vakit olarak belirlemiştir, ardından '*Benim nezdimde söz değişmez*'[223] buyurur. Burada O'nu icbar eden malumun verdiği bilgiydi ve Allah herhangi bir şey hakkındaki bilgisini aşmaz. Zorunluluk ve zaruret halinde Allah'a yönelenler, farkında değilken bu asla yönelmişlerken öteki grup '*Dilediğini yapandır*'[224] olması bakımından ihtiyar (seçim) hükmüne dayanır. Hakka dönerken zorunluluk halindekiler daha doğru iken ihtiyar ve seçimle hareket edenler muvaffak ve mutlu kılınmışlardır. Çer-çöpten başka bir şey çıkartmayan yerin ilahi hallerden karşılığı 'Yaptığım bir işte mümin kulumun canını alırken gösterdiğim tereddüdü göstermedim, o ölümü sevmezken ben gecikmesini sevmem, onun bana kavuşması kaçınılmazdır' ifadesinde dile getirilen tereddüttür. Kutsi hadisin anlamı şudur: Ben istemesem bile

onun canını almalıyım ve buna zorlayan odur. Ben ondan ölümünün gerçekleşeceğini öğrendim. Allah'taki bilgi, bulundukları hal üzere mümkünlerden meydana gelmemiş olsaydı tereddüt ortaya çıkmayacağı gibi Allah fiillerinin bir kısmını istemeden yapmazdı.

Bu zikrin vermiş olduğu yaklaştırıcı bilgiye dikkatle bakınız. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

BEŞ YÜZ OTUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'İnsanlardan gizlerler, Allah'tan gizlemezler, Allah onlarla beraberdir, Allah onların yaptıklarını bilir'*[225] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'ı bilmemek beni bilmemek
Bunun için nefsim gizlendi benzerlerimden

Bildim ki Allah bana bakar
Akla gelmediğini söylediği bir hususta

Yüce Ilah bize sorunca cevap verilir
'Niçin yaptınız?' diye biz deriz ki 'hüküm hale ait'

Hal vergidir, sen verirsin onu
Varlığımı korumadın mı benzerlerim gibi

Beni kınama, bildiğini kına sen
Sen onu bilirsin, sözün ve ifadenin rabbini

Allah bize ve sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki; Allah'ı bilmemek kendini bilmemenden kaynaklanır. O kendisine dair delili senin kendini bilmen kılmış, ayeti nefsine yerleştirmiştir. Hz. Peygamber Allah'tan aktarırken 'Kendini bilen rabbini bilir' demiştir. Allah ne güzel buyurur! *'İnsanlardan gizlerler.'*[226] İnsanlar yaratılışları gereği unuturken unutmayan ve zayi etmeyen Allah'tan ise gizlemez-

ler; hâlbuki işin tam tersini yapmak daha uygundur. Bununla birlikte herhangi bir varlığın ve işin Allah'a gizli kalması mümkün değildir. İnsanlardan gizlemenin sebebi ise hal ve imkân ölçüsünce tahakküm özelliğini sevmek, övülmek ve methedilmek arzusunun insanın yaratılış özelliği olarak bilinmesidir. Bir insanın (gizlemek istediği) işaret edilen davranışı öğrendiklerinde, onu yapanın saygınlığı kendini görenin gözünden düşer ve kişi kınanır ki bunun nedeni aynı cinsten olmaktır. Bununla birlikte insan o işi yaparken Allah'ın kendisini ihata ettiğini bilir. Amel sahibi ilahi isimlerin o işi yaparken onun adına sıralandıklarını, bilhassa el-Halim ve es-Sabur isimlerini görür. Anlar ki Allah'tan gizlemek, imkânsızdır ve dolayısıyla yapılan işin yerine getirilmesi kaçınılmazdır. Böyle bir insan inançlıysa istemeden o işi yapar. Onun durumu Hakkın mümin kulunun canını istemeden alışına benzer ve kendinde hareket edebileceği bir genişlik bulur. Hatta şöyle de diyebilir: 'Burada ben Hak ile eşitim.' Böyle bir sözü edepsizden başkası söylemez. Bakınız! Allah ayetin devamında şöyle der: '*Allah onların yaptıkların kuşatır.*'[227] Allah kişinin içinde bulunduğu ameli kendi nefsinden ihata ettiğine dikkat çeker. Başka bir ifadeyle bazı şeyleri kerih görmekle birlikte onları yarattım, bazı şeyleri de (yaratırken) sevdim. Böyle demesinin nedeni mümin kulu için mazeret tespit etmektir. Çünkü Allah'tan gizlenilen ve bu nedenle gizli yapılan bir işi sadece mümin nahoş bulabilir. Başka bir ifadeyle yapılan işin dince caiz olmadığına inanan mümin onu nahoş bulur. O halde Allah'ın eşyayı ihata etmesi bizdeki 'zevk' bilgisinin benzeridir. Zevk yoluyla bilmek demek eşyayı 'kendinden' bilmen demektir. Yani 'zevk' itibarıyla onlarla nitelendiğinde (kendilerini bilmiş olursun). Bilinen şeyin (malum) bilenin hali olduğu kimseyle, öyle olmayan bilenin arasında büyük fark bulunur. İkinci kişi bilinen hakkında sahih bilgiye sahip değildir. Allah ayette '*O'nun razı olmayacağı sözleri söylerler*'[228] der. Kastedilen açıkça söylenen kötü sözlerdir. Allah kötülüğün açıktan söylenmesini istemez. Bir sözün kötü olduğu hükmü ancak sözden öğrenilebilir; söz olmasaydı, ona dair bilgi bize ulaşmayacaktı. Kötü olduğunu bildirmek üzere kötüyü söylemek, iyi bir sözdür ve onu söylemek, öğretim amacı taşıdığı için hayırlı bir davranıştır. Allah yükümlünün bunu kullanma-

sına hükmettiğinde, kötü sözü açıkça söylemez. O halde âlemde amelde ortaya çıkan her hükmün ilahi bir dayanağı vardır. Amel hayırlı ise dayandığı ilahi isim onun karşılığını artırırken, amel kötü ise dayanağı kötü fiile şefaat ederek sahibinin mazeretini Allah katında ortaya koyar. Bu nedenle yükümlü kulların varacağı yer her şeyi kuşatan rahmettir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Bulunduğunuz her işte veya okuduğunuz Kur'an'da veya yaptığınız işte biz sizi görürüz'*[229] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kul bir işte Rahman bir işte
Hakkın olduğu iş benim işim değil

Bir ömür O'nun işinde fani olmalıyım
Onun işine işle karşılık vermeliyim

O olmasaydı gözüm başkasına bakmazdı
Bildik ki O benim aynım, gözüm!

Ben O'nu görünce unuturum kendimi
Hatta ben unutmam; unutmak beni unutur

Bu düstur uzun süre benimsediğim bir düsturdu. Öyle ki onun adıyla isimlenmiş, farkında değilken onunla bir olmuştum. O düsturun saymaya gücüm yetmeyecek bereketlerini gördüm. Allah'a vekil olarak nefsim üzerinde gözetmen ve murakıp iken kendisinden murakabeyi öğrendiğim düstur oydu. Vekildim, çünkü nefsi masum peygamberin diliyle indirilen temiz şeriatta belirlenmiş özel niteliğe sahip olmasını emreden Allah'tı. Bunun yanı sıra kalbime gönderdiği ilhamlar ile tüm

hareketlerimde ve duruşlarımda olduğu kadar kullarında belirlemiş olduğu sınır ve ölçülerinde rabbimi ve O'nun emirlerini murakabe ediyordum. Ben O'nun emir, yasak ve iradesi arasına bir terazi olarak yerleştirilmiş, emre aykırı gelenlerde aykırılıkları, uyanlarda da uyum yerlerini görebiliyordum. Bu makama beni yerleştiren ise Hz. Peygamber'i yaşlandıran sure (içindeki bir ifadeydi). O ifade -benim bilgime göre- '*Sana emredildiği gibi dosdoğru ol*'[230] ayetidir. Allah'ın emri iradesine uygun olduğunda, emrettiği üzere istikamet ve uyum gerçekleşirken emir iradeye uymadığında iradenin hükmü gerçekleşir ve emrin memurda hükmü ortaya çıkmaz. Bu haldeyken kendisine karşı gelinmeyen ilahi emrin mahiyeti ile onunla kimin yükümlü olduğunu öğrendim. Öte yandan kendisine bazen itaatsizlik yapılabilen emrin mahiyetini de öğrendim. Gördük ki, o emir vasıtayla gelen emirdir. Başka bir ifadeyle o emir, lafzî ve surî bir emirdir. Bu emir -emrin kendisi değil- onun kipidir. Kendisine karşı gelinmeyen ilahi emirle memur olan kişinin ise mümkünün hakikati (ayn-ı sabite) olduğunu gördüm. Allah ona 'ol' sözüyle yaratmak üzere yönelmiş, '*o da meydana gelmiştir.*'[231] Böyle bir emir muhatabın herhangi bir şekilde karşı gelemeyeceği emirdir. Yükümlü insan ise (emirle) var olan şeyin ortaya çıkacağı mahal iken var olan da tekvinin mahallidir. Böylece Allah şahitliğe 'ol' der, o da olur. Onun bulunduğu yer, kendisini söyleyen şahidin dilidir ve bu nedenle şahitlik -onun tarafından yaratılmış olmasa bile- ortaya çıktığı yere nispet edilir. Şahitlik o yer tarafından yaratılmamış, Allah tarafından yaratılmıştır ve yükümlülerin bütün fiilleri böyledir. Söz konusu fiilin itaat veya günah olması, o şeyin kendisi değil, Allah'ın fiil hakkındaki hükmüdür.

Bu halde iken eşyanın benim zatımda veya başkalarının zatında Allah'ı zikreden, O'nun hamdini tespih eden somut varlıklar olarak yaratıldıklarını müşahede ediyordum. Bununla birlikte onlara günah veya itaat ismi veriliyordu. Allah'tan 'günah' denilen şeyin gerçek varlığının olup olmadığını öğrenmek istedim. Acaba günah denilen şey ile itaat denilen arasında fark var mıdır, yoksa hükümleri bir midir? Mesela Allah taşkınlığı emretmez, fakat meydana gelen bir şey O'nun emrinden meydana gelir. Acaba günahın yaratılması söz konusu mudur,

değil midir? Allah bana 'günah' denilenin terk, terkin ise *la-şey*, yani hakikati olmayan hiç olduğunu öğretti. Biz de günahın, işaret ettiği gerçek bir varlığı bulunmayan yokluk gibi olduğunu gördük. Bu itibarla (günah veya iyi) yapılmayan emirle uyulmayan yasakla sınırlıdır ve bunun dışında bir şey söz konusu değildir. Bana 'namazı kıl!' diye emredilip namazı kılmazsam, Allah'ın emrine karşı gelmiş, asi olmuş olurum. Binaenaleyh 'yapmadım, muhalif oldum' sözünün altında varlığı olmayan madum bir şeyden başkası yoktur. Aynı şey bana 'yapma' denilen yasak için geçerlidir. Allah *'Birbirinizin gıybetini yapmayın'*[232] buyurmuş, ben ise O'nun yasağına uymamışımdır. Uymamanın karşılığı ise varlıkta bulunan bir şey değil, yokluktur, çünkü o bir olumsuzlamayken ben emre uymayıp gıybet ettim. 'Gıybet ettim' demek, benim dilimde Allah'ın tekvinî emirle var etmiş olduğu bir şeyin ortaya çıkmasıdır. Var olan o şey gıybet denilen özel bir yolla benim dilimde mevcut olmuştur. Bu itibarla o söz, 'ol' diyen yaratıcısının ve efendisinin sözüne uymuşken, bana o sözle ilgili olarak efendimin yasağına uymamak izafe edilmiş ve emre uymak hali benden olumsuzlanmıştır. O halde her iki durumda da var olmayan bir şeyi almış oldum; emri terk ve yasak! Benim her nefes bir işte (şe'n) bulunmam kaçınılmazdır, fakat içinde bulunduğum iş bana ait değildir. Çünkü benim varlığımda ortaya çıkan şey Allah'a aittir. Bu durum *'O her gün bir iştedir'*[233] ayetinde belirtilir. Söz konusu işler bizde ortaya çıkarken bizim hakikatlerimiz onlardan meydana gelir. Allah, bizde ve bizden yarattığı şeyleri görendir. Bu durum *'O'na gidersiniz'*[234] ayetinde belirtilir. Kastedilen Allah'ın bizde yaratmış olduğu cebirdeki iradedir (mecburî özgürlük). Biz Allah'ın bizde yaratmış olduğu şeyin mahalliyiz. Demek ki yükümlü insan seçmede mecburdur. Sonra Allah bizde bir mana yaratmış, onun bizim üzerimizdeki hükmünü ise şe'n, yani iş denilen bir şeye yönelmek olarak tespit etmiştir.

Allah bize bu müşahedeyi işin nasıl olduğunu öğrenelim diye bildirmiştir. Bu sayede kendi durumumuz ve işimiz hakkında rabbimizden açık bir delile sahip oluruz. Nitekim Allah peygamberine bilgisinin artırılmasını talep etmeyi emretmiştir. Bu itibarla işleri bilmek, bilgisizlik ölümünü izale eden hayatın sebebidir ve hayat ise nimettir. O

halde bilgili ve kendine karşı adil davranan insan, işlerinde Allah'ı unutmayıp sürekli O'nu murakabe eden kimsedir. Böyle biri kendisinde ve kendisinin dışında gökte, yerde, mele-i a'lâda ve mele-i esfelde O'ndan meydana gelen işleri görür. Kendi görme gücüyle değil, Hakkın hüviyetiyle gördüğü bu varlıkların ise O'nun şe'nleri olduklarını anlar. Allah'ın hüviyetini de O'nun sıfatı olarak görür. Böyle bir durumda insan Allah'ı Allah ile görmüştür. Bu murakabenin kazandırdığı bilgi budur ve o bilgi Dehr'in hükmüdür. Hz. Peygamber bize 'Dehr'e sövmeyin, O Allah'tır' demiştir.

Dehr'den safa vereni al
Bırak! Dehr hüküm versin

Dehr bizim rabbimiz
el-Alî ve el-Mukaddim

Gördüğüyle hüküm verir
Fasihtir, anlaşılmaz değil dili

Bir şeye ol derse, olur o şey
Edepli ol, sakın iddia etme

Ben işi daha iyi biliyorum deme
Allah'a varır bizim işimiz

Sen de dön ve teslim ol; işi en iyi bilen O
İşi en sağlam yapan da O'dur

Perdelerin kalkmasıyla birlikte bu gerçek ortaya çıkmıştır. Perdeleri öğrendiğin gibi uymanın ve karşı gelmenin ne demek olduğunu da öğrendin. Kimin gördüğünü ve kimi gördüğünü, kim olduğunu, varlığın yolunun ne olduğunu öğrendin. Bu itibarla Allah hakkında 'mahiyeti vardır' denilemez. O'nun hakkında mahiyet sorusuna tenzih sıfatıyla veya fiil sıfatıyla cevap verilebilir, başka bir cevap verilemez.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Kuşkusuz namaz müminler üzerinde vakti belirlenmiş olarak farz kılınmıştır*'[235] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Namazın bir vakti var
Güneş ve izleri belirler onu, demek ki hüküm güneşin

Işıldadığında kalp gözüyle bir bak güneşe!
Veya aydınlattığında; nefs ve duyu gözüyle bakma

Öğlen vakti feleğimde güneşin zeval vakti
İkindimiz akıl ve duyunun birleşmesiyle çıkar ortaya

Akşam Hakkın düşüncemden kaybolmasıyla çıkar
Kuşku ve karıştırma ortadan kalkar demektir bu

Çünkü sözler bir delil ve istidlal edilir onlarla
Bilgi ve sezgi ayrıştırılsın diye

Sonra yatsı gelir; kızıllığı gittiğinde güneşin
Eşyayı duyuyla yok edenin gidişidir o

Işıkları çıktığında ve gözüktüğünde
Sanki kabir karanlığından çıkmış gibidirler

Gün batımı tekrar doğum vaktine ulaşır
Güneş Arş ve Kürsü için doğuş yerine döner

Onunla sohbet ettim, kesintisiz bir müşahedede
Açık ve fısıltı arasında desteklenmiş bir konuşmayla

Sayıdaki bu beş şey muhafaza edicidir
Benim varlığımı da beş şey korur

Allah şöyle der: '*Namazları muhafaza ediniz.*'[236] 'Namazlar' vakti belirlenmiş, farz kılınmış ve yazılmış beş vakit namazdır. Beş sayısı kendini ve diğer sayıları korur. Diğer sayı yirmidir. Yirmi on sayısının

iki katıdır. On ise çift haneli sayıların birincisidir. Basamakların en azı ise iki sayı arasında meydana gelir. Benzer şekilde, Allah namazı da ikiye ayırmıştır: Yarısı O'na ait iken yarısı kuluna aittir. Allah namazda yasaklar ve helaller belirlemiştir. Mesela kul namaza başladığında, yüzünü başka bir amele çeviremez. Diğer farz ameller böyle değildir. Böylece namaz kendini korumuş, salât adını hak etmiştir; çünkü salâtta meşguliyet vardır. Namaz başkasını da muhafaza eder ki, o da namaz kılandır. Böylece ona namaz kılan adını ve onun hükmünü kazandırır. Bu nedenle Allah namazı beş vakit olarak farz kılarak vakitlerini belirlemiştir. Birisi çıkar vitir namazının beşe ilave olduğunu, bu nedenle namazın altı tane olduğunu ileri sürerse şöyle deriz: Vitir beşin kendisini koruduğu bir sayıyı eklemiştir ki o da altıdır. Altı ise ilk kâmil sayıdır. Demek ki, korumak bakımından ona uygun bir şeyi namaz vakitlerine eklemiştir. (Sahabe) 'Beş vakit namazdan başka üzerimde bir farz var mı' diye sormuş, Hz. Peygamber de 'Hayır! Nafile kılarsan, o başka' demiştir. Ardından onun için açık ve gizli okumayı bir araya getirmiş (nafile namazı da farzlara benzetmiş), aynı zamanda söz, fiil, hal ve hareketlerdeki ayakta durma, rükû, secde, oturmak gibi bütün davranışları toplamıştır. Hz. Peygamber bunları yerine getirip haklarını zayi etmeyeni namazı sürekli kılmak ve huşu sahibi olmakla övmüş, bereketi zamanı kuşatsın diye gece ve gündüze namaz yayılmıştır. Namazın sırları hakkında Allah'ın dilediği hususları elinizdeki kitabın namaz bölümünde açıklamıştık. Aynı zamanda *et-Tenezzülatü'l-Musuliyye* adlı kitabımızda da namazın durumunu açıklamıştık.

Allah namaz için yapılacak temizliğin (abdest) suyla veya toprakla yapılmasını emretmiştir. Çünkü insanın yaratılışı Âdem'de olduğu üzere ya topraktan veya Âdemoğullarında olduğu gibi sudan meydana gelir. Allah *'Sizi topraktan yarattı'*[237] buyurur. Aynı zamanda su ve toprağın karışımından ortaya çıkmıştır. Bu ise toprağın suyla karışımı demektir. Demek ki Allah namaz için yapılacak temizliğin kendisinden yaratılmış olduğumuz şeyden olmasını bize emretmiştir. Demek ki temizlik kendimizdendir; suyla -ki abdest demektir- ve toprakla -teyemmüm demektir-. Öyleyse biz -Allah'a hamdolsun- nur üstüne nuruz! Allah namazı müminlere farz kıldı. Mümin ilahi çokluğun (sı-

fatlar) birliğini tasdik eden demektir. Bu çokluk Allah'ın güzel isimleri ve farklı hükümleridir. Başka bir ifadeyle her ilahi isim zata delil iken aynı zamanda başka bir ismin göstermediği anlama delildir ve bu nedenle ilahi isimlerde çokluk tezahür eder. Dolayısıyla her isim hakikat bakımından birdir. Namaz kılan kişi ise (çokluğun birliğine iman ettiği kadar) hakikatin birliğine iman eder. Böyle bir imana sahip olmayan kişi, Allah'ın namazı kendisine farz kıldığı bir mümin değildir.

Allah namazı -imanın genelliği nedeniyle- âlime değil, müminlere farz kıldı. Mümin taklitçi demektir. Başka bir ifadeyle mümin, ihtimale açık olan haberi tasdik eden kişidir. Böylece mümin aslı üzere kalır. Buna mukabil alime işleri bulundukları hal üzere bilmesi haberi -onun zatına göre- ihtimalden uzaklaştırma imkânı verir. Böyle bir insan belirli bir haberin doğruluğunu bilendir. Çünkü haberin kendisi ihtimale açık olsa bile, kendiliğinde iki ihtimalden birisiyle nitelenmiş olmalıdır; doğruluk ve yalan. Haberin bu iki nitelikten hangisine sahip olduğu ise delille bilinebilir. Alimin payı budur ve alim kişi belirli bir haberin yalan değil, doğru olduğunu tasdik etmiş, mümin ise tasdikinde kendisini taklit etmiştir. Alim-mümin, haber verenin doğru söylediği hakkında bilgiye ve delile sahip kişidir ve ona göre bu belirli haber doğrudur. Böyle bir insan, hiç kuşkusuz, mümindir. Âlim kendisine bilgiyi cehalete çevirmeye karşı güvence (eman) vermişken taklitçi haber verenin doğruluğu hakkındaki sözünde âlimi tasdik etmiş, her ikisi de iman niteliğinde ortak olmuştur.

Allah namazı müminlere değil de âlimlere farz kılmış olsaydı, taklitçilere farz olmazdı. Buna mukabil alimler iman niteliğine sahiptir. Binaenaleyh Allah namazı genel bir niteliği dikkate alarak farz kıldı. Allah kullarına tenezzül etmemiş olsaydı, onları kendisini bilmek ve O'na iman etmekle nitelemezdi. Hâlbuki onlar kendisini bilmede O'nun kendisini bilmesinden daha hak sahibidir. Bu itibarla yaratılmışların O'nu bilmesi zorunlu bir bilgiyken aynı zamanda mümkünün zatının bir tercih edene dayanmasının ortaya çıkardığı zatî bir ihtiyaçtır. Binaenaleyh Allah'ın bize tenezzül etmesiyle O'nu bildik. Allah bizimle zuhur ederken bizim O'nunla zuhur etmemiz mümkün değildir. Böylece Hak efendilerin ve kulların niteliklerini birleştirirken kul-

lar bazı durumlarda ve vakitlerde Efendinin özellikleriyle zuhur edebilseler bile kendiliklerinde rab olma imkânına sahip değillerdir. Burada biz işin gerçeği hakkında konuşuyoruz, yoksa kulların belirli vakitlerde buldukları hallerden söz etmiyoruz. Allah'a ait kısım bu taksimden bilinirken kula ait olan da bellidir. Ortak kısma gelirsek, Allah'a ait kısım, ortaklığında O'na aittir; kula ait olan kısım da ortaklık esnasında kula aittir ve bu kısım da gerçekte belirlenmiştir. Ortaklık gerçekleşirse, bu ortaklık ortaklığı gösteren lafızlarda söz konusudur. Gerçekte ise herhangi bir şekilde ortaklık yoktur. Çünkü her birisi kendisine ait kısımdadır. Böyle olmasaydı, hakikatler birbirine karışırdı. Zaten karışmalar genellikle birbirlerine karşı haddi aşmakla ortaya çıkar. '*İman eden ve salih amel işleyenler müstesna...*'[238] Onların sayısı pek azdır. Onlar zaten pek azdır.

Namazını vaktinde kıldığı halde namaz insanı elinizdeki kitabın farklı pek çok yerinde ve değişik biçimlerde dikkat çektiğimiz kader sırrının bilgisine ulaştırmamışsa, böyle bir insan namazını vaktine göre kılmamıştır. Allah ibadetleri onlarm dış şekillerini meydana getirelim diye farz kılmamıştır; ibadetler, Allah hakkında ve O'nun katından bir marifete ulaştırmaları ve delil teşkil etmeleri için farz kılınmışlardır. Bu yönüyle tilavet esnasında namazın suretine ona hayat verecek ruh üflemezse, namaz bu bilgiyi temin etmez. Namaza ruh rabbin izniyle üflenir. Allah '*Topraktan kuş sureti yarattığında...*'[239] der. Bu ifadede Hz. İsa suret yapıcılara ortak kılınmışken, onlar gibi kınanmamıştır. Çünkü Hz. İsa o sureti Allah'ın izniyle yapmıştır. Nitekim Allah '*O surete üflersin ve benim iznimle kuş olur*'[240] der. Kuş sureti, (kendisine üflenen ve ona hayat veren ruh vasıtasıyla) suret olmaktan ayrılıp uçan kuşa döndüğü gibi kulun ameli de öyledir. Kul Hakkın emrettiği ameli iman ederek yerine getirdiğinde, hiç kuşkusuz, Allah o sureti inşa etme izni vermiş demektir. Bununla birlikte sureti inşa ederken münafıkla ortaktır. Nitekim Hz. İsa da topraktan kuş sureti yaparken suret yapıcılarla ortaktır. Hâlbuki Allah münafığa amelin suretini bu haldeyken inşa etme izni vermemiş, amellerin suretlerini inşayı müminlere emretmiştir. Binaenaleyh mümin ile münafık arasında görünüşte ortaklık gerçekleştiğinde, mümin imanla surete ruh üfler ve o suret kendisini

yapandan başkasının göremeyeceği bir hayata kavuşur. Böyle biri mümindir ve kıyamette amelin hayatını kendisine şefaat edip elinden tutan olarak bulur. Münafık ise amelinin suretini ölü olarak bulur, ona 'amelin suretine hayat ver' denilecek, o ise başaramayacaktır. Bununla birlikte gerçekte münafığın amelinin sureti de canlıdır, fakat Hakkın hayat vermesi nedeniyle canlıdır ve Allah münafığın gözünü o surete verdiği canlılığı görmekte perdelemiştir. Nitekim Allah bizim gözlerimizi de donukların veya bitki denilenlerin canlılığını algılamaktan perdelemiştir. Yine de onların canlı olduğuna inanır ve bunu biliriz. Çünkü her şey Allah'ın övgüsünü tespih eder, zira sadece canlı ve konuşan tespih edebilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Kullarım beni sana sorduklarında, ben onlara yakınım, dua edenin duasına karşılık veririm'*[241] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Dua görülmeyenin perdesi
İnkâr edilmeyen hakikat bu

O yakındır, bilgisiyle ve görmesiyle
Her durumda görülen O

Fakat seni duaya çağırdığında
Sana bu müşahedeyi vermezden önce

Fakat sonradan öğrenirsin ki:
Dua ettiğin ve yöneldiğin O'dur

O'na her durumda dua et ve düşünme ki:
Dua en uzak perdedir

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; Allah'ın peygamberine bir şey isteyen kullarının isteklerine karşılık vermek üzere onlara yakın olduğunu bildirmesi, O'nu bilmede bu yönden eşit kılınmamız demektir. Taleplere icabet etmedeki ilahi yakınlıkla ilgili olarak insana 'şah damarından daha yakın' olduğunu belirttiği mesafe yakınlığı bile söylenmiş olsaydı, (söylediğimize delil olarak) yine de yeterli gelirdi, çünkü bu yakınlığın gerçekleşmesi için duymak zorunlu değildir. Nitekim talebi ve dileği duymak da icabet etmeyi zorunlu kılmaz. Öyleyse Hakkın bunu bildirmesinden üç fayda gerçekleşir; yakınlık, duymak ve icabet. Bu itibarla Allah kulunda kendine karşı delilin olmasına müsaade etmemiştir. Zaten *'Kesin delil Allah'a aittir.'*[242]

Bu zikre yerleştirilen kulda zikrin ilk neticesi, Allah'ın dışındaki şeylere karşı zahit olmak ve onları değersiz bulmaktır. Böyle biri Allah'tan başkasına tevessül etmez. Tevessül Allah'a yaklaşma talebidir, hâlbuki Allah bize yakın olduğunu söylediğine göre, öyle bir talebin faydası yoktur. Allah'ın haberi doğrudur. Sonra Allah bize isteklere karşılık vereceğini bildirmiştir ki, bunun anlamı, her şeyin melekûtunun O'nun elinde olduğunu bildirmesidir. Allah dua edeni korumak ve istediğini gözetmek üzere icabet edeceğini bildirmiştir, çünkü icabet zorunludur. Kul ise bazen -maslahatın ne olduğunu bilmediği için- hayrın bulunmadığı bir işi isteyebilir. Bu durumda icabetin bildirilmesi, dünya ve ahirette Allah katında bol hayır ve maslahatın bulunduğu işleri istemesiyle ilgili bir uyarı ve ikazdır. Bu zikri bu uyarıyla birlikte düstur edinen kişi, dünyevi ihtiyaçlardan birisini belirleyerek, Allah'tan bir şey istemek yerine, Allah'ın belirsiz bir şekilde bildirip tam olarak belirlemediği hayrın bulunduğu şeyleri ister. Allah hayrın bulunduğu işi belirlerse, bu kez daha hayırlıyı ve dinine zarar vermeyecek olanı istemelidir. Dinle ilgili konularda da talebini belirleyerek zikredebilir ve bir bunda bir tuzak ve sorun yoktur. Aynı şey ahiretle ilgili hususlardaki talepler için geçerlidir. Bununla birlikte insanların rablerinden istedikleri hususların çoğuna icabet edilmediğini bir vakıa olarak gördüğümüz için, bu zikirle ilgili olarak açıklamamız gereken bir şart vardır:

Bilmelisin ki, Allah duaya icabet edeceğini bildirmiştir. Dua herhangi bir ismiyle nida ederek 'Ey Allah, ey Rab veya Rabbim veya ey kerem ve azamet sahibi' demektir. Bu itibarla dua bir nidadır ve Allah'a nida ve hitap etmektir. İcabet ise duaya verilen karşılıktır. Dua nedeniyle kişi, dua eden diye isimlendirilmiştir. Nidaya karşılık Hak kuluna 'buyur' diyerek karşılık verir. O'nun bütün talep sahiplerine böyle demesi kaçınılmazdır. Nidanın ardından gelen ifadeler ise duanın dışında kalır; bazen -Allah'ın buyurduğu üzere- icabet gerçekleşir ve nida ettikten sonra aklına gelen ihtiyaçlar sahibine ulaştırılır (bazen ulaştırılmaz). Demek ki bu zikirde Allah'ın kulun hakkında dua ettiği işe ve talebine karşılık vermesi zorunlu değildir; dilerse ihtiyacını karşılar, dilerse karşılamaz! Başka bir ifadeyle talep edilen her işi Allah kulu için yerine getirecek değildir. Üstelik bu durum, Allah'ın kula dönük bir rahmetidir. Çünkü kul bazen bir hayrın bulunmadığı bir talepte bulunabilir. O talebe icabet edilip o iş gerçekleşseydi, kulun dinine ve ahiretine zarar verecek bir sonuç meydana gelirdi; kul bazen farkında olmadan dünyasına zarar verebilir. Binaenaleyh Allah'ın keremi, icabetin talepte bulunulan işte değil -bilhassa açıkladığımız üzere- duaya (buyur diyerek) icabetle sınırlı kalmasında tezahür etmiştir. Bu durum, varlıklarını baki kıldığı için, Efendisinin kölesine dönük en büyük keremidir.

Bu zikir kulun Hakkın icabetini duymasını sağladığında, zikir sahibi icabeti duyar ki bu kaçınılmaz bir neticedir. Fakat zikir sahiplerinin icabeti duymadaki zevkleri birbirinden farklıdır; bazen bir duyma ötekinden farklı olarak gerçekleşebilir. Bununla birlikte Allah'ın bu zâkire vermiş olduğu bir alamet olmalıdır ve kul söz konusu alamet sayesinde duasına icabet edildiğini öğrenir. Malum olduğu üzere, Allah onun duasına icabet etmiştir. Burada kastettiğimiz, kişinin hakkında talep ettiği işin -gecikerek bile olsa- yerine getirildiğini öğrenmesidir. Gerçi talebin yerine getirilmesi gecikebilir veya talebin yerine daha hayırlı bir karşılık verilerek değiştirilebilir. Bazen hal zaman ve mekânların özellikleri o kişiye gösterilir. Bunlar, dua edenin dilekte bulunduğu şeyde hükmü olan hususlardır. Talepte kendisi adına bir hayır bulunmazsa, vebal kişiye döner ve bu durumda kişi kendisine karşı suç

işleyen biridir. Allah kişiye (zaman, mekân vb. özellikleri) hakkındaki böyle bir keşif ihsan ettiğinde, duasında ve dileğinde dikkatle davranır. Bunun yanı sıra Allah kendisiyle dua ettiği isimlerin ve kelimelerin özelliklerini de kula gösterir. Bakınız! Allah, İbn-i Baur'a -veya her kim ise- ayetlerinden birisinin özelliğini vermiş, o da bu ayet vasıtasıyla Hz. Musa'ya ve kavmine beddua etmiş, Allah onun duasına icabet etmiş, fakat kendisi bedbaht olmuş, Allah da bu ilmi ondan çekip almıştır. Bu durum '*Onlara ayetlerimizi verdiğimiz, sonra çekip aldığımız kimselerin haberini oku*'[243] ayetinde belirtilir. Böyle insanlar köpeğe benzetilmiştir. Allah bu zikri düstur edinen kimseye inayetiyle bu bilgiyi verir. Çünkü burada farkında olunmayan ilahi bir tuzak vardır. Özellikle nefis, hemcinslerine baskın gelme arzusunda ve Allah katındaki değerini izharı sevmek özelliğinde yaratılmıştır. Bu nedenle büyük veliler, kendilerini göstermeyen gizli kimselerdir. Onların üzerinde makamlarının veya yaratıkların bakışlarının onlara çevrilmesini sağlayacak kurbiyet (yakınlık) izleri görülmez ve onlarla sıradan insanlar arasında fark yoktur. Hallerin hakim olduğu kimseler ise keramet sahibidirler ve dikkat çekerler. Fakat içerdiği tuzak ve aldatma nedeniyle bunu ifa etmez. Çünkü bu davranış gözükmesi zorunlu olmayan bir kimseden -ki velidir- ve olması gereken yerin dışında ortaya çıkmıştır. Bu konuda en çetin iş, nefsin tadını almaktır. Böyle bir insan asla kurtuluşa eremez. Hatta bütün âlemi ve varlığı hükmüyle yönetse bile, felaha eremez.

Allah'tan bir şey isterken, O'nu razı edecek işleri yapmayı, afiyet ve mutluluğu sağlayacak inayet isteyiniz. '*De ki, Rabbim, bilgimi artır.*'[244] Bilgi ancak mutluluk getirir. Peygambere emredilen şey bilginin artışını talep etmesidir. Bunun nedeni istenilen bilginin gerçekleşmesinin tuzak veya aldanmanın bulunmadığı mutluluk demek olmasıdır. Böyle bir bilgi matematik, geometri veya astronomi değil, bilhassa Allah hakkındaki bilgidir. Onları da bilse bile, o bilgi de Allah'ı bilmek hakkındaki delili bilmek olurdu. Dolayısıyla böyle bir bilgi onun sınırında durma imkânı tanımaz.

Bu zikir faydası çok bir zikirdir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Sen büyük bir ahlak üzeresin'*[245] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Büyük bir ahlaka kabiliyetli olmak
Kerim rabbin bir müjdesi

Hal elçisi koşarak getirir sana
el-Alîm'in inayet ayetlerini

Onlarda Hakkın makamında bulun
Hâdis, kadim'in yerini almış gibi

Her yönden senin için övgü bir hak olur
Güzel ahlakla saygın oldun

Artık tek vârissin
Iyi ve Rahim diye hep dua ederiz

Kuşku olmayan bilgi senin
Kelîm'in kardeşi sana getirdi onu

Halil ve Nedim diye çağrılırsın
Hamîm ve Kâsım diye çağrılırsın

Ayet surenin başından *'kaba ve kötü (zenim)...'*[246] kısmına kadar ilahi bir tenezzülle bize okunmuş, tilavet esnasındaki bir rüyada Allah katındaki menzili bize bildirmiştir. Bu tarz sahih rüyalar, Allah'ın nebevi bir miras olarak bizim adımıza vahiyden bıraktığı kısımdır ve bundan dolayı O'na hamd olsun. Ben de *'Onların mekirleri nedeniyle gönlün daralmasın'*[247] ayetinde bu mirasa vâris oldum. Rüyada tevarüs ettiğim başka iki ayette *'Gönlünün onların söyledikleri söz nedeniyle daraldığını biliriz'*[248] ile *'Zikrimizden yüz çevirip dünya hayatını isteyenden yüz çevir'*[249] denilir. Nebevî mirasın hakikatlerini hakka'l-yakîn olarak öğrenmemi ihsan etmesine karşılık Allah'a şükrettim. Umut ederim ki, nefsin arzusundan konuşmayanlardan olurum! Allah bizi nefsinin ar-

zusundan konuşmayanlardan eylesin. Böyle bir ihsan 'ilahi koruma' demektir. Allah bu zikir sahibine hayır ulaştırmayı irade edince, bir hadisin (anlamını) ilham eder. Hz. Ayşe 'Allah'ın peygamberinin ahlakı nasıldı?' diye sorulduğunda 'Onun ahlakı Kur'an'dı' demiş ve bu ayete işaret etmiştir. Allah'ın yücelttiği her işin büyüklüğü, müminler üzerinde ortaya çıkar. Bu zikri düstur edinmiş insan, Kur'an'ı inceler ve Allah'ın övdüğü her niteliği veya bu nitelik nedeniyle övülen her grubun durumuna bakar. Öyle bir niteliği Allah'ın övdüğü bir nitelik olarak görür, onunla vasıflanmak amacıyla çalışır. Allah kitabında kullarından bir grubu kınamak üzere kötü bir özellik zikrettiğinde ise söz konusu özellikten uzak durması gerekir. Binaenaleyh bu zikri düstur edinen kişi Kur'an'ı sadece kendine inmiş ve Allah başka birisine hitap etmemiş gibi telakki eder. Böyle davrandığında, onun ahlakı Kur'an olur. Hak onu yüceltir, büyüklüğün fayda verdiği yerde kendisi de yücelir.

Güzel ahlak, akıl ve örf tarafından bilinirken güzel ahlaka göre davranmak ve hareket etmek dince bilinen bir husustur. Şeriatın belirlediği tarzda güzel ahlakla nitelenip kendisini tamamlayan bir unsuru - ki kötü (diye bilinen) ahlakı (belirli bir yorumla) onlara katmak demektir- ahlakına ekleyen kişi Hak'tan gelen bütün övgülerle nitelenmiş demektir. Bu durumda bütün ahlak, meşru ve makul bir kullanıma göre, güzel ahlaka döner. Bu zikir sahibine en yetkin tarzda inen surenin ayetlerinin manaları açılırken (fetih) aynı zamanda o sürekli düşmanlık duygusuyla haset edilen ve (düşmanlığın) yöneldiği biri olur. Ahiretin durumu ona açıkça gösterilir.

Bu sureden Allah'ın peygamberi, kendisinden öncekilerin ve sonra geleceklerin bilgisini öğrenmiştir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah'ı ayakta, otururak ve yatarak zikredenler'*[250] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Her halde rablerini zikredenler
Âlemdeki bütün faziletin sahibidir

Varlıklarında O'ndan başkasını görmezler
Onlar sürekli varlıkta hükümran olanlar

Haklarını değil, Allah'ın haklarını gözetirler
Uyanıkken veya otururken veya ayaktayken

Kemali elde etmişler; başkaları ise mahrum kalmış
Hâkim İlah'ın ihsan ettiği bu makamdan

Sıfatlarının konuları üzerinde düşünürler
Varlıklarını ve âlemin varlığını düşünürler

Allah bize ve sana kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki; yaratılmışta asıl olan, Hak kaldırana kadar, uyku halidir. Hak onu bazen otursun da rahmetten payına ulaşsın diye kaldırır. Allah *'Ölü idiniz, size hayat verdi'*[251] der. Bazen de *'Ayağa kalkıp kazandıklarına karşılık her nefs üzerinde kaim olan kimdir?'*[252] ayetinde belirtilen nasibi elde etmek üzere onu kaldırır. Allah şöyle der *'Rahman Arş üstüne istiva etti'*[253] Başka bir ayette *'Allah kendisinden başka bir ilah olmayandır, O el-Hay ve el-Kayyum'dur'*[254] buyrulur. Arkadaşlarımız arasından âlimler, insanın 'kayyum olmak' özelliğiyle nitelenip nitelenemeyeceği üzerinde görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bize göre bütün isimlerde olduğu gibi el-Kayyum ismiyle ahlaklanmak geçerli ve mümkündür. Allah şöyle buyurur: *'Erkekler Allah'ın kendilerine olan ihsanıyla kadınlar üzerinde kaimdir.'*[255] İşbiliyye'de ziyaretimize gelen Ebu Abdullah b. Cüneyd'e bu konudaki görüşünü sorunca şöyle demişti: 'el-Kayyum ismiyle ahlaklanmak mümkündür.' Sonra bu görüşten döndü, fakat neden döndüğünü bilemiyorum. Allah şöyle der: *'Erkekler kadınlar üzerinde*

Allah'ın onlara olan ihsanı ile kaimdir.'[256] Adı geçen Ebu Abdullah b. Cüneyd, Endülüs'ün Runde şehrine ait bir kasaba olan Kabirfîki'dendi. Ben de kendi şehrindeki arkadaşları ve tabileri hakkında latife ediyordum. Kendisi Mutezile mezhebindendi. Gerçeği öğrenince ilahi tehdidin mutlaka uygulanacağını ve fiillerin insan tarafından yaratıldığını ileri süren Mutezile mezhebinden vazgeçmiş, bu görüşlerin hangi durumda geçerli olduğunu anlamış, onları yerli yerine koymuş ve başka bir yere taşırmamış, bu nedenle bana teşekkür etmiş, kendisi döndüğü için bütün arkadaşları ve tabileri Mutezile'den dönmüş, ben de o süreçte kendisinden ayrılmıştım.

İşte bu, hallerin zikridir ve özel bir zikirle sınırlı kalmaksızın hale göre ortaya çıkar. Bu üç hali (aşağıda zikredilen) elde eden kişi varlığı elde etmiş sayılır. Bu zikirde bütün halleri kuşatan ayet '*Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir*'[257] ayetidir. Bütün halleri kuşatan genel zikir budur ve onun dışında özel zikir vardır. Ayaktaki kişinin zikri '*Rahman arş üstüne istiva etti*'[258] ayetiyken oturanın zikri '*Göktekinden emin misiniz?*'[259] ayeti, uzananın zikri '*Yeryüzünde ilahtır*'[260] ayetidir. Bu ayetlerin tevili hususunda âlimler arasında görüş ayrılıkları vardır. Sen himmetini bir işe ver ki, dağınıklık senden uzaklaşsın! Dilersen '*Rahman arş üstüne istiva etti*'[261] ayetini, dilersen '*Göktekinden emin mi oldunuz?*'[262] ayetini murakabe et! Allah gökte olduğunda şöyle der: 'Tövbekâr var mıdır, bağışlanma dileyen var mıdır, dua eden var mıdır?' Dilersen Allah göklerde ve yerde iken '*Sizin gizliden ve açıktan yaptığınızı bilir*'[263] ayetini murakabe edersin. Yemeğin yağ olsun istersen '*Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir*'[264] ayetini murakabe edersin. Bir yerde bulunmamız mahsus ve manevi bulunmayı içerir. Mahsus (duyusal) olarak yeryüzünde bulunup orada organlarımızla meşgul olduğumuz işlerdeyken manevi olarak himmet, maksat ve düşüncelerimizle bulunuruz. Allah'ı meşguliyetimizde fail olarak ve niyetimizde niyetin sahibi olarak müşahede ederiz. Sonra iş tersine döner ve O neredeyse orada oluruz. Çünkü bulunduğumuz her yerde ve durumda sadece O vardır.

En güzel durumda ol ki mutlu olasın
En kâmil halde ol ki doğruya ulaşasın

Söz ile değil halle orada bulun
Kaza sahibinin hükmünde bulun ki maksat olasın

Bu kadar ima kalbi olan veya şahit iken kulak veren için ilahi bir nasihat olmak üzere kâfidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ OTUZ ALTINCI BÖLÜM

Düsturu '*Dünya nimetini (hars) isteyene onu veririz, onun ahirette nasibi kalmaz*'[265] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Hars (ekin) ikidir; övülen ve kınanan
Sen O'nun ekincisisin, rızık paylaşılmış

Terk ettiğini katımızda arama
Onun peşinden gidersen kınanmış olursun

Fani olanın peşinden gitme, ona ait değilsin
Bakinin peşinden git; iş anlaşılmış

Sakın yönelme, faniye eğilme
Kaybolur gider fani; Allah'ın mekri malum

Allah onu sana öğretir
Varlığa güvenme! madumdur

Akıllıysan ahiretin harsi peşinden git
Hayırlarla nitelenenler gibi

Allah şöyle der: '*Kim iyilik getirirse onun on katı karşılığı vardır.*'[266] Dünyadaki iyilik ahiretin ekinidir. '*Kim ahiret iyiliğini isterse, onun iyili-*

gini arttırırız.'[267] Yani ona salih amel yapma imkânı ihsan ederiz. Böylece bir hayırdan başka bir hayra koşarken hayır içindedir. Başka bir ifadeyle bir iyilikten başka bir iyiliğe koşar. Ahireti kazandığında, amelin gerektirdiği sevaba ve fazlalığa ulaşır. Ulaştığı karşılık, hiçbir gözün görmediği, kulağın duymadığı, kimsenin kalbine gelmeyen nimettir ki 'zevk' demektir. Ahiret hayatında ekindeki fazlalık budur. İnsan ahirette bütün amaçlarına ulaşırken amacının ulaşamadığı bir fazlalık elde eder. İlim sahibi bir şeyhe '*İyilik yapanlar için fazlalık vardır*'[268] ayetinde geçen fazlalığın ne olduğunu sorduğumda, şöyle demişti: 'Fazlalık akla gelmeyen şeylerdir.' Neyi kastettiğini anladım, başka bir şey de sormadım. Dünya ekini ise öyle değildir, çünkü dünya her insanın tüm maksatlarına ulaşmasına mümkün kılacak bir mizaçta değildir. Allah şöyle buyurur: '*Sen sevdiklerine hidayet edemezsin.*'[269] Hz. Peygamber amcası Ebu Talib'in iman etmesi için çok hırslıydı, fakat iman etmemiş, Allah'ın bilgisi ve hükmü onda müessir olmuştu. Dünya hayatının gerektirdiği durum bu iken ahiret hayatı -bir gecikme ve duraksama olmaksızın- bütün gayelere ulaşmayı gerektirir. 'Ahiret' derken cenneti ve cennete girenleri kastediyorum, yoksa diriliş gününü kastetmiyorum. Allah bedbahtlar hakkında şöyle der: '*Onlara şefaatçilerin şefaati fayda vermemiştir.*'[270] Kıyametin hükümleri kıyamet vaktiyle sınırlıdır. Biz bunu iman ile ve keşif yoluyla öğrendik. Allah her şeyin hazinelerinin kendi katında olduğunu, dünyada ise onları belirli bir ölçüyle indireceğini bildirmiştir. Ahiret hayatı gelince, O'nun katındaki hazinelerin içermiş olduğu şeylere dair hüküm arif kula döner. Allah'ın mutluluğunu kemale erdirdiği kimse demek olan arif kul, o hazinelere hüküm sahibi olarak girer, dilediklerini -bir hesap veya belli bir ölçü olmaksızın- ortaya çıkartır, o esnada dilemesine göre hüküm verir. Bunun anlamı ahirette saadete eren insana tekvin (var etme) gücü verilip Allah'ın katındaki hazinenin kendisi demek olduğunun -çünkü o Allah katındadır- gösterilecek olmasıdır. Bu sayede arif kul, aklına hangi şeyi yaratma düşüncesi gelirse, onu meydana getirir ve dolayısıyla ahirette sürekli yaratıcı olur ve ölçü-takdir ortadan kalkar. Böyle bir insan cennetin götürüldüğü bir yerinde değil, dilediği herhangi bir yerinde konaklar. Cennette eşyaya dönük dolaylı ve geçici

ihtiyacı ondan kalkmıştır, artık sadece Allah'a muhtaçtır. Eşyaya geçici olarak muhtaç olma halinin kalkmış olmasının nedeni, onun içermiş olduğu zillet, kırıklık ve muhtaçlıktır. Hâlbuki cennet bunların olacağı bir yer değildir. Muhtaçlığın yeri genel itibarıyla dünya iken ahirette muhtaçlığın yeri ateştir. Zillet de böyledir. Allah cennetteki insanlara el-Muzill (zelil kılan) isminde tecelli etmeyeceği için zelil olmazlar. Aynı şekilde, Allah kendilerini zelil kılacak tarzda el-Aziz isminde de tecelli etmez. Buna mukabil Allah, meydana getirdikleri varlıklara karşı izzetli olmalarını sağlayan izzet elbisesi giydirir; ailelerine veya yanlarında bulunanlara karşı izzet elbisesi giymezler. Onların otorite ve izzetleri ancak kendilerinden meydana gelen şeylere karşı ortaya çıkar. Onlardan meydana gelen ise onlardandır. Dolayısıyla söz konusu şeyi yaratılışından önce müşahede ederlerken onun yaratılma iradesi kendilerine taalluk eder. Bu taalluk o şeyin var olmasının aynıdır. Geride kalanın durumu ise göz açıp kapatmaktan daha hızlıdır.

Bu menzilde bu zikrin kazandırmış olduğu faydaları iyice düşünmelisin. Bilmelisin ki dünyanın ve ahiretin oğulları olduğu gibi her ikisin birden oğulları vardır. Saadete ermiş insan iki oğulluğu bir araya getiren kâmil vâris, aynı anda yakın-uzak olandır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ OTUZ YEDİNCİ BÖLÜM

Düsturu *'İnsanlardan korkarsınız, Allah'tan korkun'*[271] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Bu ayet garip bir ayettir.

Vakıa gördüm, sanki ben
Yeryüzündekileri yeryüzüyle döndürüyorum

Onların bir himmetleri yok ki
Aşağı âlemden yukarı çıkabilsinler

Onlar hayret içinde, bir ayırıcı yok
Emri ve teklifi ayıran

Allah'ın yaratıklarından korkmayan kimdir:
Sünnet ve farz makamına yerleştirilen kişi

Allah şöyle buyurur: '*Müminler üzerinde evlatlarının eşleri hakkında bir yükümlülük olmasın diye...*'[272] Bilmelisin ki, kâmil adam, örfün belirlediği mürüvvetin ve erdemin sınırlarında durandır. Orada dururken Allah'ın kesin emri gelir, bu kez ilahi emre göre hareket eder. Emir teklif ve arz ise hal karinelerine bakar. Hal karinesi kesin emrin hükmünü ona vermişse, kesim emri yerine getirmek üzere süratle koşar ve emrin karşısında başka bir iş yapması mümkün değildir. Hal karinesi onu serbest bırakmışsa, güzel ahlak sahibi olmakla hakkında şahitlik eden örfe göre davranır. Allah şöyle der: '*Muhammed adamlarınızdan birisi değildir, fakat Allah'ın peygamberi ve nebilerin sonuncusudur.*'[273] Peygamber Allah'ın hükmüne göre hareket eder. Kâmil iman sahibi mümin de sıradan bir insan değildir. Kâmil mümin, Allah'm peygamberinin diliyle kendisine iman etmek hükmünü verdiği ve ona iman eden biridir. Çünkü Hz. Peygamber Allah'a iman eden kişi hakkında 'bana ve benim getirdiğime iman eden (kişi mümindir)' der. Allah onu güzel ahlakı tamamlamak üzere göndermiştir. Binaenaleyh Hz. peygamber'in bütün halleri güzel ahlaktır ve peygamber ahlakı haliyle açıklamıştır. Hal ile açıklamak, söz ile açıklamaya göre daha tam, ölçülü ve etkindir. Çünkü Hak:

Kullarına tenezzül eder
Biz O'na doğru yükselemeyiz

Çünkü O sürekli el-Alî
Karışık bilgi sahibi bilemez O'nu

O'nu göreceğin bir mekân yok
Ne girme ne çıkma var

Biz bazen bir mekândayız
O mekâna girmemiz mümkün

Cisimler arzında O'ndan çıktı
Güzel her şey, çift çift

Kâmil müminin ve peygamberin yaratıklar karşısındaki durumu kadir gecesiyle diğer gecelerin ilişkisine benzer. Allah kadir gecesinin değeriyle ilgili 'bin ay' derken süreyi kastetmemiş, kadir gecesinin -hangi varlıkta olursa olsun- bütün gecelerden üstün olduğuna dikkat çekmiştir.

Sende her iş ortaya çıkınca
Bin aydan daha hayırlı olursun

Bir gece ki sabahı yok
Fecrin nuru ortadan kaldırır onu

Ruh varlığında benden başka değil
Ey kadir gecesi! Benim kadrim sende

Kadir gecesinde benim varlığımdan
Hak her işi indirir durur

Hakkın indirdiklerinden birisi de '*İnsanlardan korkarsınız, Allah'tan korkmanız daha uygundur*'[274] ayetidir. Ayet Hz. Peygamber'in 'Yusuf'un yerinde olsaydım, davetçinin davetine uyardım' sözüne karşılık olarak indirilmiştir. Yani kendisini hapisten çıkmaya davet eden hükümdarın elçisine icabet ederdim. Buna mukabil Hz. Yusuf hapisten çıkmamış, kendisini hapseden yöneticiyi kastederek '*Rabbine dön, ona kadınların halini sor*'[275] demiş, hükümdar nezdinde suçsuzluğunu sağlamak istemiştir. Böylece hapisten çıkartarak kendisine iyilik etmemiş olur. Aksine '*Size ihsanda bulunan Allah'tır.*'[276] Geride bir ihtimal kalsaydı, hiç kuşkusuz, Yusuf'un güvenilirliğine tesir ederdi. Hâlbuki Allah'ın elçisinin güvenilir birisi olduğu insanların kalplerine yerleşmeliydi. Bu nedenle Hakkın davetini reddetmesin diye korku meydana gelmiştir.

Allah Hz. Peygamber'i ise evlat edindiği birinin karısını nikâhına almak suretiyle imtihan etmiştir. Araplara göre böyle bir davranış onun makamına zarar verebilirdi. Hâlbuki o Allah'ın peygamberiydi ve Allah insanlara bu iradedeki maksadı açıklamıştır. Bu maksat, böyle davranışlarda müminlerin üzerinden sorumluluğun kaldırılmasıdır. Ardından elçilik görevi ve sonuncu peygamber olmakla kendisini onlardan ayırmıştır. Allah cihetinden bu hadise Peygamber için hükümdarın davetine icabet etmeyen Yusuf'un yaşadığı hadisenin aynıydı. Peygamberlerin hidayetinin bir yönü de budur. Allah peygamberlerinden söz ederken, söz konusu hidayet hakkında Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: *'Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen onların hidayetine uy!'*[277] Hz. Peygamber Hz. Yusuf'un bulunduğu halde olsaydı, davetçiye icabet etmez, onun söylediği sözün benzerini söylerdi. Demek ki 'Ben olsaydım davetçiye uyardım' sözü Hz. Yusuf'u yüceltme amacıyla söylenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber başka bir hadiste 'Biz kuşkulanmaya İbrahim'den daha yakınız' demiştir. Hâlbuki Hz. İbrahim veya Hz. Peygamber, insanların zannettiği üzere bir kuşkuya sahip değillerdi ve Hz. Peygamber böyle bir kuşkuyu kast etmemiştir. Hz. İbrahim (insanların zannettiği gibi) bir kuşkuya kapılmış olsaydı, kendisine peygamberlerin hidayetine uyması emredilmiş olan Hz. Muhammed kuşku duymada ondan öncelikli olurdu. O halde peygamberler ve kâmil müminler, nazarî düşüncenin hükmüne göre değil, rablerinden gelen vahye göre davranırlar. Onlara Allah'tan gelen ise daha önce söylediğimiz üzere bazen emir, bazen teklif ve arz olabilir. Emrin yerine getirilmesi zorunluyken arz söz konusu olunca daha önce söylediğimiz gibi serbesttir. Onlarm Allah'ı bilmedeki halleri ise bir kasidemizde ifade ettiğimiz gibidir.

Hakkın marifetleri kimseye gizli değil
Bir'i bilmeyen mahrum kalır

Başka bir şiirde şu beyitleri yazmıştık:

Benim müşahede ettiğim keyfiyet ve kemiyet ise
Bilgi değildir o! Vehim ve kuruntu denilir onlara

Kendinde şeyi bilmek değildir vehim
Hak nicelikli bir işte tecelli eder mi?

Hak gerçekte açık ve belli
Fakat üzerinde mührümüz olan hakikat

Benimle niçin, nasıl, ne kadar ve ne sorularından münezzehtir
'-mıdır' sorusu hüküm sahibidir

Mümkün bir varlık var mı? Fazladan
Neyi eklersen vehmin meydana getirdiğidir o

Kur'an -düşünürsen- bunu der
İman edenlere de anlayış verilmiş

İşte bu hikmetli insanın zikridir. Ona hitabın sığamayacağı kadar marifet ve adabın özü verilmiştir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ OTUZ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Sana emredildiği gibi dosdoğru ol*'[278] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kimdir müstakim! Kıyameti kopan kişi
Henüz ölmemiştir yine de, kimse bilemez

Ne aile ne çocuk; hiçbir yaratılmış
Onu Yaratan'ın emrinden uzaklaştıramaz

Âlemin varlığında yegâne dayanağı
Kendisine dayandığı İlah

Âlemdeki bütün ihtiyaçlar O'na yükselir
İhsan sahibidir, muhtaç olmayan Efendi

O bilgileri sınırsız el-Müheymin
Ölçülü giden ve yarışan kişi bilir bunu

Hz. Peygamber 'Hûd suresi ve kardeşleri beni yaşlandırdı' demiştir. Hûd suresinin kardeşleri, içinde istikametin zikredildiği surelerdir. Hz. Peygamber'e ve müminlere istikamet üzere olmak emredilmiştir. Hüküm emre değil bilgiye aittir ve Allah kullarına zulmedici değildir. Çünkü Allah onlardan onların kendileri hakkında verdikleri bilgiyi bilmiştir. Öyleyse bilgi maluma tabidir. Bir şey varlıkta ancak kendinde bulunduğu duruma göre ortaya çıkar. Öyleyse *'Kesin delil Allah'a aittir.'*[279] Gerçeği böyle bilmeyen kişi, işin kendindeki durumu hakkında bir bilgi ve habere sahip değildir. İnsan dışta var olmazdan önce kendinden meydana gelen şeyleri bilmez. Ondan meydana gelen işler Allah'ın onun hakkındaki bilgisine göre gerçekleşirken Allah bilineni (malum) bulunduğu hal üzere bilir. Böylece *'Allah kullarının inançsızlığına razı gelmez'*[280] ayeti anlamını bulur. Rıza bir iradedir. Bu itibarla emir ile irade arasında çelişki bulunmazken çelişki emir ile bilinene tabi olan bilginin verdiği şey arasında ortaya çıkar. Allah dilediğini yapan iken ancak bilginin hükmüne göre irade eder. İlahi emirden bize ait kısım, emrin kipinden ibarettir. O kip Allah'a davet edenin lafzında yaratılmış olan şeyler arasında bulunur. Başka bir ifadeyle emrin kipi, O'na davet edenin ağzmda meydana gelip bilinen ve irade edilen hususlardır. *'Rabbim bilgimi artır'*[281] ayetini dikkatle incelemek gerekir. Kimin bilgisi artarsa, hükmü de artar. Emrin ve yasağın varlığının ortaya çıkacağı bir yer olman itibarıyla, sana emredilen veya yasaklanan hususları iyice düşünmelisin.

Emrin varlığının mahalli olmak itibarıyla bu düşünce sahibinin görüşünde emrin konusu beklemek üzere mahalli hazırlamaktan ibarettir. Tekvinle ilgili ilahi emir doğrudan (vasıtasızca) geldiğinde, onun kalpteki eserine bakılır: Kalpte emre karşı direnmenin ortaya çıktığı görülürse, kişi hüsrana uğrayanlardan olduğunu öğrenirken hüsrana uğraması kendindendir. Bunun nedeni, Allah'a kendisi hakkındaki bilgiyi veren bilgi mertebesindeki sabit hakikatinin bu şekilde olmasıdır. Kalpte direnme yerine kabul bulunursa da durum böyledir

(kendindendir). Bu kez söz konusu meşru emrin kendinde meydana geleceği organa bakmak gerekir. Bu itibarla meşru emrin kendinde meydana geleceği organlar kulak, göz, el, ayak, dil, mide veya cinsel organdır. Organlara bakmak gerekir, çünkü kalpte direnme veya kabulün varlığını görüp ayrıldıktan sonra Hakkın bilgisinin bizdeki hükmünü murakabe etmeyi sürdürürüz. Böylece içinde bulunduğumuz durumu öğrenmiş oluruz. Binaenaleyh Allah bizde ancak bizim vasıtamızla hüküm verir. Aşağıdaki beyitlerde bunu açıkladık:

Ey suçlanan fakat netice olan azap!
Ey yüceler yücesi dolunay!

Biz kendimiz hakkında hüküm verdik
İstersen aleyhimizde veya lehimizde hüküm ver

Bizde hüküm verince sen
Ancak bizimle hüküm verirsin

Murakabesinde böyle bir hale sahip birinden verilen emre aykırı davranışın gerçekleşmiş olması kendisine zarar vermeyeceği kadar Allah'ın bir ihsanı olarak -yoksa zorlama değil- O'nun katındaki değerini eksiltmez. Çünkü muduluğu kazandıran maksat gerçekleşmiştir. Söz konusu maksat yaratma fiilinde Allah'ı murakabedir. Bu bilgi, değerini ancak onu hal edinenin bilebileceği zevk olduğu gibi aynı zamanda anlayan kimse adına kaderin sırrıdır. Zayıf imanlıların maruz kalacağı zararlar nedeniyle, insanlar kaderin bilgisinden engellenmişlerdir. Binaenaleyh bilgisi bütün âlemden gizlenen 'kader sırrı', bilginin bilinene tabi olmasından başka bir şey değildir. Demek ki, kader sırrından daha açık bir husus olmadığı gibi kula daha yakın birisi de yoktur. Kimin hali böyleyse, hiç kuşkusuz, sayesinde emir alınan istikamet derecesini elde etmiştir. O emir, murakabeyle gerçekleşen emirdir.

Hüküm, var olana tabi
Zorluk bunu anlayınca kolaylaşır

Bu nedenle Hz. Peygamber'in saçlarının beyazlığı çok değil, yirmiye ulaşmayacak şekilde sayılı saçları beyazlamıştı. Hz. Peygamber 'Benim saçlarımı beyazlattı (beni yaşlandırdı)' demiştir. Bu düşünce olmasaydı, Hz. Peygamber'in saçları beyazlamazdı. Durum söylediğimiz üzere kendisine açıklanınca, saçların beyazlaması kesilmiş, kendisinde tasa bulunmamış, hadiselerin kaynağını anlamış, kendisine emredildiği üzere dosdoğru olmuştur. Allah bize kendilerine nimet verdiği nebilerin, sıddîkların, şehitlerin ve salihlerin yolunu nasip etsin!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ OTUZ DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'Allah'a kaçınız'*[282] Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'a kaçan herkes isabet etmiş
Rahman'dan kaçan hüsrana uğramış

Kendisine yakın kıldığının hayatı düzelmiş
O'nunla ve O'nda hayatı hoş olmuş

Sana gösterdiği kimsenin halinin görünce
Seraba tecelli ettiğinde

Onun umudunda kanmayı görürsün
Saki ise perdenin ardındadır

Oraya geldiğinde susamış bir haldeydi
Kâse ve şarap elinde

Onu bol bir su olarak bulmadı
Sadece bulmuş ve yitirmiş

Ab-ı hayat onun kendisiydi
Buna muhalif olan isabet etmedi

Hz. Musa, dilediğini yapan ve Allah'ın kendisine musallat etmesinden korktuğu Firavun'dan kaçarken; Allah ona peygamberlik ve risalet demek olan hüküm vermiş, daha önce korkarak kaçtığı Firavun'a elçi olarak göndermiştir. Kendi canı hakkında bir yaratılmıştan korkarak kaçmak Hz. Musa'ya (bu yüce görevi) kazandırmışken kendilerine Allah'a kaçmak emredilen bir Muhammedî olarak neredesin? Allah seni birinci maksatta sonlanma bildiren edatla sınırlamış, başlangıcı ve sonu seni için birbirine bağlamıştır. Allah bize şöyle der: *'Allah'a kaçınız.'*[283] Musevî olan -den/-dan (Firavun'dan) kaçarken, Muhammedî olan Allah'ın kaçmayı kendisine emretmesiyle -e/-a (Allah'a) kaçar. Hz. Peygamber'in şeriatı ne kadar mükemmel, mertebesi ne kadar yücedir. Hüküm kesilmiş, peygamberlik bitmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber 'Risalet ve nebilik kesilmiş, benden sonra nebi yoktur' demiştir. Meşru hüküm ise dünyanın sona ermesiyle birlikte biterken hüküm -vasıtasız olarak- kendisine kaçtığımız Allah'a döner.

Allah'a kaçmanın neticelerinin değeri takdir edilemez. Bu keşif Muhammedî bir keşif olması itibarıyla sırf peygamber olmaları bakımından peygamberlerin keşiflerinden üstündür. Allah'a kaçan kişi onları kendi mekânlarında sabit tutarken keşfiyle birlikte yükümlülük hitabının üzerine geçebilir ve hakikatin birliğini görüp orada durur. Oradan çokluğun birliğini öğrenir. Bu durumda kendisini çokluğun birliğinde onlarla birlikte görür ve rabbinden bir delil ve basirete sahip olarak nefsine yükümlüler arasına katılmasını emreder. Duyulur nefisler, orada kendi işlerinden Allah'a kaçanlardan ayrılır. Onları masum ve korunmuş bir halde görür. Onların içinden peygamberler, günahtan korunmuş kimseler iken veliler de muhalefet etme hususunda muhafaza edilmiş kimselerdir. Bu nedenle peygamberler teşri (hüküm koyma) yetkisine sahipken veliler orada müşahede ettikleri şeye göre edilgen kalırlar. Böylece onlar muhalefet ederken basirete sahiptirler. Onlar bu muhalefete çağırmaz, peygamberlerin yaptığı gibi sadece Allah'a davet ederler. Allah peygamberine şöyle demeyi emretmiştir: *'Ben ve bana*

uyanlar basiret üzere Allah'a davet ederiz'[284] Hz. Peygamber burada kendisini yalnız zikretmemiş, kendisiyle birlikte tabilerini zikretmiştir. Onlar, kademinde (ayak izinde) bulunmadıkları sürece, tabileri olamazlar. Kademinde bulunduklarında ise onun müşahede ettiğini müşahede eder, gördüğünü görürler. Siz de Allah'ı bilen ve Allah'a davet edenlerin sözlerini alın, onların hallerine ve fiillerine bakmayınız. Onlar Hakkın bu hususta açıklamış olduğu bilgiye göre davranırlar, onlardan başka bir işin gerçekleşmesi mümkün değildir. Salih bir insan salihlerle oturanlar hakkında 'Onlarla oturup da hakka'l-yakin olarak öğrendikleri hususlarda kendileriyle ters düşenin kalbinden Allah iman nurunu çekip alır' demişti. Onlarla oturanın onlar gibi davranma hakkı yoktur. Onlarla oturanların görevi, kendilerinde tecelli eden hakikat ilimlerine dair salih insanlarla tartışmamaktır. Onların halleri hakikate göre yürür. Bu nedenle söz konusu kişi (salih insanlara itiraz eden hakkında) 'Allah iman nurunu onun kalbinden çekip alır' demiştir. Kalbinden iman nuru alınan insan ise Hakka bu derece yakın olanların O'na dair bilgilerini ve haberlerini tasdik edemezler.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ KIRKINCI BÖLÜM

Menzili *'Onlar yanlarına çıkana kadar sabretselerdi, kendileri için daha iyi olurdu'*[285] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah'a yönel sen, bırak sebepleri!
Barış yolunu tut, girme savaşa

Varlıktaki her bir sırrı iyi düşün
Bir güçlük ve zorluk olmadan kolayca gelir sana

Rahman'a itimat ettiğinde bir kez
Her sebepte Rahman'ın karşısında bulun

O'nunla birlik ol, nicelikle bulunma, görürsün
Dilediğin suretleri ve sebepleri

Bilmediğin bir işe seni davet edince
İcabet etme, çünkü bilgi nispetlerde

Tartışma! Bütünüyle Allah'a bağlan
Savaş çıkarma, Allah'ın hilesi talepte

İsimleri yüce ve münezzeh Allah şöyle buyurur: '*Allah sabredenlerle beraberdir.*'[286] Her işin esası bu beraberliği görmektir. Binaenaleyh '*Allah takva sahipleriyle ve iyilik yapanlarla beraberdir.*'[287] Allah sabredenler, takva sahipleri ve O'nu görür gibi ibadet edenlerle beraberdir.

Bu zikir Allah'ın bilhassa sabredenlerle beraber olmasının müşahedeyi sağlar. Buradaki sabır yanlarına çıkana kadar peygamberin beklenmesiyle ilgilidir. Peygamber'e karşı sabırda durum böyleyken, Allah'a karşı sabretmede durum nasıl olabilir? Allah'ın peygamberi her nefesinde Allah'ı zikrederdi. Allah ise O'nu zikredenle birlikte oturur. Demek ki Allah peygamberi her daim Hak ile oturmaktaydı. Hz. Peygamber birinin yanına geldiğinde, ya müjde vermek veya tavsiyede bulunmak üzere rabbinin katından çıkarak gelirdi ve bu nedenle '*Onlar adına daha hayırlı olurdu*'[288] demiştir. Hz. Peygamber'in onların yanına ahiretlerine dair onları üzecek bir durumla çıkmış olsaydı, bu durum 'onlar adına' hayırlı olmazdı. Allah peygamberin onların yanına çıkmasının daha hayırlı olduğuna şahitlik ettiğine göre, hayrın gerçekleşmesi kaçınılmazdır; söz konusu hayır söylediğimiz üzere iyiliğin müjdelenmesi, tavsiye, nasihat veya onları saadete yaklaştıracak bir emri açıklamaktır, bunun dışında bir iş değildir. Bu itibarla Hz. Peygamber'in lisanıyla gönderilen şeriat hakkında nefsini sabra alıştıran birinin yanına Allah mutlaka peygamberini 'çıkartır.' Bu çıkma o kişinin Allah katında hayrına olacak bir işle ya göreceği bir rüyada veya keşfinde gerçekleşir. Rüyada dedik, çünkü Allah'ın peygamberinin suretine başkası giremez. Kim peygamberi görürse, hiç kuşkusuz onu görmüş sayılır. Buna mukabil Hakkı rüyada görmek öyle değildir. Allah bütün eşyanın suretlerinde tecelli eder ve eşya ancak O'nun vasıtasıyla ortaya

çıkar. Binaenaleyh arif de gördüğü her şeyin Hak olduğunu bilirken böyle bir bilgi insana mutluluk ve bedbahtlık kazandırır. Hz. Peygamber ise böyle değildir. Bu nedenle peygamberin görüldüğü rüyaya itimat edilirken Hakkın görüldüğü rüyaya itimat edilmez. Dikkat çektiğimiz bu nedenle insanlardan ve cinlerden bazıları ilahlık iddiasında bulunmuş, bu iddiaları kabul edilmiş, Allah'ın dışında onlara ibadet edilmiştir. Hâlbuki hiç kimse Allah'ın peygamberi Abdullah oğlu Muhammed olduğunu iddia etmemiştir. Bu itibarla peygamberlik iddiasında bulunanlar, Muhammed olduklarını değil, Allah'ın peygamberi olduklarını ileri sürmüş, iddialarına karşılık delil getirmeye çalışmışlardır. Demek ki keşfinde veya uykusunda Allah'ın yaratıklarından hiç kimsenin şekline giremeyeceği bu özel adın korunmuşluğuna dikkat ediniz. Hz. Peygamber'in rüyadaki sureti uyanıkken olan suretiyle birdir. O'nu rüyada gören kendisini görmüştür. Bununla birlikte görüldüğü rüyada Hz. Peygamber'in sureti gerçek suretinden başka olduğu halde iyi bir surette görülürse bu durum görenin haline dönebileceği gibi rüyanın görüldüğü mekânda insanların işlerini deruhte eden yöneticiler nezdinde şeriatın uygulanma tarzına döner. Hz. Peygamberin suretindeki başkalaşma kötü bir hal almışsa, bu durum da görenin haline ve rüyanın görüldüğü mekâna göre değerlendirilir. Bunu bilmelisin! O halde Hz. Peygamber'in rüyadaki suretindeki iyi veya kötü tarzdaki başkalaşma, kendisi hakkında ve bulunduğu mekânda görevli valiler hakkındaki gerçeği ve durumu bildirmesi ve söylemesidir. Allah'ı rüyada görmek ise öyle değildir, çünkü O'nun dışında hiçbir şey yoktur ve Hak'ta her şey güzeldir, herhangi bir çirkinlik söz konusu değildir. Bir şeyin çirkin veya kötü olması şeriat ile veya gayelerle veya mizaca yatkın olup olmamayla ilgiliyken nazarî düşünce sahiplerine göre kemal ve eksiklikle ortaya çıkar.

Bu düsturun sahibi Hz. Muhammed'e çok salâvat getirir. O zikri yaparken kendini zorlar ve peygamber kendine çıkıncaya kadar sabretmesi gerekir.

Bu kademde bulunan bir adamla karşılaştım. O da İşbiliyye'de büyük bir demirciydi ve kaynak işleri yapardı. Hz. Muhammed'e salâvat getirir, bu isimden başka bir şey bilmezdi. Onu gördüm, bana dua etti,

ben de ondan faydalandım, sürekli Hz. Muhammed'e salâvat getirmekle meşguldü. İnsanlarla ihtiyaç ölçüsünce konuşuyordu. Biri gelip demirle ilgili bir iş yapmasını istediğinde, ona bu şartı söylüyor ve başka bir söz eklemiyordu. Bu nedenle yanında duran kadın, erkek, çocuk, herkes ayrılıncaya kadar Hz. Muhammed'e salât ü selam getirirdi. O adam şehirde bu özelliğiyle maruf olan Allah ehlinden biriydi. Bu zikrin sahibine kazandırdığı bütün bilgiler masum ve doğru bilgilerdir. Ona bu hususta gelen her bilgi, peygamber vasıtasıyla gelmiş, kendisine tecelli eden ve haber veren o olmuştur.

Ebu Yezid el-Bestamî zamanında bir adam başka biriyle karşılaşıp ona 'Ebu Yezid'i gördün mü?' diye sorunca, adam şöyle cevap vermiş: 'Allah'ı gördüm, Ebu Yezid'i görmeme gerek kalmadı!' Bunun üzerine soruyu soran adam şöyle demiş: 'Ebu Yezid'i bir kere görmen Allah'ı bin kere görmenden daha iyidir.' Bu sözü duyunca kendisine doğru gitmiş ve adamla birlikte yolda oturmuş. Ebu Yezid omuzları üzerinde abası bulunduğu halde oradan geçerken kendisini görmüşler. Ebu Yezid'i tanıyan adam kendisine 'İşte Ebu Yezid' deyince, adam Ebu Yezid'i görür görmez düşmüş ve ölmüş. Yanındaki adam ölenin durumun Ebu Yezid'e bildirince Ebu Yezid şöyle demiş: 'O adam kendi ölçüsüne göre Allah'ı görüyordu. Bizi gördüğünde Allah ona bizim ölçümüzce tecelli etti ve bu tecelliye güç yetiremedi, öldü.' Ebu Yezid'de hal böyleyken, Allah'ı Muhammedî surette ve Muhammedî gözle görmemizin olabilecek en kâmil görme olduğunu anladık, insanları hem konuşmalarımız hem kitaplarımızla bu işe teşvik ettik.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ KIRK BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Sizden zalim olanlara büyük azap tattırırız'*[289] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Zalimin nefsine karşı Allah'ın yardımı
Kimsenin artık galip gelemeyeceği bir yardım

Başkası O'nun adına zulme uğrarsa
Ayırıcı bir hükümle dilediğine hükmeder

Önce Allah'ın hakları
Akıllı için nefsin hakkı sonra gelir

Sonra derece derece başkalarınınki
Âlim ve fazıl insan böyle bilir bunu

Zulüm azabı bir zevktir, sakınınız
Hem dünya ve hem ahirette

Zevk ilimlerini bilemez
Dünyada hükümlerini gören kişi

Allah Ruhu'l-kuds ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; burada zulüm *'İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar'*[290] ayetinde gelen zulümle aynı anlama gelir. Bu zulüm hakkında Hz. Lokman (as.) oğluna *'Allah'a şirk koşma, kuşkusuz şirk büyük zulümdür'*[291] demiştir. Nitekim Hz. Peygamber de zulmü böyle yorumlamıştır. Bu ayete göre bu zikre devam eden insanı Allah âlemde onun makamına yerleştirir, kullarının işini ona yükler. Kul ulaşması umulan her dereceye ulaşsa bile, yine yaratılmış (kul) olarak kalır. Mümkünün hakikati ise acizliktir. O halde tasarruf mertebesinde 'zevk' itibarıyla bir eksikliğin olması kaçınılmazdır ve bu nedenle nefsin hissettiği (psikolojik) azaptan büyük bir zevki yaşamış olmalıdır. Allah hepsini razı etmeyeceğine göre insanın bütün âlemi razı etmeye gücü yoktur. Allah kulun sahip olamayacağı bir genişliğe sahiptir. Halife olabildiği ölçüde geniş olsa bile tabiatın darlığının onun üzerinde hüküm vermesi gerekir. Bu

durumda halifenin genişliği ilahi genişlik karşısında daralır, büyük azabı tattığı ölçüde azap hisseder. Bu kişi Allah katından Allah'ın emriyle vali olmuştur. Allah kâmil peygamber hakkında şöyle der: *'Gönlünün onlarm sözleri karşısında daraldığını biliriz.'*[292] Yani onların Allah hakkında söyledikleri sözler ve peygamberi tekziplerine karşı peygamberin gönlü daralır. Peygamberin tatmış olduğu büyük azap budur.

Bu zikirde söylenen zulüm ilahi arzdan kaynaklanan valilik gerçekleşmezden böyle bir görevin ortaya çıkmasıyla ilgilidir. O vali emir karşısında daralır ve zalim diye isimlendirilmez. İlahi görevlendirme varken zalim olabilir ve büyük azabı tadar. *'Kuşkusuz biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk'*[293] Kulları içerisinde Hakkın vekili olmaktan daha büyük bir emanet olabilir mi! Dolayısıyla Hakkın vekili, kullarını hak vasıtasıyla yönlendirir ve yönetir. O halde sürekli huzur hali ve yönetimin murakabe edilmesi kaçınılmazdır. Ayette *'emaneti taşımaktan çekindi ve korktular'*[294] denilir. Yani emanetin hakkını ödemekten korktular ve kendilerini emanetten uzak tuttular. İnsan ise arz ve sunum şeklinde ortaya çıkan emaneti üstlendi. Bunun nedeni onun üzerinde yaratılmış olduğu suretin gücüdür. Bu yönüyle insan nefsine karşı zalimdir. Bu durum *'Sizden zalim olanlara büyük azap tattırırız'*[295] ayetinde belirtilir. İnsan kendisine sunulmuş olan vekilliği kabul etmekle nefsine zulmettiğinde Allah ona Ebu Yezid'e söylemiş olduğu şeyi tattırır. Allah Ebu Yezid'e şöyle demiş: 'Kullarıma benim suretimle görün.' Yani halife olarak görün! 'Kim seni görürse, Beni görmüş demektir.' Bir adım attığında baygınlık gelmiş. Bunun üzerine Hak şöyle demiştir: 'Sevgilimi bana döndürün, onun benden ayrılmaya gücü yok!' Demek ki emir ve görevlendirmeyle gerçekleşen vekâlette güçlük ve darlık bulunurken, arz ve sunumla gerçekleşen vekâlette nasıl bulunmasın ki? Kendisine teklif edilen halifeliğe karşı zahit davranan (onu değersiz gören) kişi bu zikir nedeniyle zahit davranmış, onu terk etmiş, görevi kabul etmemiş, ondan çekinmiştir. Bu zikir sahipleri arasından halifeliği kabul edenler, bu zikre ilk girişleri esnasında onlara gelen azap kelimesi hakkındaki bir teville kabul etmişlerdir. Azap bir şeyden haz almak anlamındaki 'uzubet' kelimesinden türetilmiştir. Bu durum Ebu Yezid'in bir hali hakkında söylediği şu beyitte dile getirilir:

Bütün arzularıma ulaştım artık
Bir azaptan haz almam kaldı

Ebu Yezid 'elemler' dememiş, azap demiştir. Bunun nedeni azaptaki *uzubet* anlamıdır. Uzubet lezzetin hazzına varmak demektir. Başka bir ifadeyle Ebu Yezid eşyadan haz almayı değil, lezzetten haz almayı istemektedir. Benzer bir durum akılcılar tarafından bilgi hakkında söylenmiştir: Bilgi bilgiyle bilinir, görmek görmeyle görülür. Bu durum kelamcılara göre böyledir. Lezzet de lezzetle algılanır. Bunu bilmelisin, çünkü bu konu zikirde sırlı bir bölümdür.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ KIRK İKİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Kim bu dünyada âmâ ise ahirette de âmâ ve yolunu şaşırmıştır*'[296] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Gönüllerdeki kalpler körleşir ancak
O kalpler ki sadırlardır barınakları

Bu hüküm kimde ortaya çıkmışsa
İşler ondan meydana gelir

Ondan çıkan kör olmaz
Kendisi apaçık olan nasıl kör olabilir ki?

Allah şöyle buyurur: '*Fakat gönüllerde bulunan kalpler kör olur.*'[297] Ayet iki şekilde yorumlanabilir: Birincisi sınırlama, ikincisi rücu demektir.

Bilmelisin ki, körlük hayret demektir. Hayretin en büyüğü ise Allah'ı bilmek hakkındaki hayrettir. Allah'ı bilmek iki şekilde gerçekleşir: Birincisi teorik (nazarî) düşünme yoludur. Bu yolu benimseyen insan teorik düşünceye hakkını verdiğinde, ölene kadar hayrette kalır. Bunun

nedeni hayal âleminin genişliği nedeniyle her delile karşı bir kuşkunun ileri sürülebilmesidir. Müfekkire gücü hayal mertebesinde tasarruf eder. Başka bir ifadeyle müfekkire gücü ya duyu güçlerinin verileriyle veya musavvire gücünün tasavvurlarıyla hayal âleminde etkindir. Böyle bir düşünce sahibi dünyada 'âmâ' ise, yani hayrete düşüp hayret halinde ölmüş olabilir. Bu itibarla insan ancak yaşadığı hale göre öleceği için o kişi hayret halinde yaşamış, dolayısıyla ahirette de o hayret hali içinde getirilir. Orada hakikat ortaya çıktığında, hakkındaki suretlerin değişmesi nedeniyle hayreti daha da artar. Böyle biri dünyada olduğundan daha çok dalalete ve hayrete düşer. Çünkü dünyadayken kendisine keşif gelirse hayretinin kalkacağını umut ediyordur.

Allah'ı bilmede ikinci yöntem tecelli yönünden O'nu bilmektir. Allah bir surette iki kere tecelli etmeyeceğine göre bu bilgi sahibi tecelli suretlerinin farklılaşması nedeniyle -ahiret hayatında birinci kişinin suretlerin değişmesi nedeniyle hayrete düşmesi gibi- Allah hakkında hayrete düşer. Binaenaleyh ahiret hayatında böyle birinin karşılaştığı hayret ötekinin dünyada yaşadığı hayretin aynıdır. Allah'a davet eden davetçinin sahip olduğu basiret ve kesin delile gelirsek, bu basiret, davet edilen hakkındadır. Başka bir ifadeyle basiret ve kesin delil, bilgi hakkında değil, saadete götüren yol hakkındadır. Davetçi (basirete sahip iken) bilgiye çağırsaydı, yine hayrete davet etmiş olurdu. Başka bir ifadeyle davetçi Allah hakkında hayretten başka bir şey olmadığına dair basirete sahiptir, çünkü iş pek çetin olduğu gibi davet edilenin sınırlanması ve tanımlanması mümkün değildir. Bu hususta elimizden hiçbir şey gelmez. O halde sadece her tecellide gördüğün Hak vardır. Kâmil kişi, cevherde suretlerin değişmesini gören kişidir ve bu yönüyle bukalemuna benzer. Allah'ı bukalemunu bildiği üzere bilmeyenin ayağı, tek hakikati ispatta sabit noktada karar kılamaz. Binaenaleyh tecelli sahipleri için ahiretteki bilgi dünyada öne alınır. Onlar dünya hayatında kör oldukları gibi akılcılara göre daha hayrettedirler. Allah'ı bilmek hakkında tecellinin ardında talep veya tasavvur edilebilecek herhangi bir şey yoktur.

Bu kadar açıklama akıl sahipleri için yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' Bu zikir hakkında söz uzar gider.

BEŞ YÜZ KIRK ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Peygamber size neyi verirse onu alın'*[298] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Risalet nedir? Peygamberlerin getirdiğinin aynı
Ey insan! Onu al ve tereddüde düşme sakın

Sen peygamberin kendisine geldiği bir kölesin
Onun hükmüne göre davran ki amelin yükseltsin seni

Allah'a doğru, mertebede kesinti olmaksızın
Vehimlere düşmek bir hata

O'na yüksel ki beka mertebesine eresin
Oturup kalırsan hayaller ve bayılmalar gelir

Zarflar yerleştiği kimseleri ihata eder
Emir (iş) benzeri olmayacak kadar münezzeh

En yüce menzil sana yakışır, oraya yerleş
Gayeler ve illetler kesmesin sizi

O nitelikten ve sıfattan münezzeh
Emniyet veya korku bulunmaz O'nda

Sen ise sensin; onun sahibi isen
Kendin için yapmalısın, onun sahabesinin yaptığını

Senin yaptığın işte sende acizlik olmasın
Tembellik ve bıkma bulunmasın sende

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; Allah kullarına kendinden onlara ve peygamberlerinin elleriyle ihsandan bulunur. Peygamberin eliyle bir şey geldiğinde, bir teraziye bakmadan, onu almalısın. Bun mukabil Allah'ın elinden bir şey geldiğinde, onu bir teraziyle değerlendirerek almalısın. Çünkü Allah bütün verenlerin aynı olduğu halde verilen her şeyi almanı yasaklamıştır. Bu

durum *'Size neyi yasaklarsa, ondan uzak durun'*[299] ayetinde belirtilir. Binaenaleyh peygamberden bir şeyi alman senin için daha yararlı olduğu gibi saadeti de daha güçlü bir şekilde meydana getirir. Demek ki peygamberden -kayıtsız olarak- her şeyi alman gerekirken Allah'tan sınırlı bir tarzda almalısın. Başka bir ifadeyle peygamberin kendisi sınırlıyken ondan almak sınırsız iken Allah'ın kendisi sınırlılığa karşı mutlak iken O'ndan almak sınırlanmıştır. İşin ne kadar garip olduğuna bakmalısınız! Bu durum aynı anda Evvel, Ahir, Zahir ve Bâtın olmanın benzeridir. Böylece her iki tarafta sınırlılık ve mutlaklık ortaya çıkar. Bunun nedeni Allah'ın peygamberini bize, yani ümmetine tuzak kurmak üzere değil, indirilen vahyi açıklamak üzere göndermiş olmasıdır. Bu nedenle Allah peygamberden alacağımız şeyleri sınırlamamış, onun sözüne uymak -bir sınırlama olmaksızın- bize emredilmiştir, çünkü peygamberin getirdiği vahiyde Allah'ın tuzağının bulunmayacağından eminiz. Allah'tan bir şeyi almak ise öyle değildir, çünkü Allah'ın kullarında -kulun fark etmediği- tuzakları vardır. Allah şöyle der: *'Onlar tuzak kurdu, biz de tuzak kurduk, onlar farkında değillerdir.'*[300] Başka bir ayette *'Bilmedikleri yönden onları tuzağa düşüreceğiz'*[301] denilirken başka bir ayette *'Ben de tuzak kuracağım'*[302], *'Benim tuzağım pek güçlüdür'*[303] denilir. Allah *'tuzak kuranların en hayırlısıdır.'*[304] Buna mukabil Allah peygamberleri için bu nitelikte ortaklık yaratmamıştır. Onlar açıklayıcı olarak gönderilmiş, müjdelemiş ve korkutmuşlardır ve bunların hepsi doğrudur. Peygambere ise öyle bir terazi vermiştir ki, Allah'ın tuzağından güvende olmak isteyen kişi sürekli elinde o meşru teraziyi tutmalıdır. Söz konusu teraziyi insan peygamberden almış, ona vâris olmuştur. Demek ki Allah'ın katından insana gelen her şey, o teraziye konulmalıdır; terazi onu kabul ederse, almak gerekirken kabul etmezse Allah'a havale edip bırakmak gerekir. Böyle bir işi bırakmak bizzat ilahi emre göre davranmak ve kendini (terazinin kabul etmediği) o işi kabul edecek bir mahal haline getirmemek demektir. Cüneyd-i Bağdadî şöyle der: 'Bizim bu bilgimiz Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır.' Bunlar terazinin iki kefesidir. Bu sözün anlamı tasavvuf (ilminin) Kitap ve Sünnete göre amelin neticesi olmasıdır. Allah'ın verdiği (her şeyi) almak hususunda kararlı davranırsan, üzerinde baskın bir hal

olmalıdır ve o hale göre (aldığın şeyin senin için) cazip olmadığını söylemen gerekir. Böyle dediğinde ve o iş Allah katından sabit olup onu alırsan, O'nun tuzağından bile olsa tuzak önünden kaybolur gider ve sen onu 'cazip değil' sözü vesilesiyle bulamazsın. Çünkü burada söz konusu olan bir alışveriştir ve Allah şart altına sokulamaz. Hakkın makamının -zevk bilgisine göre- gereği budur. Hakka karşı şart ileri süren ise O'nu bilmeyen veya O'na delil getiren kişidir. Böyle biri hakîm ve habîr (her işi hikmetle yapan ve her şeyden haberdar) olan Allah'm o işi kendisini hazırlamak üzere gönderdiğini bilirse, emredildiği üzere, Allah hakkında hüsnüzanda bulunmuş olur. Yine de Allah'ı başka bir yaratılmışla kıyaslamamak gerekir! Yaratılmış olan senin hakkında olduğu gibi kendisi hakkında da pek cahil iken Allah öyle değildir ve bu nedenle şart ileri sürmenin faydası yoktur. Hz. Musa peygamber olarak gönderilirken şöyle demiştir: '*Rabbim! Benim gönlümü aç, işimi kolaylaştır, dilimden ukdeyi çöz, sözüm anlaşılsın, ailemden bana bir vezir ver, kardeşim Harun'u, onunla beni destekle, işimde bana ortak kıl.*'[305] Allah da ona bütün bunları vermiştir. Hâlbuki Hz. Muhammed bunlardan hiçbirisini söylememiştir. Binaenaleyh en uygun davranış, Muhammedî olmaktır. Allah'ın bize Hz. Musa'nın sözlerini aktarmasının sebebi, kendisini halife atayana karşı şart ileri sürmenin caiz olduğunu bildirmektir. Başka bir ifadeyle görevlendirilen insanın şartlar ileri sürmesi bir sorumluluk doğurmaz. Bakınız! Hz. Musa isra gecesinde Allah namazı farz kıldığında Hz. Peygamber'e şöyle demiştir: 'Rabbine dön, ümmetin bu kadar namaza güç yetiremez!' Sonra sebep gösterip şöyle demiştir: 'Ben İsrailoğullarını sınadım.' Hz. Muhammed ise (Hz. Musa'nın sözü üzerine değil) Allah'ın emrine uyarak O'na başvurmuştu. Allah peygamberleri zikrederken Hz. Peygamber'e şöyle der: '*Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir, sen onlarm hidayetlerine uy!*'[306] Hz. Peygamber dönerken Allah'm emrine uymuş, daha çok hayır ortaya çıkmıştır. Tasavvufta şeyh edinmenin bir yararı da budur, bunu bilmelisin!

Tâbi isen, verdiğini almalısın
Çekimser olma, çekimserlik zorlaştırır işi

Akıl, bilgi ve zekâ sahibiysen
Talep ettiğin emir sana gelmiştir

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Düsturu *'O'nun nezdinde güçlü gözetmenler vardır'*[307] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Dil üzerinde vekil gözetmen var
Dilin söylediği sözleri gözetir durur

Bakış sahibiysen sen de onu söyle
Tam da hakikate göre amel eyle

Bütün güçlerin de öyle olsun
Hepsi O'nun aynı, hakikat bilinmeyen şey

Nasihatimi öğrenip müşahede edersen
Gönderilmiş gözetmenin kim olduğunu da anlarsın

Allah şöyle buyurur: *'Sizin üzerinizde gözetmenler var, saygın yazıcılar, yaptıklarınızı bilirler.'*[308] Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah her söz söyleyenin dilindedir.' Hz. Peygamber kimseyi ayırmadan bu cümleyi söylemiş, kelimeyi belirsiz kullanmıştır. Buna göre dili olup da konuşan herkes Allah katında bulunurken *'Allah katında olan bakidir.'*[309] Her söz söyleyen sözünü Allah'a nispet ederek söylemez. Sözü Allah'a nispet etmeye misal olarak 'Allah kulunun diliyle 'O kendine hamd edeni duydu' demiştir' hadisini verebiliriz. Nafile ibadetleri yerine getirmekle Allah tarafından sevilen kul, Allah'ın dili (ve bütün güçleri) olduğu kimsedir ve böylece mertebeler derecelenir: Yazıcı ve koruyucu melek her insanda bulunur ve onun söylediği her sözü yazar. Demek ki melek ancak insanın söylediğini yazar. Kişi sözünü söyleyip ortaya attığında,

melek onu alır. Hâlbuki Allah sözü söylerken onun nezdindedir. Melek de o sözü 'nur' olarak görür. Başka bir ifadeyle Hakkın dilinde bulunduğu kişinin kendisine attığı bir nur olarak alır. Melek her zaman o sözü alır ve kıyamete kadar o sözü yanında saklar. İnsan bir işi yaptığında, melek onun belirli bir iş yaptığını bilir, fakat onu telaffuz edene kadar yazmaz. Koruyucu melekler ise kulun fiillerini bilir, fakat onlar da söyleyinceye kadar onun amelini yazmazlar. İnsan amelini telaffuz ettiğinde, melekler ameli yazar. Binaenaleyh melekler, kulun davranışındaki niyetini bilemedikleri için, sadece 'ikrar şahitleridir.' Bu nedenle amelleri alarak yükselen melekler, kulun ameliyle yükselirlerken o ameli küçümserler. Hâlbuki onların küçümsediği amel, kendilerinden alınır, kabul edilir ve 'illiyyîn' derecesine kaydedilir. Buna mukabil meleklerin kıymetli kabul ettikleri bazı ameller için kendilerine şöyle denilir: 'Bu ameli sahibinin yüzüne çarpınız, o bu amelle benim rızamı amaçlamadı. Hâlbuki onlara *'Hanifler olarak dini Allah'a tahsis etmeleri emredildi.'*[310]

Kul amelini icra ederken koruyucu melekler onun niyetini bilselerdi, böyle bir ifade gelmezdi. Binaenaleyh amelde niyet kula ancak özel yönden (vech-i has) meydana gelebilir ve bu nedenle kulun niyetini sadece Allah bilebilir. Amel sahibi dilediği maksada niyetlenirken melek kulun hareketini gözler, telaffuz ettiğinde dilin hareketini yazar. Allah ise (her şeyi gören anlamında) şahittir. Başka bir ifadeyle Allah (melek gibi) kulunun yanında değil, gerçekte kulun sözünün nezdinde bulunur. Bu ilahi bulunuş sözün hâdisliği nedeniyle ortaya çıkar. Bunun sebebi onun bir tekvin olması ve tekvinin de her zaman ve var olan her şeyde ilahi sözden (ol emri) meydana gelmesidir. Binaenaleyh varlıkta meydana gelen her iş ilahi sözden ve emirden meydana gelmiştir. Kul ile Hakkın arasında söz bağından daha güçlü ve daha yetkin bir bağ yoktur ve bu nedenle Allah söyleyen herkesin dilindedir. Çünkü söz, söyleyeninden ayrı bir varlıktır. Allah onun yanında bulunmasaydı, söz zayi olacaktı. Allah yaratılışı tamamlanmış ve bilfiil var olan suret şeklinde inşa etmek üzere onun yanında (nezdinde) bulunur. Çünkü Allah'm o sözle zikredilmiş olması gerekir ve bu durumda o sözde kulun eksik bırakıp da sözün varlığının hak ettiği kemali tamam-

lar. Nitekim Allah cesametli bir dağdan daha büyük oluncaya kadar artırmak üzere sadakayı kulundan alır ve kabul eder. Bu durum ilahi gayretle ilgiliyken birincisi (Allah'ın her sözün nezdinde bulunması) kemalle ilgilidir. Uygun olan, ilahi mertebe hakkındaki gayretin mutlak kemalin sahibi Allah'tan kaynaklanmasıdır. Bu itibarla eksikliğin - suretin kemalinden değil- varlığın kemalinin bir parçası olduğunu bilmelisin, bu ince meseleye dikkat etmelisin!

Varlıkta bir eksiklik olmasa
Kemal mertebesini yitirirdi

Fakat o eksik iken izhar etti
Kemalini onda Zü'l-celâl

Her yaratıktan ortaya çıkan her fiili
Allah güzellikten yoksun bırakmadı

Çünkü her fiil döner O'na
Bütün hallerde ve inançlarda

Ne kemal var ne cemal
Hepsi yücelik sahibi Allah'a raci

Her şekilde ve her şahısta
Fiilde, sözde ve halde

Ey beni Hakkın gözüyle gören!
Hükmü hayale bırakma sen, sakın!

Çünkü her rehberin inancı
Hatta dalaletten hidayete erenin inancı

Hal böyleyken, söz ve amelde kemal üzere yaratılışını bulan bir suretin kendinden zuhur etmesi için çalışmalısın! Eksikliğin varlığın kemalinin bir parçası olması seni aldatmasın. Eksiklik senden var olanın kemalinin parçası değil, varlığın kemalinin parçasıdır. Karşılaştığımız insanlardan bir grup bu konuda hataya düşmüşlerdi.

Bu zikir, sahibine sözünde ve sözünü kabul edişinde Hakkı müşahede imkânı sağlar. Koruyucu melekleri müşahede eden onları bu makamdan müşahede etmiştir. Allah bana onları gösterdiğinde, onları görmekle acı duydum, fakat Rabbi gördüm diye acı duymadım. Onları görmeyeyim ve kendileriyle konuşmayayım diye Allah'tan sürekli olarak onları benden perdelemesini istedim, O da dileğimi kabul etti, onları gözümden perdeledi. Bu esnada Hakkı görmekle azap duymamıştım, çünkü kul Hakkı müşahede ederken 'şâhid ve meşhûd (gören ve görülen)' olarak görür. Meleği görmek ise öyle değildir. Kul, meleği yabancı olarak görür. Hak onun gözü olsa bile, meleğin yabancılığı artarken meleği gören insandaki daralma ve sıkıntı hali de pekişir. Çünkü melek kendisi gözetmen ve murakıp olan Allah üzerinde gözetmen değildir. Dolayısıyla meleğin bu esnada Allah'tan perdelenmiş olması ve O'nu kulun sıfatı olarak müşahede etmemesi gerekir. O'nu görmüş olsaydı, kul üzerinde murakıp olamazdı. Binaenaleyh kulun meleği görmek nedeniyle sıkıntı çekmesi kaçınılmazdır. İnsan duyu âleminden habersiz kalıp sırrı ile rabbiyle birlikte kalır ve Allah meleğe yazdırmayı murat ettiğini yazdırır. Allah her şeyin üzerindeki gözetici olurken melekler O'nun emriyle insanı korur. Allah şöyle der: *'Önünde ya da ardında takipçiler vardır, Allah'ın emrini korurlar.'*[311] Onlar kulun üzerinde bulunduğu her durumda kulla birlikte olan amade meleklerdir. Başka bir ifadeyle onlar kula tâbi meleklerdir. Bu melekler ile hükümdarın bir şahsı başka bir şahıs üzerinde görevlendirdiği vekil arasındaki fark budur: Vekiller kendisiyle görevli oldukları kimse üzerinde hüküm verirken hükümdarın belirlediği sınırı aşmış olmazlar. Hakkın koruyucu melekleri tasarruf ederken kula tâbidirler. Kul iradesinde kayıtsız anlamda tasarruf sahibidir. Bu itibarla kulun tasarrufu belirli bir ölçüde sınırlansa bile, sınırlanmış alanda da tasarrufta bulunabilir. Melek iki nedenle onu engelleyemez: Birincisi Hakkın kulu meleğin sözünü duymayacak ve kendisini görmeyecek şekilde perdelemiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle kul meleğin sözünü duyamaz ve kendisini göremez. İkinci sebep ise kulla görevli koruyucu meleğin tasarruflarında Hakkı kulla birlikte görmeleridir. Meleklere kulu korumayı emreden Hakkın kendisidir ve bu nedenle melek kulun tasarrufunu sınırla-

yamaz. Yaratılmışın vekil kılınması öyle değildir. Onu görevlendiren hükümdar, üzerinde vekil atanın yanında değildir. Hakkın vekilleri ile yaratılmışın vekil olması arasındaki fark budur. Başka bir ifadeyle yaratılmış vekiller insanı tasarruftan alıkoyarken Hakkın vekilleri onu tasarrufta bulunurken muhafaza eder.

Bu zikirle ilgili bu kadar uyarı yeterlidir, '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ KIRK BEŞİNCİ BÖLÜM

Düsturu '*Secde et, yaklaş*'[312] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Nefse itaat etme, onun özelliği nedir?
Sana perde çekmek; sen secde et ki yaklaş

Nefsin arzusuna uyma, ehli değil o
Kuşatıcı ve hakim olan nura yönel!

O cömertliğiyle varlık veren
Varlığına verdiğine göre amel et ki yaklaş

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; bu zikir kulu kendi hakikatine vakıf kılar. Kul hakikatine vakıf olunca, kendini tanımış, kendini tanıyınca, rabbini tanımış olur. Bu itibarla kul her zaman hareketleriyle rabbini arar, en sonunda O'nu her şey olarak müşahede eder: (Her şey) O'ndan çıkmıştır. Kul kendisi Hak ile beraberken, her şeyin O'ndan sudur edişini görür. Tasarrufunda da Hakkın kendisiyle beraber olduğunu müşahede eder. Öyleyse insanın O'nu müşahedeyi istemesi gerekir. Tasarrufunun kendinde nihayete vardığı iş, kulun talebinin gayesi ve maksadıdır. Yükseklik örfe ve bilgiye göre Allah'a ait iken (Hakkın her işte kuluyla beraberliği anlamındaki) maiyet -örfe göre değil- bilgi ve şeriata göre Allah'a

aittir. Bu itibarla Allah hükmünü gayede görmek istemiştir, çünkü genel anlayışa göre secde etmek, O'nun yüksekliğinin (bilinmesinden) sonra ortaya çıkar. Bakınız! İbn Atâ devesinin ayağının battığını görünce şöyle demiş: 'Allah yücedir.' Bunun üzerine deve şöyle demiş: 'Allah yücedir.' Ayak ancak rabbini aramak üzere batmıştı, çünkü ayağın batması Allah'a doğru yaklaşma amaçlı bir secdeydi. Deveyi gören İbn Atâ ise bu davranışıyla ayağın rabbini aradığını anlamamışken deve şöyle demiş: 'Allah senin marifetinin sınırlamayacağı kadar yücedir. Senin inancında Allah'a ait nitelik yükseklik olabilir. Aşağı ciheti muhafaza eden kimdir ki? Ben bir ayağım, baş değilim! Rabbimi hakikatimle aramam gerekir ki o da secdedir.' Hz. Peygamber şöyle der: 'Bir ip sarkıtmış olsaydınız, Allah'ın üzerine düşerdi.' Bu hadis, devenin söylediğinin ta kendisidir. Her kim secde ederse, zorunlu olarak, Allah'a yaklaşmış demekken secde eden kişi yüceliğinde Allah'ı müşahede eder. Bu nedenle Allah kuluna secdesinde 'Yüce olan rabbimi tenzih ederim' demeyi emretmiştir. Yani rabbinin o nitelikten tenzih eder. Kul secdenin hakikatine erdiğinde, Hakkın Arş'tan yakın semaya inişini öğrenir. Bu secde kalbin secdesidir: Allah tenezzül edişinde ve inişinde kulunu ararken kul da secdesinde O'nu arar.

Kim bu zikirde dikkat çektiğimiz gibi veya onun benzeri bir halde bulunmazsa, bu düsturun sahibi olmadığını bilmelisin. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ KIRK ALTINCI BÖLÜM

Menzili ve düsturu '*Zikrimizden yüz çevirenden sen de yüz çevir*'[313] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Yüz çeviren ne kadar da cahil!
Yöneldiği kimseden habersiz

O'nu bir göz kendiliğinden görseydi
O'nu belirler ve yüz çevirmezdi

Kim bir azap tatmışsa
Yüz çevirdiğinde tatmıştır

O'nu görmüş olsaydı görürdü
O'ndan tecelli eden ve yaklaşanı

O'ndan başka bir varlık yok ki
O tevelli (yüz çeviren/dost edinen) kimse

En garip söz şu bence
Biz O'nu veli edindik, O değil

İşleri O'na havale edersen sen
Onlarda seni görevlendirir ve yardım eder

Allah şöyle der: '*Onu yöneldiği işe yönlendirdik.*'[314] Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; ayetteki 'yüz çevirmek' O'na izafe edilen zikirden yüz çevirmektir. Allah zikrinden yüz çevirmeyi belirsiz kullanmamış, ardından '*Sadece dünya hayatını isteyen*'[315] diyerek onu belirlemiş ve sınırlamıştır. Peygambere verilen emir, bütün bunlarla birlikte yüz çevirmenin gerçekleşmesiyle ilgilidir.

Bu zikir arife genel olarak ayetten anlaşılandan farklı bir netice kazandırır, şöyle ki: Allah kula son derece yakındır. Ayette '*Biz ona şah damarından daha yakınız*'[316] buyurur. Dünya hayatı kulun şanına yaraşır bir şekilde en yakın bir durumda bulunan Rabbiyle nimetlenmesinden ibarettir. Bu yakınlığa rağmen zikri hatırlatanın muradı, O'ndan gafil olanı kendisine çağırmaktır. Zikreden gelip zikriyle (gafil insanı) çağırdığında, davet edilen kişi onu duyar. Bu durumda insan inayete mazhar birisiyse, zikir yaparken dünya hayatında zikredileni müşahede eder. (Ayette geçen 'yüz çevir' emrine dönersek) Allah bu insana zikri hatırlatan kişiye ondan yüz çevirmeyi emretmiştir. Bunun gayesi zikirle birlikte zikrettiği kimseyi görüp O'ndan nimetlenmekten alıkonmamasıdır. Bu yorumla Hak şöyle der: '*Zikrimizden yüz çevirenden sen yüz*

çevir.'[317] Zikir zikredilenin bulunmadığı bir yerde olabilir. Zikirden yüz çeviren, dünya hayatını isteyerek yüz çevirmiştir ve orası 'yakınlık nimeti' demektir. Bu yorum bu makamdaki için -tefsir değil- işarî bir yorumdur. Sonra sözünü tamamlayarak şöyle der: '*Onların bilgiden ulaştıkları budur.*'[318] Öyleyse söz konusu ayet, tefsir ilmine göre kınama anlamı içerirken, işarî yorumuyla yüz çevrilenin övülmesi ve onun Allah hakkındaki marifet derecesine dikkat çekmek amacı taşır. Ayetin içerdiği övgü söz konusu insanın Hakka yakınlık makamında O'nu müşahede halinde bulunmasıdır. Binaenaleyh yakınlıkta fani olduğu için peygamberin 'zikir' ile kendisinden talep etmiş olduğu yükümlülüğü yerine getiremez. Bu durumda hatırlatıcı peygamber, sözünü dinleyecek bir kabiliyet bulamadığı için adeta boşa kürek sallamış olur. Allah bu halde gerçekleşen zikirde zahirî zikre karşı saygısızlık bulunduğu için ondan yüz çevirmeyi emretmiştir. Peygamberin zikrini duyan insanda Hakkı her şeyde görebilecek bir güç bulunsaydı, (peygamberin söylediği) zikirde de O'nu müşahede edebilirdi. Bu durumda Hak peygambere ondan yüz çevirmeyi emretmeyeceği gibi dinleyen insan da peygamberin sözünden yüz çevirmezdi. Bu da ilgili ayette onun derecesinin bir yönü iken bilgiden ulaşmış olduğu derecedir.

Bu zikir sahibine söylediğimiz neticeleri meydana getirirse, böyle bir insan o zikrin sahibidir. Buna mukabil söylediklerimizden habersiz kalıp ayeti kınama anlamında yorumlarsa, bu düsturun sahibi değildir. Çünkü bu zikirde kınama ilk anlamı olduğuna göre böyle bir durumda bu yorumu benimseyen kişi insanların genelinin anlayışı seviyesindedir. Hâlbuki bu düstur sahibinin sıradan insanlardan farklılaşacağı özel bir niteliği olmalıdır ki o da bizim söylediğimizdir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ KIRK YEDİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Emredilen yerine getir'*[319] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rabbine yönel veya O'nun emrini yerine getir
Yönelirsen Rahman seninle açıkça konuşur

Sana gelen emirlerinde O'na teslim ol
Varlıklardaki hükümlerinde tam teslim ol

Bir nur verir sana, yokluktaki hakikati gösterir
Varlıkta hükümleri ve hikmeti gösterir

Onlar Hakkın nezdinde seni bir yere yerleştirir
Kimse ulaşmamış oraya veya ayak basmamış

Sana bilmediğin bir bilgiyi öğretir
Adap verir ve bilgi kazandırır

Allah kendinden bir ruh ile sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki; Allah'a ancak Allah ile karşı konulabilirken bu durumda kendine mukavemet eden bizzat Allah'tır. Hz. Peygamber'in 'Senden sana sığınırım' derken kastettiği budur. Kul ceberut ve büyüklük (kibriya) özelliğiyle nitelendiğinde, Hak onu cezalandırır. Allah kendisi karşısında tartışana karşı büyüklenir. Bu nedenle Allah kendisiyle tartışmayan ve didişmeyen arife el-Kahir isminde tecelli etmez. Buna mukabil arif ise el-Kahir ismiyle tecelli eder, fakat Hak bu isimle ona tecelli etmez. Yaratılmışlarda bu nitelik, bir hakikate dayalı olarak ortaya çıkmaz. Onlar acizliklerini ve eksikliklerini bilirler. Onlarda büyüklük, sadece yağmursuz buluttan çıkan şimşek suretinde gözükür. Bunun yanı sıra söz konusu nitelikten ortaya çıkan hale göre ilahi kahır ve şiddetli cezalandırma tecelli eder. Sıfatı kabul etmede mahal farklılaştığı için, daha güçlü olan zayıf olanda ortaya çıkmıştır. Bu itibarla derecelenme mahalde gerçekleşir, sıfatta gerçekleşmez. Peygamber Allah'ın emriyle hareket ettiğinde, kahır Allah'ın emrine aittir, yoksa O'na ait

değildir. Bu nedenle emir karşı çıkanda etkin olur. Allah ona 'fesda' (yerine getir)' demiştir: Nüfuz edeceği şekilde kendisini kabul edecek bir yerin bulunması kaçınılmazdır. Bu sayede o yer masdu' (yerine getirilen) diye isimlendirilir. Nüfuzu kabul etmemiş olsaydı, bu emir anlamsız kalırdı. Allah'ın *'Müşriklerden yüz çevir'*[320] ayetine bakınız! Çünkü emir müşrikte etkin değildir; etkin olsaydı müşrik birliği kabul ederdi. Bunun üzerine peygambere 'yüz çevir' demiştir. Onlar bir mahal değildir. Peygamber müşrike kendisine emri nüfuz etmeksizin emreder. Emre icabet edeceğini ve istemeden de olsa sözünü kabul edeceğini bildiği kimseye ise 'yerine getir' emrine göre tebliğ eder.

Kul bu zikrin hakikatine erip rabbinin emrini kabul edeceklerle etmeyecekler kendisine görünmezse, her yönde Allah'a basiret üzere davet edenlerden birisi değildir. Basiretle O'na davet edenin bir grup hakkında emredici, bir grup hakkında emri uygulayıcı olması gerekir. Böyle biri emrinin kime tesir edip kime etmeyeceğini bilir. Bu zikrin faydası, basiretleri nurlandırmak, Allah'a daveti kemale erdirmektir. Burası Allah'a davette peygamberlerin ve kâmil vârislerin derecelendikleri yerdir. Bu bağlamda onların sözlerini eskimeden yenilenen Kur'an olarak görürsün. Mümine ise Kur'an'ın manaları sürekli olarak açılır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ KIRK SEKİZİNCİ BÖLÜM

Düsturu ve Menzili *'Beni zikredin ki sizi zikredeyim'*[321] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Kim Allah'ı hallerde zikrederse
Allah da onlarda kendisini zikreder; bu zikirden ayrılma

Senin zikrin Hakkın zikri! Başka bir şey değil
Keşifte benim söylediğimi görürsün

Hak âlemin varlığı, işin hakikatini görün
Göz görür, vehim sınırlar

Akıl fikrin hükmüyle sureti olumsuzlar O'ndan
Fikir örter, keşif izhar eder

Akıl fikir ile keşif arasında kalır; düşünceler hayrette kalır
Fikir O'nu tenzih eder, vehim tasvir eder

Taklit eden O'nu bilemez
Allah irşad eder onu ve yardım eder ona

Akıl söylediğimizi görünce
Büyük bir iş ve susturucu bir nur görür

Bütün bunlar hadlerin haddi
Eşyadan hiçbiri sınırlamaz O'nu

Şanı yüce Allah şöyle buyurur: '*O salât eder.*'[322] (Kutsi hadiste ise) Allah kendisini kulun kendisini zikretmesinden sonra onu zikredici olmakla nitelemiştir. Başka bir ifadeyle kulun Hakkı zikri Hakkın içinden kulunu zikretmesini sağlamıştır. Dua eden de Hakta icabeti meydana getirir. Bu mertebeden âlemin Hakkın varlığındaki tesiri ortaya çıkar.

Zikrin sahih olabilmesi zikirde zikredileni duymaktır. Allah ise kul kendisini zikredince onu zikredeceğini söylerken doğru söyler! O halde kul Allah'ı zikrettiğinde O'nun kendini zikrini duymuş olması gerekir. Çünkü Hak doğru sözlüdür. O halde kendisini zikrettiği rabbinin onu zikrettiğini duymayan zâkir, zikri hususunda kendini kınamalıdır. Böyle biri rabbinin onu zikretmesini gerektirecek bir şekilde zikrin şartını yerine getirmemiştir. Burada iddia anlamına geleceği için açıklanması mümkün olmayan bir sır vardır. Allah bize kendisini zikredeceğimiz tekbir, tehlil, tespih, takdis, tahmid, temcid gibi zikirleri bildirmiştir ve bütün bunlar malumdur. Fakat Allah bize O'nun bizi nasıl zikredeceğini belirtmemiştir. Bu zikir sahibi, Allah'ı zikredip zikrin şartlarını teşkil eden ihlas ve huzuru tam yerine getirdiğinde, rabbinin onu nasıl

zikredeceğini duyar. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber'in diliyle rabbini hangi zikirle zikredeceği kendisine öğretildiği gibi rabbinin onu neyle zikredeceğini de kendisi öğrenir. Bunu öğrenmediği takdirde, bu düstur sahibi zâkir olmadığı gibi bu zikri yapan biri de değildir. Demek ki söylediğimize dikkat etmek zorunludur. Zikrin doğruluk alameti, söylediğimizden başka bir şey değildir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ KIRK DOKUZUNCU BÖLÜM

Menzili *'Müstağni olana gelirsek, sen ona destek çıkmaktasın'*[323] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Hakkın sifatları birinde tecelli ederse
Keşif O, Tek ve Bir'i yüceltir (tecelli edileni değil)

Bu hususta tenzih ettiği Hak kendisini kınasa da
Gelen kınamayı da kabul eder bu yolda

Çünkü o ifadenin niye geldiğini bilir
Kınamadaki maksadı anlar

İşler yolları kapattığında
Onları ancak vecd sahibi açabilir

Yaratılışında ortaya çıkan sıfatlar olmasaydı
Ne mal ne çocuk olarak onlara bağlanmazdım

Veya ailenin varlığını barınak edinmezdim
Hükümdarlar veya sebepler dayanağım olmazdı

Bu gayelere ulaşmak zor
Onları ancak müşahede eden bilebilir

Allah sana ve bize kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki; Allah âlemin hak ettiği özelliklerle zatın veya ilahi mertebenin hak ettiği özellikleri ayırdığında, Hakkın niteliği ariflere ağır gelmiştir. Bu nedenle O'nu her nerede görürlerse, kendilerine tecelli eden izzeti nedeniyle, doğrudan kendisine yönelmişlerdir. Arif bu konuda kınandığında, kınamayı özellikle kabul etmiş, onu bir kenara atmamıştır. Bu nedenle arife ilahi bir özellik tecelli ettiğinde, hemen ona yönelmiş, kendisini yüceltmiştir. Kınandığındaki durumu da birinci hali gibidir. Herhangi bir nitelikte kendinden kınamayı uzaklaştıran kişi, böyle bir zevk sahibi değil, (Allah) yolunda kıyasla hareket eden biridir. Böyle bir insan ihtisas kulları arasında hiçbir zaman temayüz edemez. Bu kınamayı kendinden uzaklaştırdığında, Hakkın özelliğine yakışmayan bir şekilde karşılık vermiş demektir. Burada şeriata uyan bir grubun ayakları kaymıştır, hâlbuki böyle bir hal kendilerine yakışmamıştır. Hz. Peygamber söylediğimiz hususa dikkat çekmiş, ifade ettiğimiz görüşü delillendirme imkânı vermiştir. Hz. Peygamber 'Size kavmin büyüğü geldiğinde, ona ikramda bulununuz' der. Allah şöyle der: *'Allah sizi dinde kendileriyle savaşmadığınız kimselerden uzak tutar, onlar sizi evlerinizden çıkartmamış, onlara karşı adil davranın.'*[324]

Bilmelisin ki, halkı arasında otoritesi olan bir hükümdar gelip sana konuk olduğunda, otoritesini ardına bırakmış olabileceği gibi belki de senin ondaki otoriten ve saygınlığın onun kendi otoritesinden daha güçlüdür. Her durumda, o kişi senin konuğundur. Bu durumda onu memnun edecek şekilde kendi mertebesine yerleştirmelisin. Böyle yapınca, hikmete göre hareket etmiş olursun. Allah peygamberini âmâ ve köleler hakkında iki grubun huzurunda uyarmıştır. Binaenaleyh uyarı toplamla birlikte gerçekleşmiştir, yoksa tek başına gerçekleşmemiştir. Benim görüşüm budur. O halde hükümdarlara ve başkanlara saygı göstermek, rabbe saygının bir tezahürüdür. Fakirlere saygı göstermek ise sadece onların kırıklıklarını telafi etmek (gönül almak) demektir. Onların fakirliklerinde düşkünlükleri vardır. Fakirler Allah yolundaki fakirler ise onlara saygı göstermek telafi ve gönül alma sayılamaz. Çünkü senin Allah yolundaki bir fakire saygı gösterip onu kabul etmen ve kendisine yönelmen, onun fakirliğini gidermez. Onun

müşahede ettiği kimse rabbi olduğu gibi öyle fakirlerin gönlünü almak Allah'ın yapacağı bir iştir.

Bu zikri yapan kişi için bu zikir her nerede ortaya çıkarsa çıksın Hakkın bir sıfatıdır. Kınanmış olsa bile, başkasıyla değil, o şahısla ilgilidir. Bunun farkına varmalısın. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ELLİNCİ BÖLÜM

Menzili '*Rabbi dağa tecelli ettiğinde onu paramparça etti*'[325] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Allah birine tecelli ederse
Bayıltır onu o tecelli

Birine yaklaşırsa
Nurlandırır onu bu yakınlık

Tecelli ettiği kimseyi gördüğünde
Beni onda gölgem olarak izhar etti

Allah kendinden başkasma zahir değil
Her zıtta ve her benzerlikte bu böyledir!

Birinden yüz çevirirse
Bu yüz çevirme helak eder onu

Sizin duymuş olduğunuz bu söz
Allah'a yemin olsun ki O'nunla söylenmiştir

Her cins ve her tür
Her vasıl ve her fasıl

Her duyu ve her akıl
Her cisim ve her şekil

Allah bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki; tecellideki durum bazen alışık olunan hikmetin tertibinden farklı olarak gerçekleşir. Daha önce tecelliyi kabul edenin istidatlarını açıklamış, ortada bir engellemenin bulunmadığını söylemiştik. Aksine sürekli bir akış, önüne geçilmeyen veriş söz konusudur. Tecelli edilen tecelliyi ortaya çıkartan bir istidada sahip olmasaydı, onun adına tecelli gerçekleşmez, onun da parçalanma veya bayılmakla tecelliye karşılık vermemesi gerekirdi. Bu görüş bize itiraz edenin görüşüdür. Ona şöyle deriz: Bizim sözünü ettiğimiz istidat Hakkın sürekli tecelli ettiği istidattır. Kabiliyetler, tecelliyi kabul etmek için her zaman özel bir istidada sahiptir. Bu istidat gerçekleştiğinde, o şey için tecelli de gerçekleşmiş olur. Bu esnada tecelli esnasında varlığın ya beka istidadı vardır veya böyle bir istidadı yoktur. Böyle bir istidadı varsa, onun baki kalması kaçınılmazdır; böyle bir istidadı yok ve sadece tecelliyi kabul istidadı olup beka istidadı olmazsa, onun baki kalması söz konusu değildir. Böyle bir durumda tecelliye mazhar olan şeyin parçalanması veya bayılması veya fena haline girmesi veya gaybet ve bayılma haline girmesi kaçınılmazdır. Böyle bir mahal için müşahede esnasında müşahede ettiğinden başka bir şey geride kalmaz. O halde arzulanmayacak bir işi arzulamamalısın. Bazı sufiler şöyle demiştir: 'Hakkı müşahede etmek fena halidir. Onda dünyada veya ahirette hiçbir haz ve lezzet bulunmaz.' Dolayısıyla tecellide derecelenme veya üstünlük söz konusu değildir. Üstünlük ve derecelenme Allah'ın tecelligâha verdiği istidattan kaynaklanır. Tecellinin gerçekleşmesi bilginin gerçekleşmesinin ta kendisidir. Onların arasında uzaklık düşünülemez ve bu itibarla delil de delilin yönüne benzer. Hatta tecellideki durum hüküm itibarıyla delildekinden daha yetkin ve hızlıdır. Kendisiyle birlikte beka, anlama, haz, konuşma ve kabulün bulunduğu tecelliye gelirsek, böyle bir tecelli surî tecellidir. Başkasını görmeyen kişi, bazen tecelli hakkında bir sınırlama olmaksızın mutlak olarak hüküm verir. Her ikisini tatmış olan ise ayırt eder ve bu durum kaçınılmazdır.

Kardeşimin oğlu Ebu Necib Şeyh Şihabüddin es-Sühreverdî'nin müşahede ile konuşmayı birleştirdiğini söylediğini aktarmıştır. Bu söz üzerine onun bu konudaki makamını ve zevkini anladım. Ancak daha

sonra yukarı mertebeye çıkıp çıkmadığını bilmiyorum. Onun tahayyül mertebesinde bulunduğunu anladım. Bu makam herkese ulaşan genel bir makamdır. Seçkinler ise tahayyül mertebesini bildikleri gibi sıradan insanların zevk edemediği başka bir şeyi ona eklerler. es-Seyyarî, biz ve bizimle birlikte tahkik yolunda yürüyen Allah adamları bu makama işaret etmişlerdir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ELLİ BİRİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Allah, peygamberi ve müminler sizin amelinizi görecektir'*[326] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Yükümlü olduğu her işi yerine getiren
Gerçekte mutlu olur, dikkat et

Şâri'nin ona bir bakışı var
O ameli getiren kişiyi görür Allah

Adil olan gayret ederek koşar
Her akıllı ve dikkatli böyle

Daha çok azık elde etmek üzere koşar durur
Kuşkulu azık değil, helal bir azık

Bizim amellerimize nazar eder
Hüküm sahibi olan verdiği hükümle

Allah şöyle buyurur: *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[327] Her görenin kendine yakışan bir gözü vardır ve onun görme gücünün verisine göre görüleni algılar. Bu bağlamda görüleni bütünüyle ihatayı sağlayan bir göz de vardır. Öyle bir göz Allah'ın gözüyken peygamberin ve müminlerin görmeleri ise ihatanın bulunmadığı özel bir görmeden ibarettir. Peygamber gönderildiği maksada göre onu görürken mümin ise

peygamberden öğrenmiş olduğu bilgi ölçüsünce görür. Demek ki müminin gözü, mertebe bakımından peygamberin gözünün idrakine ulaşamaz. Çünkü müçtehit hata edebileceği gibi doğru içtihatta da bulunabilirken, görevi şeriatı getirmek olan peygamber bütünüyle hakikati söyler. Delaleti arayan adına arzulanan göz budur.

Amelin sureti kâmil bir yapı kazandığında, yükümlüden meydana gelen o ameli Allah görür. Allah onu hem peygamberlere ve müminlere gösterdiği yönden hem onların amelin suretini görmedikleri yönden görür. Peygamber de müminlerin gördüğü yönden ameli gördüğü gibi aynı zamanda onların görmediği yönden de görür. Müminler ise ameli gördükleri yerden görürler, fakat peygamberin gördüğü yerden göremezler. Peygamber müçtehitlerin hükmünü onaylayandır: İki müçtehit birbiriyle tartışır ve biri ötekini verdiği hükümde suçlar. Her göz sahibinde görmek hali eşit olsaydı, âlemde tartışma ve kavga ortaya çıkmazdı. Bu konuda bütün iş Allah'a döner. Allah işler hakkında hüküm verdiğinde, acaba neye göre hüküm verir? Kendi gördüğüne göre mi, peygamberin gördüğüne göre mi, yoksa müminlerin gördüğüne göre mi? Bu zikir sahibi Allah'ın amelde gördüğü şeye göre hüküm verdiği kıyametteki bazı mertebeleri görür. Bazı yerlerde de Allah kendisinin gördüğüne göre değil, peygamberin gördüğüne göre hüküm verirken bazı mertebelerde de -peygamberin gördüğüne göre değil- müminlerin amelde gördüklerine göre hüküm verir; bazı yerlerde de toplama göre hüküm verir.

Bu zikir sahibi söz konusu hükümleri öğrenip o mertebeleri müşahede ederse, bu zikrin sahibidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ELLİ İKİNCİ BÖLÜM

Menzili *'Onlar nefislerine zulmettiklerinde sana gelmiş olsalardı'*[328] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Tasarrufunda babası (Âdem) gibi olan kimse
Nefsine zulmetmiş olsa bile

Günahı nedeniyle Allah'tan bağışlanma diler
Değerine değer katar da yükselir

Sonra tahsisiyle onu seçer ve hidayet eder
Verdiği hükümle ona döndü diye

Şeriatın onda adil terazileri var ki
Hakkı bilen insan o terazilerle hüküm verir

Adalet ve ihsan halinde onu talep eder
Anlayışlı insan ihsan ile ortaya çıkar

Allah Hz. Âdem'den haber verirken şöyle demiştir: *'Rabbimiz! Kendimize zulmettik.'*[329] Nefsine zulmeden -yoksa nefsi nedeniyle zalim olan değil- rabbine dönendir. Buna mukabil nefsi nedeniyle zalim olan ise rabbinin katından çıkmamıştır ki, oraya dönsün; o seçilmişlerdendir. Nefsine zulmeden kendisi için belirlenmiş meşru hak (hakikat) nedeniyle gelir. Söz konusu hak, yaşarken Hz. Peygamber'in onun suretiyle göründüğü haktır. Bu nedenle Hz. Peygamberi tanıtmak üzere sadece 'Muhammed' değil, Allah'ın peygamberi denilirdi. Allah da *'Muhammed Allah'ın peygamberidir'*[330] diyerek bu duruma dikkat çekmiştir. Başka bir ayette *'O Allah'ın peygamberi ve peygamberlerin sonuncusudur'*[331] buyurur. Zalim günümüzde elimizde bulunan meşru hakka geldiğinde, bu hak ona uykuda veya uyanıklıkta Muhammedî surette bedenlenirse bu zikrin mensuplarından olduğunu anlar. Buna mukabil bedenlenmezse, bu zikrin sahibi değildir. Meşru hak ona böyle bedenlendiğinde, nefsine zulmeden kişi ya bağışlanma diler veya dilemez. Allah'tan bağışlanma dilerken peygamberin suretinin de onun

adına mağfiret dilediğini görmezse -ki peygamber müminlere karşı rauf ve rahimdir- Allah'a gerçek anlamda istiğfar etmediğini anlar. Çünkü onun bu esnada Allah'tan mağfiret dilemesi, peygambere onun hakkında mağfiret dilemeyi hatırlatır. Bu esnada Allah'ı ise *'et-Tevvab ve er-Rahim'*[332] olarak bulur.

Bir kez nefsime zulmetmiş olarak Hz. Peygamber'in kabrine geldiğimde, işin söylediğim gibi olduğunu gördüm. Allah ihtiyacımı yerine getirdi, oradan ayrıldım. Peygambere gelişimdeki yegâne gayem bu düsturdu. Kabrinde kendisini ziyaret ederken bu zikri peygambere okudum. Kabul gerçekleşti, ben de ayrıldım. Hadise 601 yılında gerçekleşmişti. Kendine zulmedenin nasıl geldiğini açıklamış oldum.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Menzili *'Allah onları artlarından ihata eder'*[333] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Rahman için ihata bir sınırlama
Yaratıkları sınırlar, tecrit hüküm verir

Varlığının çeperlerinden soyutlanırsa bir insan
Aklında Allah adına sınırlama kalmaz

Allah, hakkında hüküm verilemeyecek kadar münezzeh
Celalinin kabul etmeyeceği bir övgüyü reddeder

O'nun kemali âlemin bütün yönlerini kuşatır
Tespih, hamd, tehlil ve övgü olarak

Allah şöyle der: *'Her şey O'nun/onun hamdini tespih eder.'*[334] Allah varlığın kendisi olunca, bilgiyle ihata etmek özelliğiyle nitelenmiştir. Ayette ise 'artlarından' diyerek, ilahi koruma amaçlı ihatayı arka cihete

tahsis etmiştir. Bunun nedeni insanda iki göz yaratıp onları ön tarafı olan yüzüne yerleştirmesidir. Bütün bunlar adet denilen ve vakıa haline gelmiş durumlardır. Yoksa arka cihet, kendisiyle ön ve yüz tarafın korumasını sağlayacak belirli bir sebebe sahip değildir. Binaenaleyh Allah onu zatıyla muhafaza etmiş, kendinden başka koruyacak sebep yaratmamış, insanın yaratılışı kendi önüyle Hakkın önü arasında gerçekleşmiştir. Onun karşısında bulunan şehadet ve ardındaki gaybdır. İnsan önünden kendi kendisiyle korunurken ardından Rabbi vasıtasıyla korunur. Allah'ın ardında bir gaye olmadığı gibi onları artlarından ihata etmemiş olsaydı insan arkasından cezalandırılırdı. İnsan Allah'ın onu ihata etmesi nedeniyle kendini korkutacak işlerden emin olmuş, önünde gördüğü şeyle Allah'ın korumasına itimat etmiştir. Bu durumda hem gayb hem şehadet olarak emniyet elde etmiştir. Başka bir ifadeyle önünden kendi kendisiyle emniyet gerçekleşirken ardından (Allah'ın korumasına) iman ederek emniyet gerçekleşmiştir. Allah hangi yönden onu cezalandırırsa, güven halindeyken cezalandırır. Nitekim Allah (ayette geçtiği üzere) 'köyleri cezalandırırken' böyle yapar. Onlar zalim köylerdir ve Allah onları artlarından cezalandırır.

Genel ihataya gelirsek, bu ihata, tümel cezalandırma demektir ve '*Allah kâfirleri ihata edendir*'[335] ayetinde belirli bir yönle sınırlanmaksızın zikredilir. Fakat bu bir sıfatla sınırlayarak cezalandırmadır. Söz konusu sıfat ise kâfir olmaktır. 'Kâfir olmak' örtmek demektir ve bu anlamıyla arda benzer, çünkü insan kendisini algılayamaz. 'İhata' özelliğine sahip bu cezalandırmanın -her nerede gelirse gelsin- görerek gerçekleştiğine şahit olmadık. Allah velilerinden birini cezalandırdığında, ürkmesin diye ardından cezalandırır ve kendisi fark etmesin diye yumuşakça cezalandırır. Farkına vardığında ise bu kez cezanın içerdiği hazzı görüp ünsiyet eder. Çünkü o lezzeti kendini kendinden geçiren bir müşahededen elde etmemiştir. Bu nedenle 'bel (aksine)' edatı kullanılmıştır ve şöyle der: '*Aksine o mecid Kur'an'dır.*'[336] Yani üzerinde bulunduğu isim ve nitelikleri toplayan kıymetli kitaptır. 'Levh-i mahfuzda'dır.' İşarî ve bâtınî yorumuyla kastedilen insandır. İnsan/sen bir yönde kendinde değilken, bütün yönler sendedir ve senin dışında bir şey yoktur. Böylece arka yön bu ifadede olumsuzlanırken bir yönden

olumsuzlanmaz, çünkü o sensin. Varlıkta tek hakikat vardır ki, o da sensin.

Bu misallerle ima ettiğim hususların farkına varmalısın. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BEŞ YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Menzili '*Zannetme ki kendilerine verilenlerle sevinenler ve yapmadıkları işlerle övülmeyi sevenler...*'[337] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Yaptıkları işlerle sevinenler için düşünme
Yaptıkları işlerde bir payları yok onların

Onlar insanlarca övülmeyi severler
Fiilden onlara ait olan yokluk ve yitirme

Hatmü'l-evliya'mn düsturudur bu
Böyle bir nitelik sahibi yok olur

O görevleri sağlamca dikilen imam
Temiz, ihsan sahibi, pak imam

Mülkün yönleri ona bakar
Halk, kalem ve levha onu ifade eder

Allah kendinden bir ruh ile bize ve sana yardım etsin, bilmelisin ki; uzun seneler bu zikre bağlanmış ve onu düstur edinmiştim. Öyle ki kendi şehrimde başka zikirlerle tanındığım gibi bu zikirle de maruf olmuştum. Onun açık bereketlerini görmüştüm. 'Kendilerine verilenler' kısmında geçen olumsuzluk edatı ile 'yapmadıkları işler' kısmındaki ifade '*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü*'[338] ile '*Attığında sen atmadın, Allah attı*'[339] ayetleriyle aynı anlamdadır. İnsan fiilin kendisinde ortaya çıkması nedeniyle bir davranışı meydana getirir, yaptığı iş

nedeniyle övülmek ister, hâlbuki fiil ona ait değildir. Bu hususta insan iddiası ölçüsünce haz alabilir. Fakat bu haz gerçeğin iddia ettiğinden farklı olduğu için rahatsız edicidir. Bu çelişik duruma misal olarak, kibrinin kendisini zorunlu ihtiyaçlarından veya acısını ortadan kaldıracak en basit vesileye muhtaç olmasından müstağni bırakmayan zorba ve kibirlinin durumunu verebiliriz. Allah *'Zannetmesinler ki azaptan kurtulacaklardır'*[340] buyurur. Bunun anlamı şudur: Zannetme ki onlar bundan haz alacaklardır. Bu yorum gerçek değil işarî bir yorumdur. Ve ondan tat almak isterler. Daha doğrusu -arif iseler- bundan dolayı haz alma/acı çekme arzuları vardır. Böylece bu zevkte azap ve elemi birleştirirler. Başka bir ifadeyle bir açıdan nimette, bir açıdan acı veren elemdedirler. Şair şöyle der:

Duydunuz mu şöyle bir bela:
Bir tarafı iyi bir tarafı hastalık

Azap verir nimet verir
Nimet ile azap verir

Bilmelisin ki, birinci anlamının aksine bir netice veren her zikir, zikredenin haline göre netice vermiş demektir. Nitekim büyük tefsirimizde (*Tefsir-i Kebir*) bunun şartlarını ortaya koymuştuk. Adamlardan kâmil olanları için durum farklıdır. Kâmil zikrin bütün neticelerini bilir. Bunun nedeni onun sınırlanmaması ve 'Allah' isminin idaresi ve velayeti altındaki isim ve sıfatların dışına çıkmış olmasıdır. İlahi isimler karşısında insan-ı kâmil Allah ismi mesabesindedir. Bu isim mutlaklık sahibi olsa bile, hal veya lafızla sınırlanmış olarak dile getirilir ve bunun böyle olması kaçınılmazdır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ELLİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Zamanımızdan Kıyamete Kadarki Diğer Kutupları Zikretmemi Engelleyen Sebebin Bilinmesi

Her engellemenin açık bir sebebi olur
Bazen de gizlidir o sebep

Bir engel başkasından ortaya çıkar
Bir engel kendinden ortaya çıkar

Bazen engel yakınlıktan olur
Bazen uzaklıktan

Bazen aklın varlığından ve fikirden
Hakkı bulur kendi tenzihinde

İnsanın süsü kendinden
Süsü idrak etmek de onun özelliği

Allah seni ve bizi razı olduğu işleri yapmaya muvaffak kılsın, bilmelisin ki; kitaplar Allah yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara varis oluncaya kadar âlemde bulunur ve her devirde o devrin ehlinin kitapları bilmesi gerekir. Bu itibarla her devirde bir kutbun bulunması da gereklidir. Kutup içinde bulunduğu zamanın etrafında döndüğü kişidir. Biz onu isimlendirdiğimiz ve belirlediğimizde, bazen kendi devrinde yaşayanlar onu adıyla ve sanıyla tanır, mertebesini bilmezler. Bunun nedeni Allah'ın velayeti yaratıkları içinde gizlemiş olmasıdır. Bazen insanların gönüllerinde ve bilgilerinde kutup gerçekte sahip olduğu mertebede bulunmaz. Onlar bu kitabımda kutuptan söz edildiğini duyunca, onu araştırmaya koyulur, Allah ise kalplerinden iman nurunu çekip alır -nitekim Rüveym böyle demiştir-, ben ise Allah'ın onların cezalandırmasının sebebi haline gelirim. İşte Muhammed ümmetine duyduğum şefkat nedeniyle kıyamete kadarki kutupların adlarını zikretmedim. Ben insanların kalplerinde veya gerçekte kendisine ve söylediklerime iman edilmesi gerekli bir peygamber mesabesinde

değilim. Üstelik Allah beni böyle bilgileri izhar etmekle görevlendirmemiştir ki, yapmadığımda günahkâr olayım! Öte yandan bu konu *'Rabbinizden gelen hakkı söyleyin, dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin'*[341] ayetinde belirtilen durumla bir de değildir. Öyleyse bütün insanlığa rahmetin yayılması bizim hakkımızda daraltılmasından iyidir. Kuşeyrî *Risale*'nin başında bu adamları zikrederken aynı yolu takip etmiş, Hallac'ı ise hakkında ortaya çıkan görüş ayrılığı nedeniyle kitabında zikretmemiştir ki kitabında zikredilen adamlar hakkında bir itham ve suçlama meydana gelmesin! Bunun yanı sıra *Risale*'nin başında bazı insanların içlerindeki kötü zannı ortadan kaldırmak üzere tevhit inancını zikretmiştir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ELLİ ALTINCI BÖLÜM

Menzili *'Mülkün elinde olduğu Allah münezzehtir'*[342] Ayeti Olan Kutub'un Halinin Bilinmesi

Bu Kutup (ra.) şeyhlerimizdendi ve 589'da vefat etmişti.

Mülk ve imam mübarek
Keşif hal ve makam ile

O her zaman melik
Her durumda ve sürekli olarak

Gördüğün kemalin sahibidir
Yaratıkların kendisi olduğu için

Senin gördüğün kemalin de sahibi
Onun değeri tamlığa ilave

Keşifle işleri düzenlemek üzere
Nur ve karanlık âleminde

Uyanıklıkta müşahede edilir
Uykuda olan şeyin aynı

Allah'ın kelamını vahiyle ararız
Vahyi kelamda ihsan etti

Bu düstur ve makam Şeyhimiz Ebu Medyen'e aitti. O 'Benim Kur'an'dan surem Mülk suresidir' derdi. Bu sure iki imamdan birisine ait iken dünyada ve ahirette sürekli bir artışı vardır. Çünkü o sure mülke tahsis edilmiştir ve artış mülkten ortaya çıkabilir. Tekrar edilince, Allah'ın kuluna ihsan ettiği nimete göre, zikredende fazlalık ve artış gerçekleşir. İnsanlar farklı mertebelerdedir ve artışları da bulundukları duruma göre gerçekleşir. Kim mana ehli ise artış manalardan ortaya çıkar; kim duyu ehli ise artış duyulardandır. Binaenaleyh herkes kendi meşrebini bilmiştir. Allah kişinin kendisinde bulunduğu mertebenin gereği olmayan artışı verip nimet kendiliğinden onda bulunmazsa, bu durum edepsizliğe nispet edilir. Mertebesine uygun olduğunda, kişiden sevinç, kabul ve şükürde artış gerçekleşirken bunun neticesinde onun için daha çok çoğalma ve artış meydana gelir.

Bilmelisin ki, bu özel zikri yapan zâkire gözlerinin Hakkın eli -ki mülk o eldedir- olduğu bilgisinin açılması gerekir. Hakkın kendisini O'nun eli olarak görmeyene mülkü verdiğini görürken Hak ise söz konusu zâkir yönünden nimet verilenler nezdinde şükredilen olur. Nimete mazhar olan herkes nimetin meyvesini devşirir ve hangi yoldan ve türden elde edilirse edilsin bütün nimetlerde onları ortak kılar. Bu durum ancak Allah'ın adamları arasından kâmiller için meydana gelebilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

BEŞ YÜZ ELLİ YEDİNCİ BÖLÜM

Genel Anlamıyla Hatmü'l-Evliya'nın Bilinmesi

Hatmü'l evliya bir resul
İki âlemde de yok bir dengi

O, ruh, ruhun oğlu; anne de Meryem
Bu ulaşılacak bir yolu olmayan makam

Adaletle hüküm vermek üzere aramıza iner
Bütün hüküm sahiplerinin hükmü ortadan kalkar

Domuzu öldürür veya onu bâtıl yapar
Onun Allah'tan başka delili yok

Her durumda ayetle destekler onu
Gözüyle görür o ayeti, kefildir

Hidayet işaretleriyle Ahmed'in şeriatını ikame eder
Onun tarafından kendisine söylenen söz vardır

Mülkünün vesilesinden ona feyiz akar
Fakat her durumda konuktur

Allah bizi ve seni muvaffak eylesin bilmelisin ki, Hz. Muhammed'in Allah katındaki değerinin ve üstünlüğünün bir tezahürü de ümmeti içinden resuller yaratmış olmasıdır. Allah beşeriyete nispeti uzak olan bir peygamberi Muhammed ümmetine tahsis etmiştir. O peygamberin yarısı beşer, diğer yarısı temiz ruh ve melektir. Çünkü Cebrail Hz. İsa'yı Meryem'e *'Yakışıklı bir adam olarak'*[343] görünerek vermiştir. Ardından Allah onu kendisine yükseltmiş, ahir zamanda da ümmeti içinde Hz. Muhammed'in şeriatına göre hüküm vermek üzere hatmü'l-evliya (velilerin sonuncusu) olan bir veli olarak indirir. Binaenaleyh onunla birlikte sona eren, sadece peygamberlerin ve nebilerin velayetidir. Muhammedî velayetin hatemi ise velilerin velayetini bitirir. Bu sayede velinin velayetiyle peygamberlerin velayeti arasındaki mer-

tebeler ayrışır. Hz. İsa veli olarak indiğinde hatmü'l-enbiya 'bu ümmetten birisi ve başkasının şeriatıyla hüküm veren olması' bakımından Hz. İsa'nın velayetinin hatemidir. Hz. Muhammed de Hz. İsa kendisinden sonra inecek olsa bile bütün peygamberlerin hatemidir. Aynı şekilde Hz. İsa'nın velayetteki durumu böyledir. O, zaman bakımından Hz. İsa'nın kendilerinden birisi olduğu velilerin velayetinin hateminden önce gelmiştir. Onun mertebesini *Anka-i Muğrib* adlı kitabımızda belirtmiştik. Orada Hz. İsa ve peygamberin kendisinden söz ettiği Mehdi'den söz edilmiştir. Bu nedenle bu kitapta ondan söz etmeye gerek görmedik. Onun menzili hakkında bir belirsizlik yoktur, çünkü Hz. İsa, Allah'ın buyurduğu gibi, '*Allah'ın peygamberi ve Meryem'e ilka ettiği kelimesi, kendinden bir ruhtur.*'[344]

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' Otuz birinci sifir sona ermiştir.

OTUZ İKİNCİ SİFR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

BEŞ YÜZ ELLİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

İzzetin Sahibi Olan Rabbe Ait Esma-i Hüsna ve İsimlerden Allah'a Verilmesi Caiz Olan ve Olmayanların Bilinmesi

İsimlerin merdivenini görürüm; yükselir ve alçalır
Güney ve kuzey rüzgârı hareket ettirir onu

Hayret! Nasıl da selamet ve körlük var
Hidayet ile emir ikiz, ayrılmazlar

Görmez misin? Allah cehennemde adil
Firdevs cennetinde lütufkâr ve ihsan edici

Dersen ki bu kâfir, adil dersin
'Şu mümin' dersen ihsan edici olur

Bu delildir gösterir ki Rabbim bir
İlah dilediğini görevlendirir ve azleder

Varlıklarımız O'nun isimleri, başka değil
O kendinde işlerde hükmeder ve tafsil eder

Allah şöyle buyurur: *'En güzel isimler Allah'a aittir.'*[345] Kastedilenler mümkünlerin hükümlerinin talep ettiği ve belirlediği ilahi mertebelerdir. Mümkünlerin hükümleri Vücud-ı Hak'ta (Hakkın varlığı) zuhur eden suretlerdir. 'İlahi mertebe' zat, sıfatlar ve fiillere ait bir isimdir; dilersen fiil sıfatı veya tenzih sıfatı da diyebilirsin. Bu fiiller sıfatlardan, fiillerden ve isimlerden meydana gelir ki, bunun böyle olması kaçınılmazdır. Fakat Allah onların bir kısmını kendine isim

yapmışken bir kısmını isim olarak kendine vermemiştir. '*Allah tuzak kurdu*'[346], '*Allah alay etti*'[347], '*Bir tuzak kuracağım*'[348] gibi ayetlerde fiil lafzı olarak gelmiştir. 'Allah onlarla alay eder.' Kelime ism-i fail (özne) lafzıyla gelmiş olsaydı, böyle bir ifade Allah adına imkânsız olmazdı. Aynı durum bazı zamirler için geçerlidir. Misal olarak '*Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler...*'[349] ayetini verebiliriz. Gerçekte koruyucu Allah iken vekil ise elbise ve benzeri araçlardır. İsimlerin bir kısmı da birinci, ikinci ve üçüncü şahıs zamirleridir. Misal olarak '*Ey insanlar! Allah'a muhtaçsınız*'[350] ayetini verebiliriz. Ayette Allah muhtaç olunan her şeyin adıyla isimlenmiştir. Başka bir ifadeyle, sadece Allah'a muhtaç olunabileceği için muhtaç olunan her şey Allah'ın adıdır; bununla birlikte Allah'a öyle bir isim verilmemiş olabilir. Biz bilgilerin bize verdiği manaları dikkate alırız. Allah'a bir ismin verilip verilemeyeceği ise O'na kalmıştır. O hangi ismi kendine vermişse biz veririz. Biz Allah'ı ancak O'nun kendisiyle zatını isimlendirdiği isimlerle isimlendirebiliriz. Bir ismi kendisi için kullanmamışsa, Allah karşısında edebin gereği olarak, biz de kullanmayız. Biz Allah'a göre ve O'nun için hareket ederiz.

Bu bölümde Allah'ın esma-i hüsna (güzel isimler) diye ifade etmiş olduğu ilahi mertebeleri peş peşe sayacağız ve o mertebeleri yüz mertebeyle sınırlayacağız. Onların ardından her biri konuyla ilgili fasılları zikredeceğiz. Mertebelerden birincisi ilahi mertebedir ve o mertebe Allah ismidir.

İLAHLIK MERTEBESİ

Allah İlahi İsmi

Allah, Allah, Allah! O'nun ayetleri hüküm verir ki
Âlemde Allah olan O'dur

Münezzehtir, kimse bilemez O'nu
Kulları bilemez, O'ndan başka ilah yok

Öyle bir ismi var ki ortaksız
O isim Allah ismi, biliniz

İlahlık mertebesi tüm mertebeleri kendinde toplayan mertebedir. Bu nedenle herkes sadece Allah'a ibadet eder. Allah *'Rabbin sadece kendisine ibadet edilmesine hükmetti'*[351] ve *'Siz Allah'a muhtaçsınız'*[352] diye hükmetmiştir.

Gizli ve açık her şey Allah'a ait
Evet! Hatta her şey O, başkası değil

Bilmelisin ki, ilk konuluş anlamı bakımından Allah ismi tüm ilahi isimleri kuvve halinde içerir. Hatta âlemde eseri olan her isim Allah isminin vekili olarak zuhur eder ve ortaya çıkar. Bir insan 'Ey Allah!' dediğinde onu bu nidaya sevk eden haline bakıp o halle ilgili ilahi ismin hangisi olduğunu düşünmelisin. O özel isim, dua edenin 'Ey Allah' derken kendisine nida ettiği isimdir. Çünkü Allah ismi ilk konuluş anlamı itibarıyla her şeyin elinde bulunduğu Hakkın zatına işaret eder. Bu nedenle özel olarak zata delil olan ilahi isim (Allah), bütün ilahi isimlerin yerini almış, onların vekili olmuştur. Öte yandan, her şeyin kendisine dönmesi itibarıyla bu isimlendirilen, kendilerine muhtaç olunan her şeyin adının sahibidir. Başka bir ifadeyle kendisine muhtaç olunan maden, bitki, hayvan, insan, felek, melek vb. gibi yaratılmış ve var edilmiş her şeyin ismi bu isme döner. Öyleyse 'Allah' ismi, âlemde eseri ortaya çıkan her müsemmaya ait isimle isimlendirilir. Bu bağlamda âlemde her şeyin bir eseri vardır.

İlahi zatın tenzih isimlerini içermesine gelirsek, bu husus son derece bellidir. Her ilahi isim Hakkın zatına delalet etmek bakımından tenzih ismi sayılsa bile, isimlerden her biri, zata delalet ederken olumlama veya olumsuzlama (selb ve ispat) tarzında türetildiği köke bağlı olarak başka bir anlama daha delalet eder. Bu nedenle hiçbir isim zata delil teşkil etmede 'Allah' ismi kadar güçlü olmamıştır. Bununla birlikte Allah peygamberine emrederken *'De ki, Allah veya Rahman diye dua edin, hangisiyle dua ederseniz, en güzel isimler O'na aittir'*[353] buyurur. 'O'na' zamiri dua edilen Hakka döner, çünkü asıl isimlendirilen, tek

hakikattir. Öte yandan, Allah bu özel ismini Hakkın zatından başkasının ismi olmaktan sakınmıştır. Bu nedenle Allah ilahlığı bu ismin sahibinden başkasına nispet edenlere karşı delil getirmek üzere *'De ki onları isimlendirin'*[354] buyurur. Bu ifadenin muhatabı ise susmuştur; taptığı putu isimlendirmiş olsaydı, 'Allah' adından başka bir isimle isimlendirecekti.

Bu mertebenin kuşatıcılığına gelirsek, hiç kuşkusuz, ilahi zat mefhumuna ilave isimlerin çok ve farklı delaleti vardır. Bu itibarla elimizde 'Allah' isminin dışında zata ait özel isim yoktur. Demek ki 'Allah' ismi, özel isimlerin kendi müsemmalarına ait olması gibi, mutabakat ve örtüşme yoluyla zata delalet eden isimdir. Bu bağlamda bazı isimler tenzihe delalet ederken bazı isimler sıfatların varlıklarını ispat eder. Bununla birlikte Hakkın zatı sayıların kendisinde bulunmasını kabul etmez. Söz konusu isimler, zata ait sübutî sıfatların varlıklarına işaret eden isimlerdir. O isimlere misal olarak el-Âlim, el-Kadir, el-Mürid, es-Semi, el-Basir, el-Hayy, el-Mucib, eş-Şekûr ve benzeri isimleri verebiliriz. Bazı isimler ise na'tları/nitelikleri ortaya çıkartır ve onlardan ancak nispetler ve izafetler anlaşılır. Misal olarak el-Evvel, el-Ahir, ez-Zahir, el-Bâtın vb. isimleri verebiliriz. Bazı isimler fiil anlamı verirler. Misal olarak el-Halık, er-Rezzak, el-Bâri, el-Musavvir vb. isimleri verebiliriz. Böylece bütün isimler taksim edilmiş oldu. İlahi isimlerin sayısı ne kadar olursa olsun, kısımlardan birisinde veya birden çoğuna ait olması gerekir. Bununla beraber her ilahi isim, zata delalet eder ve bunun böyle olması zorunludur. Binaenaleyh ilahi mertebe, bütün mertebeleri içeren mertebedir. (Bu mertebenin ismi olan) Allah'ı bilen, her şeyi bilir, hangisi olursa olsun mümkünlerden tek bir şeyi bilmiş olmaz. Onlardan birini bilmek, özellikle âlemin ilahı olması bakımından Allah'ı bilmeye delil teşkil etmede bütünün hükmüyle birdir. Şeriatın gereğiyle amel ederek, keşif elde edersen Allah'ı ancak (mümkünlerle değil) O'nunla bileceğini görürsün. Bu bilmede delil medlulün ta kendisidir.

Bu mertebe tüm hakikatleri kendinde toplasa bile, ona mahsus ve (kulda tezahür eden) en belirgin hal, hayret, ibadet ve tenzihtir. Tenzihe gelirsek, tenzih Allah'ın yaratıklarına benzemeyecek şekilde yüce

olmasıdır. Bu tenzih Allah hakkında hayrete yol açacağı gibi aynı şey ibadet için geçerlidir. Allah bize nefislerimizi ve O'nu bilmemizi sağlayacak fikir gücünü vermiştir. Fikir gücü, varlığımızı yaratışında kendisine dayanmamızın dışında, Allah ile aramızda hiçbir benzerlik ve ilişki bulunmadığı hükmünü verir. Tenzihin verebileceği nihai nokta, Allah ile aramızda nispetlerin bulunmasıdır -çünkü varlıklarımızın ayrılmaz özellikleri bunu talep eder- ve nispetler sıfatlar diye isimlendirilen şeylerdir. Şöyle diyebiliriz: 'Nispetler Allah'ın zatına ilave şeylerdir ve onlar var olan hakikatlerdir. Allah'ın kemali onlara bağlıdır. Nispetler olmasaydı, Allah zatı bakımından eksik, ilave bir nitelikle kemale eren olurdu. 'Nispetler ne O'dur, ne O'ndan başkadır' deseydik, bu ifade tutarsız ve söyleyenin akıl ve düşünce eksikliğine delil teşkil eden ruhsuz bir ifade olurdu. Böyle bir ifade tenzihe delalet etmekten daha çok sahibinin düşünce eksikliğine işaret eder. 'Nispetler O değildir, varlıkları da yoktur, onlar sadece nispetlerdir ve nispetler var olmayan şeylerdir' dersek, yokluğun varlıkta tesiri bulunduğunu kabul etmiş sayılırız. Bu anlayışa göre nispetler, mümkünlerin varlıklarının ortaya çıkartmış olduğu hükümlerin çokluğu nedeniyle çoğalmıştır. Bütün bunlardan hiçbirini söylemezsek, bize verilen nazari gücü işlevsiz bırakmış oluruz. 'Bu durumların hakikatleri yoktur, onlar vehim ve safsatadır, herhangi bir gerçekliğe dayanmazlar, ne duyu, ne fikir, ne akıl yoluyla kimsenin onlara dair bilgisi yoktur' dersek, doğru bile olsa bizi bu görüşe ulaştıran delil nedir? Bu hüküm doğru değilse, onun doğru olmadığını nasıl anladık? Akıl bu bölümlerden herhangi birine ulaşmaktan acizse, o zaman şeriata döneriz. Hâlbuki şeriatı ancak akılla kabul ederiz. Şeriat (hakkındaki bilgi) Şâri hakkındaki bilgimiz demek olan asıl bilginin fer'idir. Aslı bilmekten aciz isek şeriatın varlığı bize hangi nitelikle ulaşmıştır? Aslı bilmekten aciz isek fer'i ve onun sabit olduğunu bilmekten daha da aciz kalırız. Bu gerçeği görmezden gelerek, nefislerimizde zorunlu olarak bulup da reddedemediğimiz bir durumdan kaynaklanan iman yoluyla Allah'ın sözünü kabul edebiliriz. Bu bağlamda şeriatın aklî delillerle çelişen bir takım hususları Allah'a nispet ettiğini 'duyduk.' Bunlardan hangisini alsak, karşımıza öteki çıkar. Aklî düşünceye başvurarak şeriattaki bu ifadeleri tevil etmeye

kalkarsak, aklımıza ibadet etmiş, Allah'ın varlığını kendimize dayandırmış oluruz; hâlbuki O, kıyas yoluyla idrak edilemez. Bu durumda Allah'ı tenzihimiz bizi hayrete ulaştırır. Çünkü tüm yollar birbirine karışmasıyla hayret dinî ve aklî düşüncenin kendisine ulaştığı bir merkeze dönmüştür.

(Bu mertebeye mahsus başka bir hal olan) ibadete gelirsek, ibadet tanımı bakımından mümkünün tercih edene muhtaç olmasıdır. Burada 'ibadet' derken teklifi kastediyorum. Teklif yükümlü olduğu fiilleri yapabilme veya nefsini yasaklardan alıkoyma gücüne sahip olan birine dönük olabilir. Yükümlünün bir fiili olduğuna göre, bir açıdan fiilleri yaratılmıştan olumsuzlayıp teklifin sahibine izafe ederiz; hâlbuki bir varlık kendi kendini yükümlü tutmayacağına göre teklifin sahih olabilmesi için hitabı kabul edecek mahal olmalıdır. Bir açıdan da fiilleri - teklif hikmetinin talep ettiği üzere- yaratılmışa nispet ederiz. Hâlbuki olumsuzlama (nefy) ispatın zıddıdır. Daha önce tenzih gibi bu düşünme biçimi de bizi hayrete düşürür. Hayret ise hiçbir şey vermez. O halde aklî düşünme hayrete yol açtığı gibi tecelli de hayrete yol açar. Demek ki, sadece hayret eden vardır ve hüküm sahibi, sadece hayrettir. Var olan, sadece Allah'tır. Bu hükümler bazı insanların sırrında karşı karşıya geldiğinde şöyle demişlerdir: 'Ey hayret, ey dehşet, ey karşı konulamayacak yanış!' Bu hayret hükmü ilahi mertebenin dışında başka bir mertebeye ait değildir.

RABBANÎ MERTEBE

er-Rab İlahi İsmi

Rab bizim sahibimiz, Rab bizim ıslah edicimiz
Rab bizi ispat eder, çünkü kendisi sabit

Varlığım olmasaydı, Hak beni var etmeseydi
Var olan ve yok olan olduğumu bilemezdim ki

Hak beni kendinden yarattı, destekledi beni
Bu nedenle konuşan-susan diye çağrılırım

Bu ismin beş hükmü vardır: Telvin, yani değişmede sebat, Hakka dair tartışanlar hakkında kesin delil, mümkünlerin maslahatlarını gözetmek, azatlık kabul etmeyen kölelik ve hayatın alışılmış sebeplerle irtibatı. Telvinde sabitlik (sürekli değişim) '*O her gün bir iştedir*'[355] ve '*Allah geceyi ve gündüzü değiştirir*'[356] ayetlerinde belirtilir. Âlemdeki her nefeste başkalaşma ortaya çıkar. Bakınız! Güneş gecenin ve gündüzün sebebi olarak sürekli hareket eder, gece ve gündüzde belirli bir yerde durmaz. Yıldızlar '*her biri bir felekte yüzer.*'[357] Allah üç yüz altmış dereceden herhangi birisinde onların karar kıldıklarını ve yerleştiklerini söylememiştir. Yıldızlar feleğin her dakikasında, hatta parçalanmayacak en küçük biriminde dahi sabit değillerdir. Allah yıldızlardan herhangi birisini feleğe yerleştirdiğinde, onun vesilesiyle rükünler âleminden cevher-i fert yaratır. Onu ne olduğunu ve mahiyetini sadece kendisini yaratan Allah bilebilir. Orta âlemdeki semavî ruhlarda ise -ki orası burçlar feleğinin başlangıcıdır- birtakım ilimler meydana getirir. Bu bilgiler kendilerine ihsan ettiği marifetlere göre O'nun hak ettiği övgülere dairdir. Ayette '*Her birisi namazını ve tespihini bilmiştir, Allah onların yaptıklarını bilir*'[358] denilir. Bu toplulukta bulunanlar cennet ehli olanlar iken rükünler âleminde bulunanlar ile bu topluluk içindekilerin bir kısmı cehennem ehlidir. Allah Mele-i a'lâda ise -ki orası burçlar feleğinin üzeri, nefislerin kaynağı, akıllardan Amâ mertebesine kadarki yerdir- ilahi isimlerin talep ettiği bilgileri yaratır. Bu bilgiler, isimler bakımından değil, kendileri bakımından Allah'a layık övgüleri ortaya çıkartır; çünkü ilahi isimler onların ihata edemeyeceği kadar yücedir. Onlar, sonsuz sayıdaki hükümlerini gerçekleştirmekle ilgilidir.

Bu mertebenin Hakka dair tartışanlara karşı otorite sahibi olmasına gelirsek, hiç kuşkusuz, Allah hakkında ileri sürülen görüşler bir güçten kaynaklanarak farklılaşmıştır. Söz konusu güç, mizaçları, bedenleri, güçleri ve kabiliyetleri farklı şahıslarda bulunan müfekkire, yani fikir gücüdür. Onun yardımcısı insanların doğal mizacıdır. Her şahsın doğadan (tabiat) payı ise üzerinde bulunduğu mizacının ona

verdiği kadardır. Bu güç bütün gücünü insana verdiğinde, ruhun üflenmesini kendisiyle kabul ettiği istidat ortaya çıkar. Üfleme ile doğal cismin düzenlenmesinden ise nuranî suret, nur ile karanlık arasmda karışık ruhanilik ortaya çıkar. Onun karanlığı gölge, ışığı ziyadır (ışık ve karanlık karşımı). Suretin gölgesi Rabbin uzattığı şeydir ve bu yönüyle Rab kaynaklıdır. '*Rabbin gölgeyi nasıl uzatır?*'[359] Onun ışığı ziyadır, çünkü doğal cismin aydınlığı güneşin ışığına bağlıdır. Allah güneşi ziya, ayı nur yaptığını söylemiştir. Bu nedenle biz de her varlıkta Allah ile arasında bulunan özel yön (vech-i has) nedeniyle onun ışığını ziya kabul ettik. Başka bir nedeni ise ziyanın düzenlenmiş cismin aynasına yayılmasıdır. Böylece güneşin ışığı yansıma yoluyla aydan ortaya çıktığı gibi bu cisme yansır. Bu nedenle tikel ruhu 'nur' diye isimlendirdik. Allah, Ay'ı nur yapmıştır. Başka bir ifadeyle Ay, Allah'ın kendisini öyle yaratması nedeniyle nurdur. Güneş de zatı bakımından nur (saf ışık) olsa bile, Allah'ın yaratması nedeniyle ziyadır. Ay ise zatı gereği silinmiştir. Demek ki yok olma (fena) ve silinme aya ait iken beka Güneş'e aittir.

Ay her bakımdan fena halinde
Güneş aydınlatır, beka halinde

Güzel yüz her güzelliğe sahip
Müjde vardır bize ve kavuşma haberi

O'nun güzelliğini her gözde himaye ettik
Ağacı kabuğunun himaye ettiği gibi

Gök vesilesiyle varlığa indik, varlık O'na ait
Kuşatıcı arş O'nun, Amâ O'nun

Bizdeki yönelme ve yüz çevirme O'na dair
Yücelik ve tenzih hükmü

Yaklaşırsa, meclisi bereketli
Bizimle yücelirse, övgü bize ait

Varlığında irade O'nun hükmü
O seçen, dilediğini yapan

Sonra bu ruhanî ve duyusal güçler, tekil zamirle üflenmiş olan tikel ruhun yaradılışına yönelirler. Allah *'Ben üfledim'*[360] der. Buna mukabil Hz. İsa'nın ruhu, çoğul zamirle üflenmiştir. Demek ki onda bütün isim ve ruhların güçleri bulunur. Allah Hz. İsa hakkında *'Biz üfledik'*[361] buyurur. Onu Meryem'e *'Düzgün bir beşer olarak'*[362] veren Cebrail'di. Böylece Cebrail insan-ı kâmil suretinde tecelli etmiş, ruh üflemiştir. Bu üfleme Hakkın üflemesiydi. Benzer şekilde, Allah kulunun diliyle 'Semiallahu limen hamideh (Allah kendine hamd edeni duydu)' diyerek (kulunun diliyle söylediği sözü kendisine nispet eder). Binaenaleyh bu güçler ona tabi olunca, onlardan birisi olan müfekkire gücü de ufuklardaki ve nefsindeki ayetleri kendisiyle düşünsün diye insana verilmiştir. Bu düşünmeyle 'onun hak olduğu ortaya çıkar.' Sonra mizaçlar farklılaşmış, bu nedenle de kabulün farklılaşması kaçınılmaz olmuştur. Bunun neticesinde tefekkürde derecelenme ortaya çıktığı gibi her nazarî (teorik) araştırma ötekinin verdiğinden başka sonuç vermiştir. Teorik bilgiler belirli konularda birbirinden ayrışırken bazı konularda ortak olmuşlardır. Allah hakkındaki görüşlerin birbirinden farklılığının sebebi budur. Rab ise indirdiği şeriatın bilgisine göre görüş sahipleri arasmda hüküm verir ve akıllar kendi delilleriyle kalakalırlar. Onların düşüncedeki farklılıkları ise şeriatın maddelerinde ortaya çıkar. Hâlbuki daha önce aklî düşünce ile düşünmekte idiler. Bu durum özellikle şeriata iman eden erkek-kadın müminler için geçerlidir. Allah hakkındaki bilgilerde birbiriyle çelişen kimseler arasında Rabbin hükmünü kabul edenler müminlerdir. Onlar, gerçek anlayış sahipleridir. Bununla birlikte onlar, ittifak noktaları olsa bile, görüş ayrılıklarına da düşmüşlerdir. Görüş ayrılıkları, Rabbin hakka dair verdiği hükmü anlamada tezahür eder. O hak şeriatın kulları adına ortaya koyup kendisini isimlendirdiği haktır. Biz de Allah'ı onunla (el-Hak) isimlendirir, kendini nitelediği özellikle niteleriz. Bize ulaştırdığı bilgiye herhangi bir şey eklemediğimiz gibi kendiliğimizden O'na isim de uydurmayız.

Mümin olmayan insanların arasında inançlardaki farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan tartışmalara gelirsek, bu bağlamda onlardan birisi, yasa koyucudur. Başka bir ifadeyle yasa koyucu Hakka dair bir bilgi ortaya çıkartmış, fakat başkaları 'mümin' olmadıkları için onun yöntemini takip etmemiştir. Onların arasında, yani şeriat ile mümin olmayan akılcılar arasında hüküm veren, tecelli suretleriyle Allah'ın kendisidir. Bu tecelli ile onların arasında ayrım gerçekleşir. Fakat bu ayrım dünyada değil, ahirette gerçekleşir, çünkü ahiret yurdunda cebir (zorunluluk) hükmü ortaya çıkar. Dolayısıyla orada hiçbir itirazcı kalamadan bütün mülk Bir ve Kahhar Allah'a ait olur, sahiplerinden iddialar kaybolur. Müminler orada bulunan herkesin üzerinde efendiler olarak ortaya çıkar.

Bu mertebeye mahsus başka bir özellik de mümkünlerin maslahatlarını gözetmektir. Bilmelisin ki, mümkünlere zatları bakımından bakarsan, onların herhangi bir yönü kabul etmeleri öteki yöne göre öncelikli değildir. Rab ise varlık ve yokluk hallerinde veya varlıktaki öncelik ve sonralıklarında mekân ve mertebelerinde öncelikli olanı gözetir. Onların zaman, mekân ve hallerinde kendilerine uygun olanı dikkate alır, mümkünlerin hakkında en doğruyu tercih eder, mümkünü en doğru içinde izhar eder. Çünkü Allah onu ancak kendisini tespih etsin ve onun kabul edebileceği ölçüde şanına layık marifeti öğrensin diye izhar etmiştir. Mümkünün yaratılmasının başka bir sebebi yoktur. Bu nedenle bazı mümkünler diğerlerinden önce gelmiş, bir kısmı sonra gelmiş, bir kısmı ulvi, bir kısmı süfli olmuştur. Bunun yanı sıra görevlendirme, görevden alma, sanat, ticaret, hareket, durmak, toplanmak, dağılmak ve benzeri gibi farklı mertebe ve hallerde derecelenmişlerdir. Bu durum mümkünlerin mümkünlerdeki hareketliliği ve başkalaşmasıdır. Bunun dışında bir başkalaşma gerçekleşmez.

Azatlık kabul etmeyen kulluk ve kölelik, bu mertebeye mahsustur. O kulluk Allah'a olan kulluktur. Bu itibarla kulluk üç kısma ayrılır: Birincisi Allah'a, ikincisi yaratılmışa, üçüncüsü hale mahsus kulluktur. Bu anlamıyla kulluk ubudiyet diye isimlendirilir ve o kendine mensuptur. Bu üç kulluk türü arasından sadece yaratılmışa kulluk azatlık kabul edebilir. O da iki kısma ayrılır: Birincisi hürriyet içindeki köleliktir

(ubûdet). Bu kölelik, yaratılmışların sebeplere kulluğu ve boyun eğmeleri demektir. Onlar hür olsalar bile sebeplere köledir. İkincisi, sahibe ve efendiye köleliktir. O kölelik, alım ve satıma konu olan veya azatlık yoluyla bir yaratılmışın mülkiyetinden kendini çıkartan insanlarca bilinen köleliktir. Geride, sebeplerin sahibi hakkında hayret kalır. Böyle biri sebeplere kölelikten kurtulur mu, kurtulmaz mı? Bazı kimseler sebeplerin o kişi üzerinde zorunlu olarak hüküm sahibi olduğunu düşünür. Onlara göre sebeplere kölelikten ancak vehim yoluyla çıkılabilir, yoksa gerçekte kurtulmak mümkün değildir. Bu görüş sahipleri sebeplere kölelikten azatlığın mümkün olmadığını söylemişlerdir. Bazı kimseler, özel yönü dile getirmişlerdir; özel yönde herhangi bir ortaklık söz konusu değildir. Bu görüşü dile getirenler sebeplere köle olmaktan azatlığın mümkün olduğunu ileri sürmüşlerdir. Azatlık, özel yönü bilmekle gerçekleşirken özel yönü bilen insan sebeplere kölelikten kurtulmuş olur. Allah'a kulluk ve hale kulluk ise genel olarak azatlığın söz konusu olmadığı kulluktur.

Hayatın alışılagelmiş sebeplerle irtibatı bu mertebeyle ilgilidir. Bunun en açığı manevi veya maddi gıdalarla beslenenler için gıdayla ortaya çıkar. Maddi gıda malumdur; manevi gıda akılların kendisiyle beslendiği bilgidir. Hayatı bilgiye bağlı her şey manevi gıda elde eder. O bilginin gerçekleşme yolu veya o varlığın kim olduğu durumu değiştirmez. Bazı bilgiler sahibi adına sınanma yoluyla ortaya çıkabilir. Böyle bir bilgi talep etmek özelliğindeki kimsede delil getirme amacı taşır ve bu durum bütün yaratılmışlara yayılan bir özelliktir. Bu meseleyi *Mevakiu'n-Nücûm* adlı kitabımızda karın uzvundan söz ederken açıklamıştık. Sözü uzatma endişesi olmasaydı, bu mertebede de konuyla ilgili sırları açıklardık. Hâlbuki her mertebede o mertebeyle ilgili kısmî açıklama yapmaktayız.

Er-Rab isminin pek çok izafeti vardır. Bunlar ismin izafe edildiği şeylere göre toplanır, dağılır. Bu yönüyle Rab mesela âlemler kelimesine izafe edildiği gibi ikinci tekil ve çoğul zamirlere izafe edilebilir. Misal olarak '*Rabbine yemin olsun ki*'[363] ve '*İkinizin Rabbi*'[364] ayetlerini verebiliriz. Çoğul olarak 'Sizin Rabbiniz' şeklinde gelir. Bunun yanı sıra babalara (babalarınızın Rabbi), üçüncü tekil ve çoğul zamirlere

(onun Rabbi, onların Rabbi), göğe ve göklere, yeryüzüne, doğuya, batıya, doğulara, batılara, insanlara, feleğe, birinci tekil şahıs zamirine izafe edilmiştir. Binaenaleyh er-Rab ismi her zaman izafeli ve tamlama halinde gelir. Bu isim hakkındaki bilgi izafe edildiği şeye göre ortaya çıkar, bunu anlamalısın! Bu konu hakkında açıklamalar sözü uzatır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

RAHMÛT MERTEBESİ

er-Rahman, er-Rahim İlahi İsmi

Yolculuğum Rahman'a benim
Celal ve cemalden haz almak üzere

Hak bize Rahim
Bizi çağırdığı gün merhamet eder bize

er-Rahman adı ihsan ve zorunlu rahmeti hakkında mübalağa bildirir. Allah bu rahmeti için *'Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[365] der. Allah'ın isimlerinden birisi er-Rahmanü'r-rahim'dir. Bu isim, balebekke ve rame-hürmüz isimleri gibi bileşik isimdir. Bu ismin bileşikliği kabul etmesinin nedeni, Allah'ın kullarına dönük rahmetinin zorunlu ve ihsan rahmeti diye iki kısma ayrılmış olmasıdır. İhsan rahmetiyle âlem ortaya çıkarken, yine o rahmetle bedbahtların sonunda varacakları yer kendisini doldurmuş oldukları yurtta nimet olacaktır. Bu rahmet, zorunlu rahmeti meydana getiren farz amellerin sebebidir. Allah o rahmet hakkında peygamberine ihsan yoluyla *'Allah'ın rahmeti ile onlara yumuşak davrandın'*[366] demiştir. Başka bir ayette *'Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik'*[367] buyurmuştur. Kastedilen ihsan rahmetidir. Âlemdeki her şeyin rızkı o rahmete bağlanmıştır ve bu nedenle ihsan rahmeti genel olmuştur.

Allah'ın kendine zorunlu kıldığı rahmet ise kitabında zikretmiş olduğu nitelik ve özelliklerle sınırlanmış rahmettir. O rahmet '*Rabbimiz! Sen her şeyi rahmetin ve bilginle ihata ettin*'[368] ayetinin kapsamında yer alır. Allah'ın bilgi ve rahmetinin sonu, kendisini kabul eden herkes için genel rahmeti olur ki O'nun dışındaki herkes hiç kuşkusuz rahmeti kabul edicidir. O'nun rahmetinin genelliğinin bir neticesi Rahman'ın nefesi ile gazabı kendisinden izalesidir. O gazap Allah'ın daha önce kendisi gibi öfkelenmediği ve bir daha öfkelenmeyeceği gazabıdır. O mertebe genelliği ve her şeyin kapsamına girmesi nedeniyle mübalağa ismiyle isimlendirilmiştir. Bu rahmet her mümkünün fertleri ile bileşikliği gerektiren münasebetlerin sayısınca konuya ve ilgiye (taalluk) sahiptir. Bu itibarla mümkünler sonsuz olduğuna göre O'nun rahmeti de sonsuzdur. Mümkünler o rahmetten ortaya çıktığı gibi ilahi gazap da ondan ortaya çıkmış, bu rahmetten ortaya çıktıkları için de ona dönmeleri mümkün olabilmiştir; çünkü bu çıkış rahmetin saf ve mutlak olarak geride kalabilmesi için ayrışma amaçlıydı. Bu sayede rahmet ile gazap yarışmıştır. O halde rahmet ve gazap ayrışma ve yalnızlaşmak için yarışmıştır. İlahi gazabın dışındaki her şey, rahmetin kendisinde rahmetten var olmuştur ve dolayısıyla rahmetin dışına çıkmamışlardır.

Allah'ın rahmeti sınırsız
O rahmetteki her şey sayılı ve sınırlı

Hidayetten sapan herkes
O rahmete doğru gider sonunda

Ona yakınlık uzaklığın aynı
Ondan sonra hiçbir son yok

Rahmetin sonlu olduğunu söyleme
Varlıkta bir sınırı yok onun

O rahmetle kendinden ayrışırsın dikkat et
Rab, Rab'dir; kul ise kul

Âlemin varlık sebebi ile Hakkın kendini bilinmeyi sevmekle nitelemiş olmasını öğrenen kişi, rahmetin ilk olarak neyle ilgili olduğunu

da öğrenir. Allah bilinmeyi sevmiş, onun için âlemi yaratmış, onlara tanınmış, onlar da kendisini bilmişlerdir. Bu nedenle her şey O'nun hamdini tespih etmiştir. Öyleyse seven kişi muhabbetin ayrılmaz özellik ve kuralları nedeniyle merhamete mazhar olandır.

Bilmelisin ki, Allah hakkında hüküm vermek, kendinde tecelli ettiği surete göre gerçekleşir. O suretin kendisini kabul edebileceği sıfatlarla Hak kendini niteler ve tavsif eder. Bu durum genel nezdinde şöyle ortaya çıkar: Bir insan rüyasında Hakkı bir surette gördüğünde, görmüş olduğu suretin niteliklerini Hakka yükler. Bu durum rüyalarda kimsenin inkâr edemeyeceği bir olgudur. Allah adamlarının bir kısmı söz konusu sureti uyanıkken görür, fakat suret uyuyanın rüyayı gördüğü mertebede ortaya çıkar, başka bir mertebede değil! Bu mertebede nebiler ile veliler ortaktır -Allah hepsinden razı olsun-. Buradan ilahi rahmetin her bir şeyi kuşatmış olması mümkün olur. Hakkın kendisinde göründüğü ilahi suret, bulunduğu mertebede eşyanın bir parçasıdır ve dolayısıyla -anladıysan- Allah'ın rahmetinin onu da kuşatmış olması gerekir. Yaratılmışlar için intikam, sahibinin kendine duyduğu merhametin tezahürüdür. '*Allah azizdir.*'[369] Yani böyle bir durumla nitelenmeyecek kadar izzet sahibidir. '*İntikam sahibidir.*'[370] Başka bir ayette '*Beşincisi, doğru sözlülerden iseler, Allah'ın gazabı onun üzerindedir*'[371] denilir. Başka bir ayette '*Allah onlara gazap etmiş, onlara lanet etmiş, büyük azap hazırlamıştır*'[372] buyurur. Allah kuluna tövbeyi nasip ettiğinde, hiç kuşkusuz, sevineceği bir işi nasip etmiştir. Çünkü Allah sahih bir rivayette zikredildiği üzere kulunun tövbe etmesi nedeniyle sevinir. Bu da O'nun rahmetinin parçasıdır. Bu konudaki hadisler sayılamayacak kadar çoktur.

MÜLK VE MELEKÛT MERTEBESİ

el-Melik İlahi İsmi

Melik şiddetli ve güçlü olan demek
Galip gelmek için düşmanlara karşı yardım al O'ndan

Nefsin tasarrufuna hâkim olursan
En iyi hükümdar ve galip gelen olursun

Başka bir şiirde şu beyitleri söyledik:

Melik şiddet sahibi O'ndan yardım al
Kıyamette O'nun mülkü var, mutlu olursun

Sen O'nun mülkü olmazsan
Kıyamette saadete eremezsin

Bilmelisin ki, mülk ve melekût, ez-Zahir ile el-Bâtın isminin sahibidir. Başka bir ifadeyle (melekût) gayb âlemi ve (mülk) şehadet âlemi demek olduğu gibi halk âlemi ile emir âlemi de denilir. Mülk kahra ve zorlamaya konu olandır. el-Melik'in otoritesi altında ezilmemiş olsaydı, mülk olmazdı. Kendi iradesi olmaksızın sahibinin iradesiyle tasarruf altına giren kişi mülk olmaz, nafile ibadet yapana benzer. Böyle bir kişi zorunlu-mecbur kul değil, ihtiyarıyla kul olan kişidir; dilerse efendisini azleder, dilerse onu başına yönetici yapar. Hâlbuki zorunlu ve mecbur köle böyle değildir. O efendinin otoritesi altındadır. Hükümdarın emri mülkün zahirine ve bâtınına nüfuz ederse, bu durum 'melekût' diye isimlendirilirken -bâtına nüfuz etmeksizin- sadece zahire nüfuz etmesi ise mülk diye isimlendirilir. Her iki nitelik peygamberlere uyarken mümin ve münafığın varlığıyla ortaya çıkar. Bu itibarla peygamberleri zahir ve bâtında takip edenler, mümin ve müslümandır. Bâtınında olmaksızın, sadece zahiriyle peygambere uyan ise münafıktır. Zahirinde olmaksızın, sadece bâtınında peygambere uyan ise günahkâr-mümindir. Allah'ın insana iki göz, yani duyu ve akıl ya da baş gözü ve basiret vermesinin nedeni, onlarla bu iki niteliği görmesine sağlamak-

tır. Çünkü Allah yaratmış olduğu her çifti idrak etmek için iki göz yaratmışken kendine de çoğul lafzıyla 'gözleri' izafe etmiştir; bu lafız çokluğa delalet eder. Binaenaleyh herhangi bir şeyi herhangi bir tarzda idrak eden her göz, koruma ve idrak özelliğine sahip Hakkın gözüdür. İşte Allah'ın kendi adına gözleri çoğul yapmasının nedeni budur.

Allah hem kendini ve yaratıklarını korur
O kendine ait olan hakkı bilendir

Allah kendini meşiyet ve ihtiyar sahibi olmakla nitelemiştir. Bu durum akla göre değil, şeriata göre O'nun kendinde bir tasarrufu olduğunu bize ispatlar. Böyle bir durum nazarî (teorik) düşüncenin Allah hakkında basiret gözüyle imkânsız sayacağı şerî rivayetlerin ise sahih ve doğru kabul edeceği bir hususturu. Baş gözü de Hakkın tecelli edeceği suretlerin farklılığında bu durumu görür. İlahi meşiyet, *'Allah dilediğini siler, dilediğini sabit kılar'*[373] ve *'Dilerse sizi giderir ve yeni bir yaratılış getirir'*[374], *'Allah bir çocuk edinmek isteseydi, seçerdi'*[375] gibi ayetlerde zikredilir. Bütün bu hususlarda iradenin konu birliğine dönük bir yön bulunurken ilgi ve taallukta tasarrufa dönük bir yön de vardır. 'Taallukta tasarruf' demek, iradede tasarruf demektir. İrade ise sıfatları reddedenlere göre Allah'ın zatı demekken, sıfatları zait hakikatler kabul edenlere göre O'nun sıfatıdır. Doğru görüş her iki görüşün dışındadır (Mutezile ve Eş'ari): İrade zata ilave bir durum olmadığı kadar zatın kendisi de değildir. Doğrusu, irade ilahi zata mahsus özel bir taalluk ve ilgi demektir. Bunu ortaya çıkartan, iki durumdan birisini kabul etme ihtimali nedeniyle, bizzat mümkünün kendisidir. İki durumun aklî varlığı ile mümkünün kabul özelliği olmasaydı, irade veya ihtiyarın hükmü olmayacağı gibi ibarede de adı ortaya çıkmayacaktı.

Bir insan mülk ve melekût mertebesinde Hak ile hazır bulunup âlemi ve onun ne olduğunu, Hak ile ilişkisini ve Hakkın onunla ilişkisini bilmezse, bu mertebede herhangi bir şekilde bulunmamış ve hazır olmamış demektir. Üstelik böyle bir insanın el-Melik isminden de bilgisi ve nasibi yoktur.

TAKDİS MERTEBESİ

el-Kuddûs İlahi İsmi

Özellikleri bizde ortaya çıkmamış nefsi temizleyen insan
Mukaddes ve kuddûs olur

Temiz ve iffetli bir köle olarak gelir
Tasarrufunda karışıklık olmaz

el-Kuddûs'a binekler ulaşır
Temizlikten nasip almak üzere

Kuşatıcı Arş onun sakini
En yüce işlerden

Kutsiyetin benzeri yok
Onunla hayat bulur ve onunla dirilirim

Hak için gizlilik yok
Hak bizde gönüllerde ortaya çıktı

es-Sübbûh ve el-Kuddûs nakıs isimlerden temiz ve pak olan demektir. Nakıs isimler ancak açıklayıcı cümlelerle tamamlanabilen isimlerdir. Bu itibarla Allah'ın isimlerinden birisi *ellezî* (ki o) ve *ma* (ki o şey) gibi ism-i mevsullerdir. Allah *'O gökleri ve yerleri yaratandır (ellezî halaka...)'*[376] buyurur. Başka bir ayette *'O ölümü ve hayatı yaratandır (ellezî)'*[377] buyurur. *Ma*'nın bir isim olmasına misal olarak da *'Göğe ve onu bina edene yemin olsun ki'*[378] ayetinde *ma* ism-i mevsulünün yorumlarından birisini verebiliriz. *Ma* bazen mastar anlamında kullanılabilirken bazen *ellezî* (ki o) anlamında kullanılabilir ve bu durumda nakıs isim olur. Nitekim burada *ellezî* (ki o) anlamında Allah için bir isim olmuştur.

Bilmelisin ki, Allah sebepleri yarattığında onları kullarına görünür kılmış, sebeplileri (müsebbebat) ise onlar vesilesiyle var etmiştir. Bakanlar ise onların sebeplerle yaratılmış olduğunu zannetmişlerdir. Ya-

ratılmışları hidayet ve bilgi yolundan saptırıp onları her varlıkta bulunan Allah'a ait özel yönden (vech-i has) perdeleyen, bu yanılgıdır.

Bilmelisin ki, 'nakıs isim' diye isimlendirilen lafız, *ma* (o şey), *men* (o kişi), *ellezî* (ki o) ile bu edatların benzerleridir. Onların isimlendirileni ise Allah'ın yaratılmışlardan -ki onlar sebeplilerdir- sayesinde perdelenmiş olduğu sebeptir. Allah el-Kuddûs'tur. Yani nakıs isimlerin nispetinden uzak ve temiz olandır. *'O'ndan başka ilah yoktur, O aziz ve hakîmdir.'*[379] Bu durumda iki görüşten birini seçebilirsin: Ya keşfin sana Hakkın mümkünlerin mazharında zuhur eden olduğu bilgisini verir. Bu durumda takdis Hakkın mümkünlerin hakikatlerinde bulunup zuhur etmesi itibarıyla mümkünlere ait olur ve mümkünler kendilerine nispet edilen imkân, ihtimal ve başkalaşmadan Hakkı tenzih ederler. Bu bağlamda bir hakikat ile pek çok varlık vardır. Onların her biri kendi birliğinde başkalaşmaksızın bulunur, hatta onların bir kısmı, diğerlerine görünür, bir kısmı mümkünün suretine göre diğerlerinden gizlenir. Tercih edebileceğin ikinci görüş ise Hakkın mazharın aynı olmasıdır. Bu durumda zuhur eden mümkünlerin ezelî-sabit hakikatlerinin -ki onların dışta var olması mümkün değildir- hükümleridir. Bu durumda takdis, dışta var olması mümkün olmayan mümkünlerin ezelî-sabit hükümlerinin Hakkın varlığında başkalaşmalarına karşılık Hakka aittir. Öyleyse takdis, Hakkın varlığında zuhur eden mümkünlerin hükümlerinin başkalaşmasına karşılık olarak O'na aittir. Başka bir ifadeyle Hak, söz konusu hükümlerin başkalaşması nedeniyle kendinde başkalaşmaktan münezzeh ve müteal olandır. Nitekim farklı renklerdeki cama ışık vurup ışınlar odaya yayıldığında farklı ışıklardan söz ederiz. Bunun nedeni camdaki renklerin hükümlerinin farklılığıdır. Hâlbuki biliriz ki, ışık o renklerden herhangi birisiyle boyanmış değildir. Bununla beraber duyu ışığın farklı renklerle renklenmiş olduğunu gözler. Gerçekte ışık renk değişimini kabul etmekten uzaktır. Hatta onun böyle bir özelliği bulunmadığına şahitlik ederiz ve yine de biliriz ki ışık ancak böyle algılanabilir. Biz Hakkı mümkünlerin hükümlerinin kendisine vermiş oldukları başkalaşmaktan tenzih ederiz. Binaenaleyh Allah'ın zatında başkalaşmanın olması mümkün değildir. Aksine o el-Kuddûs ve es-Sübbûh'tur. Fakat algıda durum böyle tezahür eder,

çünkü ayan-ı sabite kendinde bu şekildedir. Nitekim Cebrail de bazen Dıhyetü'l-Kelbî vb. kişilerin suretinde tecelli ederken bazen ufku kaplayacak şekilde, bazen inci suretinde tecelli ederdi. Demek ki ya Cebrail'de suretler farklılaşır veya o farklı suretlere girerdi. Hâlbuki kendisi olmak bakımından Cebrail'in zatında başkalaşmaktan uzak ve temiz olduğunu biliriz. Fakat yine de onu böyle algılarız. Cebrail Allah'ın kullarına birtakım ayetler indirdiğinde, ayetler de farklılaşır. Mesela Kur'an-ı Kerim türlü ayetlerden oluşur ve kendisine nazil olduğu kimsenin kalbinde ona indirmiş olduğu vahyin suretiyle şekillenir. Ayetler başkalaştığı için kalbine nazil olduğu kimsenin hali de başkalaşırken kelam -Allah'ın kelamı olması bakımından- başkalaşma kabul etmeksizin birdir. Ruh da kendisi olmak bakımından başkalaşmayı kabul etmez. Öyleyse kelam kuddûs (başkalaşmadan uzak) iken ruh da mukaddestir. Bununla birlikte başkalaşma da mevcuttur. Bu durumda ayetlerin neyi gösterdiğine bakılır: Ayetler mümkünleri gösterirse, takdis Hakka aittir (Hak mümkünlerin özelliklerinden uzaktır). Ayetin gösterdiği Hak ise bu durumda sözü edilen Hakkın kendisi bakımından hak değildir, çünkü O el-Kuddûs'tur. Ayetin Hakkı göstermesi ancak ilahi isimlerden birisi bakımından olabilir. Delaleti bilmenin faydası da budur.

SELAM MERTEBESİ

es-Selam İlahi İsmi

Allah yaratıkları için es-Selam diye isimlendi
Bu nedenle selam en yüce makamın sahibi oldu

Yaratıklarında hüküm O'nun dilediği üzere
İzzet, övgü ve haşmet O'na ait

Selam Rabbimizin muhabbetidir
O'nun isimlerinden selamet umarız biz

O'nun yüce makamından sonra var olduk
Öncelik, hüküm ve ön O'na ait

O yaratıkları için es-Selam diye isimlendi
Bu nedenle vuslata eren akıllar hayrete düştü

Allah şöyle buyurur: *'Onlar için selam yurdu vardır.'*[380] Başka bir ayette şöyle denilir: *'Orası kendilerine güçlüğün ulaşmadığı yerdir.'*[381] Onlar orada selamet içinde bulunur.

Bilmelisin ki, arifin selameti, genel olarak rablik (rububiyet) iddiasından uzaklaşmaktır. Bununla birlikte Hakkın onun güçleri olduğunu müşahede ederken rububiyet esintileri kulun üzerinde görünebilir ve o esintiler iddia şeklinde ortaya çıkar. Böylece arifin bu esnada selameti kendinden olur. Selamın böyle isimlendirilmesinin nedeni sahabenin (namazın sonundaki oturuş anlamında) teşehhütte 'Selam Allah'ın üzerine olsun' demelerinden veya deme isteklerinden kaynaklanmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Allah'a selam olsun demeyiniz, çünkü Allah es-Selam'dır zaten' buyurmuştur.

Kul es-Selam'ın kulu olarak Hakkın karşısında bu mertebede bulunduğunda, Hak onun aynasıdır ve aynada göreceği suretlere bakmalıdır: Aynada bâtınî suret ve zahirî şekle benzeyen suret görürse, nefsini gördüğünü bilmelidir. Böyle biri henüz Hakkın onun güçleri olduğu makama ulaşmamıştır. Beden şekliyle şekillenmeksizin, bir suret görür ve kendi olmadığını bilirse, bu durumdaki suret Hakkın suretiyken kul da Hakkın onun güçleri haline geldiği makama ulaşmıştır. Kul bu müşahedede aynanın kendisi olunca, Hak aynada tecelli eden olur. Bu durumda bir ayna olmak bakımından kendine bakmalıdır. Aynada kendi şekliyle sınırlanmış bir suret görünürse, hüküm Hakka değil, aynaya aittir. Çünkü aynaya bakan, aynanın şekliyle sınırlanır. Başka bir ifadeyle aynadaki uzunluk, genişlik, yuvarlaklık, huni biçimlilik, büyüklük, küçüklük gibi özellikler kendisine yansıyan surete hükmeder ve onda ortaya çıkar, bakan kişi aynaya dönmüş olur ve aynanın kişide hükmü ortaya çıkar. Aynanın şekline uygun ve münasip sınırlanmayı görmekle, gördüğü kişinin -içinde bulunduğu halin değişen ve türlü

verilerine göre- kendi suretine girdiğini anlar. Onu kendi zatının şeklinin dışında görürse, gördüğü suretin her şeyi ihata eden Hak olduğunu anlar. Binaenaleyh Hak hangi suret ile zuhur ederse etsin, hiç kuşkusuz öteki suretin tesirinden uzak ve salimdir. Çünkü es-Selam'ın mertebesi böyle olmayı gerektirir. Bakınız! Bir adam Hakkı Ebu Yezid'de görmüş, hemen düşüp ölmüştü. Daha önce Ebu Yezid'i görmeden Hakkı görmüş, fakat etkilenmemişti. Bazen kişi Hakkı aynanın suretinden başka bir şekilde görebilir. Misal olarak bir şahsın kendini içinde başka bir aynanın suretinin bulunduğu aynada görmesini verebiliriz. Bu durumda öteki aynayı kendi nefsinin aynasının suretinde görürken öteki aynadaki suretini ise diğer aynanın suretinde görür. Suret ile bakanın aynası arasında ise bir vasat vardır. Daha önce bu meseleyi açıklamış, dikkat çekmiştik.

Burada Hakkı, Muhammedî suretlerde ve Muhammedî gözle görmekten söz etmek istiyoruz. Hakkın görülebileceği en tam ve doğru görme derecesi budur. Bu mertebe Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayana aittir. *'Cahiller onlara hitap ettiklerinde 'selam' derler.'*[382] Cahil gizli veya açık olmak üzere Allah'a şirk koşan kişidir. Arifler ise cahil insanların onlara nereden hitap edeceklerini ve mertebelerinin ne olduğunu bilirler. Cahillere cevap vermeye kalksalardı, cehalet yolunda onlara katılmış olurlardı. Bir insan başkasıyla ancak kendisiyle konuşmuş olduğu sözle boyanarak ve onun haline girerek konuşabilir. Bu durum -ister cevap vermek tarzında olsun ister kendiliğinden söze başlamak olsun- her zaman böyledir. Bütün bunlar, ilahi mertebelerdendir; bilen bilir, bilmeyen bilmez. Dolayısıyla söz konusu insanlar sözlerine 'selam' demekten başka bir şey eklemezler ve hatta isteseler bile yapamazlar. Bu mertebe mertebelerin en yücesidir. Buradan melekler cennet ehline şöyle der: *'Sabrınıza karşılık selam üzerinize olsun.'*[383] İnsanların arasındaki belirli (es-Selam şeklinde) ve belirsiz (selam) selamlaşma veya namazda okunan selam, bu mertebeden emredilmiştir.

Bilmelisin ki, cahil insan nefsinde tasavvur ettiği bir şeyi söyleyen veya ona inanan kişidir; hâlbuki tasavvur edilen şeyin o sözü söyleyen veya ona inananın tasavvuruna ilave dışta gerçek sureti yoktur. Herhangi bir varlık mertebesinde onu arasan, sadece kendini tasavvur

edenin veya tasavvur edenden onu alanın nefsinde bulabilirsin. Bu davranış, daha doğrusu böyle bir suretin tasavvuru, cehalet demekken o kişi de onu tasavvur eden cahildir. Selam mertebesinin ehli olan kişi ise varlık mertebelerini ve onların içermiş olduğu suretleri bilir. Kendisiyle konuşan insanın söylediği sureti belirli bir varlık mertebesinde bulamadığında, onun cahil veya bir cahilin taklitçisi olduğunu anlar ve bu nedenle onun sözüne 'selam' diye karşılık vermekten başka bir şey katmaz.

Bu makam çetin bir makamdır, şimdiye kadar o makama müşahede yoluyla ulaşan kimse görmedim. Bununla birlikte cahille konuşurken susmayı tercih edenler gördüm. Hâlbuki cahilin kendisine hitabı karşısında susan herkes, konuşanın cahillerden olduğunu bilse bile, bu mertebeden dolayı susmaz. Sadece bu mertebe sahibi (cahile) 'selam' der, çünkü onun söz söyleyenin nefsindeki suretin varlığına ulaşma ve muttali olma imkânı vardır ve onun suretini sadece söyleyenin nefsinde bulur. Bu söz söyleyen kişinin mukallit veya kuşkuyla söyleyen olması durumu değiştirmez. Söyleyenin nefsinden başka bir yerde sureti olmayan her söz, sözün gidişiyle veya suretin unutulmasıyla ortadan kaybolur, çünkü onun varlığını koruyacak varlık mertebesi yoktur. Bununla birlikte o surete delalet eden düzenlenmiş harfler vardır. Başka bir ifadeyle o sözü söyleyenden ortaya çıkan harflerin sabitlik mertebesinde ve hitaptaki varlık şeyliğinde düzenlenmiş harfleri vardır. Fakat o harflerin gösterdiği şey yokluktur. Dolayısıyla suretin nefsten gitmesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte hitapta onun bir sureti geride kalabilir. O suret havada şekillenmesi bakımından meydana gelen ve tespih eden bir melektir ve melek annesini -ki anne onu söyleyendirbilir fakat herhangi bir varlık mertebesinde babası olduğunu bilmeden nesebi olmayan bir garip olarak kalır. O sadece kendisinde meydana gelmiş olduğu cahil insandaki varlığını bilir. Bu nedenle doğruluk, gerçek ve var olan bir hakikat olduğu için susturucu olmuşken yalan öyle değildir. Yalanın kendisine dayanacağı herhangi bir ilke yoktur ve yalan başkasından bir eksiklik olarak ortaya çıkar. Bu nedenle Allah'a misaller vermemiz bize yasaklanmıştır. Hâlbuki Allah misaller verir, çünkü O bilir, biz bilmeyiz. Allah dışta varlığı olacak şekilde bizim için

misaller verirken biz öyle değiliz. Bizim varlığı olacak şeyle misal vermemiz tesadüfen gerçekleşebilir. Bu durumda dışta varlığa sahip misallerle misal verebildiğimiz gibi sadece kendi tasavvurumuzda varlığı bulunan şeylerle misal veririz. Misal verdikten sonra bir dayanak ararız, onu bulamayız ve misalin dışta varlığı kalmayacağı için misalin kendisi kaybolur. Fakat misalin kendisi için verildiği kimse kaybolmaz. Hiçbir şey O'na benzemezken varlıkta dayanağı olmayan misal vermekle verenin ilişkisini açıklamak üzere, lambanın ışığının lambanın ayrılmasıyla evden ayrılmasını düşünebiliriz.

Allah'a yönelen bir grup şekilci âlimin ve zevk ehlinin O'nun hakkında misal verirken geniş davrandıklarına şahit olduk. Bunun yanı sıra onlar Allah'ın zatı hakkında tenzihin ortaya çıktığı ifadelerle konuşmaktaydılar. Başka bir ifadeyle 'Allah'ın zatı şöyle olsaydı, şöyle olması gerekirdi' şeklinde cümleler kuruyorlardı. Bize göre Allah'ın zatı hakkında konuşmak yasaktır. Bu durum '*Allah sizi kendinden sakındırır*'[384] ayetinin işarî yorumuyla tespit edilir. Hatta ayetin tefsirinde de bu konuya işaret vardır. Böyle bir davranış, gerçeği bilmeyenden meydana gelebilir. Ayrıca '*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*'[385] ayetinde -eğer doğru anlaşılırsa- müstağniliğe işaret eden anlam vardır. Bu itibarla akılcıların hangi grubundan olursa olsun, büyük âlim olduğu iddia edilip Allah'ın zatı hakkında konuşmayan kimse görmedik. Bunun tek istisnası Allah'ı hakka'l-yakîn bilen Allah ehlidir. Onlar böyle bir konuya dalmamışlardır. Allah ehli Hakkı kendisinin onlara müşahede ettirdiği gibi varlığın kendisi olarak görürler ve sadece gördüklerini söylerler: (Kendi kendilerine) olumsuzlamaz, tenzih etmezler veya teşbih etmezler.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

EMAN MERTEBESİ

el-Mü'min İlahi İsmi

Eman veren el-Mü'min ve er-Rab
Bütün yaratıklar el-Mü'min diye dua eder

O kendi hakkını ve bizim hakkımızı bilen
Bizim vazifemizi ve kendi üzerindekini bilir

Bu isim hakkında da şu beyitleri söyledik:

Eman korkanlara ait
Demek ki müşahede eden ve emre uyan emindir

Münezzeh Hak her şeyi verir ona
Farklı türlerde marifetler verir

Arif haline gelir, öyle ki
Hibelerde ve marifetlerde eksiklik zarar vermez ona

Rahman'ın bizdeki gayreti olmasaydı
Her arif için emanı ispat ederdim

Fakat gizledim ki Rabbim gizlensin istiyor
Keşif sahibi için irade eder bunu

Bu mertebe el-Mü'min'in kuluna aittir. Her mertebenin kulu olduğu gibi her mertebenin ilahi ismi vardır. Hakkında konuştuğumuz ilk mertebe Allah'ın kuluna ait iken onu takip eden mertebe abdurabbihî -yani Rabbin kuluna değil- kendi rabbinin kuluna aittir; bu itibarla er-Rab ismi Allah'ın kelamında her zaman tamlamayla gelmiştir. Sonra Rahman'ın kulu, sonra el-Melik'in kulu, sonra el-Kuddûs'un kulu, sonra es-Selam'ın kulu, sonra el-Mü'min'in kulu gelir. Mü'minin kuluna ait mertebe, bu mertebedir.

Bu yola girmemin ardından bir veya iki sene sonra kendi devrimde bilebildiğim kadarıyla başka kimsenin ulaşamayacağı bir tarzda bu

kulluk mertebesine ulaştım ve onunla tahakkuk ettim. Bu konuda kimsenin sınanmayacağı şekilde sınandım, ardından bu makamı hiçbir şeyi eksik bırakmayacak şekilde geçtim. Artık benim için hava duruldu, göğün haberleriyle aramda herhangi bir engel kalmadı. Allah beni kendisi hakkında tefekkür etmekten korudu. O'nu ancak kendi sözü, haberi ve şahitliğinden öğrendim ve fikrim bu mertebede işlevsiz kaldı. Fikrim bu nedenle bana teşekkür ederek şöyle dedi: 'Sayende tasarruf etmemin bana yakışmadığı alanda tasarruf etmekten ve yorulmaktan beni koruyan Allah'a hamdolsun.' Fikir gücümü ibret almaya yönlendirdim ve o da kendisini sadece yaratılış gayesi için kullanacağım hususunda benimle biatleşti, ben de onun talebini kabul ettim. Herhangi bir gücümün hakkını yerine getirmede eksik davranmadım, onları yaratılış gayelerinin ötesine taşımadığım gibi bu konuda her iki yönden emniyet elde ettiler. Dilerim ki, bütün güçlerim, Allah katında bana teşekkür ederler. Burada Allah'ın bizde yaratmış olduğu ruhanî kuvvetleri kastediyorum.

Bilmelisin ki, bu mertebenin ilahi haberlerde bir otoritesi vardır. O mertebeye giren için mertebe iki kısma ayrılır: Birinci kısım Allah katından gelen ve sayfa (suhuf), Tevrat, İncil, Kur'an veya Zebur diye isimlendirilen ilahi haberlerdir. Başka bir ifadeyle meleğin veya peygamberin Allah'tan bildirdiği veya Allah'ın vahiy yoluyla veya perde ardından herhangi bir kuluna söylemiş olduğu haberler, bu kısma girer. İman ehlinin ve Allah ehlinin kabul ettiği husus budur. Diğer kısım büyüklerden bir kısmının âlemde söz söyleyen herkesten kabul ettikleri sözlerdir. Bu kısmın sahipleri sürekli bir huzur ile haberlerin bağlamlarının bilgisine muhtaçtır. 'Bilgi' derken haberlerin bağlamlarını ve yerlerini bilmeyi kastediyorum. Onlar, varlıkta konuşma yeteneğine sahip her dilden gelen hitabın yerinin neresi olduğunu veya Hakkın karşısındaki durumunu bilen kimselerdir. Böylece her söze dinlemek üzere kulak verirler ve bu kulaklarla sözü duyar, o sözü algılar, onun neyle ilgili olduğunu araştırıp sözü yerine yerleştirir ve yerinin dışma taşımazlar. Böyle bir işi ancak varlıkların hakikatlerini, yani mertebeleri bütünüyle bilen başarabilir. Burada mertebelerin varlıklarını kastediyorum, yoksa şahısların varlıklarım değil! Söz konusu in-

sanlar her haberi mertebesine katarlar. Bunu yaparken yorulurlar ve meşakkate düşerler, çünkü sözü söyleyen kişi, sözü hakkında rahat iken sözü dinleyen yorulur. Çünkü dinleyen sözü Allah'tan almaktadır ve dolayısıyla onunla neyin kastedildiğini inceler, sözü kendi yerine ulaştırır. Böyle yaptığında, emaneti ehline verenlerden olur. Bu nedenle bazı insanlar âlemdeki sözleri duymamak için kulaklarını pamukla kapatırlardı. Allah'ın öyle kulları vardır ki, sözleri dinlemek kendilerine kolay gelir. Onlar hitabı Allah'tan duymuş oldukları üzere hitabın mertebesi onlarla birlikte var olur, herhangi bir güçlük çekmeden sözü kendi mertebesine yerleştirirler.

Bu makamda bize rahatlık nasip eden Allah'a hamdolsun! Bu makam latif bir keşiftir: Bütün varlıkların dillerinde genel olan ilahi hitap bir mertebedir. Bu söz ilahi hitaba eşlik eder, çünkü gerçekte o da ilahi bir sözdür fakat söyleyen bunu bilmez. Allah adamlarından kâmil bir insan sözü duyduğunda, duyduğu esnada onun mertebesini müşahede eder. Böylece duymak ile mertebeyi görmek birleşir ve güçlük olmaksızın sözü mertebesine katar. Allah ehlinden bu makamda yorulan bir grup görmüştük. Onlar haberler ile mertebeler arasındaki münasebetleri araştırıp öğrenmek istiyor, ardından haberi ehline katıyorlar, bunu yaparken de ilahi haberlerin çoğunu kaçırıyorlardı.

'Bu mertebe eman ve emniyet verir' dedik, eman, hakkıyla korkanlara verilir. Bu itibarla mertebeler söz söyleyenlerin dilleriyle gelen haberlere bakar, onların kendilerine ait olduğunu anlarlar. Sözleri alanlar ise dinleyenler ve onlar bazen sözü kastedilen anlamdan başka bir anlamda alıp kendi mertebesinden başka mertebelere katarlar. Sözleri kattıkları mertebe, haberi reddeder ve kabul etmezken haberin kendi mertebesi onu tanır. Bu itibarla mertebeyle haber arasında sadece dinleyenin yanlış anlaması perde haline gelmiştir. Dinleyicinin doğru ve sahih bir şekilde dinlediğini anlayıp sözü kendi mertebesinin dışına taşırmadığını gördüklerinde, mertebe kendine mahsus söz hakkında o dinleyiciden eman ve güven içindedir ve hakkının kendisine ulaşacağını bilir. Binaenaleyh sözün mahsus olduğu mertebe dinleyicinin karşısında müsterih, güvenli ve bu mesabedeki bütün dinleyicilerden 'rızkı kendisine ulaşacak' şekilde mutmaindir. İşte böyle bir dinle-

yici 'eman verme' ücretini hak eder ve o ücret ilahi mertebede büyük bir ücrettir. Bazen insan konuşurken alay eder, dalga geçer, söver ve sözüyle asıl anlamından başka bir anlamı kastederek kinayeli konuşur. Kâmil dinleyici ise konuşanın niyeti yönünden değil, sözün hakikati ve kendisi bakımından o sözü alır; çünkü yaratıklar içinde konuşan herkes neyi konuştuğunu bilmez. Başka bir ifadeyle Hakkın hitabı oluşu bakımından neyi söylediğini bilmeyebilir. Herkes kendi kastıyla ve niyetiyle konuşurken kâmil dinleyici sözü varlıktaki mertebesine göre duyarak iki tarafa 'eman verir': Birinci taraf sözü kendi mertebesine katmasıyken diğeri konuşanın niyetiyle ilgilidir. Kâmil dinleyiciye göre konuşan kişi sözünün dinlenmesiyle neyi amaçlamışsa, o maksada da 'eman' verir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Bir sözün aynı anda iki dinleyicisi olabilir. Birinci dinleyici söylediğimiz kâmil dinleyici, öteki de onun tam tersi biridir. İkinci dinleyici sözden ancak yaratılmışın kastettiği manayı anlar ve kâmil dinleyicinin sözün kendi mertebesine kattığı ifadeyi anladığı mertebeye katar. Bu durumda mertebe, konuşanın maksadına tabi olan nakıs dinleyici karşısında korkuya kapılırken kâmil dinleyiciden dolayı eman içindedir. Allah'a yemin olsun ki 'Bilenlerle bilmeyenler bir değildir.' Söylediğimiz hususu ancak sözün incilerine ulaşan derin akıl sahipleri anlar.

ŞAHADET MERTEBESİ

el-Müheymin İlahi İsmi

el-Müheymin sırlara şahit
Bizdeki ve O'ndaki sırlara, nurları gizler

Bizim vasıtamızla bizden ve O'ndan, O'nu görsek
Gözler kör olur, kalp gözleri bile

Bu nedenle kendine perde edinmedi
Asker, yardımcı ve muhafız da

Resuller Amâ Arş'ından getirdi onu
Akıllar ve fikirler hayrete düşsün diye

Zikir ehli melekûttan elde eder
Haberleri gördüklerinde zikrin kendisini

Bu mertebenin sahibi el-Müheymin'in kuludur (Abdü'l-müheymin). el-Müheymin vazife ve hakkıyla birlikte her şeyi görendir. Allah'ın, kulları üzerinde hakları olduğu gibi kulların da O'nun üzerinde zatı gereği olan veya tespit edilmiş hakları bulunur. Bu mertebede Allah *'Sizinle yaptığım ahde uyunuz'*[386] der. Söz konusu mertebenin sahibinin Allah'ın kendi üzerindeki haklarını bildiği gibi kendisinin de O'nun üzerindeki hakkı bulunduğunu bilmesi gerekir. Bu makama ulaşanlar Allah katında kendilerine ait haklar hususunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir: Bir kısmı onların hak olduklarını söylemişken, bir kısmı onları kabul etmiş fakat 'hak' olarak kabul etmemiş, Allah'ın ihsanı olarak görmüşlerdir. Bu gruptaki insanlar 'Allah'a hiçbir şey zorunlu koşulamaz' diyenlerdir ve zorunluyu (vacip) Hakkın mertebesinin kapsamına giremeyeceği bir şekilde tanımlamışlardır. Zorunluyu öyle tanımlamayanlar ise Hakkı zorunluluk hükmünün kapsamına dâhil etmişlerdir. Nitekim bizzat Allah kendisini zorunluluk kapsamına dâhil ederek *'Rabbiniz kendine rahmeti yazmıştır'*[387] buyurmuştur. Kutsî bir hadiste ise 'Zulmü kendime yasakladım' buyurur. Kutsî hadiste 'Kulun gecikmesini istemem', hadiste ise 'Allah kulları adına küfrü hoş karşılamaz' denilir. Ayette *'Dilerse sizi giderir'*[388], başka bir ayette *'Yaptığınız hayırları örtmeyeceğiz'*[389] der. Allah bütün bu zikrettiklerimizle kendisini kulları için belirlemiş olduğu farz, haram, mendup, mekruh ve mubah hükümlerinin kapsamına dahil etmiştir. Hak hitabında kendini herhangi bir surete yerleştirirse, hiç kuşkusuz, o suretin hükümlerini kendisine yükleriz, çünkü Allah bunu yapalım diye söz konusu surette bize tecelli etmiştir. Bu durumda Allah'ı kendimize şahit tuttuğumuz gibi biz de kendimiz hakkında Allah'a şahit oluruz. Allah hakkındaki ve O'na dair bu şahitlik, fasıl ve kaza günü gerçekleşecektir. Başka bir ifadeyle ayrımın ve hüküm vermenin gerçekleştiği her vakitte gerçekleşecektir; çünkü kaza sadece kıyamete mahsus değildir ve kul

dünya hayatında herhangi bir halin içindeyken kazaya yerleştirilmiş olabilir. Hatta dünyada şeriat meclisinin bulunduğu her hüküm, kaza ve fasıl gününden meydana gelerek o mertebenin hükmüne dahil olur. Fasıl ve kaza olmaksızın bu mertebenin hükmü olmaz. Bu durum, Allah izin verirse daha sonra bu bölüm içinde ele alınacak olan murakabe mertebesi için geçerlidir.

Bilmelisin ki, bu mertebede bilhassa Kur'an diye isimlendirilen kitap nazil olmuştur; indirilen öteki kitaplar ve sayfalar ise bu mertebeden nazil olmamıştır. Allah Muhammed ümmetinin dışındaki hiçbir ümmeti bu mertebeden yaratmadı. O ümmet *'İnsanlar için çıkartılmış en hayırlı ümmettir'*[390] ve bu nedenle Allah onlar için *'İnsanlara şahit olursunuz, peygamber de sizin üzerinizde şahittir'*[391] ayetini indirmiştir. Önümüzde Kur'an bulunduğu halde kıyamet günü mahşerdeki herkesin önünde geliriz. İçimizden Kur'an-ı Kerim hafızları ümmetin önündedir. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'i en çok bilenler en önde ve insanlar arasındaki merdivenlerde en yükseğe çıkar. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim okuyucularının minberleri, her minberin ayetlerin sayısınca basamakları vardır ve insanlar ezberleniş oldukları ayetler kadar basamaklara çıkarlar. Başka bazı minberler daha da vardır. Onların da Kur'an ayetleri kadar olan basamakları vardır. Bu basamaklara ise Kur'an-ı Kerim'den hakkıyla elde edilen bilginin gereğini yerine getirenler yükselirler. Her ayetin gereğini ayetin nazil olduğu anlama göre yerine getiren insan, amel itibarıyla o dereceye yükselir. Her ayetin - Kur'an'ı iyice düşünenler için- her şahısta bir ameli vardır. Kıyamet günü Kur'an kelimelerinin sayısı kadar ve harflerinin sayısı kadar minberler vardır. Allah'ı bilen ve O'nun verdiği bilgiye göre amel edenler, söz konusu basamaklarda yükselirler. Başka bir ifadeyle Kur'an harflerinin, kelimelerinin ve surelerinin merdivenlerinde harflere, kelimelere, ayetlere ve surelere göre yükselirler. Bu bağlamda harfler Kur'an'ın küçük kısımlarıdır. Bu sayede Kur'an'ı bilenler, mahşerdekilere karşı Muhammed ümmeti içinde ayrışırlar, çünkü onlarm İncilleri göğüslerindedir. Bunun yanı sıra Kur'an da onlar nedeniyle mutludur! Çünkü onlar Kur'an'ın tecelli ve zuhur mahallidir.

Hak yaratıkları içinden saadete ulaşanlara Taha suresini okuduğunda, onu bir kelam olarak okur ve o surede bir suret şeklinde kendilerine tecelli eder. İnsanlar da hem görür, hem duyar. Bu ümmet içinden bu sureyi okuyan her şahıs, dünyada olduğu gibi orada da o sureyle süslenir. Hak o surenin suretiyle tecelli edip sureyi okurken bu sureyle zuhur ettiklerinde ise suretler benzeşir ve Hakkı yaratılmıştan ancak tilavet yoluyla ayırabilirler. Çünkü onlar susmuş ve O'nun tilavetini dinlemektedirler ve O'ndan ancak susmakla ayrışırlar. Kıyametteki tilavet meclisinde Hakkın önünde sadece bu insanlar vardır. Onlar, kendilerine bu sureyi okuyan Hakkı Taha suresinin suretlerinde (kendi okudukları suretlerdeki tecellisine) teşbih eden ve O'ndan ancak 'dinlemek' ile ayrışanlardır. Nazar (akılcılar) ehli adına bundan daha lezzetli bir vakit yoktur. Kim dünya hayatında Kur'an-ı Kerim'i tüm manalarıyla öğrenip yaşayarak ezberlerse (istihzar), hiç kuşkusuz Allah'ın Kur'an'ı kendisi için indirip imamlığı sahih olanın elde ettiğini elde eder. Böyle biri toplayıcı-ilahi surettedir. Her kim Kur'an'ı dünya hayatında kullanırsa, Kur'an onu orada kullanır; kim dünya hayatında Kur'an'ı terk ederse, Kur'an kendisini terk eder. 'İşte bu şekilde ayetlerimiz sana geldi, sen onları attın, bugün de sen unutulacaksın.' Bir ayeti ezberleyip sonra unutan kişiye Allah'ın âlemde başka kimseye azap etmeyeceği şekilde kıyamet günü azap edeceği bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın mertebesine dikkat çekmek üzere söylediği 'Hiç kimse falan ayeti unuttum demesin, bana unutturuldu desin' hadisi ne güzel söylenmiş bir ifadedir. Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'in makamına saygı göstermek üzere onu terk edenin unutmada tesirinin olmadığını söylemiştir. Hz. Ayşe Hz. Peygamber'in ahlakını tavsif ederken 'Onun ahlakı Kur'an'dı' demiş, Kur'an-ı Kerim ile vasıflanmakla, söylediğimiz üzere onunla süslenmeyi kast etmiştir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İZZET MERTEBESİ

el-Aziz İlahi İsmi

Dikkat edin! Aziz, ulaşılmaz olan
Yaratıklar O'na perde, O yüksekte

Varlığı aziz, zatı aziz
Yaratıklar olmasaydı, Yaratan zuhur etmezdi

İnkâr edenlere 'sözüm doğru' de
Rahman'ın korusu, korunun kendisi

Bu mertebeye giren kişi Mele-i a'lâda Abdülaziz diye isimlendirilir. Kendilerine girdiğim mertebeler içerisinde zevk bakımından ondan daha hoş mertebe görmedim. Başka hiçbir mertebe kalbe ondaki gibi izzet kazandırmadı. Sınırlar ve tanımlar, daha doğrusu temyizin kendisiyle gerçekleştiği tanımlar, bu mertebenindir. Bu sayede tanımlanan her şey, hatta her bir şey, izzeti üzere kalır ve her şey 'aziz' olur. Onun kulluğu ise kendindedir, dolayısıyla kendi kendinin kuludur. Nefsinin galip gelmesiyle arzu ve hevasına uyanlar, bu mertebeden ortaya çıkar. Şeriat, arzusuna uyanı özel bir anlamla kınamamış olsaydı, Allah ehli de onu kınamazdı, çünkü hakikatler ancak onu verir. Her kim Hakka uyarsa ancak nefsinin hevasıyla O'na uyar; heva derken iradeyi kastediyorum. Hevanın insan üzerindeki hükmü olmasaydı, Hakka uymayacaktı. Hakkın dışındaki şeylere uyanların hükmü budur. Hak derken Şâri'nin uymayı emrettiği kimseyi (ve şeyi), 'Hakkın dışındakiler' derken de Şâri'nin uymayı yasakladığı şeyleri kast etmekteyim. Bununla birlikte her şey haktır, fakat Şâri (bir kısmına uymayı) emretmiş, (bir kısmını) yasaklamıştır. Bu bağlamda gıybetin doğru bir sözü söylemek olduğunu biliriz, fakat şeriat bize gıybet etmeyi yasaklamıştır. Bu hususta şu mısrayı söyledik:

Hevanın hakkı hevanın sebebi olması
Heva kalpte bulunmasaydı hevaya ibadet olmazdı

Hevadan ancak heva nedeniyle kaçılırken hevaya yine heva nedeniyle ibadet edilir. Şâri heva ismini bilhassa kuldan meydana gelmesi kınanan işler için kullanmıştır. Bu itibarla şeriatın sınırında durmak da uygun bir davranıştır ve biz de 'heva' derken maksadımızın irade olduğunu açıklamıştık. Hakikat bir şey hakkında hüküm verenin o şeyin kendisi olduğuna hükmeder; bu durum onun üzerinde dıştan verilen hükümlerle değil, kendinden meydana gelen işlerle ilgilidir. Üstelik dıştan gelen hüküm de o şeyin üzerinde onun kendisinin verdiği (bilgiye) göre hükmünü uygular. Öyleyse âlemdeki her hareket ve durağanlık, nefs kaynaklı bir hareket ve durağanlıktır. Kulun 'zevk' yoluyla bu mertebeye ulaştığının alameti, başkasının kendi irade ve arzusuna göre ona tesir edememesidir. Başka bir ifadeyle bu makamdaki insan istemediği bir hususta başkasının tesirinden kendini alıkoyar. 'İstemediği bir hususta' dedik, çünkü varlıktaki her nefis başka bir nefsin tesirini kabul edicidir. Allah şöyle der: *'Bana dua ettiğinde duasını kabul ederim.'*[392] Hâlbuki Allah'tan daha aziz (ve tesire uzak) kimse yoktur. Kendisinin de dua edene icabet edeceğini söylemiştir. Allah kulunun kendisine dua etmesini emrederek şöyle demiştir: *'Bana dua edin ki size karşılık vereyim.'*[393] Allah insana ancak kulun bu hususstaki iradesiyle icabet etmiş ve karşılık vermiştir.

Mürsiye'de halktan birisi, büyük bir hükümdara yüksek sesle nida etmiş, hükümdar cevap vermeyince bağıran adam şöyle demiş: 'Konuş benimle, Allah bile Musa ile konuşmuştur.' Hükümdar şöyle karşılık vermiş: 'Seninle konuşayım da sen Musa ol, öyle mi?' Adam şöyle karşılık verdi: 'Peki sen (hâşâ) Allah mı olursun?' Bunun üzerine hükümdar atının gemini tutmuş, adam ihtiyacını söylemiş, o da yerine getirmiş. Bu hükümdar Doğu Endülüs'ün hükümdarıydı ve adı Muhammed b. Sa'd b. Merzeniş'ti. Onun hükümdarlığı ve Mürsiye'deki yönetimi devrinde doğmuşum.

Hakikatler bunu söylese bile, Hakkın zatına isimleri vermek, yaratılmışların hakikatlerinin izhar ettiği bir durumdur. Yaratılmışlar ortadan kalksa, hiç kuşkusuz, tüm isimler kalkardı ki 'âlemden müstağni olmak' anlamındaki el-Ğani ismi de buna dâhildir. Çünkü vehimde âlem bulunmasaydı, ondan müstağni kalmanın anlamı olmazdı. el-

Ğani âlemden müstağni olmakla nitelenene aittir ve bu nedenle ismi olumlayabilmek için âlemi olumsuzlamamıştır. Binaenaleyh varlıkta gerçekleşen mutlak bir izzet söz konusu değildir ve izzet *'Allah'a, Peygamberine ve müminlere aittir'*[394] ayetinde izzette ortaklık gerçekleşmiştir. Münafıklar izzetin peygambere ve müminlere ait olduğunu anlamaz. Münafık izzetin ne olduğunu bilse bile hükmünün kendisine ve benzeri sözü söyleyenlere ait olduğunu zanneder. Bu bağlamda Hakkın izzeti kendinden kaynaklanır, çünkü başka ilah yoktur. Peygamberin izzeti Allah'a dayanırken müminlerin izzeti Allah'a ve peygambere dayanır. Bu nedenle onun iki şahitlik (Allah'a ve peygamberine iman) etmesi emredilmiştir. Akıl sahipleri bu hitabı duyduklarında, müminlerin niçin zikredildiklerini fark etmişlerdir. Müminlerdeki izzet Allah'a aittir, çünkü el-Mü'min O'dur. Müminlerdeki izzet aynı zamanda peygambere aittir, çünkü peygamber onlardandır. Böylece müminlerin izzeti Allah'ın ve Peygamberin izzetini kuşatmış, bu durumda Hak onların kapsamına girmiştir. Buna mukabil müminler, Allah'ın birliğine karşı kendilerinin çokluğu ve peygamberin birliği karşısında kendilerinin çokluğu nedeniyle Allah'ın izzetine dâhil olmamışlardır. Binaenaleyh müminler toplayıcı mertebenin sahibidir. Fakat izzetin zatı bakımından Allah'a nispeti ile el-Mü'min ismi nedeniyle müminlerin arasına girmesi itibarıyla O'na nispeti bir değildir. Hak kulun görme, duyma gücü olduğunda, kulun 'aziz' olmasını sağlayan her şeye göre izzet Allah'a ait olur. Bakınız! Bu makamda kâmil insan her şeyi görür, duyulan her şeyi duyar, kulun güçlerinden herhangi birisinin talep ettiği her şeyi idrak eder. Çünkü onun güçleri izzetin sahibi olan Hakkın hüviyeti olmuştur. Bu kuvvete sahip olmayan bir yaratılmışın kendisini idrak etmesi ve anlaması ise mümkün değildir. Bu nedenle Allah izzeti ancak müminlere ait olarak zikretmiştir.

Öte yandan peygamberin izzeti müminlere bağlıdır, çünkü onlar onun mülkünü müdafaa edenlerdir. Demek ki izzet müminin izzetidir. İzzet vasıtasıyla galip gelinir, izzet vasıtasıyla erişilmez olunur. İzzet erişilmez bir kaledir. O Allah'ın korusu ve haremidir. Allah'ın korusunun değerini ancak mümin bilir ve ona saygı gösterir. Erişilmezlik bâtındadır ve izzetin hükmü orada ortaya çıkarken zahirde ise galibiyet

ve engellemede onun hükmü genellikle ortaya çıkmaz. Mümin 'mümin' olmasını sağlayan işi inkâra onu davet eden düşmanının etkisinden izzet vasıtasıyla uzak kalır ve korunur; kâfir de onu imana çağıran davetçinin tesirinden izzet sayesinde korunur ve uzak kalır. İman genel ve küfür de genel olduğu için kınanma ve övülmeye mazhar olmuşlardır. Çünkü Allah bâtıla iman edenleri ve Allah'ı inkâr edenleri zikretmiş, her grubu 'mümin' olarak isimlendirmiştir. O da izzetin bir hükmüdür. Katından gelen gerçek haberlere göre cezalandırıp cezalandırmama hususunda hüküm ise sadece Allah'a kalmıştır. Hikmet sahibi hakikatleri bilip izzetin hükmünü ve -genel olsa bile- her yönden genel olmayacağını anlarsa, kendisini saadete ulaştıracak işlerle ilgili olarak iradesiyle tesire açık olur. *'İsteyerek veya istemeden geliniz dedik; dediler ki 'isteyerek' geldik.'*[395] Onlar kendi iradeleriyle icabet etmedikleri takdirde gelmeye zorlanacaklarını bilirler, cehennem getirildiği gibi onlar da getirilecektir. Allah cehennemi kendi başına 'gelmek' özelliğiyle nitelememiş, ayette *'O gün cehennem getirilir'*[396] denilmiştir ki kastedilen kıyamet günüdür. Cehennem kendi halini ve günahkâr müminler hakkında içindeki intikam duygusunu bildiği için gelmeye karşı direnmiş, kendisi ise O'nun hamdini tespih edici olarak var olmuştur. Onda bütün eşyaya nüfuz eden Allah'ın rahmeti bulunur. Allah *'Rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[397] der. Cehennemdeki rahmet onun gelişini engellemiş, bütün yaratılmışların Allah'a itaat ve O'nu tespih ettiklerini göstermiştir. Ardından kendisine girmeyenlerin ateşten korunmakla mazhar olacakları nimeti öğrensinler diye getirilmiştir. Bunun yanı sıra cehenneme giren hak ettiği için oraya girip mıknatısın demiri çektiği gibi sahip olduğu özellik nedeniyle cehennem tarafından çekildiğini öğrenir. Bu durum Hz. Peygamber'in kendileri pervanenin ateşe kendini atması gibi cehenneme giderken insanların bir kısmını tutması hakkındaki hadisinde belirtilir. Bunu bilmelisin!

Bu mertebenin esası her şeyin varlığını ayakta tutan ve var eden tanımdır. Bu itibarla sadece tanımlananlar vardır. Fakat bir kısmının tanımı bilinirken, bir kısmının bilinmez. Hiçbir şey ötekinin aynı değildir. Bir şeyi ötekinin aynı olmaktan uzaklaştıran ise 'izzet' diye isimlendirilen şeydir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

CEBERUT MERTEBESİ

el-Cebbar İlahi İsmi

Cebir ve zorunluluk bir ilke; bütün varlığa yayılmış
Mecbur olmayan varlık göremezsin

Bilgi yücelttiğimiz kimseyi icbar eder
Bu bir kaynaktan çıkmış ilham

O olmasaydı varlıklarımız ortaya çıkmazdı
Dürülme ve yayılma arasında

Bu isimle ahlaklanan kişi Abdulcebbar (el-Cebbar'ın kulu) diye isimlendirilir. Bu mertebe izzet sahiplerine karşı zorlama özelliğine sahiptir ve onun neticesi ancak onlarda ortaya çıkar. Bu yönüyle ceberut mertebesi tesir ve etki bakımından güçlüdür. Fakat onun tesiri eşyanın izzetinin gerçekleştiği anlam yönünden değildir ve bu yönde onlarda bir tesiri yoktur. Onun izzet sahiplerindeki etkisi, izzetleri olmadığını kabul etmeleriyle ilgilidir. Buradan onlar tesiri kabul eder, bunu bilmelisin.

Bilmelisin ki aziz (izzetli), aziz olmasını sağlayan özelliğe baktığında, o yönden kendisine tesiri kabul edemez. Bunu gördüğünde ise o yönün dışında tesir kabul edeceği bir durumun kendisinde bulunabileceğini bilemez ve ulaşılmazlığı iddia ederek girilemez bir koruda bulunduğunu iddia eder. Burada melekût mertebesinde ceberut ortaya çıkar. İzzet sahibi cebri hissettiğinde, onun nereden geldiğine bakar. Cebri bilememek kişinin zatını bilmemesinden kaynaklanır. Bu itibarla insan tesiri kabul eden hakikatlerle, tesiri kabul etmeyen hakikatlerin bir bileşimidir. Akıllı insan bu hususta erken davranmak nedeniyle övgü elde etmek üzere hızla koşarken, ihtimali dikkate alarak imtina ve geri çekilmek ise hakikatleri görmeyecek derecede yabancı olanda kalır. Üzerindeki cebir hükmü artarsa, iradesinde tasarruf sahibi olur. Böyle bir cebir, perdelerin en büyüğü ve kesifidir. Kendi seçimindeki cebri müşahede eden insan ihtiyar sahibinin seçiminde mecbur olduğunu

anlar ki ceberutun bundan daha büyük hükmü yoktur. Bu mertebeye girip bu mertebenin hali olduğu kimsenin âleme dönük ihsanı kıymetlenir. Öyle ki bütün âlem kendisinden etkilenir, hatta bütün varlık kendi iradesiyle ondan etkilenir. Bu durum herkesin fark etmediği bir şekildeki cebirden kaynaklanır ki söz konusu cebir ihsan ve tevazu cebridir. Yaratılmışlar, hatta varlıklar içinde böyle birine boyun eğmeye iki durumdan biri davet etmiş olmalıdır: Biri ki tamahkârlık, diğeri hayâ duygusudur. Tamahkâr hak etmediği bir iyiliği ve ihsanı görünce, nimetin artmasına tamahkâr olur. Başka bir ifadeyle ihsanın eşlik edeceği nimet geldiğinde onun artmasını ister. Nefsin böyle davranmasının nedeni ihsanın uygun bir karşılık olmasını istemesidir. Tüm nefislerin yaratılıştan gelen ortak özellikleri, nefsaniyet duygusu nedeniyle, iyilik görmeyi nahoş bulmaktır. Hayâ duygusu ise insanı saran iyilik ortadayken iyilik edenin onu davet ettiği şeye karşı gelmemeye zorlar. Böyle bir insan, utanma ve vefa duygusu nedeniyle iyilik yapanın isteğini yerine getirmeye ve onu kabule mecburdur. O da bu karşılığı (aldığı) iyiliğin bir karşılığı olarak kabul eder ve bu sayede minnetin tesirinden kurtulur. Böyle bir davranış nefsin hilelerindendir. Binaenaleyh iyilik etmekten daha zorlayıcı bir cebir yoktur ki bu yolu tutanlar pek azdır. Kahır gücü ve galip gelme yoluyla cebir ise zahirde kabul edilebilir ve zayıflığı nedeniyle insanın bunu reddedip kendisine karşı durması mümkün değildir. Zahirinden onu kabul etse bile insan içinden böyle bir cebri kabul etmez. Dolayısıyla cebrin tesiri sadece dışta ortaya çıkar. Hâlbuki iyilik yapanın cebri böyle değildir. Onun tesiri hem zahirde, hem bâtında görünür. O tesir tamahkârlık veya hayâ veya daha önce ifade ettiğimiz üzere karşılığın neticesi olarak zahirde ve bâtında görünür. Bu bağlamda bir de zatî cebir vardır: Zatî cebir her nefs üzere hakim olan azametteki tecelliden kaynaklanır. Böylece kişi zatından ve izzetinden uzaklaşır, zatı gereği mecbur olduğunu anlar. Dolayısıyla kendi nefsini tanımaz. Arif insan burada üzerinde hüküm sahibi olanın kim olduğuna bakar ve sadece azametin kendisinde bilfiil bulunduğunu görür. Böylece onda hüküm verenin onda bulunan şey olduğunu anlar. Onda bulunan özellik, yaratılmış bir özelliktir. Bu

esnada cebir onun gözünde büyür ve Hakkın ceberutunu bu vesileyle öğrenir.

Kulun böyle bir nitelikle sahip olduğu ceberuta gelirsek, böyle bir davranış sahibi Allah katında cezalandırılır. Çünkü ceberut niteliği ona ait olmadığı gibi onu da hak etmemiştir. Yaratılmış başka bir yaratılmışta bilhassa iyilik yoluyla cebir sahibi olabilir ve böyle bir cebir dine ve akla göre övülmüştür. Âlemde Hakkın niteliğini (bilmeksizin) ve emri olmaksızın kahır özelliği çıkartan her kul son derece cahildir.

Ceberut mertebesinin iki hükmü veya iki yönü vardır, hangisini istersen onu söyleyebilirsin: Birinci yönü azamettir. Bu yön Ebu Talib el-Mekkî ve aynı görüşü benimseyenlerce dile getirilmiştir. İkinci yön berzahîdir (ara, orta). Bu makam berzah olması bakımından iki ucu birleştirir ve hem kendini bilir ve hem iki şey arasında berzah olması nedeniyle iki ucu bilir. Berzah makamı yüksek bir makam olarak kuşatıcı olduğu gibi iki ucu kendinde birleştirir. Buna mukabil her uç ancak berzahtan kendine bakan yönü bilir. Ceberut âlemi berzah suretinde tecelli edebileceği gibi iki ucundan herhangi birisinin suretinde de tecelli edebilecek bir makamdır ve bu nedenle de onun Hakka benzerliği daha tam olmuştur.

Ceberutun Hak ile ilişkisi, insanların çoğunun fark edemeyeceği kadar latif ve incedir: Hak yaratıklarıyla âlemlerden müstağni diye nitelenen zatın arasındadır. O halde ulûhiyet berzah özelliğindeki ceberuttadır ve söz konusu mertebe zatı gereği yaratılmışların mukabilinde bulunurken yine zatı gereği zatın mukabilinde bulunur. Bu nedenle pek çok surette tecelli imkânı olduğu kadar onlarda halden hale girer ve değişir. Bu mertebenin yaratılmışlara dönük bir yönü de vardır ve onunla yaratılmışların suretlerinde tecelli eder. Aynı zamanda zata dönük bir yönü vardır ve o yönle de zat için tecelli eder. Yaratılmış zatı ancak berzah perdesinin ardından görür ki, o da ulûhiyettir; zat da yaratılmışta bu berzah vasıtasıyla yaratıcı olarak hüküm verir ki o da ulûhiyettir.

Bu mertebeyi hakka'l-yakîn öğrendiğimizde onun kendileriyle Allah'a dua ettiğimiz esma-i hüsna'dan başka bir şey olmadığını gördük.

Binaenaleyh zatın âlemde ilahi isimlerden başka cebri ve zorlaması yoktur. Âlem ise Haktan ilahi isimleri bilir. Bunlar, bu bölümde ele alınan mertebelerin isimleridir.

İlahi ceberutun mahiyetini özetleyerek belirtmiş olduk. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

KİBRİYA KAZANMA MERTEBESİ

el-Mütekebbir İlahi İsmi

Tekebbür kendi başına var olanın büyüklüğü
Sen de O'nun vasıtasıyla büyüklenen kul ol

Böbürlenir, düşmana karşı mücadele eder
Kibrinden soyutlanır, basiretle görür

Kılıcını çektiğinde Ebu Dücane gibi
Düşman arasında böbürlenerek yürüyen bir kul ol!

Bu mertebenin sahibi Abdulmütekebbir diye isimlendirilir. İnsanlar genellikle Abdulkebir'i bilirlerken bu isim bilinmeyen ve aşina olunmayan bir isimdir. Allah şöyle buyurur: '*Allah her cebbar ve mütekebbirin kalbini mühürler.*'[398] Burada kebir dememiştir, çünkü tekebbürü büyük olan elde etmez (büyüklük taslamaz). Onu ancak mertebe bakımından daha aşağıdaki kişi elde etmeye çalışır. Böylece kul, Hakkın sıfatı olması itibarıyla büyüklük ve kibriya elde etmek ister. Kibriya kula değil, Allah'a ait bir niteliktir. Allah kibriya ve büyüklüğünde övülen ve şükredilendir. Allah (bazı yerlerde) kibriya kazanır. Nitekim el-Mütekebbir olduğunu bildirmiştir. Bu durum Allah'ın yaratıklarına tenezzülüyle ilgili yerlerde ortaya çıkar. Allah yaratıklarına tenezzül etmiş, Âdem'i iki eliyle yaratmış, Tuba ağacını eliyle dikmiş, eli hacer-i esved olmuş, peygamberler vasıtasıyla O'nun eline biat edilmiştir. Bu durum '*Sana biat edenler Allah'a biat etmiştir*'[399] ayetinde dile getirilir.

Allah'ın yaratılmışlara tenezzülünü anlatan kutsi hadiste 'Acıktım beni doyurmadın, susadım su vermedin, hasta oldum beni ziyaret etmedin' denilir. Bu itibarla Allah'ın kendisini bizim için yaratılmışların nitelikleriyle nitelediği her ifade O'nun bize tenezzülüdür. Bu tenezzülle bize inmiş, müminlerin çoğu o sıfatın Allah'ın hak ettiği nitelik olduğunu zannetmişken bir kısmı söz konusu sıfatları tevile kalkışmıştır. Hakkın böyle bir sıfatla ilişkisinin yaratılmışın onunla nitelenmesiyle aynı anlamda olmadığına inananlar vardır. Allah böyle insanlara bilhassa bu durumdan münezzeh olduğunu bildirmiştir. Başka bir ifadeyle bir nispetin yaratılmışlarla ilişkilendirildiği tarzda O'nunla ilişkilendirilmesini ileri süren dar görüşlülerin anlayışından münezzehtir. Zahir ehli - ki onlar meseleyi kabaca düşünenlerdir- her hak sahibinin müstahak olduğu şeyi anlayamayacak kadar dar düşünürler. Allah kendinden haber verirken böyle bir anlayıştan uzak olacak şekilde el-Cebbar ve el-Mütekebbir olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte Allah o nitelikle nitelenmiştir. Allah zatı gereği kibriya sahibidir ve O -nitelenmekten değil- böyle bir anlayıştan münezzeh ve mütekebbirdir. Çünkü Allah kendini söylemiş olduğumuz üzere bir nitelikten tenzih etmiş olsaydı, böyle bir niteleme yalan olurdu. Allah'ın verdiği haberde yalanın bulunması imkânsızdır. Demek ki O'nun zatını nitelemiş olduğu bir vasıfla nitelenmesi gerçektir ve derin akıl sahipleri onu bilir.

Bu mertebeden kulların bir kısmı için kalplerinde bulmuş oldukları Hakkın Kibriya (sıfatı) ortaya çıkar. Bazı kullar ise onu kalplerinde bulamazlar. Onlar günahkâr, Allah'a karşı cüret sahibi olanlar ile bazı günahlardan dolayı tövbe eden kullardır. Kalbinde Hakkın büyüklüğünün baskın geldiği kimseler, söz konusu kimselerden ayrışır ve uzaklaşır. Allah o kulun nefsinde el-Mütekebbir olmuş, daha önce bu nitelikle nitelenmemişken ona bu özelliği kazandırmıştır. el-Mütekebbir'in kulları azdır. Bazı kulları ise Hakkın kendisini affetmek, mağfiret etmek özellikleriyle niteleyip kullarına rahmetinden ümit kesmeyi yasaklaması gibi durumlar günaha kışkırtmıştır. Böyle insanların kalplerinde Hakkın kendisiyle el-Mütekebbir olduğu ilahi tekebbürün niteliği ve kokusu bulunmaz. Allah onların kalplerinde el-Mütekebbir olsaydı, günahlardan herhangi birisine kalkışamaz ve onları tamahkâr kılan

isimler onların üzerlerinde hüküm sahibi olmazdı. Hakkın kibriyasının -ki tekebbür demektir- kalbine yerleştiği kuldan O'nun emrine karşı herhangi bir şekilde muhalefetin gerçekleşmesi mümkün değildir. Hüküm, içinde bulunulan anda mahallin sahibi olan isme ait olduğuna göre kuldan muhalefetin ve günahın gerçekleşmiş olması hüküm sahibinin (el-Mütekebbir) bulunmadığını gösterir. O halde mütekebbir Hak, sadece itaatkâr ve emre uyan kişinin kalbinde bulunur; gerçekte Allah'ın kulu da odur. Kibriya niteliğini elde etmede bu mertebenin en ulvi yönü budur. Öyle ki, haram işlemesi takdir edilmiş bir kuldan hükmü kesin kaderin etkisiyle günah ortaya çıkabilir. Bu esnada akıl kendinden uzaklaşmış, gafletin otoritesi ortaya çıkmış, adeta bir gölge gibi başında duracak şekilde iman ondan çekip alınmıştır. Bu emir kendisine gelir. Kalbi ise bütün bu işlerle birlikte Rabbine döneceği hakkındaki imanı nedeniyle ürperti halindedir. Başka bir ifadeyle bu fiil -bir fiil olmak bakımından- Hakka dönecektir. Bununla birlikte fiil hakkında 'günah' veya 'isyan' şeklinde verilen hüküm kulla ilgilidir. Hakkında günah işlemesi takdir edilmiş kul fiili Hakka nispet etmede bir korku içinde kalır: Fiili Hakka nispet ederse, ardından Allah tarafından kınanabilir. Bu nedenle korkuyla şunu düşünür: Kınanmış bir fiili O'na nasıl nispet edecektir? Kınanmış olması bakımından fiili nefsine nispet etse bile, bir iş olması itibarıyla gerçekte onu Allah'a nispet etmelidir. Fiil yaratılışı bakımından kendisine 'ol' diyene aittir ve kulun fiilin var olmasında hükmü yoktur. Yaratılışı hakkında böyle bir bilgiye sahip olmakla birlikte fiili kendine nispet ederken başka bir korkuya daha kapılır. Fiili kendine nispet ederse Allah'a şirk koşmuş sayılır. Hâlbuki Allah kendisine ortak koşulmasını yasaklamıştır. Bütün bunların sebebi aklî düşünceye göre Hakkın kazanmış olduğu büyüklüktür. Allah'a asi olan kişi O'nu yüceltmediği gibi asi olmayan da O'nu tanımamıştır. Allah'ı tanıdığında ilahi emre değil, emir kipine asi olunduğunu anlar. Söz konusu emir kendisine hemcinslerinden birisinin (peygamber) diliyle gelmiştir. Bu durumda insan ilahi hitabın ikiye ayrıldığını görür: Birinci kısım Hakkın emretmiş olduğu nazarî delillerin desteklediği kısımdır; akıl bu kısımdaki hükümlere uymayı gerekli görür. İkinci kısım, nazarî delillerin reddettiği kısımdır. Bununla

birlikte şeriat, aklın reddetmiş olduğu o hükümlere inanmaya ve onları tasdik ederek kendilerine uymaya hükmetmiştir. Aklî düşünce (ilahi haberleri) kendi diliyle bildirenin doğruluğuna hükmetmiş, onun sadece Allah'tan aktardığını bildirmiştir. Gerçekte dinleyicinin muhatap olduğu sözleri peygamberin dilinde söyleyen Allah'tır. İnsan böyle bir peygambere ona asi olursa, benzeri ve hemcinsi olması itibarıyla asi olmuştur; iki benzer iki zıt demektir ve dolayısıyla bir mütekabiliyet ve tezat ortaya çıkar ve bu durumda muhalefet, kaçınılmazdır. İnsan itaat eder ve emre uyarsa, hitap edenin kendi benzeri değil, Hakkın kendisi olması itibarıyla gerçekleşir. Bu durumda hitap eden dinleyicinin nefsinde yücelir ve bunun neticesinde kişi ilahi hitabı kabul eder. Bu durum Hakkın el-Mütekebbir olmasının ta kendisidir. Başka bir ifadeyle hitapta benzerini görürken asi ve günahkâr olan kulun nefsinde Hak 'mütekebbir' olarak bulunur.

Yaratılışta ilahi sureti dikkate alanlara gelirsek, Allah'ın onlar için kendisini el-Mütekebbir diye isimlendirmesi, onların üzerinde bulundukları ilahi suret nedeniyle bir tenzih iken aynı zamanda yaratılmışlara karşı duydukları büyüklenme hastalığına karşı da bir ilaçtır. Böyle bir hastalığın gerçek ilacı 'Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır' hadisidir. Böylece insan, Âdem'in ilahi surete benzer olduğunu ve (kendilerine karşı büyüklendiği yaratıklar gibi) yaratılmış olduğunu ve bu nedenle ayrışmış olduğunu bilir. Dolayısıyla onun kendiliğinde kibre kapılması mümkün değildir. Aksine, kul daha önce bu niteliğe sahip değilken, Hak onun kalbinde yücelir ve büyür. Onu daha öncesine izafe ettiğinde ise el-Mütekebbir isminin hükmü ortaya çıkar. Bu konuda söylenecek sözler çoktur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

HALK VE EMİR MERTEBESİ

el-Halık İlahi İsmi

Himmetim ruhların yaratıcısına yöneldi
O'ndan haz alayım diye şahitler de huzurda

Ey beni amel edici ve ahlak sahibi olarak gören!
Ben O'nun nezdinde gölge ve nurum

Ben bu sözü söylemeliyim
Âlemleri bilenin bir kuluyum ben

Kendim demesem bile, vekil olarak söylerim
Yoksa hareketlilerin rabbine yemin osun ki nankör olurum

Bu söz benim sözüm ise varlık kesinleşmiş
Ben o sözü bilirim ve görürüm

Bu mertebenin sahibi Abdulhalık diye isimlendirilir. Yaratma iki türdür: Birincisi takdir yaratmasıdır, bu kısım ilahi emirden önce gelir. Nitekim Hak bu kısımdan önce gelirken emir ardından gelir. Allah şöyle der: '*Yaratma ve emir O'na aittir.*'[400] Diğer kısım 'var etme' anlamındaki icat yaratmasıdır. Bu kısım ilahi emirle yarışırken yine de ilahi emir mertebe bakımından onu önceler. Binaenaleyh var etmeyi emreden ilahi emir, iki yaratma türü arasındadır; takdir ve icat yaratması! Emrin konusu icattır (var etme) ki onun mertebesi daha sonra gelecektir; söz konusu mertebe el-Bâri'nin mertebesidir. Buna mukabil takdir yaratması mümkünün varlığını izhar etmek üzere vaktin belirlenmesidir ve böylece emir ona dayanır. Bir rivayette 'Her şey bir kaza ve kadere bağlıdır, acizlik ve zekâ bile' denilir. Vakit var olmayan bir şeydir, çünkü o bir nispettir. Nispetlerin gerçekte varlıkları yoktur. Mümkünlerin sabit hakikatleri yokluk halinde düzenlenmiş ve tertip edilmiştir. Onlar dışta var olurken zaman itibarıyla bu sıralamaya göre meydana gelirler. Her hakikat hallerin, keyfiyetlerin, arazların vb. şey-

lerin başkalaşmasına konu olur, çünkü kendisine başkalaşarak gelen emir onunla bezenir.

Sübût halinde bu farklılaşmayı kabul eden ayn-ı sabiteye ait müteaddit hakikat vardır. Her birinin de sübût halinde başkalaşan bir hakikati vardır. Her hakikat kendi hallerinde ayrışırken hallerinin çoğalması nedeniyle çoğalır; kendilerine gelen emrin sonlu olup olmaması birdir. Bâri Teâlâ'nın bilgisinin ezelde onlara ilişmesi böyledir. Allah onları yokluk halinde sabit iken bildiği surette var eder. Bu durum mütekabil olmayan haller içinde hal be-hal böyle sürer. Onların mütekabil hallerden birine nispet edilmeleri, onun mukabili olan hale nispetinden farklıdır. Dolayısıyla her halde bir hakikatin sabit olması kaçınılmazdır. Haller mütekabil değilse farklı hallerde hakikati olur ve böyle var olur. O halde ilahi emir varlıkta yaratma emriyle yarışır. Bu durumda 'ol' emri var olanın yaratılışı kabul etmesinin ta kendisidir ve onu kabul edince var olur. Ayetteki *'ve olur (fe-yekûn)'*[401] ifadesindeki *fe* harfi 'ol' emrinin cevabıdır ve bu harf emrin hemen ardından gerçekleşmek anlamında takip edişi bildirir. Cevap ve takip ancak mertebe bakımından önce ve sonra gelebilir. Nitekim Hakkın bir şeyi irade ettiğinde, ona 'ol' diyeceği düşünülür. Varlıkların ortaya çıkışının bir tertibe göre olduğunu görürsün. Her biri varlık sayesinde meydana gelir ve her şey emir tarzındaki ilahi sözle var olur. İnsan veya vehim kuvveti ise var olan her şeye dönük pek çok ilahi emrin bulunduğunu ve Allah'ın o emri bir şeyi var etmeyi irade ettiğinde söylediğini zanneder. Bu vehme göre emir yaratmayı, yani var oluşu önceler. Çünkü peygamberin diliyle gerçekleşen ilahi hitap bunu gerektirmiştir ve bunun tasavvuru zorunludur. Bununla beraber aklın delili onu tasavvur etmez ve dile getirmez. Fakat vehim bunu düşünür ve imkânsızı tasavvur ettiği gibi onu duyusal varlıkta hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa bile var olan bir suret tarzında tasavvur eder. Söz konusu suret vehme göre gerçekleştiği gibi imkân özelliğindeki sübutta tafsil edilmiştir. Çünkü hayale göre imkânsız diye bir şey yoktur ve hayal imkânsızı tanımaz. Bu itibarla hayal gücü, varlığı zorunlu olanda ve imkânsızda mutlak tasarruf sahibidir. Ona göre bütün bunlar, zatı gereği, tasavvur edilebilen şeylerdir. Hayal gücü kendisini yaratan hakkında

böyle bir hükme sahip olsa bile yine de yaratılmış bir güçtür. Böyle hüküm vermek onun zatî niteliğidir. Bir kimsede hayal gücü yaratılmışsa, bu hükmün de kendisinde bulunması kaçınılmazdır, çünkü mutlak tasarruf, hayal gücünün kendisidir. Bu gücü ancak insan yaratılışı kabul edebilmiştir. İnsan hayal gücüyle yokluk halinde sabit hakikatleri -sanki var olan şeyler gibi- düzenler ki onlar öyledir zaten! Çünkü sabit hakikatler hayalde varlığa sahiptirler. Hayalî varlık nedeniyle Allah ona dışta 'var ol' der, ilahi emri duyan hakikat de dışta var olur. Artık duyu onu görür, yani duyulur varlıkta meydana geldiğinde duyu onu algılarken hayal, hayalî varlıkta onu idrak eder.

Burada akıllar hayrete düşer: Acaba bu idraklerle algılanan varlıkla nitelenen sabit hakikat yokluktan varlığa mı intikal etmiştir? Yoksa onun hükmü Hakkın varlığına zuhur etmek üzere ilişmiş midir? Bu ilişme ve taalluk, aynadaki suretin aynaya taalluk etmesi tarzında olabilir. Bu suret o nitelikle nitelenmiş olarak sabit olduğu gibi onun yokluk halidir. Böylece mümkünlerin hakikatleri, Hakkın varlık aynasında birbirlerini idrak eder. Sabit hakikatler ise idrak edilirken bize göre gerçekleşen tertiple yoklukta bulundukları duruma göre bulunurlar veya Hakkın varlığı onlarda ortaya çıkar. Bu durumda onlar Hakkın mazharlarıdır. Onlar Hakkın kendilerinde zuhuru esnasında birbirlerini idrak ederler ve 'onlar varlık elde etmiştir' denilir. Hâlbuki kastedilen Hakkın zuhur etmesinden başka bir şey değildir. Bu ifade bir açıdan işin kendinde bulunduğu duruma en yakın ifade iken öteki başka bir açıdan yakındır. Öteki dediğimiz, Hakkın mümkünlerin hükümlerinin zuhur ettiği bir yer olmasıdır. Bununla birlikte mümkünler, her iki hükümde varlıkları olmayıp sübut mertebesinde bulunan şeylerdir. Keşif sahibi her iki yönü keşfederse, onun keşfi kâmil keşiftir. Bir kısmı -her ne olursa olsun- bir yönü keşfeder ve her keşif sahibi keşfine göre görüşünü söylemiştir. Bu hüküm, sadece tasavvuf ehline ait hükümdür. Onların dışındaki (kelamcılar) iki kısma ayrılır: Bir kısmı mümkünün yoklukta varlığının olmadığını söylemiştir. Mümkün, Hak kendisini var ettiğinde varlık kazanır. Bu görüş Eş'ariler ile onların görüşünü benimseyenlere aittir. Bir kısmı mümkünün (yoklukta) sabit hakikati olduğunu söylemiştir. Sabit hakikatler daha önce dışta yokken

var olurlar. Varlığı imkânsız olanın ise sabit hakikati yoktur. Bu görüşü benimseyenler, Mutezile ile Allah ehli içinden muhakkiklerdir. Onlar eşyanın sabit hakikatlerini kabul ederler. O hakikatlerin sabit hükümleri vardır ve bu hükümler vasıtasıyla her birisi söylediğimiz üzere varlıkta ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle ya mazhar olarak veya Hakkın varlığında hüküm sahibi olarak ortaya çıkarlar.

Halk ve emir mertebesinin verdiği bilgi budur. '*Dikkat ediniz yaratma ve emir O'na aittir.*'[402] Aynı şekilde '*Emir önceden ve sonradan Allah'a aittir.*'[403]

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BÂRİ OLMAK MERTEBESİ

el-Bâri İlahi İsmi

Yaratıklar Allah'ın iyiliği nedeniyle yaratılmış
Bu nedenle âlem O'nun suretinde

Varlığında sürekli O gezinir
Ahlakından bilinen iyilikle

Bu mertebenin sahibi Abdulbâri diye isimlendirilir. Arkadaşlarımızın bir kısmı bu mertebeyi özellikle unsurî âlemde topraktan yaratılmış olanlara tahsis etmiştir. Onun dışındaki yaratılmışların bu mertebeden payı yoktur. Toprak unsurundan yaratılmış olanların dışındakilerin ise başka bir yaratılışı vardır. Bazı arkadaşlarımız, doğanın toprağından yaratılan her şeyde yaratma işini tek kabul etmiştir. Onlara göre heyula cevherinden kendisinde ortaya çıkan suretlere kadar bütün doğal suretler bu yaratılışa dâhildir. Buna karşı Levha, Kalem ve Müheyyeme melekleri bu yaratılışın kapsamı dışındadırlar. O kısımdaki varlıkların başka bir yaratılışı vardır. Bütün bunlar Rahman'ın nefesi demek olan ve O'nun dışındaki bütün suretleri kabul eden Amâ'da

yaratılmıştır. Bununla birlikte Hakkın kendisi adına da yaratma ifadesi geçmiştir, fakat anlayamadıkları için akıllar böyle bir ifadeyi reddetmişlerdir. Hâlbuki akıllar Allah'a dair görüş sahibi herkesin 'Allah' dediği bir tasavvuru nefsinde meydana getirdiğini fark etmemişlerdir. Herkes nefsinde meydana getirdiği o tasavvura ibadet eder, o da -başkası değil- Allah'tır. Bunun yanı sıra söz konusu tasavvuru bulunduğu mahalde yaratmış olan da bizzat Allah'tır. Allah'ın (inançlarda) yaratılması hakkındaki ifadenin anlamı budur.

Allah hakkında görüş söyleyenlerin bakışlarının değişmesiyle söylenen görüşler de değişmiştir. Her düşünce sahibi kendi mahallinde var ettiğine ibadet etmiş ve inanmıştır. Onun mahallinde ve kalbinde var olan, yaratılmış bir surettir, yoksa Hak İlah değildir! Hak o kişiye bu surette, yani o görüşte tecelli etmiştir. Bununla birlikte O'nun hakikati kendisi bakımından birdir, sadece biz O'nu böyle idrak ederiz. Uleym el-Esved eliyle sütuna vurmuş, sütundan bakanın görebileceği şekilde altın ortaya çıkmış! Hadiseyi gören kişi susup kalınca el-Seved ona şöyle demiş: 'Be adam! Hakikatler başkalaşmaz, fakat Rabbin karşısındaki hakikatin nedeniyle sen böyle gördün.' Burada Hakkın her inanç sahibinin inancı suretinde zuhur etmesine işaret etmiştir. Bu yönüyle Hak melek, cin, insan, taklitçi veya düşünce sahibi gibi akide sahibi herkesin nefsinde yaratılmış Haktır (el-Hak el-mahlûk bihî). Buna mukabil peygamberler, Allah hakkında değişmeyen ve başkalaşmayan bir görüş getirmişlerdir. Önceki peygamberin Allah hakkında söylediği, sonra gelenin söylediği görüşün aynıdır. Son peygambere kadar Allah'tan bilgi veren bütün peygamberlerde durum böyledir. Onlar, söz konusu bilginin Allah'ın vahyettiği bilgi olduğunu söylemişlerdir. Böyle olmasaydı, akılcıların görüş ayrılığına düşmesi gibi, Allah hakkında görüş ayrılığına düşerlerdi. Demek ki, peygamberler Hakka en yakın kimseler, hatta onlar -sonraki öncekini, önceki sonrakini tasdik ettiğine göre- Allah'a dair sadece doğruyu getirenlerdir. Bu görüşü teorik akıl kesinlikle ortaya çıkartmaz, fakat keşif bu hükmü verir.

Her halükarda Allah hakkında inanç sahibi olanlar arasından kurtuluşa en yakın olanlar, O'nun peygamberlerin dilleriyle bildirdiği

haberlere inananlardır. Çünkü Hakkın doğru sözlü olduğunu biliriz. Allah hakkında verilen hüküm belirli bir şekilde doğru olmasaydı, peygamberini kullarına elçi olarak göndermezdi; bu hükmün inanç sahibi herkeste ortaya çıkan bir yönü olmasaydı, Allah kendisini -peygamberlerinin diliyle- inançların suretlerinde halden hale girmekle nitelemezdi. Her inanç sahibinin nefsinde Hakka dair bir suret yaratılmıştır ve sureti var eden kişi onun var olurken dayandığımız Hak olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla yaratılmış ancak yaratılmışı görebilir, çünkü ancak kendi inandığını görür. Hak ise -gerçekte değil- görenin ve akıl sahibinin gözünde bu suretleri kabul eden hakikati yönüyle bunların ardındadır. *'Allah âlemlerden müstağnidir.'*[404] Kastedilen her iki âlemdir. Nitekim zengin için malı nedeniyle başka bir maldan müstağni olduğunu söyleriz ve mal kişinin müstağnilik özelliği kazanmasını sağlar. Burada ince bir keşif meselesi vardır: Bir şey kendine muhtaç olmaz. Allah ise kendi nedeniyle kendinden müstağnidir. *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız, Allah zengin ve övülendir.'*[405] Yani Allah size muhtaç değildir. Allah'ın övülen olması, bütün övgülerin O'na dönmesidir. Allah ancak varlıklarımız nedeniyle bizim vasıtamızla övülür.

Allah'ın bulunduğumuz durumdan tenzihine gelirsek, O bizim vasıtamızla övülmüştür. Demek ki Allah bizim vasıtamızla müstağnidir. Çünkü O'nun zengin ve müstağni olması, bizden müstağni olması demektir. Başka bir ifadeyle müstağniliğin Hakkın sıfatı olabilmesi için bizim varlığımız gerekir. Konuyu anlamak isteyen, Allah'ın kendisini isimlendirdiği her ismi dikkatle düşünmelidir. O isimler bizi talep ettiği için bizim var olmamız gerekir. Bu nedenle bizden müstağni olmak, bizimle birlikte gerçekleşir. Ulûhiyet hükmü meluha (ilah'ın kulu), rububiyet hükmü merbuba (rabbin kulu), kadirin hükmü makdura (güç yetirilen) bağlıdır. Rububiyetin bir sırrı vardır ve o sır ortaya çıksaydı rububiyet bâtıl olurdu. Aynı şekilde rububiyetin başka bir sırrı daha vardır ki o sır ortaya çıksaydı nebilik anlamsız olurdu. O sır aklî düşüncenin delilleriyle O'na dair verdiği hükümle ilgilidir. Allah o hükümle tecelli etmiş olsaydı, peygamberlerin aklın kabul etmediği hususlarda Allah'tan verdiği haberler geçersiz olurdu; hâlbuki haber verenin doğru sözlülüğü akılca ispatlanmıştır. Bu durumda pey-

gamberin verdiği haberler ya reddedilir veya kabul edilir. Bu durumda akıllar gelen haberi kabul ederken, kendisinde Allah ile yaratıkları arasında ortaklığı bildiren anlamı reddeder. Birinci anlamı reddettiğinde, onun için peygamberliğin hükmü bâtıl olur; aynı hükümler ('Allah nerededir?' sorusuna göğü işaret ederek cevap veren) cariye köle ve benzeri kimselerin nezdinde sabittir. Hâlbuki nübüvvet parçalanmaz ve bir parçası reddedildiğinde bütünü reddedilmiş demektir. Allah bazı insanların şöyle dediğini bildirir: *'Bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz, onlar bunun arasmda bir yol edinmek istiyorlar, onlar gerçek kâfirlerdir.'*[406] Onlar küfür tarafını imana yeğleyenlerdir. Küfür tarafını yeğlemek ise haber verenin birliği ile bildirdiği haberde -herhangi bir sınırlama olmaksızın- doğru söylemesinden kaynaklanır, onun yalan söylemesi imkânsızdır. Aklın reddetmiş olduğu hususlarda peygamberin verdiği haberlerin bir yönüyle doğru olması kaçınılmazdır. Bu nedenle mümin nazarî (teorik) aklıyla hareket ederse tevil ederken tevilde aciz kaldığında böyle ifadelerin bilemediği bir yorumu olduğuna inanır. 'O yorumu ancak Allah bilebilir' der ve yorumu bilmeyi O'na bırakır. Fakat lafzın zahirî anlamıyla değil, kendisinin bilmediği bir teville O'na havale eder. Allah ehline göre bir kelimenin kapsamı altına giren bütün anlamlar doğrudur. Onlar gerçek müminlerdir ve Allah müminler için *'Büyük bir mağfiret ve ecir hazırlamıştır.'*[407]

TASVİR MERTEBESİ

el-Musavvir İlahi İsmi

Zatımızı tasvir edeni bilirsen
Varlıkta her şey benzerdir, bunu da bilirsin

Bu durum benim size söylediğim gibiyse
Hükmüm sahih ve benzerlik de sahih

Onun nezdinde ne varsa bizde var ise
Bu söz doğruysa derecelenme nerede kaldı?

Evet! O benim hakikatim, ben O değilim
Ben O'na denk olsaydım, karşıtlık kalkardı

Bu mertebenin sahibi Abdulmusavvir diye isimlendirilir. İnsanlar arasından resim ve suret yapıcılar, yaratıcı olmadığı halde, Allah'ın yarattığı gibi bir şey yarattığını iddia edenlerdir; yaratıcı sadece Allah'tır. Allah şöyle der: '*Topraktan kuş sureti yaratır...*'[408] Burada Allah Hz. İsa'yı yaratıcı diye isimlendirmiş, hâlbuki yaptığı iş kuşun suretinden ibaretti. Heyet ise kuşun suretidir ve her suret mahsus (duyusal) hayatın ortaya çıkmasına kabiliyetlidir. Allah ise sureti yapanı kınamış ve korkutmuştur, çünkü onun yaratılışını tamamlamamıştır. Bir suretin yaratılışının tamamlanması, duyuda algılanacak şekilde, canlılığın onda görünmesi demektir. Hâlbuki ressamın ve suret yapıcının buna gücü yetmez. Bu durum, insanın duyuyla idrak edilen canlılığın ortaya çıkması gerekli olmayan güzel suretler yapmasına benzemez. Söz konusu suretlere misal olarak bitki, maden, felek ve farklı şekilleri verebiliriz. Burada suret şeklin ta kendisiyken tasvir zihinde şeklin kendisi değildir.

Bilmelisin ki Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı (Allah Âdem'i O'nun/onun suretinde yarattı). Buradan 'onun sureti' ifadesinde Allah'a dönen zamirin Âdem'in O'nun hakkındaki inancının sureti olduğunu anladık. İnsan o sureti düşüncesi veya vehmi veya tahayyülünden yaratır ve 'bu benim Rabbim' diyerek ona ibadet eder. Allah insanda tasvir gücü yaratmıştır. Bu nedenle onu bütün âlemin hakikatlerini içeren bir varlık olarak yarattı. İnsan Rabbine hangi surette inanırsa kendisine öyle ibadet ederken âlemin bütün hakikatlerini ihata eden suretinin dışına ise çıkmaz. Dolayısıyla Allah'ın (suretini tasavvur ederken) O'na kendi insanlığını veya insanlığından (kaynaklanan bir anlayışı) tam ve kâmil olarak yansıtması gerekir. Tenzih etmesi gereken bir özelliği O'ndan tenzih etseydi, bunun sonu da bir sınırlama olacaktı. Kim yaratıcısını tanımlar ve sınırlarsa, hiç kuşkusuz, O'nu kendisi gibi tanımlar ve sınırlar. Bu nedenle Allah peygamberin diliyle

'Allah'a sanki O'nu görür gibi ibadet et' buyurdu. Burada görmek benzetme ve temsil anlamı taşıyan edatla zikredilmiştir. Başka bir hadiste 'Allah namaz kılanın kalbindedir' denilir. Bir ayette '*Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır*'[409] denilir. Bir şeyin yüzü onun zatı ve hakikatidir. Allah kulunu hangi surette var etmişse, yöneldiği yer o suret olduğu gibi yüzü de o surettedir.

Söyleneni anladıysan şunu öğrenmiş olursun: Allah aklın delilinin reddetmiş olduğu hususları kendisi adına ispat etmiştir. Bu bakımdan uyulmaya layık olan Hak'tır. İnsan nefsinde ibadet ettiği bir suret inşa eder. Demek ki insan tasvir edendir. Aynı zamanda yaratılmıştır, başka bir ifadeyle Allah insanı inşa ettiği surete ibadet eden kul olarak yaratmıştır.

Kul ancak yaratıcısını inşa eder
Onu yaratan ise inşa ettiğidir

O bütün varlıkları yaratan
Bir kan damlasından veya 'alaka'dan yarattı

Yaratmasına yaratanın varlığını ekledi
Müstağnilik O'nun, muhtaçlık onun niteliği

O'nun iki niteliği bir araya gelmiş
Bu nedenle 'onu geçti' dedik

Mümin kul Hakkın kendisini yükümlü kıldığı amellerin suretlerini en güzel ve yetkin şekilde var edip onları ortaya çıkartırken Allah ona amelinden var ettiği her surete ruh üfleme gücü verir; bu güç ameldeki ihlâs ve huzurdur. Allah, yaptığı surete Rabbinin izniyle üflenmiş ruha sahip suretin yapıcısını kınamamıştır. Bu üflemeyle birlikte söz konusu suret rabbinin hamdini tespih eden ve dile getiren canlı bir varlık olarak meydana gelir. Buna mukabil Allah canlılık ve hayat istidadına sahipken, yaratıcısıyken hayat vermediği sureti yapanı kınamıştır. Suretin istidadına göre onu inşa eden hayat vermese bile, Allah ona hayat verir. Böyle bir tasvir edici Allah tarafından kınanır. Allah âlemde kendisini var eden sebeplerden ortaya çıkan her sureti yaratma bakı-

mından kendisine nispet etmiştir. Ayette bütün amel sahipleri hakkında *'Allah sizi ve amellerinizi yaratmıştır'*[410] buyurur. O halde Allah senin olduğu kadar sana izafe edilen amelin de yaratıcısıdır. Nitekim *'Attığında sen atmadın'*[411] buyurur. Allah senin için olumladığı bir işi senden olumsuzlamış, sonra onu kendisi adına olumlayarak şöyle demiştir: *'Fakat Allah atmıştır.'*[412] Hâlbuki atan kuldur. Allah ona kendi adını vermiş, onu bu adla isimlendirmiştir. Geride onu isimlendirdiği gibi süsleyip süslemeyeceği hakkında konuşma kalmıştır. Biz kulun attığından kuşku duymadığımız gibi *'Fakat Allah attı'*[413] ifadesinden de kuşkuya kapılmayız. Allah atma fiilini önce kuldan olumsuzlamış, kulluk adını ondan düşmüş, sonra kendi adıyla adlandırmıştır; çünkü isimlendirilen birinin olması kaçınılmazdır ve o da bir hakikat/varlık olması bakımından -kul olması itibarıyla değil- kulun kendisidir. Çünkü kul ismi efendilik hükmünü kabul etmezken onun kendisi ve hakikati kulluğu kabul edebileceği gibi efendiliği de kabul eder. Buradan kendisi için yaratılmış olduğu isim yer değiştirmiş, kendisinden var olmuş olduğu isim ona verilmiştir. Bu durum *'Fakat Allah atmıştır'*[414] ayetinde belirtilir. Allah yaratıklarına karşı böbürlenmez ve O'nun söylediği her söz işin kendinde bulunduğu durumun ifadesidir. Allah zatı gereği olumsuzlamayı gerektiren bir işi olumsuzlamış, zatı gereği sabit kalmayı hak eden bir işi sabit bırakmıştır. Hakikatler ise kendi yerlerinde -gerçekte onlardan hiçbir şey değişmeksizin ve bozulmaksızın- kalmıştır. Bununla birlikte bir grubun düşüncesine göre bozulma ortaya çıkabilir ve bozulma olmasaydı, varlıkta bozulmanın hükmü bulunmadığı için, eksiklik meydana gelirdi. Dolayısıyla onun da varlıkta bulunması gerekir, çünkü varlığın kemale ermesi kaçınılmazdır. Bu durum eksiklik hakkında söylemiş olduğumuz 'Varlığın kemalinin bir yönü kendisinde eksikliğin bulunmasıdır' ifademizin anlamıdır. Bununla birlikte varlıkta eksiklik selbî bir durum olarak bulunabilir. Fakat işleri bulundukları hal üzere anlayan kimseler için onun hükmü açıktır.

Tasvir mertebesi halk (yaratma) mertebesinin sonuncusudur. Onun ardında genel itibarıyla yaratmaya ait mertebe yoktur ve sonuncu mertebe budur. Buna mukabil bilgi yaratma mertebelerinin ilki iken ilahi hüviyet bütün bunlarla nitelenendir. Bu nedenle Allah 'O' sözüyle

başlamıştır, çünkü hüviyetin varlığı kaçınılmazdır. Sonra olumlama ve olumsuzlamada bu zamirle bitirerek şöyle der: '*O Allah ki, O'ndan başka ilah yok.*'[415] Burada Allah gaybı ve şahadeti bilmekle ilgili sıfattan başlamış, el-Musavvir ismiyle bitirmiş, ardından belirli bir isim zikretmeden şöyle demiştir: '*En güzel isimler O'nundur.*'[416]

Allah '*Göklerde ve yerde her şey O'nu tespih eder*'[417] der. Hâlbuki yeryüzünün içindekiler dememiştir, çünkü yeryüzündeki insanların çoğu O'nu tespih etmez. Öte yandan O'nu tespih edenler her hallerinde O'nu tespih etmez. Buna mukabil yeryüzünün kendisi Allah'ı her durumda tespih ederken içinde bulunan melekler ve maddeden ayrık ruhlar da O'nu tespih ederler. Allah '*Gece ve gündüz O'nu tespih ederler, bıkmazlar*'[418] der. Burada Allah tespihi sürekli yapanı dikkate almıştır ki, o da yeryüzüdür. Kur'an-ı Kerim'in başka ayetlerinde de yeryüzündekilerin tespihini dikkate almıştır. Bununla birlikte onlar âlemin bir kısmıdır: '*Yedi kat gökler, yeryüzü ve onlarda bulunanlar Allah'ı tespih eder.*'[419] Burada akıllı varlıklar için kullanılan *men* (o kişi) edatı getirilmiştir. Sonra ifadesini pekiştirerek '*Her bir şey O'nun hamdini tespih eder*'[420] demiştir. Ardından ifadeyi daha da pekiştirerek '*Fakat siz onların tespihlerini anlayamazsınız*'[421] demiştir. Burada da *men* edatı gelmiş, *ma* (o şey) edatı kullanılmamıştır. Haşr suresinde *men* edatı kullanılmamış, '*ma*' edatı getirilmiştir. Dilci Sibeveyh şöyle der: '*Ma* edatı her şey için kullanılır, fakat bütün var olanları kuşatmaz.' Böylece geride kalan ve tespihte zikredilmeyenlerin kalpleri ürperir. Bunun üzerine Allah onların kalp kırıklığını onarmış, korkularını ayetin ardından söylemiş olduğu '*Her şey O'nun hamdini tespih eder*'[422] ayetiyle gidermiştir. Allah onları överken, insanların onların tespihlerini bilmediğini söylemekle ifadesini pekiştirmiştir. '*Fakat siz onların tespihlerini anlamazsınız.*'[423] Buradaki telafi ve onarma, maruz kaldıkları kırıklığın karşılığıydı. Bu ayetle onların sevinci pekişmiş ve artmıştır. Gerçekte bu bir artış değil, kırılmanın ortaya çıktığı yeri imar etmek demekti. Çünkü Allah her şeyin O'nun hamdini tespih ettiğini bildirmiştir ve vakıa da bu şekildedir. Binaenaleyh bu ifade kırıklığın yol açtığı gediği kapatmıştır. '*Fakat siz onların tespihlerini anlayamazsınız.*'[424] Burada istidrak edatı olan 'fakat' kullanılmış, Allah bu özel tespihte

-başkalarından ayrı olarak- onların yalnız kalmasını arzu etmiştir. İnsanlar o tespihi bilselerdi, onunla Allah'ı överlerdi.

Tespih edenler sürekli suret inşa ederler ve bu yönüyle onlar inşa ettikleri suretlere ruh üfleyen ressamlardır. Suretleri meydana getirmek dünya ve ahiret hayatında süreklidir. İnşa dünyada sona erse bile sürekli devam eder.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÖRTÜLERİ ÇEKME MERTEBESİ

el-Gaffar, el-Gafir ve el-Gafur

Varlığımdan zırhım O'nun elbisesi
Hakkın varlığı baş için örtü

Sözümü iyi anla! Bunda bir açıklık var
Dilersen onu açar, dilersen örterim

Bu mertebenin sahibi Abdulgaffar diye isimlendirilir ve o gayret, korunma, koruma, ismet ve günahtan uzak kılma mertebesidir.

Allah sana ve bize kendinden bir ruh ile yardım etsin, bilmelisin ki; bütün varlıklar birbirlerinin üzerinde bulundukları örtülerdir. Örtülerin en ulvisi Allah'ın ez-Zahir ismidir. ez-Zahir el-Bâtın isminin üzerinde örtüdür. Allah'ın ardında ise gidilecek hedef olmadığına göre bu örtü O'nun üzerindedir. Müşahede ve görme halinde el-Bâtın isminin karşısında bulunursan, el-Bâtın ismi ez-Zahir ilahi ismi üzerinde perde olur. Bu esnada O'nunla ittihat eder ve O'nun nedeniyle ez-Zahir ismini müşahede edersin. Bununla birlikte 'zuhur daha önce ez-Zahir ismine ait iken şimdi el-Bâtın ismine geçmiştir' deme! Aksine ez-Zahir ismi bulunduğu hal üzere âlemdeki bütün suretlere hükmünü verici olarak kalırken el-Bâtın ismi de -müşahede edilse bile- hali üzere 'bâtın' olarak kalır ve zahirî suretlerin örttüğü manaları verir. Perdele-

rin en ulvi ve en gizli olanı bu iken örtülenin en ulvi ve gizlisi de O'dur.

Bu perdenin ardından kalbin Hakkı sığdırması gelir. Kalp sığdırdığı Hakkın üzerinde perdedir. Bunun nedeni kalbin inançların düşünce ve delilleriyle inşa ettikleri ilahi suretlerin mahallidir. Bu suretler onların üzerinde örtü ve perdedir. Bir insanı görürsün, fakat neye inandığını göremezsin. Kalp perdesi başka bir perde vasıtasıyla kalktığında, kişinin neye inandığı görülür. Söz konusu perde Rabbi hakkında inancını dile getirdiği ibare perdesidir. İbare üzerinde bulunduğu şeyi gösterse bile, o da perdedir. Çünkü ibarenin delalet ettiği şey sana görünmemiş, sadece ibare sahibinin inandığının misali senin kalbinde gerçekleşmiş, örtülü bir şeyden haber vermiş, o şey de senin nezdinde örtülü kalmıştır. Dolayısıyla onu ortaya çıkartamaz, onun misalini sana aktarır. O halde herhangi bir mana için gelmiş olan her harf, mana üzerinde perdedir ve harf manaya delil olmak üzere gelmiştir. Bu yönüyle harf perdelerin en büyüklerinden biridir ve yine de 'ilahi isimlerin perde olması' demek olan birinci perdeden sonra gelirler. Bu isimler isimlendirilenin zatına delil olsalar bile, aynı zamanda O'na perdedirler. Çünkü isimlendirilenin zatı hakkındaki hükümlerin farklılığı nedeniyle düşünen kişi isimler hakkında hayrete düşer. Allah'ın her isminin ilahi zatta bir hükmü vardır. İlahi zat aziz ve azim olsa bile isimlerin varlıkta hükümleri vardır. Hatta gerçeği O'ndan öğrenen kimse için, var olanların isimleri Allah'ın isimleridir.

Örtüleri bilmede aşağı doğru üçüncü mertebe, lafız isimlerinin perde teşkil etmesidir. Onlar konuşanların dillerinde meydana gelen lafızlar ve yazanların kalemlerinde ortaya çıkan işaretlerin isimleridir. Onlar da ilahi isimler üzerindeki perdelerdir. Bu durum Hakkın kendisi nedeniyle isimleriyle konuşan olmasından kaynaklanır. Bu durumda yazılı ve işaretli isimler, bizim nezdimizde, 'isimlerin isimleri' ve onların üzerindeki perdeler haline gelirler. Çünkü biz söz konusu isimlerin keyfiyetini bilemeyiz. Onların keyfiyetlerini müşahede ederek idrak edebilmiş olsaydık, örtüler kalkardı, hâlbuki onlar ortadan kalkmaz. Bizim nefislerimizde onların misalleri bulunur. Daha doğrusu nefsimizde bulunan en üstün şey, onların tahayyülleri olabilir; tahayyül ise

duyulurların nefislerde meydana getirdiği bir haldir. Duyuyla algılananlar musavvire gücünün yardımıyla insanın hayalinde onları meydana getirir. Perdelerin dışında sadece yaratılmışların birbirlerine perde olmaları söz konusudur. O halde perdeler delil olsa bile, genel anlamda delil oldukları kadar bütün varlık bu yönden perde ve üzerine perde çekilendir. Bu itibarla biz de üzerine perde ve örtü çekilmiş olanlarız. Bu itibarla varlık bizim üzerimizdeki örtüdür. Demek ki varlık bize görülür, çünkü örtünün örtülen tarafından görülmesi gerekir. Bu yönüyle örtü her zaman örtülen ile önüne örtü çekilen arasında berzahtır ve her ikisine birlikte görülür.

Meşru hükümler yükümlülere gelip fiillerine iliştiğinde, yükümlülerin fiilleri hakkındaki hükümleri itaat, günah, teşvik edilen ve edilmeyen kısımlar diye taksim eder. İtaat ve günah, haram ve farz gibi yapılması veya terk edilmesi emredilenlerdir. Teşvik edilen ve edilmeyen fiiller, mendub ve mekruhlardır. İtaat veya günah olmayan veya teşvik edilen veya edilmeyen kısmına girenler, mubahlardır. Bu taksim zat ve hakikati gereği nefsin mertebesinin hükmüdür. Diğer hükümler zatı gereği belirlenmemiş, ancak meleğin ilhamı veya şeytanın vesvesesi gibi dışarıdan gelen dürtüyle insan tarafından kabul edilen hükümlerdir. Onlar üzerinde ilhamın hüküm sahibi olduğu kimseye aittir, yoksa zatı gereği gerçekleşmezler. Yükümlü nefislerden mutlu olanlar (saadet ehli) iki kısma ayrılır: Birinci kısım günahın kendisinde bulunmasından örtülmüş olan kimselerdir. Bunun yanı sıra onlar, teşvik edilmeyen veya itaat veya günah sayılmayan işlerin kendilerinde bulunmasından da perdelenmişlerdir. Böyle bir insan mutluların en mutlusudur. İkinci tür, günah kendisinde ortaya çıktıktan sonra günah nedeniyle cezalandırılmaktan perdelenmiş kimselerdir. Böyle biri, günahı örtülen kişidir.

Bu hükümler, yükümlünün zahirine ve bâtınına taalluk ederken tam-kâmil mutlu masum olandır. Ondan sonra -bâtınında olmasa bile- zahirinde korunan kişi gelir. En az örtülmüş olan kişi adı Abdulgâfir olan kişi iken en çok örtülmüş olanın adı Abdulgafur'dur. İkisinin arasında Abdulgaffar bulunur. İnsanlar, yani yükümlüler ise üç halde bulunur; gafir, gaffar ve gafur!

Yükümlü insanlar da, kendilerine karşı suç işleyen veya kendilerini suçtan koruyanlara karşı bu isimlerin hükmüne göre hareket ederler. Böyle yapınca Allah'ın isimlerinin hükümlerinin sahibi olur. Kim kendisine karşı suç işleyeni affederse, Allah onun günahını görmez; kim zorlaştırırsa, ahirette Allah katında yaptığı işin sonucunu devşirir. Yükümlü insan ahirette ancak kendi amellerini görür. Sonra da Allah onların çoğunu affeder.

Bilmelisin ki, perdelerin bir kısmının sebebi beşer olmaktır. Bu durum *'Allah'ın bir beşer ile vahiy veya perde ardından olmaksızın konuşması mümkün değildir'*[425] ayetinde dile getirilir. Bu bir perdedir. *'Veya peygamber gönderir.'*[426] O da perdedir ve burada perde Allah'ın kuluna kendisinde tecelli ettiği suretin ta kendisidir. O surette kul Hakkın sesini duyar. Perde vasıtasıyla konuşmaya misal olarak, Allah peygamberine şöyle der: *'Onu komşu edin ki, Allah'ın kelamını duysun!'*[427] Konuşan Allah'ın peygamberidir. Başka bir hadiste Allah kulunun diliyle şöyle der: 'Allah kendine hamd edeni duydu.' Bir hadiste 'Ben onun duyması ve görmesi olurum' denilir. Bütün bunlar, beşeriyetin ortaya çıkardığı perde suretleridir ve beşerden başkası da yoktur! İşin özü *'Seni iki elimle yarattığıma secde etmekten engelleyen nedir?'*[428] ayetinde belirtilir. Burada Allah Âdem'in yaratılışında vasıtaları ortadan kaldırmıştır. Aşağıya doğru ise beşer isminin hükmü ve etkisi ortaya çıkar. Öyleyse her nerede vasıtalar kalkarsa, -anlayan için- beşeriyet hükmü ortaya çıkar. *'Burada akıl sahipleri için ayet vardır.'*[429]

Perdeler tasnif edilmiş oldu. Onlar dolunayların ve tutulmuş Ay'ların üzerinde bulunan perdelerdir. Bir kısmı gölge, bir kısmı, Ay'ın ve Güneş'in tutulmasında olduğu gibi göz sahibidir. Diğer beş yıldız da bu kısma girer. En büyüğü Güneş'in perde teşkil etmesidir. Güneş bütün yıldızların ışıklarını söndürür. Dolayısıyla yıldızların ışıkları Güneş'te dürülmüş olsalar bile görenin gözünde başkasına ait bir ışık kalmaz. Şair Nabiğa el-Cadi bir methiyesinde şöyle der:

Allah'ın sana verdiği sureti görmez misin?
Onun dışındaki her mülk erir, gider

Sen bir Güneş, hükümdarlar yıldız!
Güneş doğunca hangi yıldız geride kalır ki?

Kesin olarak biliriz ki, yıldızlar gökyüzünde ve kendi varlıklarında doğmuş ve ortaya çıkmışlardır. Fakat Güneş'in ışığının gözün ışığına baskın gelip onu yok etmesi nedeniyle, yıldızlar algılanamaz. Hz. Peygamber'e 'Rabbini gördün mü' diye sorulmuş, 'Nurani idi, nasıl göreyim?' demişti. Allah nasıl görülebilir ki? O kendine perdedir. Bu durum idrakin zayıflığından kaynaklanır, çünkü Allah ışığın dışındaki yerlerde tecelli etmiş, dilediği yerde görülmüştür. *'Sen beni göremeyeceksin'*[430] demiştir. Demek ki kastedilen, Allah'ın görülmesi değil, Hz. Musa'nın onu görmesiydi. O halde zuhur ve ihata olmaksızın, görülen ve perdelenen Odur. Öyleyse bir örtü olmalıdır.

Geniş olan bu mağfiret bahsi -çünkü gayb ve şehadet demektir- için bu kadar ima yollu anlatım yeterlidir. *'Allah onların ardından ihata edendir.'*[431] Allah perdeleri dinleyenlerin gözlerine çekmiş, onlar duyduklarıyla sınırlı kalmıştır.

Allah örtüyü yaratıklarına çekmiş
O'nun örtü çekmesi itiraza yol açar

Tartışma ve hasımlaşma yok
Mücadele veya kavga yok

Her tecellisi bir perde
Bakan herkesten perdeler

Sağdan ve soldan perdeler
Önden ve arkadan perdeler

Gören herkes bilir
İhlâslı veya riyakâr

KAHIR VE EZME MERTEBESİ

el-Kahır İlahi İsmi

Kahrım emrimin aynı, çünkü ben
Emir verdiğimde kahır sahibi olurum

Varlığa görünür benim suretimle
Yasağımız yasak, emrimiz emir

Bu mertebenin sahibine Abdulkahhar ve Abdulkahir denilir. Âlimlerin en büyüğü bu isme sahip olmayan kişidir. Yani Abdulkahhar veya Abdulkahir ismine sahip olmayandır. O Allah'ın inayetine mazhar olmuş, kâmil, hatta masum ariftir. Hak bana -hamdolsun- bu isimde hiç tecelli etmedi, onu başka birisinin aynasından gördüm. Allah beni irade ve zorunluluk halinde ondan masum kıldı ve bu nedenle hiçbir zaman tartışmaya girmedim. Benden ortaya çıkan herhangi bir muhalefet ve tartışma, sadece öğretme amaçlıydı, tartışmak için değildi! Çünkü ben ilahi kahrı hiçbir zaman tatmadım veya o mertebeden onun bende bir hükmü ortaya çıkmadı. Allah şöyle der: *'O kulları üzerinde kahır sahibidir.'*[432] Yani kendilerinden ortaya çıkan tartışmalar hususunda kullarını boyun eğdirendir. *'Üzerinize koruyucular gönderir.'*[433] Bu bir vekâlet vermedir. Yani bu gönderme bir grup adına muhafaza demek iken bir grup adına masum kılmak demektir. *'Önünde ve ardında onun takipçileri vardır, Allah'ın emriyle muhafaza ederler'*[434] ayetinde bu husus belirtilir. Allah onlara kendisini korumayı emretmiştir. Onlar masum ve mahfuz kimselerdir. Bazen gelen işe karşı kendisini korurlar ve belayı ondan uzaklaştırırlar. Nitekim zina eden zâni için durum böyledir. Zâni, zina ederken iman ondan çıkar ve bir gölge gibi üzerinde kalır. Bu durumda iman bir muhalefete kalkıştığı için kendisine gelebilecek belaya karşı onu korur. Başka bir ifadeyle iman belanın ulaşmasına karşı onu muhafaza eder ve belki tövbe eder veya bağışlanma diler diye geriye çevirir. Bir insan masum olmadığı halde böyle korunurken, inayete mazhar olmuş biri hakkında ne düşünürsün? Öyle biri asıl itibarıyla korunmuştur. Bu hususta ortaya çıkabilecek en ince

görüş ayrılığı, kulun Hakka yönelme esnasındaki ilahi tartışma ve çekişmedir. Kul Hakka yöneldiği sürece, el-Kahhar ismi cezalandıracak kimse bulamaz; oklar hedeflere atılır.

Bilmelisin ki, dua; Sehl ve Fudayl b. İyaz'ın dile getirdiği üzere, tartışmaya imkân vermez. Yani kul Allah'ın iradesi karşısında bir şey irade etmez. Çünkü dua zillet ve muhtaçlık demek iken niza ve tartışma, başkanlık ve saltanat arzusundan kaynaklanır. İnsanların nefislerinde bir niza vardır ki onun gereğini yerine getirmiş olsalardı, hükümdarın otoritesi altında ezilen halk (bu kez birbirinin) kahrı altında ezilmiş olurdu. Böyle bir düşünce aklına gelmeyip niza çıkartmayan insan kahra maruz kalmayacağı gibi hükümdar onu ezmez, aksine ona karşı merhametli ve şefkatli davranır. Allah'ın kullarından birini ahlakı gereği ezerse, hiç kuşkusuz -kendi nedeniyle değil- Allah'ın emri nedeniyle onu cezalandırır. Burada sadece kulun kalbine Allah'ın emir ve yasağına karşı ilka edilen şeytan vesvesesi vardır ki şeytanın vesvese vermedeki niyeti de budur. Kulun aklına böyle bir düşünce gelmezse, iman vesveseyi reddedeceği için, kul onu reddeder. Şeytan kulu derece derece muhalefete çekerek en sonunda küfre düşürür. Bu bağlamda günahlar küfrün elçileridir. Günahlar küfür nedeniyle çoğalır ve art arda gelirler. Bu nedenle şeytan onları çeşitlendirir, hızla yapılmalarını ister. Mümin ise meleğin ilhamı ve yardımıyla şeytanı ezmek ister. Mümin şöyle der: 'Allah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur.'

Gizli niza ve çekişmenin bir türü de belalara sabırdır. Başka bir ifadeyle insan belayı kaldırsın diye Allah'a havale etmek yerine sabrettiğinde gizli niza içindedir. Hâlbuki Eyyub Peygamber belayı kendisine havale ettiği halde Allah onun sabrını övmüş, şikâyet etmesine rağmen şöyle demiştir: *'Onu sabırlı bulduk, ne güzel kuldur Eyyub!'*[435] Allah Hz. Eyyub'un maruz kaldığı her işte çokça O'na döndüğünü zikretmiştir. Her kim kendine gelen belaya karşı nefsini Allah'a şikâyetten alıkoyup belayı kaldırmasını istemez ve sabrederse, böyle bir sabır hiç kuşkusuz ilahi kahra direnmek demektir. Allah böyle bir kulu ezer. Sabır tasavvuf yolunda övülen bir nitelik olsa bile, sıkıntıyı Allah'a şikâyet etmek, sabırdan daha üstün ve daha yetkin bir davranıştır. Bu

nedenle şöyle dedik: 'Dua tartışmaya izin vermez ve onu gerektirmez. Aksine kullukta tartışmanın terki daha doğru ve daha ulvidir.'

Rıza ve teslimiyete gelirsek, her ikisi de gizli tartışma anlamı taşır. Bunu ancak Allah ehli fark edebilir. Rızanın konusu kaderin hükmüyse, dinî bir teraziye ihtiyaç duyulur. Rızanın konusu kaza ise kahrı gerektirebilir. Bu durumda rıza sahibi o esnada kendinde bu hali bulursa, gizli bir niza ve çekişme içinde olduğunu anlar ve onu ortadan kaldırmak üzere halini inceler. Kazanın kahır talep etmediğini görürse, yaratılışında bulunan saf rıza halinde bulunduğunu öğrenir. Rıza *radayerudu* kelimesinden türetilmiştir ve riyazet aynı kökten türetilmiştir. Aynı anlamda *radet ed-dabbetu* denilir. Anlamı zelil kılmak demektir. Bu vasıfla ancak inatçı kişi nitelenir ve inatçılık kavga demektir. Küçük tay riyazet yoluyla eğitilir. Bunun nedeni onun serkeşliği ve yaratılış gayesini bilmeyişidir. At amade olmak ve hizmet etmek üzere binilmek ve yük taşımak için yaratılmıştır. At ise yaratılış gayesini bilmediği için bu gayeye direnir ve ilahi hükmün yardımcılarına boyun eğmek üzere eğitilir. Aynı şey nefislerin riyazetinde geçerlidir. Nefislerde inatçılık özelliği bulunmasaydı, sahipleri onları riyazet yoluyla eğitmezlerdi. O halde nefisler asıl bakımından riyazet özelliğinde, yani zelil olarak yaratılmışlardır. Bu nedenle onlara 'razı olan' değil, 'razı olunan' adının verilmesi uygundur. İnsan nefisleri ilahi surette yaratılmış oldukları için aynı hakikatte olmayan bütün âleme karşı üstün olmak ister, âlemdeki hakikatlerin dayandığı ilahi hakikatlerden perdelenirler. Riyazet nefislerdeki bu inatçılık nedeniyle gerekli olmuş, nefisler riyazetin otoritesi altında zelil kalmış ve boyun eğmişlerdir. Teslim de öyledir. Teslim inatçılık karşısında kendini tutmakla mümkün olabilir. Aynı şekilde vekâlet sahiplikten sonra gelir ve o da gizli niza ve çekişme demektir. İlahi kahır, niza ve çekişmenin gizliliği nedeniyle gizlenir, onun ortaya çıkmasıyla ortaya çıkar. Arif ise bir an bile kendinden gafil kalmaz. Kendinden gafil kaldığında, Rabbinden de gafil kalır. Rabbinden gafil kalan ise bâtınıyla kendinde bulmuş olduğu maksada aykırı tesire direnmiş, ona karşı çıkmış demektir. Bunun üzerine ilahi kahır gelir ve onu ezer. Bu davranış çokça meydana geldiğinde, kişi

'Abdulkahhar' diye isimlendirilirken az meydana geldiğinde 'Abdulkahir' diye isimlendirilir.

Bu mertebenin ilkesi, insanın emre uyarken ve günah işlerken sırlarını incelemesidir. Bunu yapınca, mertebenin onda hükmünün bulunup bulunmadığını anlar. Bu da tümel bir durumdur, biz seni bu konuda kendine havale ediyoruz. Sen en iyisini bilirsin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

VEHB (VERME) MERTEBESİ

el-Vehhab İlahi İsmi

Bütün vergiler O'ndan bir ihsan
Gerçi yaratılmış bunu bilmez lakin

Allah'tan öğrenen kişiye kapalı değil bu bilgi
İlahi müşahede sahiplerine

Öyle değilse cehalet onun yaratılış özelliği
Müşahede edilen varlık böyle gelmiş

Bu mertebenin sahibi Abdulvehhab diye isimlendirilir. Vehb nimetlendirmek amacıyla ihsan etmek ve vermek demektir. Verenin aklına teşekkür veya başka bir karşılık gelmez. Teşekkür talebinin bitiştiği verme vehb değil, karşılığında kazanç veya zararın arandığı ticaret sayılır. İlahi vergiler (vehb) türlere ayrılır. Bunlar -Allah izin- verirse bu bölümde sayılacaktır. Bu mertebeden kul bedenî ve malî bütün vergilerindeki beşerî arzularından soyutlanır. 'Bedenî' derken, bedeninin yolculuk veya herhangi bir bedensel hareket türünde kullanmış olduğu vergileri kastediyoruz. O vergi Allah'ın kullarından birisi için olabileceği gibi hayvan için de olabilir. Vehbî vergide kişi ücret talep etmediği gibi şükür de talep etmez. Bu vermenin tek nedeni, kendinden dolayı hareket ettiği kişiye menfaat sağlamak veya ondan zararı

uzaklaştırmak üzere nimet vermektir. Bu vermeye karşı kişiye ecir vermek ise Allah'a kalmış bir iştir, kendisine değil! İnsan sadece bu niteliğe sahip olmak için verir ve bu ilahi isim onun üzerinde hüküm sahibi olsun ister.

Yaratılmışların menfaatinin ve hazzının bulunmadığı ibadetleri yapmaya gelirsek, böyle ibadetlere namaz, oruç, hac vb. hatta bütün meşru ibadetler girer ve bunlardaki davranış da söz konusu mertebeden ortaya çıkar. Kişi bu ibadetle yaratılmışın payının bulunmadığı bir fiili meydana getirebilir ve hareket veya el çekerek onu ortaya çıkartabilir. İkinci durum ise ibadetin -yapma ve fiil değil- terklerle ilgili olması durumunda geçerlidir. Böylece insan ibadetini yaratılışı bakımından son derece güzel ve tam bir surette izhar eder. Ardından o suret Allah'ın karşısında huzur sahibi olmaktan kaynaklanan ruh elde eder; söz konusu ruh ibadette belirlenmiş salih niyete bağlıdır. Kişinin ibadetini farz veya nafile ibadet olarak yapması birdir. Kulun meydana getirdiği ve ibadet diye isimlendirilen bu suret, Allah'ı tespih eder, O'nun emrinin gereğiyle kendisini zikreder. Kul dince belirlenmiş meşru amelin suretini izhar ederek amele verdiği nimeti arttırır. Amelin sureti de kendisine ve tespih mertebesine verilen nimetin karşılığı olarak O'nun hamdini tespih ederken kul ibadetlerinde O'nun hamdini tespih eden ve daha önce varlıkları olmayan diller yaratır.

Bir kadın şeyhimiz Abdurrezzak'ın meclisine gelerek şöyle demiş: 'Efendim! Dün gece rüyamda arkadaşlarından birini gördüm. Kıldığı namaz bir suret olarak meydana gelmişti. Suret yükseliyordu. Ben de Arş'a çıkıncaya kadar ona bakıyordum. Namazın sureti Arş'ı tavaf edenlerden biri oldu.' Şeyh hayretle 'Ruh ile birlikte namaz' demiş, sonra şöyle eklemiş: 'Böyle bir namaz benim arkadaşlarım arasından sadece Abdurrezzak'a ait olabilir.' Bunu içinden söylemişti. Sonra kadına şöyle demiş: 'Sen o adamı arkadaşlarımın içerisinde tanıdın mı?' Kadın 'Evet, falancadır' diyerek daha önce şeyhin aklına da gelmiş olan Abdurrezzak'ı gösterince, 'Doğru söyledin' demiş, haberi Allah'tan gelen bir müjde kabul etmiştir. Hikâyeyi bana Abdullah b. el-Ustad el-Mebrurî Endülüs şehirlerinden Mebrur'da anlatmıştı. Adam güvenilir ve doğru sözlü bir ravi idi. Hz. İsa topraktan bir kuş sureti yaratmış,

ona üflemiş, o da Allah'ın izniyle kuş olarak uçmuştu. Suretin varlığı onun ellerinde gerçekleşmiş, sonra ona üflemiş, suret Allah'ın izniyle kuş olmuştu. Başka bir ifadeyle Allah bunu ona emretmiş ve bu konuda kendisine izin vermişti. Benzer şekilde, Allah mümine şeriatta emirler vermiş, onu yükümlü kıldığı ibadetlerin suretlerini meydana getirmede ona izin vermiştir.

Hz. İsa kuşu yaratırken kendisini var olanların arasına katarak surete nimet vermek niyeti taşımış olabilir. Aynı zamanda, tespih edenlerin sayısını artırmakla, tespih mertebesine de nimet verme niyeti olabilir. Böyle ise o da bu mertebenin ehlinden ve onlara katılanlardandır. Başka bir niyet taşımışsa, niyetine göre değerlendirilir. Bu makam sahibiyle başkaları arasında sadece niyet farkı ile amellerin kendisinden suret şeklinde ortaya çıktığını görmek farkı vardır. Çünkü kendinde iş, yükümlülerin ibadet suretlerini inşa etmesidir; suret çirkin veya güzel de olsa, bu durum kaçınılmazdır. İnsanlar niyet ve maksatlarında ayrışır ve sadece yükümlü vardır! Onların en kıymetlisi ibadetiyle zikrettiğimizi amaçlayandır. Daha üstün bir nitelik ve ibadetler içerisinde daha yüksek bir menzile sahip olduğu için ibadetini yerine getiren bir kul ise bu mertebenin mazharı değildir, çünkü emir/iş, ortaklık kabul etmez. Böyle birini ibadetlerin suretlerini inşa makamına yerleştiren niyet, onlarm sıfatları ve değerleridir. Böyle bir kul, ecir ve sevap elde etmek üzere öyle bir makama yerleştirilmemiş kimseden ayrışır. Bu mertebenin sahibi sadece ibadetin zuhuruna nimet vermek amacı taşıyarak Allah'ı tespih edenlerin sayısının artmasını diler; burada övülmek veya methedilmek veya karşılık almak niyeti yoktur. Onun yegâne niyeti, Hakkın âlemi var ederkenki maksadıdır. Allah âlemi sadece kendisine ibadet etmesi amacıyla yaratmış, *'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım'*[436] demiştir. Başka bir ayette *'Her şey O'nun hamdini tespih eder'*[437] buyurur. Bu mertebenin sahibi olan kul da ibadetlerin suretlerini inşa ederken Hakkın âlemde irade ettiği üzere O'na ibadet etmelerini amaçlar. Bu durum, kulun kendilerini var etmek ve inşa etmekle suretlere nimet verme niyetini geçersiz kılmaz. Bununla birlikte kulun müşahedesi suretleri kul vasıtasıyla inşa edenin Allah olduğunu kendisine gösterirse--onları var eden kendisi değildir-, böyle

biri ilahi vehb mertebesinden değildir. Böyle bir davranış, inşa edilen surete dönük ilahi verginin neticesidir.

İfade ettiğimiz hususta maksadımız, menzil bakımından daha ulvi ve üstün olanı belirtmek değildir. Gayem makamları birbirinden ayırmak, onları yerine getirenlerde karışıklığın bulunmamasını sağlamaktır. Çünkü hükümler makamlarda iç içe girer. Halleri ve makamları ayırt etmek sadece ilahi bilgide derinleşenlerin bilebileceği bir iştir. Allah inşa ettikleri amel suretlerine karşılık olarak sahiplerine nimet verdiğinde, suretleri inşanın -yükümlü kula değil- Allah'a ait bir iş olup suretlere nimet vermenin kula değil de Allah'a ait bir ihsan olduğunu müşahedenin karşılığı, suretleri inşa esnasında aynı müşahedeye sahip olmayandan büyüktür. İki şahıs meşru bir ameli yerine getirirken müşahedelerine göre ayrışmıştır. Bu konu aşina olunmayan bir meseledir ve ona hakkıyla sadece biz dikkat çektik, konuyu ayrıntılı olarak açıkladık. Allah'ı bilen bir kişi veya eşyayı bilenler, nimet verme yoluyla Allah'ın ihsanından habersiz değillerdir. Bizim zikrettiğimiz şekilde onu düşünmez veya bu vehb mertebesiyle tahakkuk edenlerin dışında amel sahiplerinin aklına söylediğimiz husus gelmez.

Bu mertebeye yerleşen ve onunla tahakkuk eden insan, Abdulvehhab diye isimlendirilendir. el-Vehhab ismi onu var etmiştir, başka bir isim değil! Misal olarak Hz. İsa'nın Hz. Meryem'e verilişi hakkında '*Sana temiz bir çocuk vermek üzere*'[438] denilir. el-Vehhab'ın meydana getirdiği suretler, son derece azdır. İlahi isimlerin sayısı kaça çıkarsa çıksın, mertebelerini bildiğinde bunu da anlarsın. Bu kadar işaret bu mertebenin bilgisi hakkında yeterlidir.

'*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*' O en doğru yola ulaştırandır.

RIZIKLAR MERTEBESİ

er-Rezzak İlahi İsmi

Rızıklar iki kısım; maddi ve aklî rızık
Akılla da nakil de bunu söyler

Bir kısmı verilen iyiliği kabul eder
O rızık gerçekte makbul

Allah münezzeh, O'nun bilgileri sınırsız
O bilgilerde hidayet ve dalalet var

Şaşılacak bir işi içeren cinsel ilişki gibi
Diller birleşir, öpüşme olur

Allah Meryem kıssasında şöyle der: '*Zekeriya mihraba her girdiğinde, orada rızık buldu, 'Meryem bu sana nereden geldi?' Meryem, 'o Allah katındandır, Allah dilediğini hesapsız olarak rızıklandırır' demiştir.*'[439] Başka bir ayette '*Kim Allah'tan sakınırsa, Allah onun adına çıkış yaratır ve onu bilmediği yönden rızıklandırır.*'[440] Bu mertebenin sahibi, Abdurrezzak diye isimlendirilir. Allah şöyle der: '*Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım. Onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını istemiyorum.*'[441] Bu durum yedirilenin hakkıyla ilgilidir. Sahih bir kutsi hadiste Allah şöyle der: 'Acıktım beni yedirmedin, susadım bana su vermedin. Kul şöyle der: Sen âlemlerin Rabbiyken nasıl olur da yer ve içersin? Allah şöyle der: Falan kulum acıkmıştı, falan kulum susamıştı; onu doyursaydın veya senden su istediğinde onu içirseydin!' Bu ifade 'acıktım beni yedirmedin, susadım bana su vermedin' hadisinin anlamıdır. Allah kendisini susayan ve acıkan kullarının mertebesine yerleştirmiştir. Amel sahibi kutsi hadise göre aç olanı doyurmak amacıyla çalışır ve Allah'ı doyuranlardan olmak isteyebilir diye Allah insana şöyle der: 'İnsanlardan beni doyurmalarını istemiyorum.' Burada Allah bir makamdan öteki makama intikal etmiştir. Allah kullarına yükümlülük yurdunda makamları, halleri ve menzilleri öğretir ki, onlarda intikal edebilsinler. Sonra şöyle der: '*Allah rızık*

verendir; metanet ve kuvvet sahibidir.'[442] Manalarda metanet, cisimlerdeki kesiflik gibidir ve burada rızka uygun kelime kullanılmıştır. Maddi rızık cisimlerin kendisiyle beslendiği gıdadır. Cisim onunla beslendiğinde, parçaları çoğalır, artar ve kalınlaşır. Besili olmak nerede, zayıf olmak nerede! Allah'ın gerçeği kendinden anlayanlara talimi, edep öğretmesi ve açıklaması ne güzeldir!

Bilmelisin ki, rızık manevi ve maddi rızık olmak üzere ikiye ayrılır. Başka bir ifadeyle rızık mahsus ve makul diye taksim edilebilir. Rızık rızıklananın varlığının kendisiyle ayakta kaldığı her şeydir. Bu yönüyle rızık varlığın besini ve gıdasıdır. Allah '*Rızkınız göktedir*'[443] buyururken yeryüzü hakkında '*Orada besinleri takdir etmiştir*'[444] der. Onlar rızıklardır. Onların takdiri, iki açıdan olabilir. Birincisi nicelikleri, ikincisi vakitleridir. Yeryüzündeki rızık cisimlerin kendisiyle var olduğu şeyler iken gökteki rızık, ruhların kendisiyle var olduğu besinlerdir. Bunların hepsi rızıktır. Yaratılmış her şey muhtaç olarak kalırken Hak müstağnilik özelliğiyle ayrışır.

Rızıklar ve onların müşahedesi hususunda en üstün menzil, Hakkın varlığının kendisiyle zuhur ettiği mümkünlerin hükümlerinin suretleri ile tecelli suretleridir. Müşahede sahibi, tecellideki surete veya Hakkın varlığında (zuhur eden) mümkünlerin hükümlerinin suretlerine bakar! O suretin hak ettiği ve 'rızık' denilen şeyi görür. Söz konusu suret rızkı baki kalmak üzere talep etmişti. Bu durumda kulun müşahedesi rızıklar mertebesiyse, rızkı ona verir. Bu durum emir ve halk âlemindeki varlıklara ve onların hakikatlerine göre iner. Var olan şey rızkını bu makam sahibinden talep eder. Onların talep ettikleri en kesif şey, rükünler içindeki türeyenlerdir. Onlar madenler, bitkiler ve hayvandır. '*Allah her şeyi sudan canlı yapmıştır.*'[445] Her şey canlıdır, çünkü her şey, Allah'ın hamdini tespih etmektedir; tespih ancak canlıdan meydana gelebilir. Her şey sudan ve havadan meydana gelmiştir ki sudan ayrıldıklarında ölen deniz canlıları da buna dâhildir. Onların canlılığı sudaki havaya bağlıdır, çünkü deniz canlıları bileşiktir ve bu sayede özel bir ilişkiyle havayı kabul edebilirler. O nispet havanın suyla artık hava adını yitirecek şekilde karışmasından ibarettir. Nitekim hava da bileşiktir. Onda da su vardır ve bu sayede bileşik olarak var olur.

Fakat suyun havayla bileşimi, artık su adını yitirecek şekilde özel bir karışımdır. Hayvanın canlılığı suyun havasına bağlı olunca, bu özel hava kaybolduğunda su canlısı ölürken aynı şekilde kara canlısı da suda boğulduğunda ölür. Çünkü onun hayatı da suyun katıştığı havaya bağlıdır; yoksa havanın katışmış olduğu suya bağlı değildir! Bu itibarla kara ve deniz canlısı olan bir canlı daha vardır ki o da ara bir varlıktır. Bu hayvan her iki havayı kabul edebilir bir özelliktedir. Böylece havayla hayatiyetini sürdürdüğü gibi karada da hayat bulur. Bu hayvan suda yaşayabildiği gibi denizde de yaşayabilir ve hava sayesinde her iki yerde yaşaması mümkündür. Su onun canlı olmasının ilkesidir. Rükünler âlemindeki rızık, yenilen ve içilen her şeyde havadır. Hava sayesinde bitki, maden, hayvan, insan ve cin gibi beslenen her şey canlılığını sürdürür.

Nefes alıp verirken âlemdeki nefeslerden yaratılan meleklere gelirsek, onların rükünlerden bir gıdası vardır; böyle olması da kaçınılmazdır. Melek nefes alıp veren kişiden onun kalbindeki düşüncelere göre ortaya çıkar. Nefes alan kişi bir lafız söylerse, nefes telaffuz ettiği lafza göre ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle sureti kelimedeki harflerin tafsiliyle birlikte ortaya çıkar. Bu ölçüyle harflerin özelliklerinden ortaya çıkan edilgenlik ve infialin niteliği gerçekleşir. Telaffuz etmeksizin nefes -bir lafız olmaksızın- çıkarsa, suretsiz bir mana olarak heyulanî (niteliksiz, belirsiz) bir şekilde ortaya çıkar. Ona suret verme işini ise teneffüs esnasında kulun içindeki haline göre Allah üstlenir ve o surette kendisini terkip eder. Nefes alıp veren mahal her şeyden soyutlanmışsa, Allah nefesi duyuyu terk ettiği ve uykuya geçtiği anki halinin suretinde terkip eder. Misal olarak uykusunda rüya görmeyen ve duyuları açık olmayan uyuyanın nefes alıp vermesini verebiliriz.

Kul, sözünü ettiğimiz mertebeye yerleştirilip yanında bulunana baktığında, bekasının sayesinde gerçekleştiği rızkı o şeye ulaştırır. Çünkü onun yaratıcısıdır ve rızık ise tabidir. Bir şeyin yaratıcısı, gerçekte onun rızık verenidir. Eşyanın yaratılışı makamında bulunman ise Hakkın sana senden meydana gelenleri göstermesiyle mümkündür. Bu esnada sahip olduğun rızka göre senden meydana gelenleri talep edenleri görür, onlara rızık verirsin. Benzer şekilde, ailenin senden talep

ettiği rızkı elde etmek üzere de çalışırsın ve bu durum rızık verenin Allah olmasına zarar vermez. Burada sebepleri ortaya koymaktan ve onları ispattan söz ediyoruz. Nitekim Allah onları onaylamış, ortaya koymuştur. Birçok yerde Hak insana uykusunda veya uyku dışında olmak üzere herhangi bir surette tecelli ettiğinde, tecelli edilen suretin ayrılmaz özelliklerine bakmak gerektiğini söyledik. O özelliklere göre ve o yerde Hakka dair hüküm verilir. Çünkü Allah'ın o surette tecelli etmesindeki hüküm, o hükümden başka bir şey değildir. Bu nedenle bilhassa o surette tecelli etmiştir. Bu itibarla hüküm, suretlerin başkalaşması nedeniyle başkalaşır, bunu bilmelisin!

Suretlerin rızkı da suretlerin değişmesi nedeniyle değişir. Bir suretin gıdasının bağlı olduğu rızık başka bir suretin gıdası olmayabilir. Suretlerin gıdası, onların rızıklarıdır. Bu bağlamda bazen manalar suret kazanabilir. Mesela bilgi; süt, dinde sebatkâr olmak ve kayıt şeklinde surete girer. Bir suretin rızkı, kendisiyle kastedilen anlamdır. Rüya söz konusu olur ve tabirci suretle Allah'ın kastettiği anlamı doğru tabir ederse, bu tabir rüyanın rızkıdır ve bu sayede onun hayatiyeti ve sürekliliği devam eder. Onun sureti görenin ve keşif sahibinin elde ettiğidir. Hz. Peygamber tırnaklarından taşıncaya kadar süt içtiğini görmüş. 'Ey Allah'ın Peygamberi! Bu rüyanın tevili nedir?' denildiğinde, 'bilgidir' diye cevap vermiştir. Bilgi süt şeklinde ortaya çıkmıştır. Bilgi süt olunca, Hz. Peygamber kendisini ondan içip tırnaklarından taşıncaya kadar dolmakla nitelemiş, böylece öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini elde etmiştir. O sütten dışarı çıkanlar, insanlara ulaşacak şekilde Allah'ın kendisine ihsan ettiği bilgidir. Sonra kapta kalan kısmı Hz. Ömer içmiştir. Kaptaki fazlalık, Hz. Ömer'in verdiği hükümde Hakka uymasının bir karşılığıdır. Hz. Ömer Bedir esirleri, örtünme vb. hususlarda hüküm verirken hakikate uymuş, Allah katında diğer insanların elde edemediği lutfa mazhar olmuştur. Aynı durum, Allah katında benzer makamın kendisi adına gerçekleştiği kimseler için geçerlidir. Takva sahibi hakkıyla takva sahibi olunca, Allah onun için furkan yaratır. 'Furkan' kapalı ve mühim işlerde hakikat ile bâtılı ayırt etmeyi sağlayan bilgidir. Başka bir ifadeyle genel olan bilgi o bilgiyle ayırt edilir, müteşabih muhkeme katılır. Allah Kur'an-ı Kerim'i müteşabih

ve mücmel olarak indirmiş, sonra dilediği kullarına tafsil bilgisini vermiştir. Rüyada tafsil, bardakta artan kısım olarak görünmüş ve o kısmı Hz. Ömer içmiş -artan sütü içen oydu-, içme mahalli sütle mamur olmuş, bu nedenle adı -başka bir isim değil- (mamur olmak ile aynı kökten) Ömer olmuştu. Hz. Peygamberin rüyasının tam tabiri buydu. Ömer b. el-Hattab bu konuda özel bir ayrıcalığa sahipti ve bunun nedeni isimdeki ayrıcalığı kadar rüyadaki suretle olan ilgisiydi. Bunun yanı sıra sahabe içerisinde Ömer adını taşıyan ve taşımayanlardan da farklıydı.

Binaenaleyh rızık veren herkes, rızkın maddi ve manevi diye taksimine göre, aynı zamanda rızıklanandır. Bu mertebeden Allah *'Sizi imtihan edeceğiz ki, öğrenelim'*[446] der. 'Ta ki öğrenelim' ifadesi imtihanın rızkıdır. Yani Allah onu 'imtihan etmek' ifadesinden var etmiştir. Bu bilgi kesin delil Allah'a ait olsun diye kesin delil ortaya koyma amacı taşır. Allah kendinden haber verirken *'Kesin delil Allah'a aittir'*[447] der. Yani kuşkunun ve tevilin girmeyeceği delil O'na aittir. Allah kendisini 'ta ki bilelim' diyerek (bilgi kazanmakla) nitelediğine göre, bu rızkın hükmü tüm suretleri kapsamıştır. Avın hepsi postun içinde!

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

FETİH MERTEBESİ

el-Fettah İlahi İsmi

el-Fettah mertebesi fetih için
Hiçbir şahıs neyin açılacağını bilemez

Âlemin Rabbi hayırda
Ve şerde onu icmal etmiş

Bazen insan onu bilir
Onu indiren emri bilmez

Bir şahıs onu öğrenir
Ondan meydana geleni bilemez

Bu mertebenin sahibi Abdulfettah diye isimlendirilir. Mertebenin bir sureti, manası ve berzahı vardır. Onu hakkıyla elde eden kişi, isimler hakkındaki bilgisi nedeniyle Hz. Âdem ile cevamiü'l-kelîm'in verilmiş olduğu Hz. Muhammed'dir. O ikisinin dışındakiler hakkında bize bir şey söylenmemiştir. Bu mertebeden '*Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde*'[448] ile '*Sana apaçık bir fetih verdik*'[449] ayetleri nazil olmuştur.

591 senesinde Fas'taydım. Muvahhidin orduları düşmanla savaşmak üzere Endülüs'e geçmişlerdi ve düşman İslam'a galip gelmek üzereydi. Allah adamlarından birisiyle karşılaştım. Söz arasında belirteyim ki, kimseyi Allah'a karşı tezkiye etmem. O adam sevdiğim en özel insanlardan birisiydi. Bana 'Bu ordu savaşı kazanır mı ve bu sene muzaffer olur mu olmaz mı?' diye sordu. Ben de ona şöyle dedim: 'Senin bu konuda bir bilgin var mı?' Adam şöyle dedi: 'Allah bu sene içinde Peygamberine vaatte bulunmuş, fetih vaat etmiş, kendisine indirmiş olduğu kitabında fetihle müjdelemiştir. Bu müjde '*Biz sana apaçık bir fetih verdik*'[450] ayetidir. Burada müjde *elif*'in tekrar edilmediği 'apaçık bir fetih' kısmıdır. Kelime ayetin tamamında durmayı gerektirir. Cemel hesabıyla ayetin harflerinin sayısına bakınız! Baktım ve fethin 591 senesinde gerçekleşeceğini gördüm. Sonra Endülüs'e gittim. Allah Müslümanların ordularına yardım etmiş, onlar da Ribah kalesini, Erku, Kerkevi ve o kalelere bağlı şehirleri ele geçirmişlerdi. Bu nitelikte birisinden gördüğüm fetih buydu. Biz de *fe* harfini seksen, *te*'yi dört yüz, *ha* harfini seksen, *elif*'i bir, *mim*'i kırk, *be* harfini on iki, *nun* harfini elli kabul ettik. *Elif*'in de sayısını aldık ve toplam 591 olarak ortaya çıktı. Bu zaman, hicretten o vakte kadarki süredir. Bu bilgi, o şahsa dönük ilahi bir fetihti.

Aynı şey Beyt-i makdis'in fethi hakkında söylediğimiz tarih için geçerlidir. Orada '*Elif, lam, mim, Rumlar yenildi*'[451] ayetini ve ayette zikredilen 'birkaç sene' ile birlikte küçük ve büyük hesaba göre hesapladık. Bundan Beyt-i makdis'in fetih tarihi çıktı. Biz de onu kitabın harfler bölümünde daha önce zikretmiştik. Biz küsuratı seksen kabul

ettik. Mekke'nin fethi hicretin sekizinci yılında gerçekleşmişti. Sonra küçük cemel hesabıyla *elif*, *lam*, *mim*'i seksen olarak hesapladık. Bu sayıdan biri düştük, çünkü esas sayının Roma hesabındaki çarpımında doğru olabilmesi için fazlanın atılması gerekir. Fetih ise Beyt-i makdis'te bulunan Romalılara karşı olacaktı. Bu kez küsuratın sekizini *elif*, *lam*, *mim*'in harflerinin toplamına ekledik. Öncesinde de biri düşürmüştük. Böylece on beş meydana geldi. Sonra büyük cemele döndük ve yetmiş biri sekizle çarptık. Bunların hepsi seneler idi, çünkü Allah ayette *'birkaç sene'*[452] demiştir. Böylece toplam 568 oldu. O sayıyı küçük cemeldeki on beş ile topladık, bu kez 583 oldu. Bu tarihte Beyt-i makdis'in fethi gerçekleşmiştir.

Bu bilgi bu mertebenin bilgisidir. Fakat Abdusselam, Ebu'l-Hakem b. Berrecan bu bilgiyi buradan almamış, bu nedenle hataları olmuş, insanlar onu fark edememiştir. Onun kitabı bize getirildiğinde, arkadaşlarımdan birisine bunu açıkladım, o da İbn Berrecan'ın bu hesaplamada yanıldığını fakat yine de gerçeğe yaklaştığını görmüş oldu. Bunun sebebi, başka bir bilgi kendisine geldiğinde önceki bilgisini bozmasıdır. Bütün bunlar, fethin suretinden ortaya çıkar, manasından veya iki ucu birleştiren ortasından değil! Hz. Âdem'de kıyamete kadar kendisiyle konuşulacak bütün diller toplanmışken Hz. Muhammed ise Arapçayla bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş, bütün dilleri ihata etmiş, onun şeriatı da tercüme edilerek aktarılmış, bütün dilleri kuşatmıştır.

Orta fethe gelirsek, bu fetih, zevklerin fethidir. Başka bir ifadeyle o fetih, kendisini bilen için bilgiyi elde etmek üzere çalışmakla gerçekleşen bilgilerdir. Misal olarak takva sahibi adına meydana gelen furkan bilgisini verebiliriz. İnsan bu bilgiyi Allah'tan takva sahibi olmakla elde etmiş, bununla birlikte Allah günahlarını örtmek, suçlarını bağışlamak şeklinde kula ihsanda bulunmuştur. Bu bilgi tasavvuf yolundan giden Allah'ın ehli ve seçkinlerine mahsus bir bilgidir. Bu bilgi hallerin bilgisidir. Onlar vehbi olsa bile ancak özel bir niteliğe sahip kimseye ihsan edilirler. Bununla birlikte söz konusu nitelik dünyada her bir insan için o neticeyi meydana getirmezken ahirette netice meydana getirmesi kaçınılmazdır. Bu niteliğin şartı dünyada bir sonuç meydana getirmek

olmadığı için haller ilminin vehbî olduğu söylenmiştir. Başka bir ifadeyle haller, zevkten ortaya çıkar. 'Zevkten' demek, ilk tecelli demektir. Mesela tevekkül -ki takdir ettiği veya vaat ettiği işte Allah'a dayanmak demektir- hususundaki zevk, bu bilgiye ilave olarak, nefsin yöneldiği bir şeyin yokluğunda sıkıntı çekmemektir. Böylece nefs belirli bir sebebe değil, Allah'a yönelir. O esnada Allah'a güvenmekten dolayı meydana gelen haz ve zevk, gayesine ulaştıracak sebep vesilesiyle bulduğu hazdan daha fazladır. Misal olarak kendisini doyuracak besin bulamayan acıkan birini verebiliriz. Başka biri ise onu doyuracak gıdaya sahiptir. Kendini doyuracak sebebe sahip kişi, açlığını giderecek sebep var olduğu için, daha güçlüdür. Allah'tan başka hiçbir şeyi olmayan öteki insan ise sükûn ve sıkıntı çekmeme hususunda ötekine denktir, çünkü o rızkının kendisi için 'rızık' olarak kalacağından ve mutlaka ona ulaşacağından emindir. Sebeplerden yoksun olan bir kişiden ortaya çıkan bu dinginlik ve rahatlık, 'zevk' diye isimlendirilmiştir. Her inanç sahibi iki şahıs arasındaki farkı bilir. Çünkü bu zevkten mahrum bilgili bir insan sebebi bulamadığında sıkıntıya düşerken kendisi için bir rızık kalmışsa onun mutlaka ulaşacağını da bilir. Bu bilgiye sahip olsa bile, Allah karşısında iç huzuru ve dinginlik bulamaz. Zevk sahibi ise açlığını giderecek sebebe sahip insanın bulduğu gibi bir sükûnet ve dinginlik bulan kişidir. Her ikisinin arasında bu hususta fark yoktur, hatta zevkin sahibi daha güvenlidir. Bu durum âlimlerden birisinin söylemiş olduğu 'İnsan bu dereceye elindekinden daha çok Rabbine güvenmedikçe ulaşamaz' sözünün anlamıdır. Çünkü Hakkın vaadi doğrudur, ona afet ulaşamaz. Eldeki sebeplerin ise afete uğrayıp kaybolması mümkündür. Böylece insanın sahip olduğuyla arasına engel girebilir. Bu nedenle şunu dedik: Zevk sahibi olarak tevekkül eden, sıkıntısını ortadan kaldıracak sebebe sahip olandan daha yetkindir. Bunu bilmelisin! Fetih ilminin ortası budur. Sahibi ise içinden son derece haz alır.

Bu mertebede olan manaya gelirsek, o mana kulun Allah hakkında elde ettiği bilgidir. Hak, daha doğrusu Hakkın hüviyeti kulun özellikleri haline geldiğinde, bu nitelikteki birinin elde etmiş olduğu bilgi bu mertebeden meydana gelen manadır. Herkes bu makama bu merte-

beden ulaşamaz. Bununla birlikte bu mertebede bulunsa bile insanlar bu hususta derece derecedir. Bu mertebeden dolayı Hz. Peygamber iki omuzu arasına vurulduğunda 'Öncekilerin ve sonrakilerin bilgisini öğrendim' demiştir. Yani bu vurmayla o bilgileri öğrendim. Bu vurma ile Allah ona zikretmiş olduğu bilgiyi verdi. 'Bilgi' derken kastedilen Allah hakkındaki bilgidir, yoksa O'nun dışındakiler hakkındaki bilgi vakitin zayi edilmesi demektir. Allah âlemi kendisi için yarattığı gibi bilhassa da insan ve cinleri kendisine ibadet etsinler diye yarattı. Onları kendine ibadet etmek üzere yarattığını ayette belirtmiş, her şeyin de O'nun hamdini tespih ettiğini söylemiştir. Böyle bir bilgiyle Allah'ı bilen, âlemdeki her sözü bilir. Övülen veya kınanan bir söz olsa bile her söz, belirli bir şekilde Allah'ın hamdini tespih etmek demektir. Yani her sözde Allah'a dönük bir övgü bulunur.

Allah'ın hamdi hakkında böyle bir bilgi bu mertebeden bizim adımıza da gerçekleşti. Fakat onun nasıl indirildiği bilinemez ve anlaşılamaz. Onu ancak Allah'ın bu mertebeden kemaliyle bilgi nasip ettiği kimseler bilebilir. Mesela bir insan ötekine söverken sövgü bu makamın sahibi olan dinleyicide Allah'ın hamdinin tespihtir. Dinleyen ecir alırken söven günahkâr olur; söz ise aynı sözdür. Bu bilgi insanların çoğundan gizli kalan latif bilginin parçasıdır. Söz konusu bilgi ilimler arasında bütün eşyanın isimlerinin gerçekte Allah'ın isimleri olması mesabesindedir. Bu durum *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız'*[453] ayetinde doğru ve sadık bir hüküm olarak bildirilmiştir. Bununla birlikte eşyaya muhtaç olduğumuzu biliriz. O ve bu birdir. *'Kalbi olan ya da kulak veren kimse için.'*[454] Böyle biri Allah vasıtasıyla duyar. *'O şahittir.'*[455] Allah ona kendini gösterir.

Bu mertebe hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

BİLGİ MERTEBESİ

el-Alîm, el-Alim ve el-Allâm

Bilgiler akılla araştırılır
Bak ve düşün! Fikir muteber

Âlemdeki ilimler olmasaydı ortaya çıkmazdı
Eşyada muteber fikirler

O yaratanın bildiği imam
Yıldız onu bilir, Güneş ve Ay bilir

Yusuf secdeye kapandığında
Hükümleri onlara işlediğinde ibret alınız

Güneş ve felekleri dönerken görürsen
Gecenin yıldızlarını saçılmış bir halde görürsen

Sonra ışıkları sönmüş ve hükümlerini yitirirlerse
Gözde silinmeye başladıklarında

Ölürler ve onları bir araya getiren ruh gider
Hükümleri biter, hepsi kabirlere toplanır

Bu mertebenin sahibi Abdulalîm diye isimlendirilir ve bu mertebede alimler üç kısma ayrılır: Bir kısmının bilgisi onun zatıyken ikincisi ise bilgisi verilmiş olan (mevhûb), üçüncüsü ise bilgisini kendisi tarafından kazanandır. Bu bilgi türlerinin ilahi mertebede olduğu gibi âlemde de hükmü vardır. Bilginin ilahi mertebedeki hükmü, O'nun her şeyi zatı gereği bilmesidir. Bu bilgi bütün bilinenlere ulaşır. Allah'ın bilgisinin âleme nasıl iliştiğini daha önce açıklamıştık. Kazanılmış bilgi Allah hakkında *'ta ki bilelim'*[456] ayetinde ifade edilir. Allah hakkında verili bilgi, kulun mubahtaki tasarrufundan Hakka verdiğidir. O daha önce vacip, haram, mendub, mekruh diye ortaya çıkmamıştı. Mubahta tasarruf bilgisinin meydana gelişi Hakkın ilahi bir yolla (ve şanına layık tarzda) kuldan öğrenmiş olduğu verili bilgidir. Onu

meydana getirmek, kişi için zorunlu değildir. Buna mukabil mubah olduğuna inanması üzerine farzdır.

İlimlerin âlemdeki mertebeleri daha basitçe açıklanabilir: Yaratılmış varlık, bilgiyi zatı gereği kabul edicidir. Zatî bilgi onun varlığıyla elde ettiği bilgidir ve onu elde ederken varlığının dışında başka bir şeye muhtaç değildir. Bu itibarla sadece mevcut olmakla kabul edilen bilgi, kişi için zatî bilgidir. Kazanılmış bilgi, elde ederken gayret sarf edilen bilgilerdir; hangi bilgi olursa olsun durum böyledir. Vehbî/verili bilgi ise akla gelmeyen veya kazanmayla elde edilmeyen bilgilerdir. Misal olarak Efrad'ın (tekler) bilgisini verebiliriz. Hızır'ın bilgisi bu kısma girer. Onun bilgisi kendisine dönük bir rahmet ve bilgi olmak üzere Allah'ın katındandı ve böylece Hızır Rabbinin kendisiyle konuştuğu Hz. Musa'nın benzeriydi. Hz. Musa sahip olmadığı ve tecrübe yoluyla ihata etmediği bilgileri ondan öğrenmişti. Şöyle der: 'Allah'ın ona öğrettiği bilgide tadını bilmediğimiz bilgileri vardır.'

Bilmelisin ki, âlemdeki her varlığın kendini yaratana dönük yönü vardır. Bu durum o varlık halk âleminden ise böyledir. Emir âleminden ise özel yönden başka herhangi bir şeye sahip değildir. Allah her varlığa özel yönden tecelli eder ve ona kendisi hakkında sadece kendisinin bileceği bilgiler ihsan eder. O varlığın bu durumu bilip bilmemesi durumu değiştirmez. Kastettiğim, özel yönü olup olmadığını ve özel yönden Allah'tan ona gelen bilgiyi bilip bilmemektir. Allah ehli özel yönü bilmekle üstün olmuş, bu konudaki bilgilerine göre de derecelenmişlerdir: Bir kısmı Allah'ın varlığa özel yönden tecellisi olduğunu bilirken, bir kısmı bunu bilmez. Bunu bilenler o tecelliden kimin adına bilginin gerçekleşeceğini bilir. Bir kısmı ise bunu tam olarak bilmez; 'bilgi' derken bilginin varlığa mı yoksa Allah'a mı ilişkin olduğunu bilmeyi kastediyorum. Bu itibarla Allah hakkındaki bilgi ya zat ile ilgilidir, böyle bir bilgi selb (olumsuzlama) ve tenzil veya ispat ve teşbih bilgisidir. Bazen Allah hakkındaki bilgi ilahi isimlerden herhangi birisini bilmek demektir. Bunlar, konuşan ve kelam sahibi olmakla nitelenmesi itibarıyla Hakkın kendini isimlendirdiği isimlerdir. Bazen bilgi yaratılmışların ifadelerinin gerektirdiği üzere 'isimlerin isimlerini' bilmek; ilahi nispetleri bilmek, manevi nitelikleri veya sübuti-izafi nitelikleri

bilmekle ilgili olabilir. Bunlar, birbirine zıt hükümleri talep eder. Bazen bilgi Allah'ın kendisine vereceği şeyleri bilmek veya kendisine verilemeyecek hükümleri bilmekle ilgilidir. Her bilginin ehli vardır. Âlemle ilgili ve Allah'ın dilediği kullarına bu mertebeden verdiği ilahi bilgi, ya âlemin Allah'la ilişkisini bilmek veya Allah'ın âlemle ilişkisini bilmekle ilgilidir. Bazen o bilgi, âlemle zat arasında nispetin ortadan kalkmasını, âlem ve isimler arasında nispetin ispatını, âlem ile zat arasında bağı ve nesebi bilmekle ilgilidir. Bu son bilgi, illet ve malulü (neden ve nedenli) kabul edenlerin bilgisidir. Nispeti ispat bilgisi, bir illet olarak değil, şart şeklinde geçerli olabilir. Bazen bu bilgi Allah'ın bütün âlemi kendisinde yaratmış olduğu sureti bilmek, insanın üzerinde yaratıldığı sureti bilmek, basitleri bilmek, bileşikleri bilmek, terkibi bilmek, tahlili bilmek, taşıyıcı cevherleri bileşik veya basit olmak üzere bilmek, arazları bilmek, heyetleri bilmek, konumları bilmek, miktarları bilmek, vakitleri bilmek, yerleşmeleri bilmek, edilgenlikleri bilmek, tesir eden cevheri bilmek, edilgen cevheri bilmek; yönelme, kasıt veya doğrudan gerçekleşen tesir türlerini bilmekle ilgili olabilir. Bütün bunlar, kendisini veya bir kısmını bu bilgi mertebesinden öğrenmenin mümkün olduğu hususlardır. Her kim zevk olarak bu mertebeye girerse, bütün bilgileri elde etmişken fikir gücüyle bu mertebeye giren bu mertebeden ancak üzerinde bulunduğu hali elde etmiştir.

Bu mertebeden bazı kimseler, mümkünlerin genel için sonsuz sayıdaki bireylerini tür olarak ihata eder ki sayıları sonsuza varır. Kimse kendi nefsinden bunu bildiğini inkâr edemez, bu hususta suçlanamaz.

Sonra bilmelisin ki; bilgi denilen şey, bu bilgi nedeniyle alim diye isimlendirilenin özel bir yöneliminden ve ilgiden ibarettir. Bu ilgi bilinenden zata dönük olarak meydana gelmiş bir nispettir. O halde bilgi malumdan sonra gelir, çünkü bilgi ona tâbidir ve İşin gerçeği budur. Gerçekte bilgi mertebesi bilinenler iken bilgi de bilen ile bilinen arasındadır. Muhakkike göre, bilginin bilinende bir tesiri yoktur, çünkü bilgi ondan sonra gelir. İnsan imkânsızı imkânsız olarak bilir. Fakat onu bilmen itibarıyla imkânsızda tesirin olmadığı gibi bilginin de onda etkisi yoktur: İmkânsız zatı gereği sana imkânsız olduğu hakkındaki bilgiyi vermiştir. Buradan bilginin bilinende tesirinin olmadığı öğreni-

lir. Hâlbuki akılcı alimler, aksini zanneder. O halde mümkün hakikatlerin şeriata ve keşfe göre ilahi sözden, akla ve şeriata göre ise ilahi kudretten yaratılması sabit ve kesindir, onlar bilgiden yaratılmış değillerdir! Bu durumda mümkün dışta ortaya çıkar. Mümkünün zuhur ettiğini bilenin bilgisi ona ilişirken aynı bilgiyle zuhur etmediğine de ilişir. Başka bir ifadeyle bilinenin (malum) zuhuru veya zuhur etmeyişi yani varlığı, bilene bilgiyi verendir. O halde bilenin bilgisini değiştiren ve farklılaştıran şey, bilinenin mertebesinden ibarettir. Bütün bunlar, bilgiyle nitelenen herkes için geçerlidir. Bütün manevi sıfatlar ise gerçekte nispetlerdir. Bununla birlikte bazı nispetler önce gelir, bazı nispetler sonra gelir. Birinci kısma misal olarak mevcudun varlığını önceleyen yaratma sözünü, ikinci duruma misal olarak bilgi ve malum ilişkisini verebiliriz.

Söylediğimi anladığında, bu mertebede bilginin durumunun mahiyetini öğrenmiş olursun. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

KABZ MERTEBESİ

el-Kâbız İlahi İsmi

Kabz malum, durumu anlaşılır
Onun sırrı ise malum değil

Fakat Allah'a malum
Korkusundan çekinen kişi bilir onu

Bu nedenle üzüntülü olarak akşamlar
Bahçesindeki kuşlar ağlar kendisine

Yabancılık ve üzüntü
Doldurur kalbini

Kendinden ve benzerlerinden 'çekilmiştir'
Onun varlıktaki sırrı gizli

Bu mertebenin tesiri, yaratılmış ve kadimde ortaya çıkarken sahibi Abdulkâbız diye isimlendirir. Bu durum mümkünün fiillerinden kendisine verdiği şeye göre gerçekleşir. Hak ondan bu fiilleri çeker alır (kabz eder). Allah'ın kullarından sadakaları aldığı, onları kendileri adına bereketlendirdiği zikredilmiştir. *'Bütün iş O'na döner.'*[457] Allah'tan başkasına ait olmak üzere, malda hiçbir etki kalmayacak şekilde malı çekip alır. Bununla birlikte Allah kişiye verir ve kul malı Rabbinden alır. Mümkünün Rabbinden aldığı ilk şey, varlığıdır. Hak mümkünden kendisi hakkındaki bilgiyi alırken mümkün Haktan varlığını aldığı gibi tasarrufta bulunup ona izafe edilen fiilleri alır. Fiiller ortaya çıktığında ise Hak amel sahibinden onları çekip alır. Kabz mertebesi el-Kâbız olan Hak ile çekip alınan ve kendisinden alınan arasında bulunur. Bu mertebeden kabza maruz kalanda bilinmeyen bir kabz ortaya çıkabilir ki son derece önemlidir. Bunun yanı sıra bilinen bir kabz daha vardır. Kul bu mertebeden kabz haline maruz kaldığını görür; bilinmeyen bir nedenle kabza maruz kaldığını bilmenin dışında başka bir şey bilmezse farkına varmadığı bir nedenle bâtını Hak tarafından kabz edilmiş demektir. Böyle bir kabz bu mertebeden onun adına ortaya çıktığında, bulunduğu hal üzere sükûnetle kalmalı ve meşru ve aklî ölçüye göre harekete geçmeli, sarsıntıya uğramamalıdır. Böyle bir kabzın sebebi bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ya onu üzen bir şekilde veya onu mutlu eden bir şekilde kendisine tesir eder. Allah'ın öyle kulları vardır ki, sebebi bilinen veya bilinmeyen bast veya kabz gibi bir hale mazhar olduklarında her şey onları sevindirir.

Bilmelisin ki, edep kabz ve bast mertebesine eşlik eder. Kul, Haktan Allah'ın verdiğini alır. Bu itibarla belirli işlerde Allah'tan doğrudan alırken bazı işlerde ise başkasının aracılığıyla alır. Bu durumu hayır veya şer denilen işler belirler. Bütün hayır Allah'ın elindedir ve kul onu Allah'tan alır; Fakat hayra yakışan edebe göre onu alır. Binaenaleyh genel olarak kötülüğü almamak üzere, gayretini harcamalısın! Hak seni kör, sağır yapar ve kötülüğü almada kullanırsa, edebin gereği Allah'ın elinden onu almamandır, onu 'şeytan' denilenin elinden alırsın. Çünkü kötülük sana şeytanın eliyle ve aracılığıyla gelmiştir. Bu elçi varlıktan kalkmış olsaydı, varlıkta kötülüğün hükmü bulunmayacaktı.

Kötülüğü şeytandan ortaya çıkartan ise teklifin kendisidir. Teklif ortadan kalktığında, hüküm de ortadan kalkar; geride sadece gaye ve mizaca yatkınlık kalır. Gayeye yatkınlık ve uygunluk hayır iken buna mukabil gayeye aykırı olan ve yatkın olmayan her iş kötüdür.

Bütün hayrı almaya bak sen
Hakkın elinden al onu, mutlu olasın

Bütün şerri bir kenara bırak
Başkasının elinden olsun, doğruya ulaşırsın

Hayır ve şer, yani iyilik ve kötülüğün şeriata veya gayeye ve mizaca yatkınlığa nispet edilip edilmemesi birdir. Kabzın bir türü ilahi vergiden (vehbî olarak) meydana gelirken bir kısmı cömertlikten, bir kısmı keremden, bir kısmı sehâdan, bir kısmı başkasını kendine tercih demek anlamındaki îsardan meydana gelir. Son kabz türü kötülüğün alınmasıdır. Burada tercih kötülüğü kendine izafe ederken Hakkın mertebesini tercih demektir. Allah kendisine kötülüğü nispet etmediği için O'nun karşısındaki edebin gereğiyle sen de kötülüğü O'na izafe etmezsin. Allah'tan aktaran Hz. Peygamber şöyle der: 'Kötülük sana ulaşmaz.' Ayette ise '*Sana ulaşan kötülük kendindendir*'[458] denilir. Seni üzen her iş senin için bir kötülüktür. Ona kötülük adı verilmemiş olsa bile, onu kendine izafe etmediğin gibi Hak da fiili sana izafe etmez. Bakınız! Sen kötülüğü herhangi bir hüküm olmaksızın bir fiil olarak gördüğünde şöyle der: 'Her şey Allah katından zuhur etmiştir.' Bu yönüyle eşya hakkında ilahi hükme riayet eder, eşya hakkında edepli ve yanlış hüküm vermekten korunmuş olursun. Allah bu makamı ancak masum kıldığı ve inayet ettiği kimseler için muhafaza eder. Bu mertebeden Allah talep ettiği malı borç olarak senden alır. Bilirsin ki, Allah senden o malı malın kendisi katlanarak sana dönsün diye almıştır. Allah'ın yaratıklarından herhangi birisine borç veren, O'na borç vermiştir. Borcun güzel olması, borcu alan olarak Allah'ın elini görmektir, başka bir el yoktur. Borcu verdiğin elde Hakkın elini bulursun. Koruyan ve kerem sahibi olan Allah'tır.

Allah kendine delil olmak üzere bazı işleri kabz eder. Allah sana kendini ve nefsini tanıtmak üzere gölgeyi çekip alır. Gölge senden ortaya çıkmıştır; sen olmasaydın gölge olmayacaktı. Güneş olmasaydı veya ışık olmasaydı yine gölge olmayacaktı. Şahıs ortaya çıktığında gölgelerin varlığını anlamış olursun. Öyleyse iş seninle onun arasındadır. Nitekim varlığın ilahi iktidar ile mümkünün kabul etmesi arasında olduğunu daha önce ifade etmiştik. Birisi ortadan kalksa 'hâdis varlık' ortadan kalkardı. Aydınlatıcı cisim ile ışığın geçmesini engelleyen kesif cisim bir perde olarak bulunmasaydı, gölge ortaya çıkmazdı. Gölge ışık ve karanlığın neticesidir. Bu nedenle ışık görülürken gölge çıkmayacağı gibi karanlık da ortaya çıkmaz, çünkü ışık karanlığın oğludur. Karanlık ışıkla evlenerek gölgeyi meydana getirir. Kesif cisimden ışığın karşısında bulunan kısım ışık saçar ve bu aydınlatma ışığın onunla birleşmesi demektir. Birleşme gerçekleştiğinde, gölge doğmuş olur. Birleşmenin kendisi, hamile kalmanın ve aynı anda doğumun kendisidir. Benzer şekilde, şimşeğin varlığı esnasında havanın açıldığını ve his ile algılanan şeylerin ortaya çıktığını, gözün onları algıladığını söylemiştik. Bütün bunlar bir zamanda gerçekleşirken öncelik ve sonralık akıldadır. Gölge de öyledir.

Bu mertebeden seni kabz haline düşüreni duyar ve görürsün. Bu itibarla seni kabzeden duyulan şey kabz edilmezse, kabz halinde değilsin. Aynı şey görme için geçerlidir. Hâlbuki kabz eden ve edilensin. Binaenaleyh sana gelen senden gelmiştir. Duyma veya görme esnasında maksat ortadan kalksaydı, hiç kuşkusuz, kabz eden olur, kabz edilen olmazdın. Bununla birlikte bu hakikat âlemden kalkmaz, çünkü dayanağı güçlüdür. Ayette '*Allah'ın öfkelendiğinin peşinden mi gider?*'[459] denilir. Kastedilen kabzdır. Allah ilahi mertebede tesir bulunduğunu haber verirken, kul onun hükmünün dışına nasıl çıkabilir ki? Allah cennet nimetleri hakkında şöyle der: '*Orada nefislerinizin arzu ettiği şeyler vardır.*'[460] Kastedilen gayelere ulaşmadır. Bu mertebenin hükmünü ve insana verdiklerini hakka'l-yakin olarak öğrenmelisin.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BAST MERTEBESİ

el-Bâsıt İlahi İsmi

Bast halindeyken akıllı sevinmez
Allah'tan müjde almadıkça

Doğru peygamberin diliyle
Allah ona bu müjdeyi öğretir

O da sözünde doğru
Makam onu haşrettiğinde

Doğru söylediğinde kuşku yok
Onu bildiren Allah

Sen sakın deme ki:
Kendisine o nedir denildiğinde

O bir mahiyet fakat bilinmez
Sevin, çünkü bir olan Allah

Bu mertebenin sahibi Abdulbâsıt diye isimlendirilir. Mertebenin kadimde ve hâdiste tesiri vardır. Allah birisinden razı olursa, hiç kuşkusuz, gazabını ulaştırmaz ve rahmetini yayar. '*Allah alır ve yayar.*'[461]

Bütün hüküm Allah'a ait
Hüküm O'nun yalnız

O'nun nuru devam ettikçe
Ben O'nun gölgesiyim

Bizi üzen O'nun adaleti
Dilersen faslıdır dersin

Yani kurucu özelliği
Ben O'ndanım ve O'nun suretinde

O bizim aslımız olan Hak
Ben O'nun gölgesi kul

Bana mahsus bir iş yok
Bütün iş bana ait

Her cins bizi kuşatır
Ben O'ndanım, O'nun ihsanından

Zatımın sureti O'nun feyzinden
Feyzimin ta kendisi ya da benzeri

Kulları hakkında hüküm bu iki mertebeden Allah'a aittir. Bununla birlikte mahal değişir ve mahallin değişmesiyle bast hali de değişir. Haller farklılaşır, bast hali hallerin değişmesi nedeniyle değişir. Dünya hayatına gelirsek, ayette *'Allah rızkı kullarına yaymış (bast) olsaydı, yeryüzünde taşkınlık yaparlardı'*[462] denilir. Allah rızkı dilediği bir ölçüyle indirmişken cennette rızkı sınırsız yayacaktır. Orası taşkınlık ve haddi aşmanın olmadığı yerdir. Allah orada müminlerin gönüllerinden hırsı çekip alır. Kul peygambere, yani ilahi şeriata uyar ve onun kural ve sınırlarında gereken edebe göre durursa, Allah tarafından sevilir. Başka bir ifadeyle bu uyma onun ilahi mertebede sevilmesini sağlar. Allah onu sever, sevdiğinde ise nimetini cömertçe yayar. Hak ona nimet yayarken, kulun dünyadaki hali, cömertlik karşısında edebi takınmaktır. Edep ise Hakkın nimet vermesinin neticesi olarak kabz halidir. Kul Hakkın kendisini kabz etmesi veya bast hali vermesi nedeniyle kabz haline girer. Bununla birlikte dünyada teklifin varlığı nedeniyle kabzın hükmü farklıdır. Binaenaleyh edebin gereğiyle dünya hayatında tam anlamıyla bastın gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi umutsuzluğa yol açacağı için dünyada kabzın da tam olarak gerçekleşmesi mümkün değildir. Bununla birlikte dünya hayatında kabzın hükmü bastan daha geneldir. İnsanların bir kısmını Allah diğer kulların vesileleriyle sevinçli nimetlere sahip kılmıştır. Bunun ilk derecesi, Allah'ı razı eden veya rıza ve gazaba konu olmayan -ki mubah demektir- işlerle insanları güldürmektir. Hiç kuşkusuz o da farkına varılmasa bile ilahi bir niteliktir. Cahil insan insanları güldüren kişiyle alay eder ve insanları gül-

dürenin cahilin nezdinde değeri olmaz. Böyle insanlara örfte şaklaban ve soytarı denilir. Böyle bir soytarının değerini bilmeyen cahil, *'Güldüren ve ağlatan O'dur'*[463] ayetinin anlamını nasıl anlasın ki? Burada biz güldürmeyi Allah'ı razı eden veya rızaya ve öfkeye konu olmayan işlerle sınırladık. Kendi hallerini ve Hakkın varlıktaki tesirlerini murakabe eden bir Allah kulu, şaklaban denilen kişiye saygı gösterir. Hz. Peygamber'in Nuaym adlı bir sahabesi vardı ve bu ilahi niteliği bir maddede izhar etmek üzere peygamberi güldürürdü. O gördüğünü en iyi bilendi. Hz. Peygamber kendisiyle şaka edilebilecek veya alaya alınacağına inanılacak biri değildi. Böyle bir düşünceden Allah'a sığınırız! Hz. Peygamber onu ilahi bir tecelligah olarak görüyordu. Bu durumu ancak Allah'ı bilenler anlayabilir. Bu mertebeden Hz. Peygamber yaşlılarla ve çocuklarla şakalaşır, onlara latife yapar, kendilerini sevindirirdi. Bakınız! Büyük hükümdarlar bile kendilerini güldürmek üzere çocukların hareketlerinin seviyesine inerek evlatlarını nasıl güldürürler! Benim görebildiğim kadarıyla, huzurunda komutanları ve elçileri bulunduğu halde, bu makama hakkını veren en iyi misal, adil hükümdar Ebu Bekr b. Eyyub idi. Huzurunda o insanlar varken küçük çocuklarıyla şakalaşırken ben de Miyafarikin şehrinde cemaatin huzurundaydım. Pek çok hükümdar gördüm, fakat bu konuda adil hükümdardan gördüğüm hale kimsede şahit olmadım. Bu hali onun genel erdemlerinden birisi saymış, ona saygı göstermiş, bundan dolayı kendisine teşekkür etmiş, eşine yumuşak ve şefkatli davranışına şahit olmuştum. Başka hükümdarlardan öyle bir davranışı görmemiştim. Allah'tan dilerim ki bu davranış kendisine fayda sağlasın!

Bilmelisin ki, iki mertebe arasındaki fark şudur: Kabz her zaman bast halinden meydana gelirken bast hali bazen kabzdan meydana gelirken bazen kendiliğinden meydana gelebilir. Kendiliğinden meydana gelmesi, ilahi rahmetin ilahi gazabı geçmesidir. Bu itibarla rahmet bast demek iken gazap kabz demektir. Kabzdan sonra meydana gelen bast hali Allah'ın azap ettikten sonra kullarına merhamet etmesine benzer. Bu hal kabzdan sonraki bast demektir. İkinci basttan sonra kulu üzecek şekilde bir kabzın ortaya çıkması imkânsızdır. Öyleyse bast halinin faydası geneldir. Bununla birlikte dünya hayatında bast halinde

gizli tuzak bulunabilir. O tuzak nimetlerin günahkâra peş peşe ulaşmasıyla ilgilidir. Allah günahları daha çoğalsın diye onlara süre verir ve bu durum '*Kâfir olanlara mühlet vermemizin kendileri için iyi olduğunu zannetme, onlara günahları artsın diye süre veriyoruz, onlar için şiddetli azap vardır*'[464] ayetinde belirtilir. Mühlet vermek, ömürde ve dünyalıklardaki bast halidir. Ardından insanlar kendilerini bedbaht edecek işlerle dünyayı ve ömürlerini harcar. Bastın bir türü ise meçhul ve malum olması, başka bir ifadeyle sebebi bilinmeyen basttır. İnsan içinde sevinç ve ferahlık bulur, fakat onun sebebini bilemez. Akıllı insan sebebini bilmediği bast halinde halin kendindeki hükmüne göre herhangi bir tasarrufta bulunmaz. Çünkü onun akabinde nasıl bir sonuç ortaya çıkacağını bilmez. Acaba onu kabz haline götürecek sonuç mu ortaya çıkacaktır? Bu durumda kişi pişman olur. Yoksa daha çok ferahlık ve bast hali mi gelecektir? Bu konudaki gizli tuzak sebebinin bilinmemiş olması ve bulunduğu kişideki otoritesinin gücüdür. Dünya hayatı, sebebi bilinmeyen hallere karşı akıllı insanın çekimser davranmasını ve beklemesini gerektirir. İşlerin gerçeği ortaya çıkana kadar insan bekler ve sebebini öğrendiğinde bilgiye sahip olarak hareket eder. Bu iş onun ya lehine veya aleyhinedir; ya yardım eder veya başarısızlığa uğratır. Sözlerimizde ve amelde bizi sürçmelerden korumasını Allah'tan dileriz!

Bu mertebeden Allah'a davet eden kişi basiret üzere O'na davet eder. Bast halinin icabete yardım ettiğini bilen kişi bast kapısından Allah'a davet ederken kabzın icabete yardım ettiğini bilen ise kabz kapısından davet eder. Davetçi kişi Hakkın verdiği bast makamında olsa bile, kabz ve bast ile birlikte davet eder. Çünkü o maslahatı gözetir ve hem kendi adına hem kendinden kötülüğün uzaklaştırılacağı kimse adına en güzel davranışla kötülüğü uzaklaştırır. Bu mertebede kullanılması en uygun iş edeptir. Bast nefislerin talep ettiği bir şeydir ve bu nedenle onun tuzak ve afetlerinden uzak durmak gerekir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

HAFZ (ALÇALTMA) MERTEBESİ

el-Hafz İlahi İsmi

Tevazu öyle bir hüküm ki
Allah'ın alçalttığı yüce bilir onu

Hak ikram etmek üzere kullarına tenezzül eder derecelerde
Nimetini kısım kısım verir

Yaratıklarına mertebelerine göre böler
Bir kısmına sevdirir, bir kısmı nefret eder

Bütün varlıklara boyun eğdiren kişi
Onları alçalttığı makamdan

Himmeti yücelere doğru yükselen biridir
Belki bir gün ulaşır diye

Kesin bir işi karara bağladı ve onda ihtiyacı ortaya çıktı
Mahrum kaldı o esnada gayesinden

Ben onun edepli kalbine yerleştirdim
Sevgi koydum, halin elçisi onu uzaklaştırdı

Elleri boş bir halde sana gelir
Senden borç talep eder

Bütün emellerin kendine vardığı kişi
Belki bir gün teşvik ettiğin bir hayırda bulunsun

Onu bildim kendisine gelen şeylerle
Belki bir gün Hak onu görür ve yükseltir

Bu mertebenin sahibi Mele-i a'lâda Abdulhafz (alçaltanın kulu) diye isimlendirilir. Bilmelisin ki, zatı gereği varlık, başlangıcı olan ve olmayan diye iki kısma ayrılır. Birincisi hâdis (zaman içinde var olan) ikincisi ise kadim varlıktır. Kadim varlık öncelik sahibidir ve bu nedenle de yüksektir. Hâdis olan ise sonra gelir ve sonra gelen, önceliği ne-

deniyle kadim varlığın hak ettiği yükseklikten aşağıda bulunur. Önce olan, bütün mertebelerde tasarruf sahibidir. O karşısında durulamayacak veya itiraz edilemeyecek olandır. Kadim mertebeleri görür, onlardan yüksek olanı alır. Buna mukabil hâdis varlık mertebelerde öyle bir tasarrufa sahip değildir. Hâdis varlık, kadim varlığın kendisini önceledığini ve yükseklik makamını ele geçirdiğini görür. Yükseklik makamından aşağıda kalan, düşük makamdır. Dolayısıyla hâdis varlık ancak düşüklük makamında tasarrufta bulunur. Bu mertebede Allah hâdis varlık gibi tasarrufta bulunmak istediğinde, aşağı mertebeye tenezzül eder. Oraya tenezzül ettiğinde, o mertebe hükümleriyle O'nun üzerinde hüküm verir. Tenezzülün ardından Allah yukarı mertebeye çıktığında, bu yükselme nedeniyle el-Mütekebbir diye isimlendirilir. Tekebbür ve bu özel yükselmeyle Allah '*el-Aziz ve el-Cebbar*'[465] -ki birinci yükseklikti- '*el-mütekebbir*'[466] diye isimlendirilir. Bu ise tenezzülden sonra gerçekleşen yükseklikti. Demek ki düşüklük mertebesinin hükmü, her kim olursa olsun, hâdiste ortaya çıkar. 'Her kim olursa olsun' dedik, bunun nedeni kendileri de hâdis olan tecelli suretleridir. Bunun yanı sıra ayette Allah'ın kelamının da gelişi (hudus) zikredilmiştir ve Kur'an-ı Kerim'in gelişi de hâdistir. Allah '*Onlara Rablerinden hâdis söz geldiğinde*'[467] der. Kastedilen gelişi insanlar için hâdis, yani zaman içinde gerçekleşen Kur'an-ı Kerim'dir ve bu nedenle 'her ne olursa olsun' dedik.

Bu mertebeden hafız ve mahfûz, yani alçaltan ve alçaltılanın hükmü ortaya çıkar. Bu itibarla alçaltma harflerini dikkate alınız! Harf bu esnada derecelerin en aşağısında bulunur ve onun isimlerde hafz tesiri vardır. Hâlbuki isimlerin derecesi yüksektir. Şöyle deriz: 'Euzu billâh (Allah'a sığınırım).' Allah isminin başındaki *b* harfi hafz harfidir. Onun mamulü, yani etkisinin ortaya çıktığı harf, Allah isminin *h* harfidir. *B* harfi, Allah kelimesindeki *h* harfini hafz etmiş, kendi hakikatine göre kelimede tesirini uygulamıştır. Hâlbuki isimler, mertebe bakımından harflerden üstündür. Âlem hafz makamında bulunup mertebesi hafz mertebesi olsa bile, âlemdeki varlıkların birbiriyle ilişkisi dildeki hafz edatlarının ilişkisine benzer. Konuşan, kelimeyi ancak o edatlar yardımıyla hafz edebilir. Aynı şey Hakkın eşya vasıtasıyla eşyada ortaya

çıkan fiillerinde geçerlidir ve başka bir şey mümkün değildir. Dolayısıyla onun bir hakikatinin olması kaçınılmazdır. Bu durum hafz mertebesine 'tenezzül etmek' demektir. Bu sayede araçların ve edatların hükümlerine göre hafz edatlarında tasarruf eder ki bunlar pek çoktur. Misal olarak farklı mertebelerine göre *b* harfini/edatını verebiliriz. Bütün durumlarda *b* edatı hafz eder. *B* edatı yemin, yardım, parçalama, pekiştirme, başkasının yerini alma gibi farklı anlam derecelerine sahiptir. Aynı şekilde *min* (-den), *ilâ* (-e, -a) ve bütün hafz edatları farklı suretlere sahiptir. Pek çok mertebede aynı hüküm ve varlıkla ortaya çıkarlar. Her durumda o edatların hükmü hafzdır. Onların zatı malumdur. Bu edatlar hüküm veya varlık bakımından ise değişmezler. Mesela *min* (-den, -dan) edatı başlangıç ve gaye de bildirebilir. Mesela 'haractu mine'd-dar (evden çıktım)' denilir. Bazen parça anlamına gelir: 'Ekeltu mine'r-rağif (ekmekten yedim).' Bazen açıklama anlamına gelir: 'Şeribtu mine'l-ma (suyu içtim).' Bütün bu durumlarda *min* edatının ne hafz hükmü ne varlığı değişir.

Bu edatlar birbirlerine girdiklerinde, bir kısmı isim haline gelerek harf özelliğini yitirir ve hafz hükmü izafeyle birlikte geri döner. Misal olarak bütün tamlamalı isimleri verebiliriz. Hareke kendinde kalır, sureti değişmez. Şair şöyle der:

Min-an yemini'l-hubbeya

Burada sağ yönü kastetmiştir. Şiirde *min* edatı *an* edatına eklenmiş, ona yön anlamı kazandırmış, kendisini edat olmaktan çıkartmıştır. *Min*'in anlamı *an* edatının anlamının aynıdır. Nitekim *an* edatına izafeyle kullandığımızda anlamı değişmemiş, *an* edatından görünüşte hafz etkisi ortaya çıkmamıştır. Çünkü bu edat asıl bakımından hafz edatıdır. Hafz eden hafz edilen olmaz. Bu edat burada sureti bakımından hafz edilmemiş olsa bile mana bakımından hafz edilmiştir. Bunun nedeni onun mebni olmasıdır. Misal olarak *'Lillahi'l-emru min kablu ve min ba'du (başta ve sonda iş Allah'a aittir)'*[468] ayetinde *kablu* ve *ba'du* edatlarını verebiliriz. Şairin sözü de böyledir ve bu kullanım dilde yaygmdır.

Bu tesir bu yolda şöyle açıklanır: Hâdis olan hâdise etki ettiğinde, bu etki onu hâdis olmaktan çıkartmaz. Hâdislik dilde harfin mebni

olması mesabesindedir. Edilgendeki etki ona ait iken gerçekte etki eden Allah'tır. Bu Hakkın suretinde zuhur eden halktır (yaratılmış). Münfail olan halkın etkisiyle değil, Hakkın sureti nedeniyle edilgen ve münfail olmuş, fiil ve etkide yaratılmış Hak ile nitelenmiş, Hak ise surette halkın yerini almış, bu suretten duyuda etki ortaya çıkmıştır. Halk da akla göre Haktan ortaya çıkmıştır. '*Onlar sizin elbiseniz, siz onlarm elbisesisiniz.*'[469] Ayetin işarî yorumu, ilahi isimlere atıf yaparken tefsirdeki anlamı eşlerdir.

Dersen ki Haktır, izhar edersin gaibi
Dersen ki halktır, kendinde gizlersin

Hakkın varlığı olmasaydı hiçbir şey olmazdı
Halkın varlığı olmasaydı O'nu gizleyemezdin

O halde hafz mertebesinden Hak halkın suretinde zuhur etmiş, 'Ben kulumun duyma ve görme gücü olurum' demiştir. Ayette '*Onu komşu edin ki, Allah'm kelamını duysun.*'[470] '*Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiştir*'[471] buyurmuştur. Peygamber hakkında '*O arzusundan konuşmaz, vahyedileni söyler*'[472] buyurur. Başka bir ayette '*Peygamberin görevi tebliğdir*'[473] denilir. Nispetlerin hükmü ve tesiri olmasaydı, sebeplerin varlığı olmayacağı gibi onlar vesilesiyle tesir ve netice ortaya çıkmayacaktı. Âlemdeki insanların çoğunun sebeplere dayandıklarını bilirsin! Allah o sebepler nezdinde bulunmasaydı, hiçbir yaratılmış sebeplere dayanmazdı. Biz eseri sebeplerden gördüğümüz gibi onu ancak sebeplerin nezdinde biliriz. İnsanların bir kısmı sebepleri kabul eder ki bu durum kaçınılmazdır; bir kısmı onları vesile kabul eder ki, bu da kaçınılmazdır. Biz ve bizimle aynı müşahedeye sahip olanlar her iki görüşü birden kabul ederiz. Sebepler akla göre vesile iken gözlem ve duyuya göre sebep sayılır. (Hakka ait) iktidar ile (mümküne ait) kabulden söz ederken bunu açıklamıştık. Bu durum bütün işin döndüğü ilkedir. Sen de Allah'a ibadet et, O'na tevekkül et! Senden gayretinin bulunmadığı bir şeyi mi talep etmiştir? '*Senin Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir.*'[474] Allah tarafından yaratılmış olsa bile, ameli sana izafeyi gerektirecek hakikat bulunmalıdır. Allah amelin yaratılışı

hakkında '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[475] der. Yani işlediğiniz işleri de Allah yarattı. İşarî yorumu benimseyenler, burada *ma* edatını olumsuzluk anlamında yorumlamıştır: Amel senindir, yaratma ise Allah'a aittir. Allah'ın kendine izafe ettiği bir işi sana izafe etmiş olmasının nedeni, varlığın tek ve yönlerinin çok olduğunu öğrenmen içindir. Binaenaleyh amel olması bakımından Allah onu sana izafe eder ve seni ondan dolayı ödüllendirirken, yaratılmış olması bakımından Allah'a aittir. Yaratma ile amel arasında hem anlam hem lafız itibarıyla fark vardır. Bunu bilmekten perdelenme! Bu bilgi ince bir bilgidir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

RİF'AT (YÜKSEKLİK) MERTEBESİ

er-Refi' İlahi İsmi

el-Mü'min ve el-Müheymin bir kavmi yükseltir
İman etmiş onlar, başkalarından yüksektedirler

Nefislerini sarhoş görürsün
Hükmüne girer ve çıkarlar

O'nun nezdinde dürüst gençler görürüz
Gençliklerinde dürüstçe amel etmişler

Hainlikten temizlenmiştir onlar
Hakka iman etmiş, şahit olmuşlar

Bu mertebenin sahibi Abdurrefi' diye isimlendirilir. Ayette '*Dereceleri yükselten, Arşın sahibidir*'[476] denilir. Yükseklik ve rif'at Allah'a zatı gereği ait bir nitelik iken kul için bu özellik dolaylı olarak gerçekleşir. Bu mertebe hüküm bakımından hafz mertebesinin hükmünün zıddma sahiptir. Çünkü kul için asıl nitelik hafz iken Hak için asıl nitelik yüksekliktir.

Allah bizi ve seni kendinden bir ruh ile desteklesin, bilmelisin ki; bu mertebe, seva (eşitlik) mertebelerindendir; seva mertebeleri, iki makam arasında bulunan duraklardaki mertebelerdir. Kul o mertebelerde durdurulur, kendisine intikal edeceği makamın adabı ona öğretilir, ayrılmış olduğu makamda taşımış olduğu edebe göre teşekkür edilir. Bu mertebelere seva mevkıfı (durağı) veya seva hazreti denilmesinin sebebi, Allah'ın kendinden haber verirken *'Dereceleri yükseltendir'*[477] buyurmuş olmasıdır. Allah kendisi için kullarına zuhur ettiği dereceler belirlemişken O'nu bilen kulları hakkında *'Allah sizden iman edenleri ve ilim verilenleri derece bakımından yükseltir'*[478] der. Bu derecelerde müminler kendilerini görebilsin diye Allah'ı bilenler ortaya çıkar.

Dereceleri yükseltmede *seva* mertebesinin bir hükmü de kulun veya var olan bir şeyin bulunduğu dereceye göre amade kılmadır. Başka bir ifadeyle o mertebede bulunan varlığa başka mertebede bulunan bir varlık amade olurken kendisi de başka bir derecedekine amade kılınır. Bazen amade kılınan kişi, amade olduğu kişiden yüksek makamda bulunabilir. Yüksektekinin aşağıdakine hizmet etmesi ve ona amade olması keremlinin şefaat talep eden günahkâra şefaati demektir. Bir hadiste gecenin son üçte birlik bölümünde Allah'ın yakın semaya tenezzül edeceği zikredilir. Söz konusu hadiste akıl sahipleri için gönüllerdeki hastalığa şifa olacak yeterli ve kâfi açıklama vardır. Derece hüküm sahibi olduğu için, yukarıda olanın hizmet edilen olması gerekir. Yani hizmet edenin derecesi her zaman hizmet edilenin derecesinin aşağısındayken hüküm hallere aittir. Misal olarak halkına hizmet edip onlar adına savaşan ve menfaatlerini yerine getiren hükümdarın derecesini verebiliriz. Hükümdarlık derecesi onun halkı için böyle davranmasını gerektirir. Hizmet etmek hükümdarın hizmet edilenin derecesinden daha aşağıya inmesini gerektirir. Allah şöyle der: *'Allah bir kısmınızı diğerlerinin üzerine yükseltmiştir.'*[479]

Allah kullarına emir ve yasaklar verdiği gibi kulların da kendisine emir ve yasak vermelerini irade ederek onlara şöyle demeyi emretmiştir: *'Bizi bağışla, bize merhamet et.'*[480] Böyle bir emir dua ve talep diye ifade edilir. Yasaklama hakkında *'Bizi unuttuğumuzda veya hata ettiğimizde cezalandırma'*[481] der. Başka bir ayette *'Bize yük yükleme'*[482] denilir.

Veya *'Bize gücümüz yetmeyecek işleri yükleme'*[483] denilir. Allah bize şöyle demeyi emreder: *'Akitleri yerine getirin!'*[484] Başka bir ayette *'Ahit yaptığınızda Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin'*[485] der. Yasaklama hakkında *'Kesin karara bağladıktan sonra yeminleri bozmayın'*[486], *'Ölçüde hile yapmayın'*[487] buyurur. Bu ve benzeri ayetlerde Allah, kullarına emir vermiş, yasaklar koymuştur. İzzet ve ceberut sahibi iken Allah'ı veya zelil ve muhtaç iken kulu memur ve yasaklanan haline getiren sebebi araştırdığımızda, onun sebebinin gerektirdikleri hükümlere göre dereceler olduğunu gördük. Derece Allah hakkında emir ve yasaklama diye isimlendirilen bu hali meydana getirirken kul hakkında dua ve talep diye isimlendirilen hali ortaya çıkartır. Allah kendisini kullarını birbirleriyle ilişkide yerleştirdiği makama yerleştirmiştir. Ayette *'Dereceleri yükseltendir'*[488] der. Bu durum yaratıkları hakkındadır. Sonra kendisini maslahatlarını ve yaptıkları işleri gözetmek üzere onlarm derecesine indirerek şöyle der: *'İşlediği işlere karşılık nefs üzerinde kaim olan kim?'*[489] Başka bir ayette *'Erkekler Allah'ın kendilerine vermiş olduğu ihsana göre kadınlar üzerinde hâkimdir'*[490] der. Çünkü kadınlar erkeklerin ailesidir. Hz. Peygamber'in 'Bütün yaratılmışlar Allah'ın ailesidir (O'na muhtaçtır)' dediği aktarılmıştır. Allah da onların ihtiyaçlarını karşılar, çünkü yaratılmışlar Allah'a yönelirler ve bu nedenle O'nun ailesi olurlar. Allah bir ihsanı olarak kendini o mertebeye indirdiğinde, durumun böyle olması kaçınılmazdır. Nitekim bizde ve O'nda işin böyle olduğuna dikkat çekmiştir.

O bizden ve bizde
Bizim gibi, bizden ve bizde

Rabbimi kendimle bildim
Kesin bilgi böyle dedi

Allah şöyle buyurur: *'Bir kısmınızı diğerlerinden üstün kıldı.'*[491] Sebebini açıklarken de 'birbirinize hizmet etmeniz için' demiştir. Birinden bir şey istediğinde, kuşkusuz, onu isteğinin mahalli yapmış olursun. Allah kendisinden isteyen kimselere icabet edeceğini, karşılık vereceğini bildirmiş, fakat bunu belirlemiş olduğu şarta bağlamıştır.

Biz de mertebelerimizin gerektirmiş olduğu şarta göre talep ettiği hususta O'na icabet ederiz. Allah, ismin isimlendirilenin aynı olduğu mertebede, isiminin aynıdır. Bazı kimseler Hakkın sıfatlarının 'ne O ne O'ndan başkadır' demişlerdir. İsimlerin bir kısmının diğerlerinden daha üstün derecede bulunduğunu öğrendik ve böylelikle her isim ötekini -kendi mertebesine göre- yardımcı edinir. Buradan -söz gelişi- el-Hayy'ın derecesinin isimler arasında en yüksek derece olduğunu biliriz. Çünkü hayat isimlerin varlığını mümkün kılan şarttır. el-Âlim ismi de el-Kadir ve el-Mürid ismine göre daha kapsamlı ve geniştir. Bu isimler ise el-Âlim'in özel ilgileridir. O halde bu isim, el-Âlim ismi için yardımcı ve perdedir. Bilgi maluma (bilinen) tâbi olduğu gibi bilenin, bilinenin etkisi altında olduğunu öğrendik. Bilen bilinenin değiştirmesiyle değişir ve başkalaşır. Bilenin tesiri bilinende ancak onun verdiği bilgiye göre ortaya çıkar. Demek ki, hakkıyla araştırdığında, bilenin mertebesi derecelerden daha yüksektir. Hakkın bildiği şeylerin bir kısmı ise O'nun kendisidir. Başka bir ifadeyle Hak, kendisi için zorunlu veya imkânsız olanları da bilir. Ayrıca kendisinden başka bütün bilinenler için zorunlu, mümkün ve imkânsız hususları da Hak bilir. Hak herhangi bir malumda onun verdiği bilgiye göre tesir eder. Aynı şey es-Semi, el-Basir, eş-Şekûr ile özel ilgilere ve konulara sahip diğer isimler için geçerlidir. Bunun yanı sıra er-Rauf, er-Rahim ve diğer bütün isimler derece bakımından el-Âlim isminden sonradır. O isimlerin tek istisnası el-Muhit'tir. el-Muhit el-Âlim'den bir derece aşağıdadır. Bu isim ancak şey diye isimlendirileni ihata edebilir. İmkânsız malum olsa bile, hayaldeki varlıkta 'şey' diye isimlendirilebilir. Burada onun hayal mertebesinin gerektirdiği bir 'şeyliği' vardır. Binaenaleyh bu isim, vehim kendisini bir şey olarak tahayyül ettiğinde, imkânsızı da ihata eder. Misal olarak susamışın su zannettiği serabı verebiliriz. Ona geldiğinde, hiçbir şey bulamaz. Fakat hayalin dışındaki mertebelerde imkânsız ihata edilemez. Gerçi imkânsız ihata edilmekle nitelenmemiş olsa bile, Alim tarafından bilinir. Aynı şekilde el-Hay ismi diğer isimlerin şartıdır. İlahi isimlerin kendilerinin ve tesirlerinin ortaya çıkış sebebi bu isimdir. Aynı şey bütün illetler için geçerlidir ve her illette hayat özelliğinin bulunması zorunludur ve bu sayede onlardan gerçek bir

tesir ortaya çıkar. Bunun farkına akıl sahibi olan nazarî düşünürler varamaz. Sadece keşif sahipleri bunu fark edebilir. Onlar hayatın cevher ve arazıyla bütün var olanlara sirayet ettiğini müşahede ederler. Bunun yanı sıra mananın mana ile var olduğunu, bu sayede parlak siyah ve kirli siyah denilebildiğini görürler. Aydınlatmanın siyahlığa değil, mahalle izafe edildiğinden bilgisi olmayan kişi, bu hususta bir fikre sahip değildir. Hayatın arazlarda bulunması cevherlerde bulunmasıyla birdir. Her araz ve cevher, yani taşınan ve taşıyan her şey O'nun hamdini tespih eder. Allah'ı ancak neyle ve kimi tespih ettiğini bilen tespih edebilir. Bu bilgi tespih edilmesi gereken ile farklı yönlerden aynı hakikatte teşbih edilmesi gerekeni ayırt eder. Allah kendisini öven, kendisini kendisiyle tespih edendir. Allah *'âlemlerden müstağnidir'*[492] başka bir ayette *'Allah'a güzel borç verirler'*[493] buyurur. Bütün bunlar kalbi olan veya kulak veren için O'nun kendini övmesi bağlamında zikredilmiştir.

Allah'ı böyle bir bilgiyle bilmeyenin O'nun hakkında veya âlem hakkında bilgisi yoktur. Gerçek ortaya koyduğumuz üzere olmasaydı, Hz. Peygamber 'Kendini bilen Rabbini bilir' demezdi. Burada tek meful alan fiil getirmiş, birlikteki belirsizliği ortadan kaldırmak üzere âlime kelimesini kullanmamıştır.

Bu açıklama ve imalarımızla yükseklik mertebesinin gerektirdiği hususlar ortaya çıkmış oldu. Bunun öncesinde Allah'ın kendisiyle alçaltttığı ve yükselttiği terazi mertebesi vardır. Allah yüce mertebe sahibi olduğu için *'Güzel kelime ve salih amel O'na yükselir'*[494] buyurmuştur. Kelime ortaya çıktığında üzerinde bulunduğu duruma göre güzel ya da çirkin bir surette bedenlenir. Çirkin kelime bedenlendiği yerde kalır, yükselemez. Temiz kelime sureti ortaya çıkıp şekillendiğinde, amel etmeyi gerektirir ve sahibi de onu yaparsa, Allah onun amelinden burak meydana getirir. Başka bir ifadeyle kelimeye ait bir binek meydana getirir. Binek vasıtasıyla amel Allah'a doğru yükselerek bu sayede çirkin kelimeden ayrışır. Bütün bunları Allah ehli müşahede ederek ve inanarak görür. O halde bütün yaratıklar her nefes yaratma içindedir. Başka bir ifadeyle onlar 'her gün bir iştedir'. Çünkü nefes alıp vermektedirler ve nefes tekvinin (yaratmanın) suretlerinin heyulasıdır. Hak

nefeslerin varlığında kendi şe'nlerinde bulunurken, tasvir kulun tenefüs esnasında bulunduğu hale göre gerçekleşir. Hak içeri giren nefesi niteliksiz olarak yaratır. Kalbe yerleşip elçilik emanetini kalbe teslim ettiğinde, şekillenir ve nefsin zatında kalpte bulunan düşüncelere göre bir suret açılır. Suretin açılmasından sonra nefes onu sıkar. Başka bir nefes girmek istediği için onun giriş yolunda daralma ve sıkıntı ortaya çıkar. Çünkü nefes varlığı koruma özelliğindeki bir bekçidir ve kapıdaki perdedar gibidir. Dışarı çıktığında, ya nefesin sahibi bir söz söyler veya söylemez. Söz söylerse, o söz havayı söylediği harflere göre şekillendirir ve kalpten kazanmış olduğu surete eklenir. Sahibi söz söylemezse, nefes kalpteki düşüncenin suretiyle ortaya çıkar. Dünyada ve ahirette iş böyle sürer. Nefes dünyada çirkin ve hoş diye suretlenirken ahirette sadece güzel ve hoş diye suretlenir. Ahiret nefesin güzel olmasını gerektirir ve dolayısıyla orada nefes ancak güzelden güzele doğru var olur. Bu nedenle güzeller çoğalır, sahibine bedbahtlık getiren çirkinlere baskın gelirler. Çok olduklarında kendilerini yenerler, onların nefesteki etkisini ortadan kaldırırlar. Bu durum söz konusu kişilerin -cehennem ehli olsalar bile- cehennemde rahmete ulaşması demektir. Başka bir ifadeyle 'imar ediciler' olmaları bakımından, Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Hüküm de O'na aittir. Allah'ın dışındakiler ise yaratılmıştır. İnançlar da yaratılmıştır. Hiç kimse bulunduğu hal üzere Allah'a ibadet etmemiş, ibadet edenin nefsinde yaratılmış olması bakımından O'na ibadet etmiştir.

Bu sırrı iyi düşünmelisin! Bu sır son derece latiftir. Allah haklarında *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[495] denilen kullar için bu sırra göre mazeret ortaya koymuştur. Allah hakkında inanç sahibi herkes yaratıcıdır. Buradan kimin ibadet ettiği ve kime ibadet edildiği anlaşılır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İ'ZAZ (AZİZ KILMA) MERTEBESİ

(İ'zaz İlahi İsmi)

el-Muiz mertebesini yüceltendir
Allah'ta olan da sahibini yüceltir ve aziz kılar

Bir komşu O'nun mertebesine gelirse
O esnada kendine ikram eder

Bu mertebenin sahibi Abdulmuiz diye isimlendirilirken mertebe, kulu ulaşılmaz bir koruya yerleştirir, ona yalan iddiayla makamı hakkında ileri geri söz söyleyenlere karşı üstünlük ve kahır gücü kazandırır. Söz konusu kişiler ve onların iddiaları, gerçekte bir hakikate sahip değildir ve öyle biri yaratılmışın aziz kılmasıyla aziz ve yüce olandır. Bu yönüyle de meşru hükümlerde alanında kıyas yapmaya benzer. Böyle bir kıyasın hükmü, hakkında nas bulunan hükümlerden zayıftır. Bu nedenle bir grup o kıyası kabul etmiş, bir grup meşru hükümlerde kıyasın kullanılmasını reddetmiştir. Onu kabul edenler, Allah'm *'İzzet Allah'a, Peygamberine ve müminlere aittir'*[496] buyurması nedeniyle hükümde bir ilke olarak kabul etmiştir. Onlar Allah'ın izzeti kendisine izafe edilen elçilik ve imanla nitelenen kimselere izafe edişinin manasını fark etmemişlerdir. Allah ayette 'insanlar' dememiştir. Zikredilenler Allah tarafından izzet sahibi kılınmışlardır ki, biz de bunu belirttik. Kıyası kabul edenler, Allah'ın dinini sözü edilenlerle aziz kıldığına dikkat etmişlerdir. Onlar din sayesinde aziz oldukları gibi Allah da dini onlarla aziz kılmıştır. Bu itibarla din yaratılmışın aziz kılmasıyla aziz olmuştur. Kast edilenler peygamber ve Allah'm aziz kılmasıyla izzet kazanan müminlerdir. Böylece asıl için ortaya çıkan izzet, fer için ortaya çıkmış, hükümde kıyas sabit olmuş, bu mertebeden kıyas dördüncü asıl haline gelmiştir. Kıyas Kitap ve Sünnet ile sabit olduğu için asıllar gerçekte üç tanedir. Böylece bir açıdan kaynaklar dört, bir açıdan üç olmuştur. Kaynakların (usul) durumu her öncülün iki kavramdan oluştuğu iki öncülün durumuna benzer. Kavramlar gerçekte üç taneyken özel bir şekilde ve özel bir şartla üç ve dört olmaları mümkün

olabilmiştir. Ardından netice meydana gelir. Netice hükmün ortaya çıkması ve dışta var olmasıdır. İşte içtihadın verisi budur. Bu içtihat hata olsa bile Allah, peygamberinin diliyle onun hükmünü onaylamış, her kişiyi ancak yapabildiğiyle yükümlü tutmuştur. Allah nefislerin bir kısmına kıyası kabul etme düşüncesi vermiştir. Haşmeti nedeniyle hükümdarın aziz kılması, Allah'ın aziz kıldığı kullarının durumuna kıyas edilmiştir.

Allah sayesinde 'aziz' olmak ise kulun mutluluk veya bedbahtlık kazandıracak tarzda Hakkın suretiyle görünmesidir. İzzet sadece Allah'a aittir ve her nerede ortaya çıkarsa izzet, engelleme gücüne sahiptir. İzzetin bedbahtta ortaya çıkması '*Tat, sen aziz ve kerimsin*'[497] ayetinde ifade edilir. Yani bulunduğun halde ulaşılmaz bir koruda (aziz), ailene ve kavmine karşı kerimsin. Bu ayet alay etme amacı taşımaz, çünkü gerçekte öyledir. Başka bir açıdan ayet, kişiyle alay eder, çünkü Allah ona zillet halinde ve korusunun mahremiyeti kalkmış ve ulaşılabilir hale gelmişken böyle hitap etmiştir. Âlemde izzet sahibi olan kişi ancak Hakkın suretiyle, yani sıfatıyla zuhur edebilir. Bununla birlikte Allah bazı yerlerde onu kınamış, bazı yerlerde övmüştür. Kınanmış yer, bu duyguyu kulun bilgisiyle kendisine veren yerdir. Böyle biri zelil iken izzet sahibidir. O makama sahip olmayan kişi, zelil olmaksızın, izzet sahibidir; gerçekte zilleti hissetse bile -çünkü zillet ve muhtaçlık özelliğinde yaratılmıştır-, durum böyledir. Bu itibarla asıldaki muhtaçlığın inkârı mümkün değildir. Bu nedenle Allah bütün kibirli, zorba kalpleri mühürleyeceğini söylemiştir. Bu mühür nedeniyle büyüklük ve ceberut görünse bile, kalplere giremez. Çünkü insan kalbinde asıl itibarıyla kendisi ile kibirlendiği insan arasında fark bulunmadığını bilir.

İzzet sahibi olmanın en büyüğü insanın nefsini rabbani bir niteliğin bulunduğu yer olmaktan korumasıdır. Böyle bir izzet sadece mutlak kula ait olabilir. O Allah'ın emriyle zuhur ederse, izhar eden -kendisi değil- Allah'ın emridir. Allah'ın kulunu 'aziz' kılması, insanların geneli tarafından Hakkın nitelikleri sayılanlardan herhangi birinin kendisinde bulunmamasıdır. Böyle bir kul rabbinin niteliklerinin bulunmasından uzak bir korudur.[498] 'İnsanların geneli' dedik, çünkü onlara göre Allah'ın nitelikleri bilhassa esma-i hüsna denilen ve tenzihi

gerektiren özelliklerdir. Seçkinlere göre ise bütün sıfatlar Allah'a aittir. Bunlar, Allah kendileriyle nitelenmiş olsa bile gerçekte kula ait oldukları söylenen nitelikler ile kul kendileriyle nitelense bile gerçekte Allah'a ait niteliklerdir. Seçkinlere göre bütün nitelikler, kul kendileriyle nitelense bile, Allah'a aittir. Sıradan insanlara göre rabbanî nitelik sayılan bir niteliğin bulunmasından kendini korumayan kul izzet bulamamıştır, çünkü öyle bir nitelikten kendini korumamıştır. Bu durum Allah'ın emri olmaksızın o niteliğin kendisinde hüküm sahibi olmasıyla tezahür eder. Böylelerine misal olarak, Firavun ve bütün zorbalar ile Allah'ın emriyle almış olsa bile perdeleyici niteliklerin sahiplerini verebiliriz. Allah'ın emriyle o niteliği alan kişi, onunla yaratıklarda bulunup onlara görünürse, hemcinslerine karşı izzet duygusu hisseder. Böyle olunca, ameli hüsrana uğrayanlara katılır. Kastettiğim kişiler, müslümanların hükümdarları, sultanları ve komutanlarıdır. Onlar, kendileri farkında değilken, yönettikleri kimselere başkan olmakla iftihar ederler. Bu nedenle görevlerinden azledildiklerinde, hem kendilerinde hem de halkın nezdinde zelil ve hor olurlar. Yönetimi vaktinde halkla ilişkisini böyle kurmayıp görevinden alınan bir kişi ise sahip olmadığı bir durumla karşılaşmaz. Böyle biri hem Allah katında, hem nefsinde, hem yönetimi altındaki halkın nezdinde teşekkür edilen biridir. O Allah ile izzet bulan, daha doğrusu korusunu sahip olmadığı bir niteliğin bulunmasından koruyan aziz kişidir.

Allah varlıkta bazı yerler belirlemiştir ki, orada gerçek marifete ulaşıp halifelikte Hakkın sıfatını elde etmiş kul, izzetle hareket eder. O haklarında *'Allah'ı hakkıyla takdir edemediler'*[499] denilenlerin Hakkın mertebesine saldırdıklarını gördüğünde, izzetli davranır; talim yoluyla kalplerindeki kuşkuları ortadan kaldıracak şekilde düzgün sözlerle Hakkın mertebesini aziz kılar. Bunun neticesinde Hak onların nezdinde aziz olurken kul da söz konusu insanların kalplerinde bulunup daha önce hakkıyla kadrini takdir edemedikleri Allah'ı aziz kılmış olur. Onlar Hakkı bilemedikleri için O'ndan uzaklaşmış, izzet ve büyüklük sahibi başka bir ilaha tapmışlardı.

Hakikate ulaşan kulun el-Muiz isminden nasibi ve payı budur. el-Muiz o kulların kalplerini Hakka yaraşmayan kötü inanç ve sözlerin

tahakkümünden kurtarmıştır. Ayette *'Allah, 'Allah muhtaç, biz zenginiz' diyenleri duymuştur'*[500] denilir. Başka bir ayette *'Allah'ın eli kapalıdır'*[501] dedikleri aktarılır.

O el-Muiz, fakat bilmez O'nu
Keyfiyet ve teşbihten münezzeh olandan başkası

el-Muiz delillerin gösterdiği
Her tenzihten münezzehliğini gösterir delil

Kulların tenzihinden; Hak yalanlar onu
Her uyarıda söylemiş olduğu sözü

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ZELİL KILMA MERTEBESİ

(İzlal İlahi İsmi)

el-Muzil el-Muiz'in kendisi
Katına girerken ve çıkarken

Sevdiğini zelil kılarsa yaklaştırır
Varlıklarına çıkışı yenilenir

Bu mertebenin sahibi Abdulmuzil diye isimlendirilir. O kul zelil olan kişidir. Allah yarattıklarını bu mertebeden yarattı. İnsanı yarattığında ise onu bütün yaratıklarına imam kılmış, isimleri ona vermiş, melekleri secde ettirmiş, bilmedikleri hususları meleklere öğretmesini sağlamıştır. İnsan sürekli yaratıcısını müşahede eder ve bu nedenle onda hiçbir şekilde izzet duygusu bulunmaksızın zillet ve muhtaçlıkta kalır. İnsan (Âdem) emaneti bir teklif olarak üstlenmiş, eşi ile kendisinin başından geçen hadiseler yaşandıktan sonra onun bir parçası şöyle demiş: *'Rabbimiz! Kendimize zulmettik.'*[502] Yani yüklendiğimiz emanet

nedeniyle kendimize zulmettik. Sonra onun oğulları babalarının Allah'ın karşısındaki mertebesinin yüksekliği nedeniyle gurura kapılmıştır. Allah onu seçmiş, ona hidayet etmiş, herhangi bir sebep olmaksızın onu kendine yaklaştırarak nimet vermiş, inayet etmiştir. Allah onu yarattıkları içerisinde halifesi yapmış, onda ve onunla âlemin varlığı kemale ermiş, iki suret meydana gelmiş, Âdem iki sureti, yani iki mertebeyi elde etmiştir: Kendisine secde edilmesi nedeniyle izzet mertebesi ile kendini bilmesi nedeniyle zillet mertebesini! Onun oğulları arasından bazıları babalarının iki mertebeyi elde ettiğini bilememiş, iki nitelikle ortaya çıkmasının (hikmetini) anlayamamışlardır. Bunun üzerine el-Muzil söz konusu insanları 'zelil kılma' mertebesinden zelil kılmış, eğitmiş, şımarıklık ve naz halinden çıkartmıştır. Bu durum, Allah'ın Âdem'in oğulları arasından inayet ettikleri içindir. Allah onlara kulluklarını göstermiş, onlar kulluğu yaparak kendisine yaklaşmışlardır. Zaten Allah'a kulluktan başka yaklaşma yolu yoktur! Kulluk onlara ait bir iştir, Allah'ın kullukta payı yoktur. Ebu Yezid ve benzeri kimselerin zevklerinde bu husus ortaya çıkmıştır. Allah kendisine 'Bana benim olmayan niteliklerle yaklaşabilirsin; zillet ve muhtaçlıkla' demiş ve bunu ondan izzeti atarken söylemiştir. Öncesinde ise Ebu Yezid 'Ya Rab! Sana nasıl yaklaşabilirim?' diye sormuş, Allah ona şöyle demişti: 'Ebu Yezid! Kendini bırak ve gel!' Burada 'nefs' babasının ilahi surette yaratılmış olması nedeniyle kazandığı izzet özelliğiydi.

İnsanın (gurura kapılmaması için) şu hususu bilmesi gerekir: Âlemdeki her şeyin ilahi suretten bir payı vardır. Hatta bütün âlem ilahi surettedir. İnsan-ı kâmilin âlemin bir parçası veya bedeni bakımından göklerin ve yerin edilgeni olması yönüyle değil, toplama (mecmu') sahip olması itibarıyla bu mertebeyi elde etmiştir. Bununla beraber insan ilahi surette yaratılmıştır. Hz. Peygamber 'Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır' der. Burada 'kendi suretinde' kelimesindeki zamirin kime gittiği hakkında tartışmalar olmuştur. Bir rivayette 'Rahman'ın sureti' denilir. Fakat bu rivayet zayıftır. Âlemin sureti insanın varlığıyla tamamlanmıştır. O halde kendisi büyük âlemin suretini tamamlayan olsa bile, insan-ı kâmil âlemden -âleme muhtaç olmaksızın- tek başına ilahi surette olması nedeniyle ayrışmıştır. Âlem-

den ayrıştığında, izzet oğullarına, daha doğrusu oğullarının bir kısmına yayılmıştır. Allah ise şeriat yaptığı hükümlerle onları terbiye etmiş ve şöyle demiştir: Meleklerin babanıza secde etmesi nedeniyle gurura kapıldıysanız, kuşkusuz, size Kâbe'ye secde etmeyi emrettim. Üstünlüğünüz size secde edilmesinden kaynaklanıyorsa, Kâbe sizden daha değerlidir. Çünkü siz, size daha doğrusu babanıza secde eden meleklerden daha üstün olduğunuza inanmaktasınız. Bu üstünlük iddiasıyla birlikte taştan yapılmış Kâbe'ye secde edersiniz. Kim secde etmekten geri dururşa, babanıza secde etmeyen İblis'e katılır. Demek ki izzetinizin sebebi size secde edilmesi değildir. Nitekim siz de Kâbe'ye secde eder, haber verdiğim üzere Allah'ın eli ve O'na biat etmenin yeri olan hacer-i esved'i öpersiniz. İzzetli olmanızın nedeni babanızın meleklere isimleri öğretmesini dikkate alarak bilgi olabilir. Hâlbuki meleklerden birisi olan Cebrail en büyüklerinizin, yani peygamberlerin öğretmenidir. İsra gecesinde inci ve yakut refrefi kendisine sarktığında Hz. Peygamber secde etmeyip Cebrail secde edince şöyle demiş: 'Bilgide Cebrail'in benden üstün olduğunu anladım.'

Siz meleğin ilhamıyla Allah'ı razı eden işlerde tasarruf edersiniz. Onlar sizi mutluluk yollarına yöneltir ve Hakka yaklaştırır. Hal böyle iken meleklere karşı hangi özelliğinizle izzet sahibi olursunuz? Babanız gibi olun ki mutlu olasınız! Üstünlük ancak secdeyle ve bilgiyle gerçekleşir. Onlar ise sizin elinizden çıkmıştır. Nebiler arasından izzet sahipleri resuller ve müminlerdir. Binaenaleyh Allah'ın terbiyesiyle eğitilen kişi, kurtuluşa ermiş ve mutluluğu elde etmiştir.

Bilmelisin ki, kitabın pek çok yerinde şunu belirttik: Âlemdeki her hükmün ilahi bir dayanağı ve rabbani bir niteliği vardır. Bir kısmı isim olarak kullanılır ve söylenirken bir kısmının ise -doğru olsa bile- isim olarak kullanılması söz konusu değildir. Allah yaratıklarında muhtaçlık ve zillet özelliği var etmiştir. Bu özellik hangi ilahi hakikatten ortaya çıkmıştır? Allah Ebu Yezid'e zillet ve muhtaçlık özelliğine sahip olmadığını söylemiştir. Ben bu hususta ilahi dayanakla ilgili, bilginin maluma tabi olmasına dikkatini çektim. Bilgi bir kemal niteliğidir ve ancak malumdan ortaya çıkar. Başka bir şey değil de, sadece bilginin maluma tabi olması kalsaydı, bu hususu açıklamak için yeterli olurdu.

Bunun ardından ilahi isimlerin hakikatlerinin gereğine göre daha çok açıklama yapabiliriz. O hakikatlerle çokluk meydana gelmiş, var olmuştur. Âlem zihinden kalkmış olsaydı, tenzih gerektiren izafet isimleriyle diğer isimler -âlemin ortadan kalkmasıyla- ortadan kalkardı. Demek ki bu isimlerin hükmü âleme bağlıdır ve ilahi isimler âleme dayanır. Bir hükmünün bir şeye dayandığı varlık, o şeyi talep eder. Bu bağlamda ancak elde olmayan bir şey talep edilebilir.

Ardından tenzih, böyle bir meselede arife baskın gelince, âlemdeki her parçanın ilahi bir isimle irtibatlı olduğunu görür. Bununla birlikte âlemdeki bazı şeyler, diğerlerinden öncedir. Bu demektir ki ilahi isimlerden her biri kendi hükmünde başka bir ismin hükmüne dayanır ve o isimde hükmü yaratma veya zail olma tarzında ortaya çıkar. Binaenaleyh ilahi isimler, yine ilahi isimlere dayanmış, bağlanmıştır; isimler ise isimlendirilenin kendisidir. O halde iş ve emir, Allah'tan Allah'adır. Tenzihçinin akidesi budur. Genel olana gelirsek, daha önce söylediğimiz üzere, âlemin zihinden veya gerçekte ortadan kalkmasıyla ilahi isimlerin hükümleri ortadan kalkar.

Bu açıklamayla zillet ve muhtaçlığın ilahi dayanağını öğrendin. Çünkü herhangi bir varlık ancak bulunduğu hal üzere var olur. Filozoflar 'Birden ancak bir var olur' demişlerdir. Âlem ise çok olduğuna göre ancak çoktan var olabilir. Çokluk ilahi isimlerdir. O halde Allah, çokluğun birliği tarzında birdir. Bu birlik, âlemin zatı gereği talep ettiğidir. Filozoflar 'Birden bir çıkar' demekle birlikte çokluğun Bir'den çıktığını görmüşlerdir. Hâlbuki daha önce birin çıktığını iddia etmişlerdi. Bu çelişki onları Bir'de farklı yönleri dikkate almaya zorlamıştır. Bir'deki yönler (itibarlar ve vecihler) vasıtasıyla çokluk birden sudur eder. Bir ile yönlerin ilişkisi, ilahi isimlerin Allah ile ilişkisiyle aynıdır. O halde çokluk Allah'tan çıkabildiği gibi zaten ortaya çıkmıştır. Çokluğun 'çokluk birliği' denilen bir birliği olduğu gibi Bir'in 'birin çokluğu' denilen bir çokluğu vardır ki o da söylediğimizdir. Allah bir-çok, çok-birdir. Bu meselede söylenebilecek en açık ifade budur.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

SEM' (DUYMA) MERTEBESİ

(Semi' İlahi İsmi)

Hakkı duy kardeşim!
O duyan ve bunu bilen

Hakkın mertebesi emreder
Bir gün cefa ettiğini göremezsin

Bu mertebenin sahibi Abdussemi' (duyan-duyulanın kulu) diye isimlendirilir, çünkü O duyulandır. Bu da sözü içerir, çünkü kelam sesler gibi duyulan bir şeydir. Bu mertebe nefes(-i Rahman) mertebesiyle ilgilidir. O mertebe daha önce ona geniş ve büyük bir bölüm tahsis ettiğimiz Amâ'dır. Bu mertebede nefes bölümünde zikretmediğimiz ve duymakla ilgili bazı hususlara değineceğiz. Bu konu ilahi kitapların okunmasıdır. Başka bir ifadeyle dinleyene ulaştırmak üzere ilahi kitapların okunmasıdır. Bu mertebenin kişide bir hükmünün olması gerekir ki, o da duymadır. '*Allah 'Allah yoksul, biz zenginiz' diyenleri duydu.*'[503] Başka bir ayette '*Duyanlar icabet edebilir*'[504] denilirken başka bir ayette '*Duymadığına nida ederek karşılık verir*'[505] denilir. Başka bir ayette '*Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın*'[506], '*Onlara duyurmuş olsaydı, yüz çevirirlerdi*'[507] denilir. Her duyan bu mertebeden duyar. Bununla birlikte 'duymuş olmak' ile nitelenenler, kabulde birbirinden farklıdır. Bazıları duyar duymaz sözdeki maksadı anlayabilecek istidattadır. Böyle bir özellik, Hakkın duyma (gücü) olduğu kul için mümkündür. O kul bütün isimlerin ve kelimelerin verildiği kişidir. Bu makama, yani isimlerin ve kelimelerin verildiği makama ulaştığını söyleyip de duyması ile anlaması bir olmayanın bu iddiası doğru değildir. Böyle birinin nasibi '*Duymadıkları halde duyduk diyenler gibi olmayın*'[508] ayetidir. Duyan herkes için geçerli olan 'mutlak duyma', bir çağrı ve nidayı duymadır. Bazen nida edeni de bilmez. Böyle biri sağırdır. Çünkü her suretin bir ruhu var olduğu gibi duymanın ruhu da duyulan hakkındaki anlayıştır. Allah '*sağırdırlar*'[509] der; hâlbuki duyuyorlardı. '*Dilsizdirler.*'[510] Hâlbuki konuşabiliyorlardı. '*Kördürler.*'[511]

Hâlbuki görebiliyorlardı. Onlar duyduklarına dönemiyor, gördüklerinden ibret çıkartamıyor veya kendilerine hitap edilen konularda teraziye başvuramıyorlardı. Ayette *'Allah hakkında bilmediklerinizi söylersiniz'*[512] der. Başka bir ayette *'Yapmadıklarınızı söylersiniz'*[513] der. Başka bir ayette *'İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutursunuz'*[514] der. Bu niteliklerin sahipleri geriye dönmezler. Çünkü Hak onların aynı menzilde bulunduklarını bildirmiştir. Onlar, bağları nedeniyle akletmeyenlerdir. Başka bir ifadeyle duyulanla veya görülen veya konuşulanla neyin kastedildiğini düşünmezler. Konuşan her kim olursa olsun böyledir. Allah söz söyleyen herkesin dilindedir. Yani duyduğuyla sınırlamak üzere onu duyandır (veya onun tarafından duyulandır).

Konuşan hiç kimse Allah'm onu ihmal ettiğini zannetmemelidir. Mühlet vermiş olsa bile, Allah *'Söylenen her söz katında gözetmen olarak durur.'*[515] Allah sözü meydana getiren lafızları kontrol eder, hiçbirini bırakmaz ve hepsine vakıf olur, dünyada -bizim yoldaşlarımızdan ise- veya genel vakfe yerinde hepsini bir araya getirir. Konuşan veya susandan çıkan her sözü veya sesi Allah bir insana duyurursa, anlasın diye duyurmuştur. Böylece söylenen ve nida edilen söze göre hareket eder. Duymanın en azı çağrı ve nida tarzında duymaktır. Nidaya ilişen en küçük iş ise icabet etmek, başka bir ifadeyle seni çağırana 'buyur' diye karşılık vermendir. Duyan insan söyleneni veya nidayla çağırıldığı işi anlamak üzere idrak mahallini hazırlar. Kulun nidasını duyan Hak ya kendisi nida eder veya herhangi bir yaratılmış vasıtasıyla nida eder. Allah bütün bunları duyandır. O *'Üç kişi yoktur ki dördüncüsü O olmasın, beş kişi yoktur ki altıncısı O olmasın, bundan daha azı veya daha çoğu olsa bile Allah onlarla beraberdir'*[516] der. Allah insanların fısıltı ile konuştuklarını duyar ve bu nedenle onlara *'Günah ve düşmanlığı konuşmayın, iyilikten ve takvadan söz edin ve Allah'tan korkun'*[517] diye hitap etmiştir. Allah sohbet ederken ve konuşurken bulunduğunuz her yerde sizinledir. Çünkü *'O'na döndürüleceksiniz.'*[518] Gerçi Allah onlarla beraberdir. Burada haşr kelimesi kullanılmıştır, bunun nedeni gözlerinden perdenin kaldırılmasıyla Allah'ın onlara fetih nasip etmesidir. Gözlerinden perde kalkınca aralarında sohbet ederken onlarla beraber bulunanın

kim olduğunu öğrenirler. Bu durum hakkında konuşmuş oldukları soru nedeniyle haşr diye ifade edilmiştir.

Allah'ın onların tekliklerini çift, birliklerini iki yapması ise *'Daha azı ya da daha çoğu'*[519] ayetinde ifade edilir. Burada da onların tekliğini çift yaptığı gibi çiftliklerini tek yapmayı mı murat etmiştir? Yoksa onların teklikleri hakkında ayette söz edildiği gibi her zaman çift olarak mı meydana gelir?

Allah seni muvaffak kılsın, bilmelisin ki; Allah her şeyi sayesinde başkasından ayrıştığı mutlak birlik makamında yaratmıştır. Her şeyde bulunan çiftlik ile eşya arasında ortaklık gerçekleşirken teklikle her şey başka bir şeylikten ayrışır. Bir şeyde dikkate alınan yön, onu ayrıştıran özelliktir ve bu durumda 'şey' diye isimlendirilir. Çiftlik irade edilmiş olsaydı, bir şey olmaz ve iki şey olurdu. Hâlbuki *'Bizim sözümüz tek şeydir'*[520] ayetinde geçtiği üzere iki değil, bir şeydir. Gerçek söylediğimiz gibi olunca, Hak her şeyi üzerinde yaratmış olduğu suretinde yaratmıştır ve bu sayede o şey çift olmuştur. Nitekim suretini aynada gören kişi de çift olmuş, iki surete göre hüküm verilmiştir: Aynaya bakanın kendi sureti ve onu çift yapan suret. Allah bizimle beraber olmasını haber verirken, bizim tekliğimizi çift yaparak bunu bildirmiş, kendisini dördüncü, altıncı veya daha çoğu veya azı saymıştır. 'Daha azı' Hakkın üçüncü olması iken 'daha çoğu' altıdan fazla olan çift sayılardır. Böylece bize âlemin suretinde veya âlemin O'nun suretinde olduğunu bildirmiştir. Bu beraberlikte de yanlarında bulunduğu kimselerin sohbetlerini duyduğunu da bildirmiş, o kişiler sohbet etmeyenler olarak zikredilmemiştir. Allah'ın herhangi bir şey söylediğini duyduğunda -varlıkları değil- onların üzerinde bulunduğu halleri kastettiğini anlamalısın! O hal ya söz veya sözün dışında başka bir davranıştır. Onların bizatihi varlıkların zikredilmesinin faydası yoktur; fayda varlıklardan meydana gelen hallerin söylenmesiyle ortaya çıkar. Onlar bu hallerden dolayı sorguya çekilecek, onlara göre hesap vereceklerdir. Herkese bu kelimeyle neyi kastettiği sorulacaktır. Sahih bir rivayette şöyle denilir: 'Kul Allah'ı razı edecek sözler söyler. Bu sözler illiyyîn derecesine yazılır. Bir adam da Allah'ı kızdıracak sözler söyler ve o sözlerin nereye gideceğini hesap etmez. Onlar da siccin'e yazılır.' Allah

kullarına kelimenin bir takım mertebeleri bulunduğunu bildirmiştir ve dinleyen o mertebeleri öğrenir. Sözler konuşanın ağzından çıktığında, onlar kendi mertebelerine düşer ve telaffuz eden kişi de işin sonunda onlara tâbi kalır, onun kitabı bulunduğu yerde kendisine okunur.

Abdussemi' konuşmasını kontrol eden kişidir. O kendisini duyanın kim olduğunu bildiği kadar sözün mertebelerini de bilir. Sözün bir türü kötü iken, bir türü güzeldir. Dinleyen olduğunda ise Hakkın hitabına bakmalıdır. O hitap bazen genel hitapta ortaya çıkabilir. Genel hitapta ortaya çıkan böyle bir hitap âlemde konuşan herkesten duyulan sözlerdir. İnsan kendini o kelamla muhatap kabul eder, ona candan kulak verir, onun gereğine göre amel eder. Böyle davranmak, kâmil adamların bir özelliğidir. Onun aşağısında ise Hakkın kelamını peygamberin diliyle veya indirilen bir kitap veya sayfa (suhuf) veya Hakkın kendisinde görülüp hitap ettiği rüya yoluyla ilahi haberden duyan gelir. Bunlardan hangisi olursa olsun, zatını Haktan duyduğu söze göre davranmak üzere hazırlamalıdır. Hak da ona karşı böyle davranır. Kul gizli sohbetinde başkasıyla veya içinden kendisiyle konuştuğunda, Hak onu duyar, o söze göre kendisine davranır. Bu itibarla insan içinden de konuşabilir. Ayette 'nefislerinin ona söylediği' denilir ve burada Allah dinleyen yok diye konuşanın da olmayacağı sonucunun çıkmayacağına dikkat çekmiş, kendi kendine konuşurken dinleyenin de kendisi olduğunu bildirmiştir. Kişi kendi kendine konuşur, söylemiş olduğu sözü bir kulak sahibi olması itibarıyla da duyar. Buradan âlem yok iken Hakkın kendisiyle konuştuğunu, başkasıyla konuşabilen herkesin kendisiyle de konuşabildiğini anladık. Bu yönüyle bir varlığın kendi kendisiyle konuşmasında asla sağırlık yoktur, çünkü insan kendi kendisiyle ancak anlayabileceği sözlerle konuşur; hâlbuki başkasının onunla konuşmasında durum aynı değildir. Demek ki kendi kendiyle konuşan insan için 'sözünü anlamadı' denilemez. Nasıl olur da o sözü anlamaz ki? O söz başka bir söz olmaksızın kendi niyetidir. Onu bilmek üzere kendisini belirlemiş, ayrıştırmıştır. Başkasının sözünü ayrıştırma imkânı ise bulamaz. Aynı şekilde sözünü anlamadığında, bazen o söze karşı sağır davranabilir. Konuşanın sözünü anlamayan kişiyle duymayan ve anlamayan arasında bir fark yoktur; bazen

de icabet gerekirken icabet etmeyebilir. Bu nedenle Allah onların sağır olduklarını söylemiştir. Onlar düşünmezler, çünkü düşünenden beklenen duyduğu hususa dönmesidir. O ise geri dönmemiştir.

Bu mertebeye ulaşıp kelamının ameli olduğunu, her sözünü söylerken Allah'ın onun lisanında bulunduğunu bilen, içinden konuşurken bile az konuşur. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

BASAR (GÖRME) MERTEBESİ

(el-Basîr İlahi İsmi)

el-Basîr seni görür
Sen O'nu görürken bilir ve görür seni

O'nunla ol, başkasıyla olma
O'nda başkasını görme

O'nun sözüne icabet edilir
O bizi görür biz O'nu

Bu mertebenin sahibi Abdulbasîr diye isimlendirilir ve bu mertebeden görme ve müşahede gerçekleşir. Bu itibarla görülen ve müşahede edilen bir şey olmalıdır. Allah '*Gözler O'nu idrak edemez, O gözleri idrak eder*'[521] der. Başka bir ayette '*Allah'ın gördüğünü bilmez mi?*'[522] buyurur. Başka bir ayette '*Yüzler vardır parlaktır, Rablerine bakarlar*'[523] demiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Dolunayda ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.' Veya 'Öğlen vakti güneşi arada bir bulut olmaksızın gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.' 'Bulut olmaksızın' derken görülenin -başkası değil- Allah olduğu hakkında kuşkunun bulunmayışını kasteder. Abdulbasîr tüm hareket ve davranışlarında Allah'a karşı hayâ sahibidir. Hayânın onun ayrılmaz özelliği olması teklifin varlığından kaynaklanır. Abdulbasîr sürekli şeriat terazisini elinde tutar, gerçekleşmelerinden önce davranışlarını teraziyle ölçer. O

fiiller Allah katında beğenilen fiiller ise ve rıza terazisine girerlerse, onları yerine getirir; buna mukabil rıza terazisine girmezler ve elindeki şeriat terazisi de fiillerin saadet yurdundan uzaklaştırıcı davranışlar olup Allah'ın karşısında saygısızlık anlamına geleceklerine hükmederse, Abdulbasîr nefsini onlardan korur ve muhafaza eder. Abdulbasîr Hakkın bir niteliği gibi teraziyi yükseltir ve alçaltır; Allah da teraziyi tartıda kullanılsın diye âleme yerleştirmiştir; söz konusu terazi gök ile yer arasındadır. Allah onu boş yere veya sebepsiz olarak yaratmadığı gibi teraziyi ancak Abdussemi' ve Abdulbasîr kullanabilir. Bununla birlikte terazi isme izafe edilen kullara ait ilahi isimlere de müdahildir. Misal olarak Abdurrauf ismini verebiliriz. Abdurrauf O'nun kullarına karşı yumuşak davranır. Terazi sınırları ve cezaları uygulamak bağlamında zikredilmiştir ve bu nedenle terazi müminden yumuşaklık ve şefkati ortaya çıkartır. İlahi cezayı uygulamada yumuşak davranmak müminin davranışı olmadığı gibi öyle biri de teraziyi kullanmamış, ölçüde hile yapanlardan olmuş demektir. Bu durumda şefkat, teraziden yüz çevirmesine karşılık olarak onun kınanmasına yol açar. Allah şöyle der: *'Allah'ın dininde şefkat duygusu onları cezalandırmaktan sizi alıkoymasın.'*[524] (Kullara şefkat eden anlamında) Rauf olan, Allah'ın kendisidir. O'nun Rauf olduğunu bilsek bile, ilahi cezaları koyup onları uygulamayı emreden, küçük veya büyük azap türleriyle bazı kimselere azap edenin kendisi olduğunu biliriz. Buradan şefkatin aşmamamız gereken bir mertebesinin bulunduğunu öğrendik. Allah terazisinin bulunduğu bir yerde şefkatle hüküm verir, çünkü O her şeyi menziline indirir, gerçekte olduğu gibi hakikatini ona taşırmaz. Allah'ın sınırlarını aşan kişi, sınırları aşmıştır; yoksa sınırlar gerçekte ortadan kalkmış değildir. Sınırlar ve cezalar, bulundukları yerleri aşmazken bu nasipsiz insan onları aşar. İnayete mazhar olup düşmana karşı yardım gören kul, o sınırların nezdinde durur. O halde Abdulbasîr ya Allah'a sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet edendir veya Allah'ın kendisini gördüğünü bilerek ibadet eden biridir. Birincisi teşbih edenin ibadeti iken ikincisi tenzih edenin ibadetidir. Bazen Allah'a Allah ile ibadet eder ki bu tarz ibadet Allah'ı bilenlerin ibadetidir. Onlar tenzihi dile getirdikleri gibi teşbihi müşahede eder, fakat iman etmezler. Çünkü bilgi onlar için

haber değil, müşahededir. İman ise bilginin haber olduğuna inanmaktır. Perdeli insan haber verenin sözüne iman ederken müşahede sahibi haber verenin doğruluğunu görür. Gören ile iman eden arasında büyük fark vardır. Gören ve müşahede eden, nesih söz konusu olunca, nesh edenin dönüşü gibi döner. İman sahibi ise nesihle birlikte döner ve bir kez döndükten sonra dönülen şeyin artık küfür olduğuna inanır. Ona inansa bile, var olan bir şey olarak iman etmemiş olduğu şeklinde kendisine iman ettiğini söyler, çünkü nesh edilmiştir.

Allah kulunun onu gördüğünü bildiğini bilir. Bu nedenle cezalandırılmayı gerektiren fiili işlediğinde, kulun onu gördüğünü bildiğini bilmesiyle ona süre verir ve belki vazgeçer diye bekler. Bununla birlikte herkes bilgisinin otoritesi altında bulunsa bile, insan kaderin cereyanıyla bilgisini kullanmaktan perdelenebilir ve makdûr, yani kaderin gereği onda ortaya çıkar. Allah kulun çekinmediği hususlarda kulundan hayâ eder. Şöyle ki: Allah kulun her şeyin melekûtunun O'nun elinde bulunduğunu bildiği için şöyle der: 'Ben kuluma bu bilgiyi verdim -ve müminlerden ise- ona iman etmeyi nasip ettim; müşahede ehli ise bunu ona gösterdim ki, delil getirmek üzere istinat edeceği bir dayanağı ve gerekçesi olsun.' Bu durumu gördüğü veya ona iman ettiği halde, (işlerken) hayâ etmediği bir hususta Allah'a karşı delil getirmekten uzak kalmasının nedeni O'na karşı hayâ duygusudur. Allah bu durumu bilmekle birlikte kulu cezalandırmaktan hayâ eder; hâlbuki bilgisi hakkında hayâ etmez.

Bilmelisin ki, bu mertebe kulun iki gözü olduğu ve Hakkın gözleri olduğu bilgisini verir. Allah yaratıkları için *'Biz ona iki göz yaratmadık mı?'*[525] derken kendinden söz ederken *'Gözlerimizin önünde akar'*[526] der. Gözleri olmasının bir tezahürü olarak Allah basar ve basiret sahibidir ve yine bu nedenle yaratılmışların gözleri O'nun gözüdür. Onlar bu durumu bilmeseler bile Hak vasıtasıyla görürler. Bu gerçeği bilen âlimlere edep duygusu gözlerini kapattırır ve eksiklikle nitelenirler, çünkü gözü kapamak, idrakteki eksikliktir. *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[527] der. Allah'ın görmesi kendisinde göz kapamanın bulunmadığı kayıtsız ve mutlak görmedir. Bilgilerine rağmen gözlerini kapatmazlarsa, onların gerçekleşmesi kaçınılmaz kaderi müşahede ettikleri anlaşılır.

Onlar kaderin hükmettiği fiili Allah'ın onu gördüğü gibi gerçekleşmesi bakımından görürler, yoksa hakkında verilen hüküm itibarıyla değil! Allah'ı bilenler kaderin hükmünü böyle görür, basiretle ve o vakitteki kesin delile göre delil getirirler, kendilerinden o konudaki hüküm kalkar. Bu hüküm terazinin üzerinde bulunan ahiret müşahedesinden meydana gelir ve bu nedenle onlara bir zarar vermez. Çünkü o bu dünya hayatında bulunan terazinin dışındadır. Bu durum Hz. Peygamber hakkında söylenen '*Allah seni bağışlasın, onlara niçin izin verdin?*'[528] ve '*Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye...*'[529] ayetlerde belirtilir. Burada soru kınama sorusu değil, sebebi sormaktır. Çünkü soruyu önceleyen af vardır. Ayetin devamında gelen '*Ta ki senin için belli olana kadar*'[530] ifadesi istifhamdır. Bu ifade '*Sen mi insanlara dedin*'[531] ayetindeki soruya benzer. Allah adeta şöyle der: 'Sen mi bunu yaptın da doğru söyleyenler senin için belli oldu?' Bu esnada Hz. Peygamber ya 'evet' ya da 'hayır' diyecektir. Bilhassa önce zikredilmişse af ile kınama bir araya gelmez. Af kınamayla ilgilidir. Birlikte zikredildiklerinde, kayıtsız anlamda af gerçekleşmemiş demektir, çünkü kınama bir cezalandırma türüdür. Hâlbuki Hz. Peygamber mutlak anlamda affedilmiştir.

Bu lafız dilde kınama anlamında kullanılır. Bu nedenle af herhangi bir şeye atıf yapmadan başta zikredilmiştir ki, Allah'ı bilenler, gerçeklerden habersiz insanların zannettiği üzere, ayette kınamanın kastedilmediğini fark etsinler. Allah mümin ve âlim hakkında bu mertebede şöyle der: İstediğini yap, seni bağışladım.' Yani ey Muhammed! Yasaklamaya dair hitapları senden kaldırdım ve dilediğin üzere hareket et! Allah taşkınlığı mubah kılmaz ve onlar haklarında 'taşkınlık' diye hüküm verilmiş amellerdir. Hüküm kalkmış, amelin kendisi geride kalmıştır. Bu itibarla günah fiil, cezanın ona ulaşmasından 'örtülür'. Vakıada örtü ise amel ile özellikle yasak hükmü verilen hüküm arasındadır. 'Seni bağışladım' ifadesinin anlamı budur, yoksa bilgisizlerin anladığı gibi değildir. Bu şahıs dünyada yaşar, üzerinde hata görünmez. Allah onun cennetini dünyada peşinen verir. Böyle biri dünya hayatında Allah yolunda öldürülen kimselere benzer. Onun rızkı cennet meyvelerinden geldiği gibi bu şahsın durumu ona benzer. İlahi cezalar

uygulansa bile, bu durum onun bulunduğu makamı hâkimin bilmeyişinden kaynaklanır. O makam sahibine ceza vermek, cezanın tatbiki değil, Allah'ın dünya hayatında kendileriyle kulu sınadığı hastalıklar veya insanın ırzına, malına, bedenine musallat olan nahoş işler gibi bela sayılır. Belalar insana ulaşırken, insan sevap kazanır; artık günah yoktur ki örtülsün! Bu durumda sadece ecirleri artar. Demek ki gerçekte ona uygulanan cezalar, hâkim için ceza olsalar bile, ceza değillerdir. Bu durumun bir tezahürü kuralcı âlimler içinde müçtehitlerde tezahür eder. Şöyle ki: Şafiî bir hakime helal kabul ettiği nebizi içen bir Hanefi getirilebilir. O ise nebizin haram olduğuna hükmetmiş bir hâkim olması bakımından ona ceza uygular. Hâlbuki nebiz içen kişi hanefidir ve bilgisine göre helal içecek içmiştir. Bu durumda hanefinin güvenilirliği ortadan kalkmadığı gibi bu durum onun adaletine tesir etmez. Ben hâkim olsaydım, sarhoş olmadığı sürece nebiz içen bir hanefiye ceza vermezdim; sarhoş olursa, nebizden sarhoş oldu diye ceza verirdim. Hanefi bu durumda içtihat nedeniyle muaftır ve nebiz içtiği için günah işlemiş sayılmaz. Hâkimin ona ceza vermesi ve kendisine had uygulaması, Allah'ın hâkim eliyle -ki Şafiî'dir- kendisini sınadığı bir beladır ve kişinin malının gaspına benzer. Bununla beraber hâkim yine de günahkâr değildir, çünkü delilin icbar ettiği bir işi yapmıştır ve her ikisi de Allah katında günahsızdır. Bu durum, ceza tatbik edilen işlerin kendilerine mubah kılındığı insanlara ceza uygulanması hakkındaki görüşümüzdür. Böyle bir ceza onu uygulayan için ceza olsa bile, onlar için ceza değildir, bunu bilmelisin!

Bu mertebe, hakkında konuşmanın sözü uzatacağı geniş bir mertebedir. Biz de bu değinmeyle yetindik. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' O'na güvenirim, ne güzel vekildir O!

HÜKÜM MERTEBESİ

(el-Hakem İlahi İsmi)

Sizi ezmek üzere biri sizinle çekişirse
Aranızda İlah'ı hakem kılın siz

O'nun hükmünden ayrılma zinhar
Her ikiniz için hakem O

Bu mertebenin sahibi Abdulhakem diye isimlendirilir. Allah *'Onun ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin'*[532] buyurur. Hz. Peygamber de Hz. İsa'nın aramızda adil bir hakem olarak ineceğini belirtmiştir. Hakem konuldukları anlama göre ya da varlıklarına göre eşya hakkında hüküm veren kişidir. Hakem onların tanımlarına göre eşya üzerinde hüküm verir. Kendilerinde hüküm sahibi olan bizzat eşyadır ve eşya üzerinde hüküm onlarla verilmiştir. Bulundukları durumdan başka bir şekilde hüküm verilmiş olsaydı, o hüküm zulüm olur, hükmü veren de -adil değil- zalim olurdu; hüküm kaza demektir. Kaza bir şey hakkında onun kendinde bulunduğu duruma göre hüküm vermektir.

Bu mertebedeki en garip iş, bir hadisede iki hükmün ortaya çıkmasıdır. Her iki hüküm bir açıdan bir, bir açıdan farklıdır. Misal olarak Kitap ve Sünneti verebiliriz. Tarih bilinirse, nesh meydana gelirken tarih bilinmezse ya beraber değerlendirilirler veya tercihe göre birisiyle amel edilir. Hangisiyle amel edilirse, geçerlidir. Misal olarak abdestte iki ayağın meshini veya yıkanmasını verebiliriz. Hangisi yapılırsa, hiç kuşkusuz, insan farzı yerine getirmiş demektir. Bununla birlikte bu konuda (alimler arasında) meşhur görüş ayrılığı vardır. Fakat biz kendi görüşümüze dönüp onu söyledik. Hükmün mertebesi bir şey için ve bir şey hakkında hüküm verme mertebesidir. Bu mertebe kaza mertebesidir. Hakikatini müşahede ederek öğrenen kişi, kaderin sırrını da öğrenir. Söz konusu sır eşya hakkında ancak eşyayla hüküm verileceğidir. Başka bir ifadeyle eşyaya dışarıdan bir şey gelmemiştir. Bir rivayet-

te 'Amelleriniz size döndürülür' denilir. Bu itibarla zatî tanımlarda bu hikemî mertebede dikkat çekmiş olduğumuz üzere kesin delil vardır.

Bilmelisin ki, bu mertebenin hakikati, bilinenlerin en gariplerinden biridir, çünkü bu mertebe, bilgi mertebesine benzer. Şöyle ki: Bu mertebe bir şey hakkında verilen hükmün -ki hüküm onun kendinde bulunduğu durumun kendisidir- aynıdır. Hakim adil ve güvenilir ise, verilen hüküm, lehinde veya aleyhinde hüküm verilen adına hüküm mertebesinden bir durum meydana getirmez. Hakim zalim ise bu mertebeden hakim değildir; o sadece lafızdaki ortaklık ile verdiği hükmü uygulatması bakımından bu adla adlandırılmıştır. Allah ayette emredici olarak *'Rabbim! Hak ile hüküm ver'*[533] buyurur. Kastedilen ancak seninle 'hak' olabilen hükümdür. Hüküm lehinde veya aleyhinde hüküm verilene bağlı değilse, hak (gerçek) olmaz. O halde yaratılmış veya hükme konu olan kişi, hakimi hakem yapandır. Nitekim bilinen de bileni (alim) bilen yapar veya bilgi sahibi kılar, çünkü bilgi bilinene tabidir. Hâlbuki el-Kadir ismi böyle değilken el-Mürid ismi de böyle değildir. Makdurda (kadir isminin edilgeni) tesir Kadir'e aitken bilginin malumda tesiri yoktur. Benzer şekilde, el-Hakem'in mahkûm-ı aleyhte (hakkında hüküm verilen) hükmü ve tesiri yoktur. Bu itibarla el-Hakem, bilinenin kendiliğinde bulunduğu duruma göre, bütün bilinenler üzerinde hüküm sahibi olmak bakımından el-Alim'in kardeşidir. Avlanma cezası hakkında söylenen *'Sizden adil kişi hüküm verir'*[534] ayetinde hüküm verirken haksızlık eden insanın dince 'hakem' olarak isimlendirilebileceği hakkında bir ima vardır. Bununla birlikte hakim hükmünü galip zannına göre -ki zan bilgi değildir- verir. Bu nedenle bazen verdiği hükmünde doğruya ulaşırken bazen de ulaşmayabilir. Böyle birinin verdiği hüküm şeriatta kınanmamış, 'hüküm' diye isimlendirilmiştir; onun verdiği hüküm doğruya isabet etmezse de durum böyledir ve verilen hüküm Allah katında aleyhinde veya lehinde hüküm verilene uygulanır. Burada el-Hakem ismi el-Âlim isminden ayrışır ve farklılaşır (veya yaratılmışlarda hakim bilen isminden ayrışır). Çünkü hakim, hakkında hüküm verilene tabi değildir. Bununla beraber hakimdir ve zalim değildir. O şeriatın onun adına belirlediği şahitliği uygulamak veya doğru olmayan ikrara göre hüküm vermiş, şahidin

lafzı veya ikrar edenin sözü onun hükmünü zorunlu kılmış, bununla birlikte o söz yalan olabileceği gibi şahitlik de yalancı şahitlik olabilir. el-Hakem isminin el-Âlim isminin kardeşi olduğunu söyledik. Bunun nedeni, hükmü belirleyenin hakkında hüküm verilenin kendisi olmasıdır. İşin özü ve gerçeği budur.

Burada kardeşlik ikiz kardeşlik olabileceği gibi iman kardeşliğinde olduğu gibi nitelik kardeşliği de olabilir. Bazen de sadece babanın bir olduğu kardeşlik, bazen sütkardeşliği olabilir. Bu nedenle el-Hakem isminin el-Alim'in kardeşi olduğunu söyledik de kardeşlik mertebelerini açıklamadık. Kardeşlik mertebelerin en gerçeği ve doğrusu iman kardeşliğidir. İman kardeşliğiyle mirasçı olma durumu gerçekleşir. Bu kardeşlik bir nitelik kardeşliğidir. el-Hakem ismi de hakkında hüküm verilene -zatı gereği değil- nitelik gereği hüküm vermiştir. Hakim olmanın şartı, hakkında hüküm verileni değil, hükmün kendisini bilmektir. Şartın niteliğinin bilmek olması, hakkında hüküm verilenin halinden ortaya çıkan ve yukarıda zikrettiğimiz durumlardır. Bunlar yalan veya doğru söyleyen şahitler, doğru veya yalan ikrar ve itiraftır. Demek ki hakim her zaman tâbidir. Bu durumda o hükmü bilir ve bunu bilmesi zorunludur. Bizim söylediklerimiz de onu bilirler. Hakikate ulaşması ise tesadüfen gerçekleşir ve bu konuda görüş birliği vardır. Görüş ayrılığı, bir ikrar ya da şahitlik yokken hakimin hükmü hakkındadır. Böyle bir hüküm caiz midir, değil midir? Bu konudaki görüşümüzü hakimin bilgisine bağlı hükmünü açıklarken zikretmiştik. Bilgi yokken nerede hüküm verilir, nerede bilgiye göre hüküm verilir? Bu konu en güç konulardandır.

Her durumda bu mertebe hükmü belirsiz bir mertebedir ve onun hükmü Eş'arilerin ilahi sıfatlar hakkında söyledikleri 'Sıfatlar ne O ne O değildir' demelerine benzer. Bununla birlikte onlar, sıfatların -nispet bakımından değil- varlık bakımından zat'a ilave olduklarını kabul ederlerken Eş'ari olmayanlar bunu kabul etmezler.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

ADALET MERTEBESİ

(el-Adl İlahi İsmi)

Adalet kime uygun?
Adil olunca halkı tafsil edene

Varlıklar adaletine direnirse
Kendi hakkıyla ihsan eder

İhsanı yaratıklarına bahşeder
Çekildiğinde örtüleri çeker

Mertebenin sahibi Abduladl (el-Adl'ın kulu) diye isimlendirilir. Adalet iki uçtan birine meyil ve yönelmek demektir. Başka bir ifadeyle adalet, lehinde veya aleyhinde hüküm verilene veya ikrara veya şahitliğe tabi olan doğru hükmün talep ettiği iki uçtan birine yönelmektir. Onun dışında hükmün adil olması söz konusu değildir. Bu garip mertebeden Allah âlemi suretinde yaratmış, buradan adil olmuştur. Allah kendisine mahsus zorunluluk mertebesinden başkasına bağlı zorunluluğa veya imkâna yönelir (adl); hangisini istersen onu söyleyebilirsin. Mümkünleri de sabitlik mertebesinden varlık mertebesine yönlendirmiş, daha önce yokken onları var etmiştir. Allah onları mazharları kılmış, kendisi ise onların hükümlerinin zuhur ettiği tecelligah olmuştur. Bu mertebeden Allah aklın mümkün için caiz kıldığı bir şe'nden yine caiz gördüğü başka bir şe'ne geçer ve bu yöneliş kaçınılmazdır. Demek ki varlıkta ancak adalet (yönelme) vardır, çünkü varlık meyille ortaya çıkmıştır ve meyil adalet demektir. Her nerede varsayılırsa varsayılsın, oluşta sadece meyil ve adalet vardır: Adalet vasıtasıyla benzerler ortaya çıkmış, benzer 'adil (denk)' diye isimlendirilmiştir. Allah şöyle buyurur: '*Veya buna denk bir oruç (adl).*'[535] Başka bir ayette '*Onlar Rablerine denk koşarlar (ya'dilun)*'[536] denilir. Burada denk koşmanın ve buna dönmenin (adalet) bazı yönleri vardır. Birisi müşriklerin Allah'ın benzeri olduğu hakkındaki söze dönmeleridir. '*O'nun benzeri bir şey yoktur.*'[537] Başka bir tarzı, Rablerine denk tutmalarıdır. Hâlbuki Al-

lah'tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Başka bir tarzı, *be* (-e, ile) harfinin *lam* (için) anlamında yorumlanmasıyla, Rableri için yöneldiklerine yönelmeleri demektir. Yani onlar, kendilerine göre ilah olduğu için puta yönelmişlerdir. Demek ki onlar gerçekte Allah'a yönelmiştir. Ayette *'O ikisini hak ile yarattık'*[538] denilir ki Hak için yarattık demektir. Başka bir ayette *'Rablerine eş koşarlar'*[539] denilir.

Allah bu ayette şöyle der: *'Hamd gökleri ve yeri, gölgeleri ve nuru yaratana aittir. Sonra kâfirler Rablerine eş koşarlar.'*[540] Onlar Allah'a denk ilahlar kabul etmişlerdir. Burada karanlığı yaratan ilahın, ışığı yaratan ilah olmadığını ileri sürerek iki ilah kabul eden Mani dini mensuplarına hitap eder. Böylece onlar bir ilahtan ötekine döner ve yönelirler. Aynı durum göklerin ve yerin yaratılışını birinci sebepten başka illetten kaynaklandığını ileri sürenler için söylenebilir. Onlara göre bu illetten -mutlak birliği nedeniyle- bir şey var olmuş, o da ilk akıldır. Onlar Rablerine eş koşanlar olarak zikredilmiş, Allah onları 'kâfir' diye isimlendirmiştir. Onlar ya inançlarını gizlemiş veya içlerinden bir kısmı aklını kendisine yaraşan doğru düşüncede kullanmaktan uzak tutmuş, aklını perdelemiştir. Aklın kullanılması gereken doğru düşünce, Hakkın varlığının ispatıdır. Gerçekte de durum öyledir. Aklını perdeleyen ise kendisine görünenle yetinmiş, gerçeğe hakkıyla vakıf olamamıştır. Bazen gerçeği bilse bile, başkanlık veya mal hırsı gibi elde edeceği menfaat nedeniyle taşıdığı bilgiyi başkasından gizlemiş, bu nedenle haklarında 'kâfir oldular', yani 'örttüler' denilmiştir. Allah hikmet sahibidir, hitabını ve sözünü yerli yerine yerleştirir. el-Adl Rab demekken Rab da doğru yoldadır. Doğru yol göklerde ve yerde bulunan her şeyde Allah'ın yoludur. Adl meyil demektir. Demek ki meyil, istikametten ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle istikametin meylin kendisi olduğu bir yerde ortaya çıkar. el-Hakem ve el-Adl iki şey arasında hüküm verir. Dolayısıyla hüküm verirken hak sahibine doğru yönelmesi gerekir ve birisine meylederken zorunlu olarak ötekinden uzaklaşır. İstikamet, insanların vehimle bildiği bir şey değildir. Ağaçların dalları birbirine girmiş olsalar bile, bu meyil ve eğimlerde dallar istikamette bulunur. Çünkü dallar, maddenin etkisiyle, doğal akışlarına doğru dağılmışlardır. İlahi isimler de birbirlerine girer ve karışırlar. Bu yö-

nüyle isimler engelleme, verme, aziz etme, zelil kılma, saptırma ve hidayet etmek gibi anlamlarla birbirlerine katışırlar ve iç içe girerler. Allah el-Mani, el-Muti, el-Muiz, el-Muzil, el-Mudil ve el-Hadi'dir. Allah kimi hidayete erdirirse, onu saptıracak kimse olmadığı gibi kimi saptırırsa ona da hidayet edecek kimse yoktur. Hepsi eğrilik ve yanlışlığın bulunmadığı gerçek nispetlerdir.

Kuşkusuz İlah cömertliğiyle ihsan eder
Muhtaç kullara cömertçe

Dilediklerine O'na ait olanları
Sadece zikredilen var

İşi hakkıyla öğrendiğinde
Kader sırrını öğrenince

O'nu müşahede edip görürsen
Habib görerek duyar

Hükümleri ortaya çıkar
Yasaklama ve emir O'nun işi

Bu mümindir denilir
Şu ise kâfir olmuş

Hakikatlerin hepsi bize ait
Tahakküm ve eser bizim

Gerçek ancak böyledir
Gerçek teorik aklın söylediği değil

Hakikat kendisinde ayrışmış
Âlemde hayır ve kötülük diye

O'ndan başka bir şey elde etmedik
Bir tek varlıklarımızı

Rabbine kendisiyle bak!
Aklınla değil, ibret al!

Apaçık hakikat bu
Hakkıyla düşünen ve öğüt alan için

Hüküm zatlarımızın hükmü
O'nun hükmü değil, adil ol

O'ndan yönel bize ait olana
Önemli bir sırrı öğrenirsin

Yemin etme ve bana gelme
Senden sana ulaşır her şey

Zenginlik O'nun niteliği
Biz de O'nun örttüğünü örteriz

Yaratılmışlar muhtaç olmasaydı
Haber gelmezdi bu konuda

Şöyle diyen haber; bu ölü
Kıyamet günü diriltilecek olan

Yani Allah'ın dilediği kullarından gizlemiş olduğu bu sır, yani bizim muhtaç olmamızın hükmü ortaya çıkar ve onu dilediklerine gösterir. Sen de müstağniliği ve muhtaçlığı iyice düşün, basiret nurunla varlık ve yokluk hakkında düşün, sonra *'Önceden ve sonradan emir Allah'a aittir'*[541] de!

Adalet mertebesi güçlükte ayrışmaz
Zulüm mertebesi belada ve yorgunlukta

Neşeli olan bulunsaydı orada hüküm verirdi hakkımda
Oyun ve eğlencemde istirahat edeyim diye

Ben kendime zulmettim, benimle hüküm verdi
Allah'ın güzel isimleri nispetlerle beraber

Benim onda bir nesebim var
Rabbimizin de güçlükten kurtaran nispeti var

O koruyan, Rahman'dan sakın
O'nun vaat ehline gizli bir tuzağı var

Her ikramda onun tuzaklarından uzak dur
Korkudan kanatlarını ona doğru ger

Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah kutsi bir hadiste şöyle demiştir: 'Kıyamet günü sizin nesebinizi kaldıracağım, nesebimi yukarı kaldıracağım. Takva sahipleri nerede?" Allah kullarından haber verirken şöyle der: *'Allah katında en değerli olanınız O'ndan en çok korkanınızdır.'*[542] Başka bir ayette *'O gün aralarında nesep bağı yoktur, birbirlerinden yardım isteyemezler'*[543] denilir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

LÜTUF MERTEBESİ

(el-Latîf İlahi İsmi)

Lütuf bir gizlilik
Lütufta zuhur yok

Varlığım O'nunla ortaya çıktı
İşler O'nunla yürür

Sen el-Latif'in kulu ol
O işlerden haberdar olanın

Allah'ın dini kolaylık
Arzuyla güçleşir din

Muhalif olma veya arzuna uyma
En büyük hayır budur

Sözümü anlayan kişi
Gerçeği görendir

Bu mertebenin sahibi Abdüllatif diye isimlendirilir. Allah'm lütfunun idraklerden gizli kalmasının nedeni şiddetle zuhurudur. Her göz onu görür, her göz o nurla bakar. Gören her gözde görme gücü Allah'tır. Burada fayda ancak bu gerçeği bilen, zevk ve müşahede yoluyla anlayana aittir. Burada taklit müşahedenin yerini alamaz. Sadece O vardır ve başkasından ayrışmamıştır. Zaten başkası yoktur ki, Allah ondan ayrılsın! Kimden gizlenecektir ki? Başkası mı var?

Lütfun bir hükmü yok
Onun hükmü sen var olunca

Kalpte onun hükmü var
Düşünürsen, gam şeklinde bir hüküm

Orada değilsin sen, bana söyle:
Hükmünü kim belirler?

Ondan bir bulut gelir
Kalplerin üzerine ve karanlıklar

Hayret akar durur
Ey kullarım! Benim kadrimi bilmedi

İsimlerim nerede, hükmüm nerede!
Yasağım nerede, emrim nerede

Beni murakabe edin ki beni bulun
Varlığın gizli yerlerinde

Benim var olmam kaçınılmaz
Bu nedenle emrim sana emretti

'Peygambere itaat eden hiç kuşkusuz Allah'a itaat etmiştir.'[544] Bu ilahi lütfun her şeye yayılışının ne kadar sırlı olduğuna bakınız! Onun hükmü bu kesafet içinde nasıl ortaya çıkmış, peygambere itaatin O'na itaat anlamına geldiğini açıklamıştır. *'Sana biat edenler Allah'a biat etmiştir.'*[545] Hacer-i esved biat edilsin diye Allah'ın sağ elidir ve Allah onu kendisinde iddia ortaya çıkmasın diye taşa yerleştirmiştir. Hacer-i

esved'e biat, saf ve ihlâslı biattir; kim ona biat ederse, Allah'a biat etmiş olur. Gözün müşahede ettiğine bakınız! İmanın müşahede ettiğine bakınız! Kim iman gözüyle bakarsa, latifin kesife sirayetinin gücünü görür. Öyle ki el-Latif ve el-Habîr'e de sirayet eder ve bu sirayetle kendinde şey hakkında bilgi ortaya çıkar. Ona ulaşan latif kendisinden çıkmış olduğu kesifin aynısıdır. Bunu tanımlarda açıklar. Misal olarak kendi başına var olan bir cevheri verebiliriz. Cevherin bireysel varlığı, onun toplamından ibaret olan fakat görünmeyen arazlardan ortaya çıkar. Toplam cevherin kendisidir, fakat onların varlığı yoktur! Bu toplamın varlığı -kendisi değil- cevherden ve ona ait zatî niteliklerden ibarettir. Bu mertebede de durum böyledir: Hak vardır. Hak zuhur ettiğinde ise halk olur. el-Latif'in mertebesinin hükmü halkın (yaratılmış) varlığıyla ortaya çıkabilir. Mesela buhar, inceliği ve seyrekliği nedeniyle gözle görülemeyecek şekilde yukarı çıkar, sonra birbirine eklenerek yoğunlaşır, Hakkın inşa ettiği bir bulut olarak görünür. Bulut ise görünmeyen bir şeyden meydana gelmiş, bu özel mizaç ona sahip olmadığı bir hüküm kazandırmış, bir isim vermiş, bütün bunlardan önce sahip olmadığı tesirini ve sonucunu havada izhar etmiş, yağmur yağdırmış, toprağı bitkilerle güldürmüş ve canlandırmış, onu beslemiştir. Bulut bütün bunları suretinin kendisinden meydana geldiği latif sır sayesinde yapabilmiştir. Gölgenin çekilmesi ve uzatılmasında da bir latiflik vardır. İnsan bu lütuf hakkında düşündüğünde, işin önemini idrak eder. Bu nedenle Allah gölgeyi kendisini bilmenin delili yaparak *'Görmez misin ki Rabbin gölgeyi nasıl da uzatır'*[546] der. Göz halden hale gölgenin uzamasını göremez. Başka bir ifadeyle yer değiştirmesini görse bile gölgenin hareketini göremez. Demek ki göz için gölge, hem hareketli ve hem hareketsizdir. Aynı şey gölgenin dönüşünde geçerlidir. Bu durum *'Onu kendimize kolayca çekeriz'*[547] ayetinde belirtilir. Zaten O'ndan çıkmıştır. Öyleyse gölge kendisinden çıktığı kimseye çekilir ve onda dürülür. Göz de onu böyle idrak eder. Allah -ki o doğru sözlüdür- gölgeyi kendisine çekeceğini söylemiştir. Buradan gölgenin çıktığı kimsenin Hak olduğunu anladık. Hak halkın suretiyle zuhur etmiştir: O'nda dilediğinde izhar ettiği, dilediğinde çekip dürdüğü gölge vardır. Fakat güneş ona delil kılınmış, delilin

tamamlığına değinilmemiştir. Bu ise gölgenin kendisinden uzayıp çıktığı cismin yoğunluğudur. Bütün bunlarla birlikte gölgenin uzaması gerçekleşir. Bu güneştir, şu duvardır, şu gölgedir, bu uzamanın hükmüdür, şu gölgenin çekilmesi ile kendisinden çıktığı kimseye dönmesidir vs. gölge onlara dönmüştür. Bütün bu durumlarda varlık birdir. Bundan daha latif ve sırlı bir şey olabilir mi?

Gözler kendisini göremese bile, yine de O'nu idrak ederler. Allah bizi görülen bir şeye yönlendirerek şöyle der: '*Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığına bakmaz mı?*'[548] Allah gölgeyi güneş ile kesif bir cisim vasıtasıyla uzatmıştır. Kesif cisim güneş ışığının gölgenin üzerine düştüğü cisme ulaşmasını engeller. Sonra Allah gölgeyi kendisine çeker. Bu durum Allah'ın hakkında düşünmemizi istediği ve bize hitap ettiği işin keyfiyetidir. Allah burada *fiha* (onun içinde, hakkında) edatını kullanmamıştır, biz de düşüncemizi fikre verdik. Bunun yerine *ila* edatını kullanarak gözle görmeyi kastetmiştir. Bununla birlikte edatlar bazı yerlerde birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Fakat bu husus hal karinesiyle öğrenilebilir. Buradaki edatın esas anlamıyla ayette kullanımı imkânsızdır. Bu nedenle onun kullanıldığı yerin gerektirdiği edatın yerine kullanıldığını anladık ve bu durum Kur'an'ın kendisiyle indiği dilde bilinen bir husustur. Hz. Peygamber 'Kur'an-ı Kerim benim dilimle inmiştir, benim dilim ise açık Arapça'dır' buyurmuştur. Başka bir ayette '*Gönderdiğimiz her peygamberi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara açıklasın*'[549] der. Binaenaleyh kelimenin ümmetin alışık oldukları anlamda söylenip kullanılması gerekir, bunu bilmelisin! Aşağıda zikrettiğimiz şiir hakkında da iyi düşünmelisin:

Latifi latif bilir
Latif olan kesifin içinde

Dostum! Biri öteki
Kesif ve latif arasında dur

Her bakımdan öncelik elde edersin
Müşahede ehli onu elde etmiş

Her yönden el-Latif'in kulu ol
İzi takip edenler onu elde etmiş

Peygambere verilen mutluluğu görürsün
Temizlik ehlinden elbise elde edersin

Bu mertebe kendisinde ahlakım için bol nasip elde ettiğim bir mertebedir. Gördüğüm hiç kimse ayağını benim koyduğum gibi o mertebeye koymamış ya da koymuş ise de ben görmedim. Şunu söyleyebilirim: Böyle birisi bulunsa bile, ulaştığı nihai derece, benimkiyle aynı olmalıdır. Hiç kimsenin daha kâmil bir dereceye ulaşabileceğini zannetmiyorum. Allah hakkında kesin hüküm veremem, çünkü O'nun sırları nihayetsiz, ikramları sayısızdır. Kitabın haller bölümündeki latife bahsinde bu ilahi ismin Allah ehlindeki gereklerinden söz etmiş, dildeki kullanımına göre anlamını açıklamıştık.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

HUBRA VE İHTİBAR (BİLGİ EDİNME) MERTEBESİ

(el-Habîr İlahi İsmi)

Bu mertebe, nimet ve intikamla sınanma mertebesidir

el-Habîr bir düşünürsen imtihan edendir
İnsanların müptela olduğu nimete bak ki anlayasın

İntikam O'ndan olunca sana sevdirir onu
Mutlu kişi her zaman yoksul olan

Bu mertebenin sahibi Abdulhabîr diye isimlendirilir. Allah şöyle der: *'Habîr olarak ona sor!'*[550] Aynı kökten türetilmiş hubra sınanmayla ortaya çıkan bilgilerdir. Allah şöyle der: *'Sizi sınayacağız ta ki öğrene-*

lim'[551] Başka bir ayette '*Sizin haberlerinizi sınayacağız*'[552] denilir. Başka bir ayette '*Hanginiz en güzel ameli işliyor diye sizi sınayacağız*'[553] denilir. Konu ölümün ve hayatın yaratılmasıyla ilgilidir ve bu durum kesin delil ortaya koyma amacı taşır. Allah gerçekleşmezden önce neyin olacağını bilir. Çünkü Allah her şeyi ezeldeki sabitlik halinde bilir. Bir şey âlemde ancak hakikatinde sabit olduğu gibi gerçekleşir ve meydana gelebilir. İlahi bilgi hakkında herkes böyle bir zevke sahip değildir ve bu nedenle hubra bilginin özel bir taalluku ve ilgisidir. Sınanmanın sebebi, kimden meydana gelirse gelsin, iddianın varlığıdır. Bu bakımdan iddiası olmayan kişi sınanmazken herkes gerçekte bir iddia sahibidir. Teklif sınanma demektir ve iddiadan ortaya çıkarken bazen iddia edeni ve iddia etmeyeni kapsar. Başka bir ifadeyle herhangi bir iddiası olmayan kişiyi de içerebilir ve teklifin varlığında iddiası olmayan dikkate alınmazdan hiçbir şekilde iddiası olmayanla birlikte haşredilir. Varlıkta olup da yükümlülüğü bulunmayan yoktur. Mesela kendisine kızan kendisinden meydana gelen şeyi değil, kendi yapısını cezalandırır. Misal olarak (bir rivayette zikredilen) Mekke ile Medine arasında yere batırılan orduyu verebiliriz. Ordunun içinde orduya katıldığı için kendine kızanlar da bulunur. Hz. Ayşe bu konuda Hz. Peygamberden şöyle aktarmıştır: 'O insanlar hepsi yere batırılsa bile niyetlerine göre diriltilirler.' Ayette '*Özellikle içinizden zalim olanlara isabet etmeyecek fitneden sakının*'[554] denilir. Yani o fitne zalime ve haklıya birlikte ulaşırken onların halleri kıyamette birbirinden farklıdır: Haklı olan mutlu, zalim ise bedbaht olarak diriltilir. Demek ki iddia her nerede bulunursa, sınanma orada gerçekleşir. Kim kendini bir özellikle nitelerse, o özelliğe göre sınanır. Allah şöyle der: '*Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umut kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. O Gafur ve Rahimdir.*'[555] İman bu ifadenin doğruluğundan emindir. Fakat onun hükmü müşahede yoluyla haddi aşanlarda ve müsriflerde -ki onlar günahkârlardır- ortaya çıkar. Allah adeta onlara şöyle der: 'Asi olun ki zevk yoluyla mağfiretim hakkında söylediğim sözün doğruluğunu öğrenin.' Müminlerin emiri Me'mun şöyle demiştir: 'İnsanlar benim affetmeyi ne kadar sevdiğimi bilselerdi, suçlar işleyerek bana yaklaşırlardı.' Me'mun bir yaratılmış iken böyle diyebili-

yorsa, mutlak kerem sahibi el-Kerim hakkında ne düşünürsün? Allah ancak günahları işlemekle insanları sınar. Kutsi hadiste şöyle denilir: 'Siz günah işlemezseniz, Allah günah işleyip sonra tövbe eden Allah'ın kendilerini bağışladığı bir kavim getirir.' Bu hadis Hz. Peygamber'in hakikate dair bir ifadesidir ve hadiste bir takdim ve tehir vardır. Bununla birlikte işlerin esasını bilenlerin bilmeyene üstünlüğü ortaya çıksın diye bunu gizlemiştir. Hz. Peygamber şöyle der: 'Günah işlemeseydiniz Allah günah işleyen ve kendilerini bağışladığı bir kavim getirirdi.' Kur'an-ı Kerim'de de günah işledikten sonra 'onlara mağfiret eder' ifadesi gelmiştir. Yani onlar Allah'a dönerler. Bu durum *'Allah bütün günahlara mağfiret eder'*[556] ayetinde belirtilir. O'ndan başka mağfiret eden yoktur. Mağfiretten önce tövbe edilirse, hüküm ilahi kereme değil, tövbeye döner. Bu durumda ilahi kerem kişiye tövbenin nasip olmasında tecelli eder. Tövbe pişmanlıktır. Kur'an-ı Kerim tövbeyi zikretmemiş, Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'e muhalif söz söylemez. Bazı kavimler vardır ki onlar tövbe etmeksizin mağfirete mazhar olurken, bir kavim vardır, Allah onlara tövbe nasip eder. Binaenaleyh Allah tövbede mağfireti içerme özelliği de yaratmıştır. Bir yönüyle tövbe, sahibi adına dünya hayatında ortaya çıkan peşin müjdedir. Allah -hükmü yaratılmışta uygulansın diye- kendisini iddiada yaratılmışa katmıştır.

Bunun ardından Allah sınamayla iddianın doğruluğunu talep etmiştir. Bu sayede iddiasının doğruluğunu kullarına açıklamak ister. Bir iddiada bulunduğunda, iddian doğru olmalıdır ve imtihanı beklemelisin! İddiada bulunmamak, daha iyi bir davranıştır. Fakat yine de kaderin cereyan ettiği bir mahal olmalı ve üzerinde ancak gerçekte kendinde bulunduğun durumun işleyeceğini bilmelisin; bu sayede kesin delilin Allah'a ait olduğunu öğrenirsin. Allah şöyle der: 'Ben seni böyle bildim, seni senden öğrendim!' İnsanların bir kısmı veya kader sırrını bilmeyen biri çıkıp şöyle diyebilir: 'Allah bana karşı böyle bir delil sunma imkânı verseydi, 'sen yaptın' derdim.' Nitekim Ebu Yezid böyle demiştir. Fakat Allah *'O yaptığından sorumlu değil, onlar sorumlu'*[557] buyurur. Bu hüküm böyle bir itiraz kapısını kapamıştır. Böyle bir söz gerçeği bilmeyenden çıkabilir. Yoksa kesin delil Allah'a aittir. Bu du-

rum *'O yaptığından sorumlu değil'*[558] ayetinde dile getirilir. Allah hiçbir şeyi sebepsiz olarak kendinden yapmamış, dışta var olurken ilahi bilgideki sabit haline göre sana davranmış, bu nedenle de 'onlar sorumlu' demiştir. Allah onları bu esnada bulundukları duruma muttali kılmış, bilgisinin onlara ancak bulundukları duruma göre iliştiğini göstermiştir. Onlara sorulduğunda, Allah'ın kendileri hakkında ancak üzerinde bulundukları duruma göre hüküm verdiğini bilirler. Buna mukabil onlar soru sorduklarında gerçeği görür, itiraf ederler. Böylece 'Kesin delil Allah'a aittir' ve *'İnsanların çoğu bilmez'*[559] ayetlerinin anlamı doğrulanır.

İnsanlar bu ayeti iman ederek kabul ederken biz ve benzerlerimiz müşahede ederek kabul eder, ardından ayetin bağlamını bilir, Hakkın onu nereden getirdiğini anlarız. O'ndan başka ilah yoktur. *'O latif ve habîrdir.'*[560]

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

HİLİM (GÜCÜ VARKEN BAĞIŞLAMA) MERTEBESİ

(el-Halîm İlahi İsmi)

Halîm suç işlediğinizde sizi ihmal eden değil
Halîm suç işlersiniz size mühlet veren

İhsanıyla bunu yapar ve bekler:
Başkasına mühlet vermeyi öğrenmenizi

Onu bir söz üzere görürse
İhsanınızın verdiği hal, hakkında şükür olur

Size karşı şükür, kendisi hakkında değil
Kendi katında sizden, sizi değiştirir

Bu mertebenin sahibi Abdulhalîm diye isimlendirilir. Mertebe cezalandırmaya gücü yetenin mühlet vermesi mertebesidir. el-Halîm işini erteler, kuluna mühlet verir, fakat ihmal etmez; sadece belirli bir nedenle tehir eder, yoksa cezayı silmez. O cezayı iyilikle değiştirir ve günah aynı günah iken ona güzel bir elbise giydirir. Bu sayede Allah'ın kulları üzerindeki ihsanı ve keremi ortaya çıkar. Allah günahları 'mağfiret olmak' ile nitelemiştir ki mağfiret 'örtmek' demektir; hâlbuki onları varlıklarının yok olmasıyla nitelememiştir. Allah onları güzel bir elbiseyle örter ve bu elbiseyi onlara giydiren de O'dur. Allah bir kez var ettiğini yokluğa irca etmez, aksine sürekli var edendir ve var ettiği şeyi yok etmez. Kudret sürekli etkin ve faaldir ve kendi başına var olmayan arazlara kendi başına var olan cevherlerin suretlerini giydirir, bunu onların üzerine elbise yapar. Kur'an'da amellerin tartılacağı zikredilmiş, onları zerre miskaline benzetmiştir. Bu bağlamda ahirette ölüm -ki ölüm bir nispettir ve nispetler arazlardan daha gizlidir- parlak bir koç suretinde getirilir. O nispete beyaz bir koç sureti giydirilir. Demek ki, Allah belirli bir varlık niteliğiyle tahakkuk ettikten sonra nispeti de yok etmez, onu yokluk hükmüne çevirmez. Hal böyleyken dışta var olmakla nitelenen bir şeyin durumu nasıl olabilir? Bu nedenle Allah kendisini Gaffar ve Halîm diye isimlendirmiştir. Halîm mühlet vermek demektir. Allah mühlet verirken ihmal etmeyeceği gibi hüküm verirken yok etmez. O'nun yegâne işi var etmektir ve bu nedenle Allah '*Dilerse sizi giderir*'[561] demiştir. 'Gitmek' içinde bulunduğunuz bir halden bulunacağınız bir hale intikaldir. Allah size ait o hallere yeni bir yaratılış giydirir. 'Dileseydi' demiş, fakat dilememiştir. Öyleyse iş olduğu gibidir. Allah da ancak işlerin kendiliğinde bulundukları hali dilemiştir. İrade bilgiye aykırı olmadığı gibi bilgi bilinene aykırı değildir; bilinen zuhur eden ve meydana gelendir. Binaenaleyh Allah'ın kelimelerinin değişmesi söz konusu değildir ve onlar bulundukları hal üzere kalırlar.

Bu mertebenin bir özelliği de iktidarı ispattır. İktidarını uygulamaktan aciz biri halîm olamayacağı gibi böyle bir davranış hilim sayılamaz. Hilim iktidar sahibinden meydana gelebilir. Muhalefet ve günah cezalandırmayı gerektirdiği için bazı mezheplerde hilim onun

hükmünü geçersizleştirir. Hilmin bu bozucu özelliği nedeniyle bozulup parçalandığında *halume el-edimu*, yani 'deri bozuldu' denilir. Aynı ifade manayı suretinden bozan uykudaki hulm (rüya) için söylenir. Rüya onu duyulur (mahsûs) değilken duyuya katmıştır. Aslını bilmeyen onu görür ve gördüğü surete göre rüya hakkında hüküm verirken arif rüyada görülen sureti görüldüğü anlama tabir ederek aslına döndürür. Nitekim hulm (rüya) bilgiyi bozar, onu uykuda süt şeklinde gösterir; hâlbuki süt değildir. Hz. Peygamber ise rüyasını tevil ederek bu rüyayı aslına döndürmüştür. Onun aslı bilgidir ve bu sureti onun üzerinden kaldırmıştır. Bu surette rüyanın hükmü gerçekleşir ve bu nedenle (hilim ile aynı kökten ve rüya demek olan) hulm'ün bilginin suretini bozduğunu söyleriz. Hz. Peygamber veya doğru tabirci -her kim ise- sureti aslına döndürmüş, rüyanın kendisinde bozduğunu izale etmiştir. Buradan Hakka ait rüyalar (ahlam) mertebesi öğrenilir.

Bir adam rüya tabirinde imam olan İbn Sîrîn'e gelmiş ve 'Rüyamda zeytinyağını zeytine geri sokuyordum diye gördüm' demiş. İbn Sîrîn şöyle demiş: 'Annen senin nikâhın altında!' Adam gerçeği araştırmış, annesiyle nikâhlanmış olduğunu görmüş. Hâlbuki bu konuda ne onun, ne annesinin bir bilgisi vardı. Bir adamın annesini nikâhlamasıyla zeytinyağını zeytine dökmek arasında nasıl bir ilişki olabilir? Rüya sahibi gerçeği olduğu hal üzere gördüğünde, öyle bir rüya -hulm değil- keşiftir; görmenin uykuda veya uyanıklıkta olması birdir. Nitekim hulm uyanıkken gerçekleştiği gibi uykuda gerçekleşebilir. Uyanıkken gerçekleşmeye misal olarak Hz. Cebrail'in görüldüğü sahabe Dihye'nin suretini verebiliriz. O suret tevil edilirken açık ifadeler tevile kapalıdır. Hz. İbrahim oğlunu kurban ettiğini rüyasında görmüş, rüyayı zahirî anlamıyla gördüğü üzere uygulamaya kalkmıştı. Hâlbuki onun gerçek anlamı bir koçtu. O kurban oğlunun suretinde ortaya çıkmış, Hz. İbrahim ise oğlunu kurban ettiğini görmüş, sonra koçu kurban etmişti. Demek ki koç, Hz. İbrahim'in bilgisi yokken, rüyasının teviliydi. *'Ona bedel olarak verdi.'*[562] Yani bu sureti verdi ki suret Hz. İbrahim'in görmüş olduğu oğluydu. *'Büyük bir kurban...'*[563] O ise koçtu. Bu nedenle oğlunu kurban etmemiştir. Yoksa oğlunun suretindeki koç değildi. Hulm koçun suretini uykuda bozmuştu. *'Bak ne görü-*

yorsun?[564] Nasıl görülür ve nerede görülür? Bütün hallerinde bilgi üzere bulunmalısın.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

AZAMET MERTEBESİ

(el-Azîm İlahi İsmi)

Azîm fiilleri yüce olan kişi
'Ben' diyen azîm değil

Kim ben derse onun hesabı azîm olur
Onun bir kıymeti olmaz

Sen yüceltme 'ben' diyeni
Hesap günü korkaklar arasında diriltilecek o

Bu mertebenin sahibi Abdulazîm diye isimlendirilir. Onun hali azametin tecelli mahalli olsa bile tam bir zillet ve horluktur. Makam onu kendinden fani kılmıştır. Musul'da gördüğüm bir genç bu makamın üzerinde hüküm sahibi olduğu tek kişiydi. Şeyhim Ebu'l-Abbas el-Ureybî -ki Endülüs'ün batısındaki Ulya şehrindendir- bu mertebenin ehli birisini gördüğünü bana bildirmişti. O da Hallac gibi gerçeği karıştırmış, baş gözleriyle bakanların gözlerinde cismi yücelmişti. Bu makamın nefislerdeki hükmüne gelirsek, bu durum yaygın olarak gerçekleşir. Çünkü pek çok şeyin nefislerdeki değeri büyüktür. O kadar büyüktür ki, nefis başka bir şeye yönelme imkânı bulamaz. Bu durum bilhassa nefislerde korkuya yol açan ürkütücü işler için geçerlidir. *'Allah'ın şiarlarını yüceltenin kişinin davranışı kalplerin takvasındandır.'*[565] Başka bir ayette *'Allah'ın yasaklarını yüceltmek Rabbin katında daha hayırlıdır'*[566] denilir. Başka bir ayette *'Şirk büyük (azîm) bir zulümdür'*[567] denilir. Şirk muvahhidin nefsinde büyük zulüm iken onun yüceliği -kendiliğinde değil- müşrikin nefsinde gözlenir. Muvahhid (birleyen)

şirki büyük bir zulüm olarak görür; elini ona uzattığında, neredeyse onu göremez.

Bilmelisin ki; azamet, tazim edenin halidir, tazim edilenin hali değildir! Bununla birlikte bir şeyin zatı onun nezdinde saygın olabilir. Bu durumda azamet yücelten ve saygı gösterenin halidir. Çünkü tazim edenin nezdinde ancak onun nefsi yüceltilmiş, onun kendini yüceltmesi bir niteliği olmuş, başkasını yüceltmemiştir. Bu durumda azamet onun nefsinin halidir ve bu hal bir heybet, saygınlık ve kendisinde bulunduğu kişide korku meydana getirir. Şair şöyle der:

Sanki başlarının üzerinde kuşlar var
Zulümden korkmak değil bu! Saygı korkusu o

Bu şiir sahabenin kalbindeki heybet ve azamet hakkında söylenmiştir. Başka bir şair şöyle der:

Ona iştiyakım ortaya çıkınca
Celalinden ürperirim

Bir korku değil, heybet
Cemalinden gizlenirim

Bütün bu sebepler insanın nefsinde azametin gerçekleşmesini sağlayan amillerdir. Hakkın müminlerin kalplerindeki azametini ise O'nun hakkındaki bilgi izhar eder. O azamet ilahi isimlerin eserlerinden ibarettir. Çünkü bir şey bu yüceltilen zata nispet edilen özelliğin ölçüsünce yüceltilir. Başka bir ifadeyle O'nun iktidarının her şeye yetmesi, dilediğini yapabilmesi, hükmünü geri çevirecek kimsenin olmayışı, emri karşısında kimsenin duramayışı nedeniyle ilahi zat yüceltilir. İlahi zat bütün bu nedenlerle arifin kalbinde zorunlu bir şekilde saygın ve azamet sahibidir. Bu azamet her kimde meydana gelirse gelsin, imandan kaynaklanan ilk azamettir. Azametin ikinci mertebesi müşahede ve vecd sahiplerinin kalplerine tecellinin izhar ettiği azamettir; bu esnada ilahi isimlerin veya hükümlerin tesirinden herhangi birisi onların akıllarına gelmez, sadece tecelli ile müşahede edenin nefsinde azamet duy-

gusu gerçekleşir. Bu zatî azamet ancak Hakkı hak ile -yoksa kendisiyle değil- müşahede eden adına gerçekleşebilir. Böyle bir kul Hakkın duyma (gücü) olduğu kişidir. Onun nefsinde Hak'tan daha saygın ve büyük kimse yoktur. Binaenaleyh Hakkın gözüyle O'nun tecellisini müşahede eden için O'ndan daha saygın kimse yoktur. Fakat tecelliyi kendi gözüyle görmeyen için durum böyledir; çünkü her insanın, hatta her müşahede sahibinin gözü Allah hakkındaki inancına ve delilinin verisine bağlıdır. Azamet ehli içinden bu sınıf, ariflerin kalplerini kendisine bağlamış oldukları şeyin dışındadır. Bir akideyle sınırlı olmadıkları için, onlar herhangi bir sınırlama olmaksızın Hakkı görürler. O müşahede edilen Hak'tır. Onların azametine herhangi birinin azamet anlayışı katılmaz.

Allah'ın kelamında bu ismin geldiği her yerde feîl vezninde gelerek azîm denilmiştir. Bu kalıp bir yönü faile işaret ederken bir yönü mefule (edilgen) bakan bir kalıptır. Allah kendiliğinde azîm olduğu için yüceltilen olmuş, Allah feîl kipinin iki anlamını da zikretmiştir. Bu yönüyle azîm, alîm adıyla birdir. Bazen onunla sadece bir anlam kastedilir. Misal olarak el-Halîm ismini verebiliriz. Şekilcilerin bilgisi ve lafzî yorum bu neticeyi verir. Ariflerin dayanmış olduğu hakikat bilgisine göre Hakkın isim, sıfat ve na'tlarında feîl kalıbında gelen halîm, alîm ve kerîm gibi isimler ile iki anlamı göstermesi bakımından azîm ismi arasında fark yoktur. Bunun nedeni, mümkünlerin hakikatlerinde ve mazharlarında zuhur edenin Hak olmasıdır. Binaenaleyh hiç kimse Hak olmaksızın hilim sahibi olamayacağı gibi her ikram (gerçekte) O'nadır. Bakınız! Tercih edenin yaratma hükmü kelamcılara göre kudret ile veya 'kadir olmak' ile gerçekleşir. Başka bir gruba göre ise kadir olması yönünden gerçekleşir. Onlara göre Allah kadirdir ve mümkün, irade vasıtasıyla tercih edilir. İrade hakkında söylenecekler de kudret hakkında söylediğimiz tertibe ve sıralamaya uygundur. Dolayısıyla Allah irade edendir. el-Mürid (irade eden) varlığı yokluğa tercih ederken bunu yapmaya kadir olmasaydı, iradenin varlığı ile yokluğu bir olurdu. Demek ki el-Mürid hiç kuşkusuz el-Kadir'e muhtaç iken gerçekte tek hakikat vardır. İrade ile kudretin hükmü farklı olsa bile, ilave bir hakikat yoktur. Bu nedenle 'Allah hakkında feîl kipinin kullanımı

her iki manayı (etken-edilgen, fail-meful) birden içerir' dedik. Hâlbuki Allah ehlinden derin bilgi sahiplerinden başka O'nu bilenlerden hiçbiri böyle bir bilgiye sahip olamamıştır. Onlar, Hakkın hüviyetinin bilgileri olduğu kadar duyma ve görme (güçleri) olduğu kimselerdir, bunu bilmelisin.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ŞÜKÜR MERTEBESİ

(eş-Şekûr İlahi İsmi)

Şekûr adı konulmuş nimeti getiren
Ayetlerde böyle denilmiş zira

Sağlam kazanlardan yedirmek üzere
Gezgin gibi dolaşan açları doyurmak için kaplarla

O'ndan gelen nimete gerekmez
Hesap gününe kadar gelen ihsanlara

Övgü veya hamd veya zikir
Sevap türlerinden birisi gerekmez

Bu mertebenin sahibi Abduşşekûr ve Abduşşâkir diye isimlendirilir ve o Hakka mensup kelamın niteliğine aittir. Allah şöyle der: *'Davud ailesi şükrü yerine getirin diye, kullarım arasından şükredenler azdır.'*[568] Kastedilen şükürdeki mübalağa, yani hakkıyla şükretmektir. O'na hakkıyla şükretmek, bütün nimeti O'ndan görmek demektir. İbn Mace'nin *es-Sünen*'de aktardığı bir hadiste Hz. Peygamber şöyle der: 'Allah Hz. Musa'ya 'Bana hakkıyla şükretmelisin' diye vahyedince, Hz. Musa 'Buna kim güç yetirebilir ki?' demiş, Allah ise 'Nimeti benden görürsen hakkıyla şükretmiş olursun' buyurmuştur.' Nimeti O'ndan gören kişi, hiç kuşkusuz, Allah'a hakkıyla şükretmiştir. Söz konusu

insan nimeti kendisiyle nimeti peş peşe gönderen Hak arasına çekilmiş perde mesabesindeki sebeplerinden görmez. Çünkü nimetler sadece Allah'tan her varlığa mahsus özel yönden (vech-i has) meydana gelen eşyadır. Allah o mertebeden *'Şükrederseniz artırırım'*[569] demiş, fazlayı talep etmek üzere kullarına teşekkür etmek özelliğiyle kendini nitelemiştir. Allah'ın şükrü kulların şükrünün mukabilinde gerçekleşir, çünkü yaratılmış O'nun suretindedir. Allah seni o suretin ve nüshanın sahihliği üzerinde durdurmak ister; zira her nüsha sahih değildir ve nüshada bazı şeyler bozulabilir. Bu nedenle iki nüsha arasında karşılaştırma yapmak gerekir. Nüshalardan bozulan ötekiyle sabit kılınır. Bu sayede nüsha sahih hale gelir. Nesh edilenden meydana gelende ise Allah kulları için şâkir ve şekûr'dur. Ardından onlardan şükür talep etmiş, kulları da O'nun suretinde oldukları için O'nun sıfatıyla zuhur etmişlerdir. Allah onlara şükretmenin şükredilen şeyin artmasına doğrudan sebep olacağını bildirmiştir; şükredilen ise O'nun kullarına bolca ikram ettiği ve yaydığı iyiliklerdir.

Allah dünya hayatında insanları yükümlü kıldığı amellerin artırılmasını istemiş, hakkını yerine getirmeyi ise kulun nimeti O'ndan bilmesi saymıştır. Şükrün hakkını yorumlarken Allah kulunun dikkatini şu hususa çekmiştir: Hak kendisi hakkında bilgiyi O'na verdiğinde nimeti kuldan görür. Çünkü daha önce söylediğimiz üzere, bilgi bilinene tabidir. Bu yönüyle bilinen (malum) bilenin nefsinde kendine yönelmeyi ve taalluku meydana getirir ve bilen de bilgiyle nitelenir. Allah bilgideki katkısı nedeniyle kula teşekkür eder, hallerinin değişmesiyle bilgi diye isimlendirilen ve daha önce sahip olmadığı halleri kula verir.

İşaret ettiğimiz husus bize göre en çetin konulardan biridir. Bunun nedeni süratle başkalaştığı için zapt edilmesindeki güçlüktür. Bu meseleyi bilen, *'ta ki bilelim'*[570] ayetinin anlamını da öğrenir. Ayette 'ta ki sen bilesin' dememiştir. Allah kendisi hakkında verdiği bilginin neticesi ortaya çıksın diye varlıkları sınamış ve yükümlü kılmış, böylece sabitlik halinde verilen bilgiyi öğrenmiştir. Mümkünün halleri değiştiğinde, sabitlik halinde kendisi hakkında bilgisi olmadan bulunurken bu nitelikle bulunmuş olduğunu anlar. Bu itibarla insan, kendinden bilmiş

olduğu pek çok şeyden habersizdir, sonra onları hatırlar. Bu durum *'Ancak derin akıl sahipleri hatırlar'*[571] ayetiyle *'Derin akıl sahipleri öğüt alsın (lüb sahipleri)'*[572] ayetinde belirtilir. Bir şeyin lübbü onun sırrı ve kalbi demek iken sırrı perdeleyen dıştaki surettir. Suret öz için özün üzerindeki kabuk mesabesindedir ve bu nedenle insan bilmiş olduğunu unutur. Daha kapalı bir benzetme ise meyve ile çiçeğin ilişkisidir. Meyve çiçeğin delili ve onun üzerindeki perdedir. Bu itibarla ilahi hal, kevnî hal gibidir, çünkü onun aynıdır, başka değildir! Allah gerçekte kendine şükretmiştir, çünkü nimet veren O'dur ve O'ndan başka nimeti kabul eden veya alan yoktur. Veren de O, alan da O! Bir hadiste 'Sadaka Rahman'ın eline düşer, Allah sadakaları alır' denilir. Dilencinin eli Rahman'ın eli üzerinde perde olan surettir. Sadaka dilencinin eline düşmezden önce Rahman'ın eline düşer. Şöyle de diyebilirsin: Dilencinin eli verenin elidir. Hak nimete karşılık kulu artırsın diye kuluna teşekkür eder. Bir kutsi hadiste şöyle der: 'Acıktım, beni doyurmadın.' Hal bu ifadeyi tefsir etmek istemiş, kul şöyle sormuş: 'Ya Rabbi! Âlemlerin Rabbiyken seni nasıl doyururum?' Allah şöyle der: 'Falan kulum acıktı, senden yemek istedi ve sen onu doyurmadın. Onu doyurmuş olsaydın, onu benim yanımda bulacaktın.' Aynı şey hastalık ve susamakla ilgili zikredilmiştir. Yani onu kabul eden benim, kul değildir! Konuyla ilgili hadis, Müslim'in *es-Sahih*'inde zikredilir. Bu görüşte Hak kulun üzerinde perde ve suret iken; alırken ve verirken kul Hakkın üzerinde perde ve surettir. Bunu müşahede ettiğinde; nasıl, kim için, kiminle ve kime karşı müşahede ettiğini de öğrenmelisin. Müşahedene göre şükret, daha fazlasını kabul et, vecde ve hakikate bağlı kesin bir müşahedeyle daha çoğunu vermelisin!

Şükrün sebebi nimet ve nimetlenmektir. Nimetlerin en büyüğü ise benzerleri meydana getirmeyi sağlayan cinsel ilişkidir (nikâh). Bu nimette şükrü meydana getiren nimetler var edilir. Bu nedenle Allah peygambere kadınları sevdirmiş, ona cinsel ilişki gücü vermiş, evliliği övmüş, bekâr yaşamayı kınamış, kadınlar peygambere sevdirilmişti. Kadınlar suretlerin en kâmilinin meydana gelmesi için edilgenlik ve infial mahallidir; söz konusu suret, kendisinden daha kâmil suretin bulunmadığı insan suretidir. Her mahal bu özel kemal karşısında edil-

gen ve münfail değildir. Bu nedenle kadınları sevmek, Allah'ın peygamberine ihsan etmiş olduğu nimetlerdendir. Allah çocukları az olsa bile kadınları ona sevdirmiştir. Dolayısıyla kastedilen, cinsel ilişkinin kendisidir. Evliliğin maksadı çocuk meydana getirmek değil -cennetliklerdeki gibi- haz almadır. Çocuk meydana getirmek, cinsel ilişkinin içermiş olduğu şeyi izhara bağlıyken bu ise var etmenin (tekvîn) gerçekleştiği mahalli sevmenin dışındadır. Bakınız! Kur'an'ın anlamını anlarsan, Hak yeryüzünü bir döşek yapmış, Âdem'i ondan yaratmış, yeryüzünü edilgen kılmıştır. Hz. Peygamber ise 'Çocuk yatağa aittir' buyurur ki kastedilen kadının, yani yatağın sahibidir. Âdem yeryüzünde yaratılanlar üzerinde halife yapılmış, bu sayede yatağın sahibi olmuştur. Çünkü Âdem kendisini var edenin suretindedir. Allah ona fiil kuvveti verdiği gibi infial ve edilgenlik kuvveti vermiş, Âdem hem döşek hem örtü olmuştur. O halde şükreden ve edilen Hakkın kendisidir.

Şükürde sırlar var, zekiler görür onları
Abduşşekûr onları elde eder, şükrettiğinde

Bu nedenle İlah kulu için isimlendirdi
Arapların dilinde cinsel organı şukr diye

Onun böyle isimlendirilmesinin nedeni, cinsel ilişkiyle ortaya çıkan hazza ilave bir hazzın ortaya çıkmasıdır. Bu fazla nimet, dünyada ve ahirette cinsel ilişkiden meydana gelen bedensel ve ruhanî çocuklardır. Bu meseleyi kitabın ruhların doğumu bahsinde zikretmiş, uzun bir kasidemizde açıklamıştık. Kasidenin başlığı şöyleydi:

Akabeye karşı geldim
Yolculukta yolun ortasındaydı

İlahi mertebeyi öğrenmek için bu kadar ima ve açıklama yeterlidir. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

ULUV (ULVİLİK) MERTEBESİ

(el-Alî İlahi İsmi)

Tevazu sahibi ol, yüce olan Ilah
Bizden münezzeh ve yücedir

Dilersen, 'kimse yaklaşamaz' de
Sen istediğini söyle, emir O'nun

Benim yegâne bildiğim şey
Hakkın yücelik sahibi olduğu

Benim nezdimdeki her iş
Süfli bir kuldan ibaret, yaklaşamaz

Kıymetini artırma dostum!
Fiyat artırma borcu bozar

Bu mertebenin sahibi Abdulalî diye isimlendirilir. Allah şöyle der: *'Rahman arş üstüne istiva etti.'*[573] Şeyhimiz el-Ureybî bu ayette 'Arş üstüne' kısmında durur, sonra *'İstiva etti, göklerde ve yerde ve o ikisinin arasında ve toprağın altında olanlar O'na aittir'*[574] derdi. Yani O'ndan dolayı ortaya çıkmışlardır. Allah'ın dışındaki her şey, O'nun arşıdır. Allah kendisini bilen akılcı âlimler ile diğer âlimlerin kalplerinde mertebe ve değer bakımından yüce olarak bulunur. Bu yorumla Allah'ın yüceliği kayıtsız ve mutlaktır. Geride sadık habere imanın izhar ettiği mekân yüksekliği kalır. Allah'ı bilenler için bu yüksekliğin müşahede edilen tecelli suretleri izhar eder. Öyleyse Allah 'istiva' nedeniyle her şeyi ihata eder.

Varlıkların en yücesi ve en azametlisi, varlığı kendisi nedeniyle zorunlu olandır. O'nun varlığı müstakildir ve müstağnilik O'nun zatî niteliğidir. O kendinden başka hiçbir şeye muhtaç değildir ve öyle bir varlık el-Alî adını hak etmede öncelikli ve müstahaktır. Varlığı başkasına bağlı olan, el-Alî'nin istiva ettiği yerdir. Bu mertebeden yücelik yeryüzünde büyüklük taslayan herkesin üzerinde ortaya çıkar. Misal

olarak Allah'ın hakkında '*Firavun yeryüzünde büyüklük tasladı*'[575] buyurduğu Firavun'u verebiliriz. Allah bazı insanlarda büyüklüğü iradeye bağlamış, onları kınayarak şöyle demiştir: '*Orası ahiret yurdudur, onu yeryüzünde büyüklük istemeyenlere veririz.*'[576] 'Ahiret yurdu' derken bilhassa cennet kastedilir, cehennem değil! 'Onu yeryüzünde büyüklük istemeyenlere veririz.' İstenilen büyüklüğün gerçekleşip gerçekleşmemesi birdir. Onlar büyüklüğü istemiş, içlerinde o duygu gerçekleşmiş, geride 'yeryüzü' diye ifade edilen başkalarının nefislerinde gerçekleşmesi kalmıştır. Allah'ı bilenler yeryüzünde büyüklük taslamak istemezler. Böyle bir büyüklük müktesep, yani kazanılmış büyüklüktür ve kazanılmış adı verilen bir şey istenilmez. Buna mukabil onlar, zatlarının gerektirdiği şeyi, başka bir ifadeyle bilhassa varlıklarında muhtaç olduklarını gördükleri kimseyi talep eder, bu nedenle sadece O'na bakarlar. O'nun zatı hakkında düşünmezler. 'Allah'ın zatı hakkında düşünmek' anlamındaki 'O'na dair düşünce' yasaklanmıştır.

Bu mertebenin verdiği yücelik ve büyüklük, tekebbür değil, mutluluk ve saadettir. Mutluluğu elde etmek üzere bu mertebenin vermiş olduğu yücelik onların zatlarını bilmeleri demektir. Bu sayede yaratılmışlar, zaman içinde var olanın Allah'a mahsus ulvilik mertebesinden aşağıda bulunduğunu öğrenirler. Onların Hakka izafe edilmiş olmaları kendilerine inayet olarak yeter!

Onlar vasıtasıyla Yüce oldu
O'nun sebebiyle süfli oldu yaratıklar

Allah için kendimizde bulmadım
Dediğimden başka bir misal

O bizim üzerimizde bir taç
Biz ayakkabı O'nun karşısında

O isimlendirilen bir dolunay
Kendisi hilalin ta kendisi

İlah zatımı çevirdi
Oluş değirmenine ağırlığıyla

O'na saygı gösteririz
O'nun kadri yüce ve münezzeh

İlah bizde yarattı
Yaşlılığımız için bir imkân

Süflileşmezse yaratıklar
Onları tecellinin mahalli kılar

Ulvileşmek isteyince
Onlardan zeval bulmadık

Zatıma ve Rabbime yeminle
Harem ve helal oldum

Benim varlığıma değil, Rabbime yemin olsun
Zayıflığı mekâna çevirdi

Bizi haz ile suladı
Tatlı bir suyla

İçerken ayıktım
Bir bozukluk bulmadım

Sarhoşluğum nedeniyle
Nefsimde hayal oldum

Onda kendimden başkası yoktu
Bunun için nimetleri var etti

Beni gören beni görmez
Hidayet dalalete döndü

Gizlice uzaklaştık
İntikali isteyen kimse için

İntikal eden görmedim
Nefsimde bir sıkıntı

Evet görmedim bir sıkıntı
Bu sözü söylediğimde ben

Ardından susma gerçekleşmedi
Konuşurken ve başkalaşırken

Bu nedenle Allah hakkmda hayrete düştüm
Bunun için vebali tattım

Doğuya batıya gittim
Kuzeye ve güneye

Sonra bir bulut inşa ettik
Onun ihsanlarından ağırlıkça

Sonra çağrıldık ve bulduk
Varlığımızda bir yol

Mümkünler için gerçekleşen yegâne üstünlük ve şeref, Allah'a izafe edilmeleriyle ortaya çıkmıştır. Bizim için böyle bir teşrif, olabilecek en büyük ve en üstün teşriftir. İnsanın üstünlüğü onun kulluğudur. Çünkü kullukta kendisi ve efendisi bulunur. Efendinin elbisesini giyen kimse yalan elbise giymiş demektir; elbisenin hiçbir kısmı ona ait olmadığı gibi zatı da onu kabul edemez. Kul da başkası bilmese veya başkası onun kendi üzerindeki üstünlüğünü kabul etse bile, içinden bu durumu bilir. Bu üstünlük her açıdan değil, sadece bir açıdan olabilir, çünkü kim olduğunu da bilir. Hakkın dışındaki her şeyin hüviyeti, malumdur, meçhul değildir! Mertebenin (mekanet) anlamı olmasaydı, hiçbir yaratılmış başkasının üstünlüğünü bilemezdi. Bu nedenle kimse başkasının gözünde zatı gereği yüceltilmez. Bunun bir istisnası, zatı gereği sevenin gözünde değerli ve yüce olan sevilendir (mahbub). Bu nedenle sevgisinde sadık insan sevgiliden meydana gelen her işi kabulle ve rızayla karşılar. Bununla birlikte her âşık gerçek âşık değildir: Sevgide bir amaç taşımak, bütün gücün sevgiliye yönlendirildiği (ve artık sevende bir gücün kalmadığı) dürüst sevgide doğru bir davranış değildir. Amaç ancak kendisinin âşık ve sevgilisinin de kendisinden başkası

olduğunu düşünebilecek bir fazlanın kendisinde kaldığı kimsede olabilir.

Allah kendisini tenezzül etmek özelliğiyle nitelemiş, tenezzül ulvilik nispetinin ta kendisi olmuştur. İnsan '*Allah arş üzere istiva etti*'[577] ayetini dikkate alsaydı, o da yeterli olur, ayrıca tenezzülün zikredilmesine gerek kalmazdı. Âlemdeki her parça O'nun arşıdır, çünkü her parça O'nun mülküdür. Allah adına ulvilik ancak yakın semaya tenezzül etmek özelliğiyle gerçekleşmiştir. Bu durum Allah adına mekânın yüksekliğini ortaya çıkartmışken Arş üzerine istiva etmek mekanet yüceliğini ve değer üstünlüğünü ortaya çıkartmıştır. İstiva etmek nedeniyle Allah '*Gökte ve yerde ilahtır*'[578], '*Olduğunuz her yerde sizinle beraberdir.*'[579] Tenezzül etmesiyle de sınır ve miktar ortaya çıkmıştır. Hakkın tenezzülüyle tecelli ettiği her sureti, kime tecelli ve tenezzül ettiğini öğrendik. Hamd O'na aittir. Yani övgünün neticesi sonrasında Allah'a döner. Bu tenezzülle ilgilidir. 'İlkinde de hamd O'na aittir.' Bu da istivayla ilgilidir. Böylece O'nun ulviliği genelleşmiş, yakınlığı tahakkuk etmiştir. Tövbe edenlere ve mağfiret dileyenlere ne mutlu! Keşke insanlar Allah'ın bu konudaki sözünü dinlemiş olsalardı! Evet, arifler O'nu dinler, huzur ehli ise habere inanarak O'nu duyarlar. İki sınıfın dışındakiler, O'nu duymaz. Allah bize Hz. Musa ile konuşmuş olduğunu bildirmiştir ki, bu ilahi nefhaya ve esintiye koşalım! Belki o mertebeden bir esinti ve rüzgâr üzerimize ulaşır. İnsanlar bu haberi Allah'ın Hz. Musa ile onu övmek amacıyla konuştuğu anlamında yorumlamışlardır. Evet! O bir övgüdür. Fakat Allah yaratılmışlarından herhangi birisini bir nitelikle överse, övgüde bir uyarı bulunur. Bu uyarı aynı niteliğin bulunmadığı kişiyi imkân ölçüsünce onu elde etmek üzere çalışmaya teşvik eder: Kapı açık, cömertlikte ise cimrilik yok! Geride sadece talep eden yönünden ortaya çıkan acizlik kalır. Ayette 'Bana dua edene icabet ederim' der. Burada '*men*' edatı belirsiz kullanılmıştır ki herkesi kapsar. Binaenaleyh acizlik ancak bizden ortaya çıkar. Burada hayret vardır: Biz Allah'a ancak O'nun bize muvaffakiyet vermesiyle dua edebiliriz. Bizi muvaffak kılması ise O'nun ihsanının ve cömertliğinin tezahürüdür. Üzerinde bulunduğumuz istidatla o ihsanı kabul eder, O'na dua etmek üzere hazır hale geliriz. Dua etti-

ğimiz hususta Allah'ın bize icabeti de kendisine kalmıştır ve maslahatımızı bizden daha iyi bilir. Allah cahilin bilgisizliğine bakarak ona kendi durumuna göre davranmaz. Bir insan dua ederse, Hak ona icabet eder: Maslahat geciktirmeyi gerektirmişse icabet gecikir. Böyle bir durumda mümin O'nun mertebesini suçlamaz. Maslahat hızla icabeti gerektirirse, cevap da hızlanır. Maslahat, hakkında dua edilen şeyde icabeti gerektirirse Allah o şeyi -ister geciksin ister gecikmesin- verir. Maslahat insanın istediğini başka bir şeye çevirmeyi gerektirirse, Allah başka bir şey verir. Öyleyse Allah mümine bir karşılık verirken, onun hayrının bulunduğu karşılığı verir. Binaenaleyh O'nun mertebesini suçlamaktan uzak durmalısın! Aksi halde cahillerden olursun. Zaten Levh-i mahfuz, Yüce Kalem ile yüce meleklerin bilgisi sana verilmiş olsaydı, yine cahillerden olurdun.

Allah'm kulları arasından yüce (âlûn) olanlara gelirsek, Allah Âdem'e secde etmekten imtina eden İblis'i kınamak üzere şöyle der: *'Kibirlendin mi? Yoksa yücelerden mi oldun?'*[580] Onlar Allah'm celalinde kendilerinden geçen ruhlardır. Allah onları herhangi bir yaratılmışa görünmeyecekleri şekilde ulvi kılmış, onlar kendisine zatı gereği ibadet eden seçilmiş kullardır. Allah onlara sürekli tecelli ederken onlar bu tecellide bulundukları durumdan habersiz kendilerinden geçerler. Onların yüceliği el-Alî ismiyle bizim aramızdadır. Onlar Hakkın üstünlüğünü müşahede etmezler. Çünkü O'nun üstünlüğünü ve yüceliğini ancak kendini müşahede eden müşahede edebilir. Onlar, kendilerinden habersizdir ve bu nedenle O'nun ulviliğinden ve mertebesinden daha çok habersizdirler. Ulvilik bir nispettir, en ulvi olan ise (hakkında) *'Rabbinin adını tespih et'*[581] denilendir. Bu nitelik, ulvilik iddia edenin niteliğidir ve burada ulviliği kastetmiştir. İddia kaybolunca, en ulvi değil, ulvi olarak kalır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İLAHİ KİBRİYA MERTEBESİ

(el-Kebir İlahi İsmi)

Kadri büyüktür, benzeri yok
Nefislerde ve akıllarda büyük

Nefislerde kabul özelliği var
Zatını bende kabul imkânı yok

Bu mertebenin sahibi Abdulkebir diye isimlendirilir ve kibriya kulun kendisidir. Çünkü kibriya (büyüklük) Hakkın örtüsüdür ve O'nun örtüsü senden başkası değildir. Hak seninle giyinir, sen O'nun suretisin. Örtü de kendisini örtünenin suretidir. Bu nedenle Allah sana seninle tecelli etmiştir. Hz. Peygamber 'Kendini bilen Rabbini bilir' buyurur. Örtüyü bilen örtüneni de bilir. Örtüyü bilmek örtüneni bilmeye bağlı değildir. Burada alimlerde bir takım mühim karıştırmalar ortaya çıkar. Onlar Hakkın kendisini bildirmedeki muradının ne olduğunu fark edememişlerdir. Allah kendisini bizim bildiğimiz ve tam olarak anladığımız özelliklerle nitelemiştir. Bu itibarla Allah anlayayım diye benim dilimle bana hitap eder. Allah bizi başta kendisine yönlendirmiş olsaydı, O'nu bilemezdik. Allah büyüklüğünü bildiğimiz örtü anlamında kullanmıştır ve buradan kibriyanın mahiyetini öğrendik. Allah'ın peygamberi ise kıyamette -ki o gün büyük gündür- Adn cennetindeki müşahede Kesîb'inde gerçekleşecek büyük ziyarette Hakkın tecellisinden söz etmiştir. Allah kullarına kibriya örtüsü yüzünün üzerindeyken tecelli edecektir. Bir şeyin yüzü, onun zatı demektir. Demek ki Allah seninle zatı arasında perde çekmiş, göz kendisine ulaşamamış, 'Beni göremeyeceksin' ifadesi doğrulanmış, Mutezile haklı çıkmıştır. Gözler ancak örtüye ulaşabilir ki o da kibriya demektir. Allah sana bizimle tecelli eder. Demek ki görmek de bize ulaşır ve bizimle ilgilidir. Biz Allah'ın zatı üzerinde (bulunan örtü anlamındaki) kibriyanın kendisiyiz. Allah 'Beni kulumun kalbi sığdırdı' der. İnsan-ı kâmil ile karşılaştığında Hakkı görürsün, insan ise başkalaşmaz ve örtü örtünene

dönmez. Başka bir ifadeyle örtü örtüsü olduğu şeyin kendisi olmaz. el-Kebir'in anlamı budur.

Allah zatı gereği el-Kebir iken kibriya (büyüklük) biziz. Aramızdan O'nunla tartışanı parçalar. O'nun ile tartışmak bilgisizliktir. Biz hüviyeti bakımından Hakkı görmedik. Biz O'nu kendimize göre görürüz. Dolayısıyla kendimizden başkasını görmedik. Bu nedenle dünya ve ahirette sürekli olduğumuz gibi O'nun yüzü (vechi) üzerindeki kibriya da sürekli olarak bulunur. Bizim muhtaçlığımız, horluğumuz ve vakarımız budur.

Allah'ın büyük bir günü var, mümin kuşkuya kapılmaz o günden
Bizde hüküm sahibidir O, el-Müheymin adıyla hüküm verir

Allah Hz. Muhammed'e ve bütün peygamberlere bize şöyle demelerini emretmiştir: *'Büyük bir günün azabının size gelmesinden korkuyorum.'*[582] Bizim hakkımızdaki korku bizden olabilir, çünkü bize gelecek olan, kendi amellerimizdir. Demek ki büyük gün biziz! *'Hepiniz Allah'a döneceksiniz.'*[583] Yani o günün dönüşü O'nadır. Allah günü kibriya özelliğiyle nitelemiştir. Bir şey kendi kendiyle veya sahip olduğu bir şey hakkında tartışmaz. Demek ki, kim büyüklüğünde Hak ile tartışırsa, kendisiyle tartışmıştır. O'nun azabı ise kendini bilmemektir. Buradan ihatanın bize ait olduğunu anlarız. Bize ait olan ihata, O'nun suretinden elde ettiğimizdir, çünkü örtü örtüleni kuşatır ve ihata eder.

Hakkın zahiri halk
Halkın bâtını Hak

Başka bir şiirde şunu söyledik:

Kibriya makamını elde edince
Hak için bir kap oluruz biz

Başkasını görmedi bizi görünce
O'nun karşısında kibriya biziz

Hakkın yüzündeki kibriya ve perde biziz. Perde perdeleneni gördüğüne göre Allah kendisini kalbimizde sığdırdığımız gibi O'nu görebileceğimizi ortaya koymuştur. Bu durumda Eş'ari doğru söylerken Hz. Peygamber'in 'Rabbinizi göreceksiniz' ifadesiyle ayette geçen 'Beni göremeyeceksin' ifadesi de doğrulanır. Binaenaleyh Mutezile doğru söylediği gibi 'Beni göremeyeceksin' de doğrudur. Örtünün bir zahiri bir bâtını vardır. Örtü bâtınıyla O'nu görürken 'Rabbinizi göreceksiniz' ifadesi doğrulanır ve görmeyi kabul edenler doğru söylemiş olur. Buna mukabil örtünün dışı ve zahiri O'nu görmez. Bu durumda ise Mutezile doğru söylemiş olur ve 'Beni göremeyeceksin' ifadesi de doğrulanır. Örtü ise tek bir şeydir. Üstünlük ise âlemdeki her şeye karşı bu insan yaratılışına ait olmuştur. Çünkü insanın dışındaki bütün âlem insandan ayrı ve farklıdır. Âlem ancak örtü demek olan insanı görebilir. Örtü de zahiri bakımından kendisini gören âlemi görür. Bunun yanı sıra örtünün zahiri ve dışı, âlem olması bakımından Hakkı görür. Bu görme örtünün bâtınının O'nu görmesinden farklıdır. Âlem belirli bir yönle sınırlanmadığı için ihata özelliğine sahiptir. Binaenaleyh Hak bütünüyle yüz olduğu gibi örtü bütünüyle yüzdür. Hak âlem cihetinden kula zuhur ederken kendisi nedeniyle âlemde sureti olmaması ve kendisiyle âlem arasında örtünün bulunması bakımından bâtındır. Hakkın âlemdeki suretinin bir bâtını vardır ki bu, örtünün kendisiyle kendisini bilen Hak arasında perde olmasından kaynaklanır. Hak zatı gereği âlemden bâtın kalırken buna mukabil zahiri için olsa bile örtünün bâtınından bâtın kalmaz. İnsan-ı kâmil âlemde bulunuşu bakımından zahirde ve örtü olması bakımından da bâtında Hakkı müşahede eder. Böylece insan-ı kâmilin görüşü değişir, hâlbuki göz aynı gözdür. Bu nedenle bazı insanlar kıyamette Hakkı inkâr edecekken kâmil insan O'nu inkâr etmez. Her insan kemale sahip olmadığı gibi O'nu ancak hayvan-insan inkâr edebilir. Hayvan-insan âlemin bir parçasıdır. Allah ona kendi alametine göre tecelli edip göründüğünde O'nu bilir. Çünkü hayvan-insan Hakkı ancak sınırlıyken tanıyabilir. Bu itibarla imam hallerinde cemaate tabiyken cemaat fiillerinde ve bazı sözlerinde imama tabidir. Kibriya olmasaydı, el-Kebir bilinmezdi.

Kuşkusuz Hak kendiliğinde apaçık
İki göze sahip olan için kibriya ortaya çıkmış

Varlık O, başkası yok
Sabah vaktidir, ardından akşam gelir

Benim işaretim olunca kendisinin başlangıcı
Onun peşinden gelen ise sonu

Bahçede onu neşelendiren gedikler ortaya çıkar
Cömertçe verdiği ikramlarla birlikte

Bahçeden meydana gelen onun çukurları
Bulutlar ise onun perdesi

Yağmurlar ise onun nikâhı
İçecekten olan onun kabı

Dökülürken kabilde bize göründü
Çocuk edinmesi ve baba olması

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*' Allah her yerde bize yeter, ne güzel vekildir O!

HIFZ (KORUMA) MERTEBESİ

(el-Hafîz İlahi İsmi)

Hafiz koruduğunu bilen
O'ndan başkası sadece lafızda bu adı alır

Bunu söyleyen ebedilikte O'na kavuşur
Kitabın aynı ve koruyucularla

Bir şahıs onun adını telaffuz ederse görür
Lafzının ortaya çıkışına göre

Bu mertebenin sahibi Abdulhafîz diye isimlendirilir. Allah *'O ikisini korumak kendisine ağır gelmez'*[584] ve *'Ben sizinle beraberim, görürüm ve duyarım'*[585] der. Burada Hz. Musa ve Harun'a hitap etmektedir. Nuh'un gemisi hakkında *'Gözlerimizin önünde akar'*[586] diyerek gemiyi koruyacağına işaret eder; korunan O'na gizli kalmaz. İnsanların bir kısmını koruyan (ilahi) hıfzdır. Mesela insan arzusuyla baş başa kalmak isterken Allah'ın koruması onu engeller, arzusuyla arasına girer. *'Allah'ın gördüğünü bilmez mi?'*[587] Allah'a asi olup arzusuna uyan kişi ancak açıktan asi olabilir. Fakat onun öncesinde kalbi körelir, iki bakış bir yerde toplanmaz. Toplanmış olsaydı, bütün âlem yanardı. Çünkü Hakkın görmesiyle kulun görmesi bir araya gelirse, kul hemen yanar ve tükenir. Bilindiği üzere Allah anı idrak eder. Hak anda değildir. Fakat kulun gözü onunla bir araya gelmemiştir. İki öncül ile onların arasmdaki netice öğrenilir. İki gözün bir araya gelmesiyle yanma gerçekleşir. Âlem, iki gözün âlemi görmek üzere bir araya gelmesiyle korunmuştur. Bu nedenle Allah tecelli ettiğinde zatı üzerinde kibriya örtüsünün bulunmasıyla kendini nitelemiştir. O örtü hiçbir zaman kalkmaz. Allah'ı gözlerimizle gördüğümüzde O'nun bizi görmediği bir yönden görürüz. Allah da kendisini görmediğimiz bir yönden bizi görür. O bizi kullar olarak görürken biz O'nu ilah olarak görürüz. Biz O'nu kendisiyle O da bizi bizimle görür. O bizi kendisiyle görse de biz O'nu onunla göremeyiz. Böyle bir görme, genelin görmesidir.

Seçkinler ise Hakkı Hak vasıtasıyla görürlerken Hak da onları kendileriyle görür. Allah onların varlıklarını koruyandır ve bu sayede onlara fayda verir. O da *'ta ki bilelim'*[588] ayetinde ifade edildiği gibi aşağısında bulunanlardan fayda temin eder. Bu durumda Allah, koruyan ve korunandır. Demek ki koruma bütün âleme yayılmış bir durumdur. Bu nedenle Allah *'Sizin üzerinizde koruyucular vardır'*[589] ve *'Irzlarını koruyan erkek ve kadınlar'*[590] demiş ve genel ifade kullanmıştır. Başka bir ayette şöyle der: *'Allah'ın sınırlarını koruyanlar...'*[591] Onların sınırları âlemdeki her gözdür. Başka bir ifadeyle herhangi bir şeyi koruyucu olması itibarıyla âlemdeki her göz O'nun gözüdür ve bu nedenle Allah kendisini 'gözler' sahibi diye niteleyerek *'Gözlerimizin önünde akar'*[592] buyurmuştur. Gemiyi yöneten ve yönlendiren, onu

korur. Bu bakımdan geminin ön tarafı onu korurken ayak sahibi de onu korur. Gemide yöneticilik özelliğine sahip herkes gemiyi korur, daha doğrusu kendisine tahsis edilmiş tedbir işini korur. Bununla birlikte Allah geminin O'nun gözleri önünde yüzdüğünü bildirmiş, hâlbuki onlardan başkası yoktur. Onlar gemiyi korumak üzere Allah'ın vekil kıldıklarıdır. Binaenaleyh Hak koruma fiilinde ve çoğulun talep ettiği her işte yaratılmışların toplamıdır. Bu makam Arapçada bedelü'l-iştimal diye ifade edilir. Mesela 'cariyenin güzelliği beni memnun etti' denilir ve kapsamlılık anlatılır. Veya 'Zeyd'in bilgisi beni memnun etti' denilir. Burada bilgi Zeyd'in yerini almışken, güzellik cariyenin yerini almıştır. Bu yerini alma bir şeyin başkasını kapsaması tarzındadır. Bu bağlamda bir şeyin başkasının yerini aldığı bedel türü de vardır. Her ikisi de aynı şeye aittir. Araplar 'kardeşin Zeyd'i gördüm' derler. Zeyd senin kardeşindir. Aynı durum 'Ben onun duyması ve görmesi olurum' hadisinde belirtilir. Ayette *'Sen atmadın attığında, fakat Allah attı'*[593] denilir. Bu ifade de bir şeyin ötekinin bedeli olması misaline uygundur. Bununla birlikte burada parçanın bütünün yerini alması yorumu da muhtemeldir. Bu tarz bedele misal olarak 'Ekmeğin üçte birini yedim' dersin.

İlahi mertebe hakkında bedel türleri arasında en yaygın ve gerçek bedel türü, karıştırma (galat) bedelidir. Bütün insanlar bu bedel halinde bulunurlar. Bunun neticesinde kendileri olduklarını zannederlerken gerçekte onlar kendileri değildir. Buna mukabil kendileri olmadıklarını zannettikleri şey de kendileridir. Bu nedenle fasih konuşmada karıştırma bedeli bulunmaz. Misal olarak 'Aslan bir adam gördüm' ifadesini verebiliriz. Burada aslanı gördüm demek istemiş, karıştırmış ve şöyle demişsindir: 'Bir adam gördüm.' Sonra karıştırdığını hatırlayarak 'Aslan' demiş, adamın yerine aslan kelimesini getirmişsindir. Arifin örfe ve şeriata göre övülen her işi, O'na izafe etmesi gerekirken örfe ve şeriata göre kınanan işleri izafe etmemesi gerekir. Bununla birlikte bazı ifadelerde hepsi birden O'na izafe edilerek *'De ki hepsi Allah katındandır'*[594] denilir. 'Hepsi' genellikle ihata ve kapsamlılık bildirir. Aynı anlamda *'O ikisine günah ve takvayı ilham etti'*[595] der. Keşif ve delil, övünen ve kınanan her şeyi Allah'a izafe eder, çünkü kınama fiille ilgilidir ve

fiil -başkasına değil- O'na aittir. Arif karıştırma bedeli içindedir, çünkü aklı sözüyle çelişir. Bu itibarla kınanmış işler hakkındaki sözü kendisine ait değildir. Diliyle kendisine ait olmayan görüşü söylerken inancında ve kalbinde kendisine ait olanı söyler. Onun karıştırdığını bilmeyen ise söylediğine veya inancına karşı samimi davranır.

Demek ki koruyucu Allah'tır. O koruyucuların bedelidir. Korumak ise mutlaka görmeyi gerektirirken görmek korumayı gerektirmez. Koruma için şu ifadeleri kullanabilirsin:

Her koruyanın bir koruyucusu var
Her kapıda bir rahmet ve öfke var

Yumuşak bir kul ol duada
Allah'a zarifçe dua et, kaba olma

Varlığı korunmuş olan ile
Koruyucu yokken koruyan arasında ne kadar fark var!

Rabbin '*Her şey üzerinde koruyucudur.*'[596] Demek ki her şey korunmuştur. Bu itibarla Allah eşya vasıtasıyla bilinirken eşya kendisini bilenlere göre Allah hakkındaki bilgiyi korur. Bilgi Allah'ın niteliğidir ve onu Allah'a veren malumdur. Malum hakkındaki bilgiyi koruyan iken bilgi adını ortadan kaldıran da kendisidir. Başka bir ifadeyle bilgi adı malumun hareketiyle hareket eder. Allah kendisince bilinmesi bakımından bilgisini koruyandır.

Hakkın koruması belli
Halkın koruması malum

Kimse karşı çıkmaz buna
İçeri girmek mevhum

Çünkü bilinenler kendilerini bilen adına onlar hakkındaki bilgisini muhafaza ederler. Gerçekte Allah'tan başka bilen yoktur. Allah varlığı kendisine nispeti korurken âlemin varlığını muhafaza etmiş olur. Burada 'bilinenler' dedik, çünkü Allah kendisi tarafından bilinen iken

yaratılmışlar Allah'a bilinir. Hak ise yaratılmışlar tarafından bilinmez. Allah'ın neyi koruduğunu, halkın neyi koruduğunu öğrendik! Daha fazla açıklama yapmak isteyip 'Bilen bilineni korur' desem, bu ifade itiraza açıktır. Daha doğrusu bu açıklama vehimdir. Metbunun işine tâbi olan kişi maluma ve bilgiye tâbidir.

Bu meseleyi iyi düşünmelisin! Bu bilgi eşyayı menzillerine yerleştirmen, onların sınırlarını koruman hususunda Allah'tan sana dönük bir ihsandır. Böyle yaparak koruyucu olursun. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[597]

Koruyuculuğu hıfza kattık. Bunun nedeni Hakkın kendisini kitabında ve peygamberinin dilinde bu özellikle nitelemiş olmasıdır. Korumanın Hakkın varlığında bir hükmü olunca, intikam ve af onu izale etmek üzere yarışır. Onun ortadan kalktığına inanmaktan endişe etsek de sadece izafesi ortadan kalkar. Bu durumda onun mahalli cehennem olur. Orası Allah'ın sürekli olan gazabıdır. Allah'ın gazabı kendi iddiasınca sürekli intikam alır. Hâlbuki orada bulunanın neyi hissettiğini fark etmez. Aynı şey cehennemdeki yılanlar, akrepler, çıyanlar için geçerlidir. Onlar Allah'ın gazabının gereği olarak orada bulunanları sokar ve ısırırlar; hâlbuki akrebin soktuğu insanın neyi hissettiği hakkında bilgiye sahip değillerdir. Başka bir ifadeyle rahmet akrebin sokmasını içerdiğinde kişi neyi hisseder bilemezler. Bu durumda rahmet uyuzun kaşınmadan aldığı haz gibi bir haz verir. Bir aletle onu kaşırsın, o ise bu kaşıma nedeniyle haz alır. Allah onun cezasını artırdıkça lezzeti de katlanır. Öyle ki, hissetmiş olduğu haz nedeniyle eliyle kendi derisini kaşımak ister. Bu esnada kan akmaya devam eder. Cehennem ilahi gazabın yeri, taşıyıcısı ve onunla nitelenen yerdir. Aynı hüküm orada bulunan gazabın dağıtıcıları ve gazaba maruz kalanlar için geçerlidir. Kimse onların nefislerinde bulunan hakkında bilgi sahibi değildir. Bu durum onlarda hadlerin uygulanmasından sonra gerçekleşir. Acıları hissetmek derilerin olgunlaşması esnasında gerçekleşir. Deriler olgunlaşınca azabın tadı değişir. Nitekim dünya hayatında da farklı günahlar nedeniyle insanların halleri değişmiş, başkalaşmıştır. Öte yandan dünya hayatında sürekli yeni yaratılışta bulundukları gibi orada acıyı hissedecek özel bir derileri vardır. İnsanlar bu yenilenme hakkın-

da kuşkuya kapılır. Belirlenmiş muhalefet zamanı sona erince, derinin olgunlaşması biter. Günahın cezasının bitişiyle birlikte başka bir günahın cezası takdir edilmişse, olgunlaşma başka bir deriyle yer değiştirir ve azap hissedilir. Nitekim günah işleyerek de lezzet tadılmıştı. İki günah arasında insan güzel ahlaka uygun bir iş yaparsa, iki olgunlaşma arasında istirahat eder.

Bu hususta cehennemde azap çekerken insanlar derece derecedir: Kim günahları birbirine ekleyip kötü davranışları peş peşe işlerse, azap kendisinden hiçbir zaman kesilmez. Ömür belirli bir süreye ulaştığında günahlar kesilirken, cezalar o vakte kadar devam eder. Ardından her şeyi kuşatan rahmet onları çepeçevre sarar. Cehennem bunu fark etmediği gibi cehennem içerisinde bulunan -azap melekleri değil- zararlı hayvanlar da onu fark etmez. Cehennemin halleri bulunduğu hal üzere kalırlar. Rahmet de o surette kendi hükmüyle onlar için nimet meydana getirir, çünkü rahmet hükmü sürekli geçerli olan otorite demektir.

İlahi koruma -ki mertebelerin korunmasıdır- hakkında dikkat çektiğimiz hususları anlamalısın! Rabbin her şey üzerindeki koruyucudur. *'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'*

BESİNLERİ BELİRLEME MERTEBESİ

el-Mukit İlahi İsmi

Bütün besinleri takdir etmiş olan
Kulu için şeriat gönderen el-Mukit

O bütün vakitleri takdir edendir
Onları yaratmış, meydana getirmiş, rızık kılmış

Abdulmukit, Abdurrezzak'ın ikiz kardeşidir; çünkü rızık, rızıklananın besinidir ve artmayan ve eksilmeyen özel bir miktara sahiptir. Başka bir ifadeyle cennetlerde türlü şehvetlerde, dünyada da acı

ve şehveti uzaklaştırmada belirli bir ölçüsü vardır. Dünya karışık işlerin ve şeylerin yaratıldığı bir karışım yeridir. Bu mertebeden varlıkta suretinin kendisiyle bilfiil var olduğu her şeyin besini ortaya çıkar. Besinlerin vakitlerinin ve ölçülerinin belirlendiği mertebe bu mertebedir Allah yeryüzünün yaratılışı hakkında *'Orada besinler takdir etti'*[598] der. Yani besinlerin vakitlerini ve ölçülerini verdi. Söz konusu besinler, gökteki vahyin ta kendisidir. Başka bir ifadeyle yeryüzündeki besin, gökteki emrin benzeriyken yeryüzünde besinin takdiri gökteki vahyin benzeri, hatta aynıdır. Allah göğe emrini vahyetmiştir; vahiy oradaki besinleri belirlemek demektir. Yeryüzünde de besinleri belirlemiş ve takdir etmiştir.

Göğün burçlarının kuvveti var
Allah ölülere onlarla hayat verir

Yerdeki hikmeti yürümesi
Bu yürümeyle farklı türleri birleştirir

İlah onu bizim için var etti
Seyir ile vakitlerini belirledi

Vakti onun için gıda oldu
Yeryüzünde besinleri takdir etti

Takdir etmek işini kendisine vahyetmektir. Mahallin ve suretlerin değişmesiyle isimler de değişmiştir. Gök ve yer derken ulvi ve süfli âlem kastedilir. Varlıkta ulvi ve süfli kısımlar vardır. Bu itibarla Allah'ın isimlerinden birisi el-Alî ile Refiu'd-derecat'tır (dereceleri yükselten). İsimlerin emri ve besinleri, mümkünlerde eserlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu bakımdan ilahi isimlerin varlıkları, eserleri vasıtasıyla öğrenilirken eserleri var olduğu sürece onlar da var olur. İsmin besini kendi eseri demek iken onun belirlenmesi herhangi bir mümkünde hükmünün süresini belirlemektir.

Bu mertebeden *'Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır, onu belli bir ölçüyle indiririz'*[599] ayeti nazil olmuştur. Hazineler Allah'ın katında ulvi ve süfli olarak bulunur. En ulvi olanı Kürsü'dür ve kürsü Allah'ın bil-

gisi, O'nun bilgisi ise zatı demektir. Hazinelerin en düşüğü, insan düşüncesinin saklamış olduğu fikirlerdir. İki hazine arasında duyulur ve akledilir hazineler bulunur. Onların hepsi Allah'ın katındadır, çünkü O varlığın kendisidir. Bu mertebe hakikatleri, nispetleri, hâdisliği ve kadimliği birleştiren mertebedir. Bunun yanı sıra yaratılan-yaratan, takdir edilen-kadir (güç yetiren), mülk-sahip bu mertebede birleşir. Her biri öteki için emir ve besindir. Bu bağlamda Hakkın gökteki emri yüksekliği iken yeryüzündeki emri yakınlığı ve tenezzülüdür. Ben yeryüzündenim, demek ki bu hitapla muhatap olanız, bizden başkası o hitabın muhatabı değildir. Bu nedenle Kur'an nazil olmuştur. Yükselme yukarıya doğru olduğu gibi inzal ve inme de yukarıdan aşağı doğrudur.

Aşağıdan yukarıya doğru miraçlar
Yukarıdan aşağıya doğru nüzul var

Hepsi bize gelen vahiyde bildirilmiş
Her ne dersen dediğine bak

Oluşta illet ve malul (sebep ve sebepli) bulunduğuna göre, ulvi ve süfli besinlerin hastalıkları izale etmek üzere kullanılan ilaçlar olduğunu anladık. Bu itibarla muhtaç olmaktan başka bir hastalık yoktur. Bu nedenle göklerde ve yeryüzünde bulunan herkes Rahman'a kul olarak gelirken gök ve yer O'na itaat edici olarak gelirler. Her kul efendiye muhtaçtır. Kavmin hizmetçisi maslahatlarını yerine getirdiği için kavmin efendisiyken kul/köle bu adı koruyabilmek için efendisine hizmet edendir. Efendi de efendilik adını muhafaza edebilmek için kölelerinin maslahatlarını yerine getirir. Sahip adı kalkmış olsaydı, kendisi var olsa bile, sahiplik niteliği, dolayısıyla hükmü ortadan kalkar, varlığı geride kalsa bile hükmünden soyutlanmış olarak kalırdı. Eşyadaki fayda hükümlerine bağlıdır, varlıklarına değil! Onların hükümleri varlıklarına bağlıdır. Binaenaleyh eşyanın varlıkları hükümlerine muhtaç olduğu kadar hükümleri de onların ve kendilerinde hüküm verdikleri şeylerin varlıklarına bağlıdır. Demek ki sadece hüküm ve varlık vardır! Muhtaç olan ve muhtaç olunan vardır. 'Bütün iş Allah'a aittir.' O her nefsin

kazanmış olduğunu bilir. Burada kapsamlılık bildiren bir edat olan 'bütün' kelimesi zikredilmiş, her nefs kastedilmiş, herhangi bir şey terk edilmemiştir. Dünyada bu bilginin kendisinden gizlenmiş olduğu kâfir, ahirette işin ve sonucun kime ait olduğunu görecektir. Orada perde gözlerden kalkar ve cahil gerçeği öğrenirken dünya hayatında gerçeği öğrenmiş kişi ondan üstün olur. Onlar müjdelenenlerdir. Herhangi bir şeyi hakkıyla öğrenen kimse için bilgi onun öğrenişine göre ortaya çıkar.

Besini takdir eden takdir etmiş
Besin yaratıkların haline mahsus değil

Onun hükmü yaygın, hepimizi kuşatır
Kendini de kuşatmış; bak, ne göreceksin

Her besin O'nun varlığında
Bıkmadan devam eder

Binaenaleyh besine gıda olan besin, onun kullanılmasıdır. Demek ki onu kullanan, onun gıdasıdır. Çünkü besin kendisiyle beslenildiğinde besin olma vasfı kazanır. Senin besininin kim olduğunu, kendinin de kimin besini olduğunu bilmelisin. Bu konuyu bilen âlimlerden birisi olan Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye gıdanın ne olduğu sorulmuş, o da 'Allah'tır' demiş. 'Biz gıdanın ne olduğunu sorduk' dediklerinde, üzerindeki halin etkisiyle yine 'Allah' diye cevap vermiş; çünkü haller sufilerin dilleridir ve zevkleridir. Sehl soru sorana halinin gerektirdiği bilgiyi verince adam şöyle demiş: 'Sehl! Sana bedenlerin ve cisimlerin besinlerinden soruyorum.' Bu kez Sehl onun maksadını anlamadığını fark etmiş, cevapta birinciden farklı bir tarza dönerek soranın anlayışına göre cevap vermiş, adamın onun halini bilmediği gibi kendisinin de onun halini anlamadığını fark etmiş ve şöyle demiş: 'Niçin bedenle ilgileniyorsun ki? Yurdu sahibine bırak, dilerse mamur kılar, dilerse tahrip eder!' Sehl ilk cevabından vazgeçmemiş, sadece onu başka bir şekilde ifade etmiştir. Bir yerin mamur olması oranın sakinleriyle gerçekleşir. Demek ki gıda ve besin Allah'tır. Sehl ilk cevabında bunu belirtmiş, adam ise nastan zahirî anlama geçmesi nedeniyle ikinci ce-

vapla tatmin olmuştu. Ariflerin cevaplarının çoğu böyledir: Halde iken naslara göre cevap verirlerken makamda iken zahire göre cevap verirler. Demek ki onlar vakitlerine göre hareket ederler.

Bu mertebenin değerini göstermek için bu kadar açıklama yeterlidir. '*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

İKTİFA MERTEBESİ

(el-Hasîb İlahi İsmi)

el-Hasîb bize ait olanı bilir
O'na ait olanı da, hepsi hesaba bağlı

Söylediğimi anlayıp tasdik ederseniz
Varlıklarda ve insanda

Ben gerçeği söyledim ve O'ndan bildirdim
İhsan edenden başka beni konuşturan yok

Bu mertebenin sahibi Abdulhasîb diye isimlendirilir. İsimleri yedi sıfatla tasnif edenler onu bilgi sıfatına katmışlardır. Bu mertebenin medlulü kapsamında işin tek olduğu zikredilmiştir. Misal olarak '*Onları uyanık zannedersin*'[600] ayetini verebiliriz. İkincisi '*Allah'a tevekkül eden kişiye Allah yeter*'[601] ayetidir. Yani o kişi için kifayet gerçekleşir ve O'ndan başkasına muhtaç kalmaz. Keşif gerçekleştiğinde, perdeli insan herkesin O'na muhtaç olduğunu görür, fakat Allah yaratıklarını perdeleyen sebeplerin suretlerinde tecelli ettiği için bu gerçeği bilmez. Bununla birlikte onlar sadece Allah'ı müşahede ederler ve bu nedenle kendilerine gelirler diye Allah onların dikkatini çekmiştir: Allah doğru sözlüdür: '*Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız.*'[602] Allah onların kendisine muhtaç olduklarını bilir ve bu ifadenin anlamını ancak Kur'an'ı anlamada Allah'ın idrak gözünü açtığı kişi bilebilir. Böyle biri Kur'an'ın doğru ve gerçek kitap olduğunu bilir. '*Bâtıl önünden veya*

ardından ona giremez. Hakim ve Hamid'in indirdiği kitaptır.'[603] Hakkın kelamını ancak Hak vasıtasıyla duyan anlayabilir. Çünkü:

Öyle bir sözdür ki kulak dayanamaz
Öyle bir söz ki bizde bir izi yok

Onu duyarız harf-harf okuruz
Seslerine aşina değiliz

Allah'ın sözü, kadim ve her şeye yayılan ilahi sözdür. Onu duyan onu söyler, duymayan gerçekte O'nu duymamış ve O'nunla konuşmamıştır. Perdeli ise bu durumu haber yoluyla bilebilir. Misal olarak '*Onu komşu edin ki Allah'ın kelamını duysun*'[604] ayetini verebiliriz. Başka bir misal ise namaz kılanın 'Allah kendine hamd edeni duydu' sözüdür. Namaz kılan herkes -ister cemaat ister imam olsun- şöyle der: 'Semiallahu li men hamideh (Allah kendine hamd edeni duydu).' Burada icma vardır. Hâlbuki bu cümleyi söyleyen herkes onu söyleyenin Allah olduğunu bilmez. Bu hadisi duymuşsa söyleyebilir. Böyle biri perdelidir. Keşf ve vecd ehli ise habere muhtaç değildir. Onlar, dinleyenin ve söyleyenin kim olduğunu bilirler. Onlar O'nun deryasında boğulmuş; ölmeyi, yaşamayı veya dirilmeyi beklemeyenlerdir.

Ben dalgalarla boğuşurum
Belki sabit bir yer bulurum diye

Onu bilmek nedir ki?
Bu dalgaların coşkusu arasında

Kılıcın varlığını görmüyorum
Delilleri bir yana bırak

Ey mertebe! Telef olmuş onda
Nefisler ve deliller silinmiş

Genç kişi kimdir
Bulunmaz bir inci

Üzerinde bir şey yok
Dışarıdan aktarılmış olan

Onun kerih gördüğü herkes
Kurtulmuş ve dışarı çıkmış

Ondan kurtulan kişi kim?
Onda ölen ve gömülen kişi

Sakındığın her şey delildir öyleyse korkma çünkü o
İkinci derecede senin nefsindir

Allah '*zannetmeyin*'[605], '*onlar zannetmesin*'[606] gibi ifadeleri sıkça kullanmış, Kur'an-ı Kerim'de burada zikretmemize imkân olmayacak ölçüde birtakım hususları müteaddit kez zikretmiştir. '*Sen zannetme ki*'[607] veya '*zanneder ki*'[608] gibi ayetler her zikredildiğinde, anlayan kişi için bu ayetlerde bir yeterlilik anlamı vardır ve o ayetleri bu mertebeden ancak âlimler anlayabilir. Nefes alıp verenin nefesleri hesap edilir, çünkü onlar belirli bir süreye ulaşacak nefeslerdir ve böyle olmaları gerekir. Fakat nefes olmaları bakımından değil, belirli bir süreye varmaları yönüyle sınırlanmışlardır. Bu mertebe bilgi ve cehalet arasındaki mertebedir. Bu mertebe tahmin, sezgi ve bilginin yerini tutamayacak zan mertebesidir. Bu nedenle '*Onlar fitne olmayacağını hesap etmişlerdir*'[609] denilir. Hâlbuki fitne gerçekleşmiş, onların hesapları tutmamıştır. Başka bir grup hakkında '*Onlar iyi iş yaptıklarını zanneder*'[610] der. Hâlbuki onlar iyi iş yapmamışlardır. Onların zan, sezgi ve hesapları gerçekte delil olmadıkları halde delil suretinde görünen kuşkulardan ibarettir. Akıllı insan onların sınırında durur fakat onlardan herhangi birisiyle hüküm vermez. Bu delillerin iki uçla ilgili kuşkuları vardır. Müteşabih ayetler bu mertebeden nazil olmuştur. Allah bize o ayetlere dalmayı yasaklamış, o ayetlere uymayı 'kalp eğriliği' olarak nitelendirmiştir. Kalp eğriliği iki yönden birine yönelmektir O iki yönden birisine göre tevil ettiğinde, hiç kuşkusuz, ayeti muhkem hale getirmiş olursun; hâlbuki müteşabihtir. Böyle yapmakla ayeti hakikatinin dışına çıkartmış olursun. Bir şeyi hakikatinin dışına taşıyan, hiç kuşkusuz,

Allah'ın yaratılışını verdiği bir şeye hakkını vermemiştir. Bu bağlamda insan her hak sahibine hakkını vermekle memurdur.

Bu mertebeden sayılarda sayıların varlığı ortaya çıkar. Sayı sayılanda bileşik hale geldiğinde, dıştaki varlığında bulunmayan bir hükmünün olduğu tahayyül edilir. Bu mertebe Allah'a isimlerin çokluğunu kazandırır. Bu isimler esma-i hüsna'dır ve şeref-saygınlık içeren isimlerdir. Allah için el-Hasîb denilmiştir. el-Hasîb saygın bir hasebe, kıymetli nesebe sahip olan demektir. Bir şeyin kendinden kaynaklanan şerefinden üstün ve kâmil bir nesep yoktur. Bu nedenle Hz. Peygambere 'Bize Rabbini nitele' denildiğinde, O'nu kendisi nedeniyle ve kendisiyle nitelemiş, başkasından kaynaklanan bir nispeti O'ndan tenzih etmiş, kendisine ihlâs suresi indirilmiştir: *'Deki, O Allah tektir, sameddir, doğurmadı, doğrulmadı, O'nun dengi yoktur.'*[611] Ayet farklı isimleri zikretmiş, övgünün neticeleri övgü olmak bakımından O'na dönmüştür.

Allah bize esma-i Hüsna, yani en güze isimlerin sahibi olduğunu açıklamış, onların içinden dilediklerini zikretmiş, o isimlerle kendisine dua etmeyi emretmiştir. Bununla birlikte âlemdeki her şeyin ismi gerçekte O'nun ismidir. O halde âlemdeki her isim bu yönüyle güzel isimdir. Buradan hareketle sufiler 'Allah'ın bütün fiilleri güzeldir ve O'ndan başka fail yoktur' demişlerdir. Aynı şey bütün âlemin kendileriyle isimlenmiş olduğu adlar için geçerlidir. Özellikle de şu söz buna işaret eder: 'İsim müsemmanın kendisidir.' Daha önce Allah'tan başka varlık olduğunu açıklamıştık. İsim müsemmadan (isimlendirilen) başka bir şey değilse, ismin gösterdiği de O'nun varlığı olmalıdır. O halde her durumda Haktan başkası yoktur ve O'ndan başka isim koyan yoktur. Her şey üstün bir hasebe, saygıya ve yaygın bir şerefe sahiptir. Ayette Allah'ın iki adamdan birinin bahçesine bir hüsban (bela) gönderip bahçeyi çöle çevirdiği, suyunun kaybolduğu zikredilir. Bahçenin toprağa dönmüş olması (tasavvufî yorumda) ona şeref kazandırmıştır. Onun kuru diye nitelenmiş olması kendisine derecede üstünlük ve tenzih kazandırmıştır. Bu durum onun toprak yapılmasıyla ilgilidir. Allah bahçeden kendisinden ağaçları gidermekle muhalefet ve günah türlerini izale etmiş, ortadan kaldırmıştır. Çünkü bela gökten gelmiş,

yeryüzüyle nitelenene sema ve üstünlük mertebesini kazandırmıştır. Yeryüzü mertebesi içinde bulunanı gizleyen ve örten yerdir ve bu nedenle cennet diye isimlendirilmiştir. Öyleyse ondan ortaya çıkan şey göğün varlığıdır. O da güneşin sıcaklığına varlığı bağlanmış olan yağmurdur. Toprağın süsleri gökten ortaya çıkar. Gök kendi hüsban'ı ile onu giydirmiş, kendi hüsban'ı ile yeryüzünü ziynetinden ve süsünden soyutlamıştır. Onun ziynetinin bir parçası da içermiş olduğu türlü meyveler, ağaçlar ve çiçeklere göre isimlerinin çokluğudur. Tecrid ve tenzihi ile birlikte ise onların isimleri birleşir, ziynet ortadan kalktığı için isimler de ortadan kalkar. 'Yeryüzünde bulunan her şeyi onun süsü yaptık.' Bâtınî yorumla yeryüzü halk diye isimlendirilen şeydir. Onun süsü ile hak diye isimlendirilendir. Öyleyse yeryüzü Hak vasıtasıyla süslendiği gibi yine O'nun vasıtasıyla münezzeh olmuş ve sayı elbiselerinden soyutlanmış Ahad'ın niteliğiyle ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar iktifa mertebesi olan bu mertebeden ortaya çıkar. Bu mertebenin ismi el-Hasîb'dir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır*' ve '*Allah dilediğini doğru yola ulaştırır.*'[612]

CELAL MERTEBESİ

(el-Celil İlahi İsmi)

el-Celil en yüce celalin sahibi
Yaygın ve büyük cömertliğin ve keremin sahibi

Kulu celaliyle ahlaklanırsa
Bütün yönler ona döner ve onda yücelir

O yarışta cemali geçer gider
En yüce makam ve öncelik el-Celil'in

Bütün miraçlarda dolanır
En doğru yol ve kerem O'nun

Varlığının cemali O'nu izhar eder
Yücelir ve en bilinen celal perdeler O'nu

Bir hakikat ile bütün hakikatleri ihtiva eder
Bildiğini ve bilmediğini

Değerini bilirsen O'na yönel
Kıyamette pişman olmazsın

Ehli iken korkma sakın ondan
Yüce işlerin peşinde git, korunursun

Sana biat eden o insanlar
Gerçekte Hakka biat etmişlerdir, bilsinler

O'nun hakkında söylediğimiz bilgiyi yayın
Gizlemeyin onu, çünkü gizlenmez öyle bir bilgi

Perdenin ardından bakın O'na
Anlayışlı iseniz, elde edin

Gaybında O'nun ashabından iseniz
Nimet sahibiyseniz nimetlenin o bilgiyle

Bir köşk bina ettiğinde halifesin sen
Uzak dur, yapı yıkılmaya yüz tutmuş

Yapı O'nun emriyle var olduğunda
Yıkılmaz ve çökmez öyle bir yapı

Bu mertebenin sahibi Abdülcelil diye isimlendirilir. Allah *'O gökte ilah olandır'*[613] der. Başka bir ayette *'Rızkınız göktedir, size vaat edilenler göktedir'*[614] buyurur.

Rızık ve bina hep beraber yerleştirildi
Gediği olmayan göğe

Kulların bir yolu olmalı
Çağrıldıklarında gitmek için oraya

Yaratılmışlara baktığınızda
Karmaşık bir iş içinde bulursunuz onları

Bilgisiz, anlayışsız adeta sarhoşturlar
Ya çıkarken ya da içeri girerken

Celal, nispeti nedeniyle Allah'ın bir ismi olduğu gibi celal mertebesinden ulûhet ortaya çıkar, yaratılmış olanlar Allah'ı bilmekten aciz kalır. Bu isimden yeryüzünde sizin sırrınız öğrenilir. Başka bir ifadeyle bâtınlık nispetinin sizde bulunması nedeniyle sırrınız ve zahirlik nispetine sahip olmanız nedeniyle açıkladıklarınız öğrenilir. Bunun nedeni rükünlerin tesir edemeyeceği kadar üstün ve yüce olmanızdır. Azamet sahibi her şey celal sahibi olduğu kadar değersiz ve hor olan her şey de celal sahibidir. Demek ki bu isim zıtlardandır. Ebu Said el-Harraz'a 'Allah'ı neyle bildin?' diye sorulduğunda 'İki zıtı birleştirmesi özelliğiyle bildim' demiş, sonra şu ayeti okumuştur: '*O evveldir, ahirdir, zahirdir, bâtındır.*'[615] Yani bir yönden ve bir yönde o nispetlerin sahibidir.

Konumuza dönersek şöyle deriz: Varlığını ayakta tutmak ve hayvanî hayatını sürdürmek için besin elde etmek üzere dilencilik yapandan daha değersiz kimse olmadığı gibi horluğun ve zilletin ölçüsünde de muhtaçlık ortaya çıkar. İsteklerini kendi başına değil, bir başkasının vasıtasıyla yerine getirebilen birinden muhtaç kimse olabilir mi? Kabiliyetler olmasaydı el-Kadir'in ihtişamı ve şanı ortaya çıkmayacaktı. Kulun açlığı olmasaydı, Efendi kul hakkında iddia sahibi olmayacaktı. Kulun varlığı olmasaydı, açlığın hükmü olmayacaktı. Efendi ancak kulla gerçekleşebilecek bir hükümle (efendilik gibi) görünmek istediğinde, kulun -ki o zelildir- varlığının bulunması kaçınılmazdır. Ona muhtaç olan ise hüküm itibarıyla daha muhtaç ve o isme daha önceliklidir. Demek ki varlık bu isimle kemale ermiştir. Her şeyin üzerinde veya onun adına olan bir hüküm vardır. O halde ister üzerinde ister kendisinden dolayı olsun, hüküm adına muhtaçlık ortaya çıkmıştır. Bir

şey üzerinde veya onun adına ancak o şeyin kendisi hüküm vermiş, herhangi bir şey dışarıdan gelmemiştir. O halde sadece o şeyin kendisi vardır. O hüküm veren, hakkında veya kendisi için hüküm verilen şey ve hükümdür. Böylece tek bir şey varken nispetler farklılaşır ve çoğalır. Misal olarak bir şeyin başka bir şeyin bedeli olmasını verebiliriz: Her ikisi de aynı varlığa aittir.

el-Celil'in azametine gelirsek, bu azamet, onun tesirinden ortaya çıkarken değersiz olması tesire konu (müesser fih) olmasından kaynaklanır. Her şey tesir eden ve edilendir ve böyle olması kaçınılmazdır. el-Celil isminin bir hakikati vardır. Müessir olan azametli tesir ettiği zelile 'ey celil' diye hitap ederken tesire konu olup tesirin ortaya çıktığı değersiz şey kendisine 'ey celil' diye hitap eder. Bu hitap iki açıdan ve bu niteliklerin bulunduğu herkesten, her isimlendirenden, niteleyen ve tafsil edenden ortaya çıkar. el-Celil ile 'celil' arasındaki bu hitabın en iyi misali sesin yansımasıdır. Yankılanmada sana ancak söylediğin söz döner. Allah yankıyı bu makam ve benzerleri için bir misal kılmıştır. Bu itibarla Allah mahlûkatını sırf yaratmış olmak için değil, O'na misal olmak üzere yaratmıştır. O yüce ve büyüktür. Bu nedenle Allah âlemi kendi suretinde yaratmıştır. Bu bakımdan âlem yüce fakat ortaya konulması bakımından değersiz ve düşüktür. O halde arifin ve marufun (bilinen) olması kaçınılmazdır. Hak ve halk olmalıdır ve varlığın kemali her ikisine bağlıdır. Bu sayede varlığın kemali dünyada tezahür eder. Sonra iş en yetkin ve kâmil tarzda zahirde görünmek üzere ahirete intikal eder. Nitekim dünya hayatında bâtında genel olarak ortaya çıkar. Dünyada sadece bâtında genel olan kemal, ahirette zahirde ve bâtında gerçekleşir. Bu nedenle ahirette bedenlerin diriltilmesi ve ortaya çıkmaları gerekirken her ikisinde tekvîn hükmünün icrası gerekir. Dünyada genel olarak bir şeye 'ol' denilir, o şey tasavvur ve tahayyülde meydana gelir. Çünkü dünya hayatı tekvîni zahirde tam olarak uygulamaya imkân vermeyecek kadar eksik mizaçlıdır. Ahirette var etmek istediğin aynı şeye 'ol' dersin, o şey dışta var olur. Dünyada ise Allah'ın ol emriyle birlikte sebepler vesilesiyle varlıklar meydana gelir. Demek ki ahiret, ol sözünün iki mertebeyi, yani hayal ve duyu mertebelerini içermesi nedeniyle, dünyadan daha kâmildir.

Birinciye ait olan sır
Ötekine ait olan açıklık

Kim her ikisine iman ederse
Emir onun için ortaya çıkar

Bu mertebenin dışında, kendisinden bir varlıkta iki zıddın meydana geldiği başka ilahi bir mertebe yoktur ve bu nedenle iyisiyle kötüsüyle bütün isimleri içeren kuşatıcı ve genel mertebedir. Celal vechin (Hakkın yüzü, zatı) niteliklerindendir ve dolayısıyla sürekli var olan bir şeydir. Bu itibarla celal, dünyada olan her şeyin tereddütsüz bir şekilde ahirette bulunacağının en güçlü delilidir. 'Dünyada olan' derken, yemek, içmek, yenilen ve içilen şeyi mizaçlara göre dönüştürmek ve başkalaştırmak olan doğal cisimlerdir; cennettekilerin yedikleri ise tere dönüşür ve terler onların üzerinden miskten daha güzel kokuyla dökülür. '*Rabbinin vechi (yüzü) bakidir. O celal ve ikram sahibidir.*'[616]

Birisi çıkıp 'Beka O'nun adına hangi nispetle sabit olabilir' derse, Allah 'Celal ve ikram sahibi'dir der ve yüzün niteliğini yükseltmiş olur. Rabbin niteliğini düşürmüş olsa, yine celal ile düşerdi. Böylece celal niteliği iki zıddın sahibidir. Hakkın yüzü de iki zıt niteliğin sahibi olarak baki kalmış, fani olmamıştır. Yeryüzündeki şeyler cevherdeki intikalle gerçekleşen fenaya maruz kaldığı gibi surette meydana gelen yokluk fenasına maruz kalır. Böylece baki cevherde, aynı suret değil, onun benzeri ortaya çıkar. Baki cevher, ahiret yaratılışının üzerinde gerçekleşeceği kuyruk sokumudur (acbu'z-zeneb). Bu durumda celal ile nitelenen yüzün hükmü baki kalırken bulunduğu her yerde ismi onu takip eder. O halde beka isimlendirilene ait olduğu gibi isme aittir.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

KEREM MERTEBESİ

(el-Kerîm İlahi İsmi)

Kerîm istenildiğinde veren
Görürsün ki o da istenilene muhtaç

Yaratılışının zilletinden uzaklaşmaz
Sevdiğine kavuşsa bile

Hiçbir yaratılmışı istisna etmem
İstenildiğinde veren el-Ğani müstesna

Bunun nedeni alışık olunan edep
Çünkü o el-Mani, fakat cimri değil

Münezzehtir de yaratıkların bilgisi kuşatamaz O'nu
Hiçbir yaratılmış ulaşamaz O'na

O menzilleri kalbimde bulunan zat
Yerleşirse ona, intikal ederken görürüm

İhata etiği şey eksiltmez kendisini
Allah'ın ayı kemale erdi denilmesi başka

Kur'an'ın ayetlerinde sırlar var
Zamanları ve ezelleri sona erdirir

Bu mertebenin sahibi Abdulkerîm diye isimlendirilir. Bu isim el-Celil'e tâbi ve onun gereğidir. Allah şöyle der: '*Celal ve ikram sahibi Rabbinin yüzü bakidir.*'[617] Başka bir ayette '*Celal ve ikram sahibi Rabbinin adı münezzehtir*'[618] denilir. Bu isme tâbi olmasının nedeni, celalin anlamıdır. Celal iki zıddı ifade ettiği için ikram da iki tarzda zikredilmiştir. Dinleyici celali azamet anlamında kabul ettiğinde azamet sahibine ulaşmak hakkındaki umudu kesilir. Bunun nedeni kendisinde görmüş olduğu zillet, horluk ve azamet makamının gerektirdiği özelliklerden uzaklıktır. Allah ise bu vehminden onu uzaklaştırarak 'ikram sahibidir' demiştir. Başka bir ifadeyle Allah azamet sahibi olsa bile yaratıklarına

kerem eder, cömertliğiyle ve keremiyle azametinden tenezzül ederek onlara bakar. Umutsuz insan ikram ifadesini duyduğunda, Allah'a karşı saygısı ve tazimi öncekinden büyük olur. Hakkın kendisini nitelemiş olduğu birinci azamet kulda kırıklık ve zilletten ortaya çıkmıştı; Allah tenezzülle kullarına ikramda bulunucu olarak kendini niteleyince, yaratılmışın nefsinde şu bilgi ortaya çıkar: Allah'ın ona böyle bir inayette bulunmuş olması, yaratılmışın celal sahibinin nefsinde değerinin olduğunu gösterir. O da kendisini saygın ve değerli görür ve neticesinde de Allah'a tazimi artar. Başka bir ifadeyle Allah azametine rağmen kuluna inayet gösterdiği gibi kul Hakkın mertebesini tercih ederek O'nu daha yüceltir, Hak ise ikramı nedeniyle kulda birinciden daha saygın ve daha azametli olarak bulunur. Celali bu anlamda alıp onu azamet anlamında yorumlamak budur.

Dinleyici celali azametin zıddına yorumladığında, içinde yine bir umutsuzluk ortaya çıkar. İnsan değersiz ve hakir iken onun gibi birisine istinat etmiştir. Böyleyken yükseklik ona kimden ve nereden gelecek? Onun istinat ettiği kimse yüce ve değerlidir. Bu durumda celal niteliği şöyle dile gelir: 'Allah kerem sahibidir. O'nun kerem sahibi olmasının delili, sana varlığını ihsan etmesidir. Hâlbuki daha önce var olan veya zikredilen bir şey değildin. O'nun keremi olmasaydı, yoklukta kalacaktın. Demek ki Allah'ın sana olan keremi, varlık ihsan etmesidir. Allah'ın varlık vermekle ortaya çıkan keremi, maksatlarını gerçekleştirmekten ibaret olan varlığından sonraki kereminden daha değerli ve üstündür.' Bunun üzerine bu isim hakkında düşünüp de onu azametin zıddı bir anlamda yorumlayan kişi gerçeğin farkına varır ve şöyle der: 'Doğru! Bana varlığı ikram eden ve benimle mutlak kötülük arasına -ki yokluktur- giren kişinin beni mutlu kılacak işi yaratmaya kadir olduğunda tereddüt yok.' Her ne yapacaksa yapsın, onu kendi haline bırak! Maksadımız Allah'ın irade ettiği her şeyi yaratmaya güç yetirebildiğini açıklamaktır. Allah için bunu sağlayan şey '*ikram*'[619] ifadesidir. Hz. Peygamberin üzüme *kerem* denilmesini yasaklamasının ve bu isim hakkındaki gayretinin ne kadar sırlı olduğuna bakınız! Sonra şöyle demiştir: 'Kerem müminin kalbidir. Müminin kalbine bakarsan, Hakkı orada bulursun. Allah şöyle der: 'Mümin kulumun kalbi beni sığdırdı.'

Hak müminin bâtınıdır ve o zahirin kalbidir. Hak Kerîm'dir, çünkü kalp kerem demektir ve aynı zamanda kalp keremin mahallidir.

Kerîm ismi edilgen ve fail anlamını birden veren feîl kipindedir. Allah vermesi nedeniyle kerîm iken bu ismiyle vermiş, cömertlik etmiş, hibe ve ihsanlarıyla nimet vermiştir. Aynı zamanda Allah ikrama mazhar olandır. Bu durum borç isteme talebiyle ortaya çıkar ve kul, kulları kendine ibadet etsinler diye O'nun emriyle Rabbine borç verir. Çünkü Allah kullarını kendisine ibadet etsinler diye yaratmış, onlar adına irade belirlemiş, onlar için kendilerini yaratılış gayelerini teşkil eden kulluktan uzaklaştıran ihtiyar ve irade yaratmıştır. Bunu bildiği için de her şey suretinde zuhur etmiş, bu durumu kullarına bildirmiş ve şöyle demiştir: '*Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır.*'[620] Her yaratılmışın belirli bir yere dönmesi kaçınılmazdır ve Allah kulun döndüğü şeyde/yerde bulunur. Başka bir ifadeyle Hak, kula 'kendisine döndüğün yerde benim yüzüm vardır' diyerek belirtmiş, onlar da kendisine dönerken Hakka karşı 'kerem' göstermek özelliğiyle nitelensinler diye bunu yüzünün her yerde olduğunu söylemiştir. Çünkü kullar Allah'ın bildirmesiyle bu gerçeği öğrenmemiş olsalardı, eşyaya karşı üstünlük duygusu veren ihtiyar ve iradeleriyle birlikte, yaratılış gayelerinin dışına çıktıklarını zannederlerdi. Yaratılış gayesi, O'na ibadet ederek kendisine kerem göstermektir. Onlar yaratılış gayelerine aykırı davrandıklarında, içlerinde bir güçlük bulurlar. Allah bu güçlüğü keremi ve inayetiyle izale ederek şöyle buyurur: '*Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır.*'[621] Her nereye dönerlerse Allah'ın yüzünün orada bulunduğunu bildikleri için, iradelerinde serbestçe hareket edebilmiş, yaratılış gayeleri hakkındaki bilgiye uygun davranmışlardır. Daha önce arzularına uyduklarını zannediyorlarken şimdi arzularında bile O'nun yüzünün bulunduğunu öğrenmiş oldular. Bu nedenle bütün isimleri kendinde toplayan kapsayıcı isim olan 'Allah' zikredilmiştir: '*Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.*'[622] Bulunulan mekân hakikatiyle Allah'ın isimlerinden belirli bir ismi belirlerken 'Allah' ismi farklı ilahi isimlerden kaynaklanan farklı hükümlerle tüm yönleri ihata özelliğindedir. Farklı isimleri ise tek hakikat kendinde toplar. Binaenaleyh Allah'm kullarının ibadetinden ortaya çıkan keremi kabulü, O'nun kere-

minin bir tezahürüdür ve böylece onların verdiklerini borç ve sadaka olarak kabul eder.

Allah kendisini acıkmak, susamak ve hasta olmakla nitelemiştir. Bu sayede yaratılmışın suretinde O'na ikram edilebilir. Buna mukabil Hak kulluk ederken, yedirirken ve içirirken o yaratılmışın yöneldiği yüzdür (veçhtir). İhtiyaca karşılık keremde bulunmak, ihtiyaç olmaksızın keremde bulunmaktan daha büyük ve değerlidir. İhtiyaca karşılık ihsan eden kerem, zorunlu olarak, şükür meydana getirirken şükür de verilenin arttırılmasını sağlar. İhtiyaç olmaksızın yapılan ikram ise ikrama mazhar olanda, üzerinde bulunduğu durumu izhar eder; bazen onu düşüncesinden bir iyilik olarak kabul eder, bazen onu reddedebilir. Bu nedenle Allah kerem talep ederken kullarına ihtiyaç özelliğiyle tenezzül etmiş, verdikleri şeylere ihsan olarak baktığını bildirmiştir. Allah'ın kullarına böyle tenezzülü, kullarına dönük müjdedir. '*Dünya hayatında onlar için müjde vardır*'[623] ayetinde bu husus belirtilir. Allah'ın kullarına tenezzülü de müjdenin kapsamındadır. Böylece el-Kerîm ismi kerem mertebesinden ortaya çıkar ve O'nun keremiyle O'na ikram edersin.

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

MURAKABE MERTEBESİ

(er-Rakîb İlahi İsmi)

Murakabe her yerde ve zamanda zorunlu
Bu sayede varlıklar ve olgular korunur

Bazen yönlendiren bir zattadır
O'nun emriyle her şey meydana gelir

er-Rakîb'e hiçbir şey gizli kalmaz
İster kolay ister çetin olsun

Bu mertebenin sahibi Abdurrakîb diye isimlendirilir. Mertebeler arasında bu isim kadar, Allah'ın zatıyla bizimle beraberliğine dikkat çeken başka bir mertebe yoktur. Bu beraberliği *'Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir'*[624] ayetinde ifade etmiştir. Bu mertebe er-Rakîb isminin mertebesidir. Kelime bir şeyin boynundan tutmak anlamındaki *rukba*'dan türetilmiştir. Boynundan tutulunca bütün nitelikleri ve nispet edilen her şey ardından gelir; hâlbuki niteliğe sahip olmak böyle değildir. Bir şeyin niteliğine sahip olduğunda, bütün sıfatlarına sahip olman gerekmez. Mevsufa, yani nitelenene sahip olursan, zorunlu olarak bütün niteliklere sahipsin, çünkü niteliklerden müstakil olarak söz edilmez, mevsufu talep ederler ve onu da senin yanında bulurlar. Bu durumda sen de ona sahip olursun. Bu itibarla Hakkın senin sahibin olması, hakikatinin gereğiyle, malumdur. Senin Hakkın sahibi olman da *'Her nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır'*[625] ayetinde belirtilir. Bir şeyin yüzü, onun zatı ve hakikatidir. Rakîb ise her şey üzerinde fail bir isim olduğu kadar aynı zamanda gözetilendir, çünkü Allah her şeye görünendir. O kulu hareket ve duruşlarında murakabe ederken kul kalbinde veya düşüncesinde, hareketlerinde veya dışındaki âlemdeki hareketlerde veya eserlerinde Hakkı müşahede eder. Bu mertebenin sahibi her zaman Allah hakkındaki bilgide artış görür. Yani mertebe sahibinin O'nun hakkındaki bilgisi sürekli artar ve çoğalır. Önce zatı bilir, ardından sıfatların bilgisi gelir, sonra niteliklerin, isimlerin, nispet ve hükümlerin bilgileri gelir. Bu nedenle bir ihata ve kapsayıcılık kaçınılmazdır ve bu sayede murakabe mümkün olabilir.

Murakabe gerçekleşen hadiselerden sakınarak istifade ve korumayı iktiza eder. Bu hususta bilgi *'ta ki bilelim'*[626] ayetiyle ifade edilir. Allah insanı sınadığında, onu murakabe eder ve sınamış olduğu işteki fiilini görür. Allah onu sebepsiz yere değil, iddiası nedeniyle sınamıştır. Ayette *'Ben sizin Rabbiniz değil miyim diye sorduğunda, onlar evet dediler'*[627] denilir. Onlar bir iddiada bulunmuş, Allah da iddiadaki doğruluklarını görmek üzere onları sınamıştır. Allah onları kendilerine karşı şahit tutarken merhamet etmiştir. Onları bellerinden çıkartmış, Rableri olduğu hususunda onlardan ikrar almış, fakat birliğine şahit kılmamıştır. Üzerlerinde hükmü bulunanın sahipliğini kabul etmeleri nedeniyle

Allah onlar adına bir genişlik yaratmıştır. Başka bir ifadeyle Allah kulları arasından kınanan veya övünen tarzlarıyla şirke düşeceklerin bulunduğunu bilir. Kınanmayan ve kötülenmeyen şirk kulların çoğunluğunun kabul ettiği üzere sebepleri fail kabul etmektir. Bununla birlikte onlar sebeplerin Allah tarafından konulmuş olduğunu kabul eder, buna inanırlar. Kınanmış şirk, Allah karşısında bir veya daha çok ilah kabul edenlerin şirkidir. Müşriklerden birisi Hz. Peygamber'e *'İlahları bir ilah mı yapacak'*[628] demiş, ardından *'böyle bir davranış tuhaf bir iş'*[629] diye eklemiştir. Bizce son ifade, Allah'ın sözü iken *'İlahları bir ilah mı yapacak'*[630] ifadesi müşrikin sözünün aktarılmasıdır. Yani müşrik ya lafız veya mana olarak böyle demiş, Allah onların sözlerine karşılık *'şaşılacak bir iş'*[631] buyurmuştur. Onlar bir ilahı ilahlara çevirmişlerdir; hâlbuki İlah'ın özelliği birliktir ve bu sayede her şeyden farklılaşır. Binaenaleyh İlah farklılaştığı özellikle çoğalmaz. Bu yorumla Allah'ın kendilerinden aktardığı *'Onlara bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ederiz'*[632] ayeti İlah'ın tekliğine işaret eder. Böylece 'Allah' ismini ortaklığa konu olmaktan korumuş ve sakınmıştır. Onlar taptıkları putların kendilerinin ortaya koyduğu ilahlar olduğunu bilirler ve bu nedenle *'Yonttuğunuz şeylere ibadet edersiniz'*[633] ayetinde Allah onları kınamıştır. İlah önceden ve sonradan yaratma ve emrin ait olduğu kimsedir.

Allah'ın bu şahitlikte insanlara dönük lütfuna gelirsek, bu lütuf, (bellerinden çıkartılmaları anlamındaki) kabz ile ortaya çıkar. Kabz kahrı gerektirir. Başka bir ifadeyle onlar Allah'ın birliğini ancak kahırla ve zorla ikrar etmiş, içerinden müşrikler zorla ikrar etmiş, kabz hükmünün dışına çıktıklarını zannettiklerinde de gerçeği olduğu hal üzere bilmedikleri için şirke düşmüşlerdir. Bu konu kendilerine söylendiğinde ise üzerinde bulunmuş oldukları kabz haliyle delil getirmeye kalkmışlar, bu iddialarında mazur kalmışlardır. Başka bir ifadeyle onlar Rabbi ancak cebir yoluyla ikrar ve itiraf etmişlerdir, iradeleriyle değil! Eşyada hüküm hallere aittir. Kim halini murakabe ederse, nereden sudur ettiğini öğrenir. Bu murakabe sahibi ya şeriat terazisinin elinde bulunduğu birisidir veya müşahede gözüyle murakabe etmektedir. Kişi iman ehlinden ise iman gözüyle görür. Veya müşahede ehli ise müşahede gözüyle bakar. İki gözden birisine sahip olmayan âmâdır. Elinde

terazi bulunan Hakkı gördüğü gibi terazinin O'nun elinde bulunup onunla alçalttığını ve yükselttiğini görür. Sonra Rabbine uyar, O'nun izinden gider. Kişinin sahip olduğu yegâne terazi, onun için belirlenen şeriattır ve imanla birlikte aklın terazisine iltifat etmez. Böyle bir insan Rabbinin katından gelen halleri o teraziye göre ölçer, alçaltır, yükseltir, eksileni fazlalaştırır, fazla geleni eksiltir, Allah'ın kullarından adaletle alır, ihsanla verir. Terazi elinde olduğu sürece murakabesinde masum kalan bu insanın er-Rakîb isminin mazharı olduğu anlaşılır, çünkü efendisinin emriyle bu nitelikle nitelenmiştir. Kulların en mutlusu efendisi onu murakabe ederken O'nu murakabe edendir. O kul Hakkı O'nun kulu murakabe ettiği gibi murakabe eder, kendisinden gördüğü her işte Hak ile beraber olur. Murakabeyi elde eden kişi, dilediği gibi tasarrufta bulunur ve Allah bulunduğu her yerde onunla beraberdir.

İş böyledir, ibret al
Sırrı muhafaza et ve sakla

İş bu şekilde
Söylediğin hakkında iyi düşün

Kul şeriatla sınırlanmış olsa bile, şeriat, elindeki terazinin bazen kınadığı ve bazen övdüğü geniş bir tasarruf alanı tanıyabilir. Murakabe eden Hak, kınanan ve övülen yerlerde kuluyla beraberdir. Murakabe eden kul olunca, Hakkı tenzih ve takdis edilmiş olarak yaratıklardan mücerret iken görmez. Çünkü öyle bir durumda murakabe mümkün değildir. Buna mukabil kulun O'nu fiiller mertebesinde halk içinde görmesi gerekir ve bu durumda murakabe eden olabilir. Öyle bir kul, Hak yaratıklarından kimle bulunursa, onunladır. Çünkü O'nu yaratıklarında müşahede eder, yaratılmışta ortaya çıkan eserlere ve onların gereğine bakar, onu konulmuş teraziyle tartar, Hakkın terazisinin verdiği bilgiyle tartar, tartılanda hükmün hangi ilahi isme ait olduğunu görür, o isme yönelir. Başka bir ifadeyle murakabe edenin üzerinde hükümran olan ilahi isimlerden birine yönelir. O isim kişinin gayesine uygun ve mizacına yatkın olmayan ve de şeriatın beğenmediği bir işi gerektirirse, Allah'tan hükmün kaldırılmasını talep eder; hükmün kal-

dırılması tövbe veya mağfiretle gerçekleşir. Gayesine uygun ise muvaffak kılmasını talep eder, melamiliği kabul edenlerden ise en doğru ve tabiat için en iyiyi talep eder. Her durumda insan bulunduğu hale ve vakte göre talep eder.

Boyundan tutan her şeye sahip
Her şeye sahip olan parçayı elde eder

Murakabe edenin idraki genel
Sırlar ortaya çıkmış

Murakabe eden her durumda Hak
Dilerse kabul gerçekleşir

er-Rakîb Hakkı gözüyle murakabe eden
O Hakkın benzeri ve mislidir

Halkın hükümleri var, iyi incelersen
İade ve yenilenme onlardan ortaya çıkar

Hakta ortaya çıkar
Yaratılmışa izafe edilen şey

Benim delilim suretlerin yenilenmesi
Söylediklerimde şaka ve alay yok

İCABET MERTEBESİ

(el-Mucîb İlahi İsmi)

İcabet etmelisin, Ilah seni çağırdığında
O'nun davetini duy, davet ettiğinde

Sırrı muhafaza et, ey dostum!
Emre uymayanlardan olma sakın

Bir şahıs hakkında seni davet ederse
Seni davet ettiği işe kabulle karşılık ver ve dinle

Harîs olarak gelenler gibi olma
Bir şey elde etse hemen yitirir onu

Kim yanındaki işleri zayi ederse
Kötü bir iş yapmış demektir

Bu mertebenin sahibi Abdulmucîb diye isimlendirilirken mertebe infial (edilgenlik) mertebesi diye isimlendirilir. Bu mertebenin sahibi her zaman münfail, yani edilgendir. Bu durum kategoriler arasında infial (edilgenlik) diye ifade edilirken bu hüküm akla göre sabit olmayıp şeriata göre sabittir; dolayısıyla ancak iman niteliği ve nuruyla kabul edilebilir. İman nuru onu izhar eder, iman gözüyle idrak edilir. Allah şöyle der: '*Kullarım beni sana sorduklarında, onlara yakınım.*'[634] Yani onlara sizden daha yakınım. İnfial kategorisinden daha yakın bir şey de yoktur. Yaratılmış zatı gereği münfail (edilgen) iken Hak münfailin münfailidir. Allah isteğe karşılık veren ve duaya icabet edendir. '*Dua edenin davetine icabet ederim.*'[635] Demek ki dua icabetin sebebidir. '*Bana dua ettiğinizde; o halde bana karşılık veriniz.*' Yani kendilerini davet ettiğimde bana icabet etsinler. Allah onları şeriatın diliyle çağırdığına göre onları ancak kendileri vasıtasıyla çağırmıştır. Allah peygamberiyle suretlenir ve şöyle der: '*Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiştir.*'[636] Allah'tan gelen, peygamberin vasıtasıyla gelmiş, yaratılmışlar ise gelen olarak peygamberi görmüşlerdir. Peygamberin zahiri halk iken bâtını Hak'tır. Allah biat hakkında '*Sana biat edenler Allah'a biat etmiştir*'[637] buyurur. Âlemde her şey fail ve münfail, yani etken ve edilgendir. '*Allah sizi ve amellerinizi yarattı*'[638] ayetinde belirtildiği üzere, fail Hak'tır. Yaratılmış olan da faildir. Bu da '*Amel edenlerin ecri ne güzel*'[639] ayetinde ifade edilir. Başka bir ayette '*Dilediğinizi yapınız, Allah yaptıklarınızı görür*'[640] der. Münfail bazen halktır ve bu durum malumdur; bazen Hakta halktır -ki bu icabet demektir- bazen de halkta Hak'tır. Bu ise Allah hakkında inançların dile getirdiği üzere O'nun şöyle veya böyle olduğu hakkındaki ifadelerdir. Halkın halkta münfail olması ise

himmetlerin yaratılmışlarda meydana getirdiği hareket, durağanlık, birleşme ve ayrışmalardır.

Bilmelisin ki, icabet iki kısımdır: Birincisi imtisal, yani emre uymak icabetidir. Bu, Allah davet ettiğinde yaratılmışlardan çıkan icabettir. İkincisi ihsan icabetidir. O da yaratılmış dua ettiğinde O'nun kullarına icabetidir. Yaratılmışın icabeti akılla bilinirken (makul) O'nun kula icabeti -vahiyle bildirdiği için- vahiyle bilinir. Allah icabette yakınlıkla kendini nitelemiştir ki bu durum O'nun insana şah damarından yakın olmakla nitelenmesidir. Bu itibarla Allah insana yakınlığını insanın kendine yakınlığına benzetmiştir. İnsan belirli bir nedenle kendini çağırdığında, hemen o işi yapabilir. Burada çağrılma ile yapmak -ki duymaktır- arasında zaman fasılası yoktur. Aksine çağrı zamanı icabet zamanının aynıdır. Demek ki Hakkın kula icabet yakınlığı, kendini çağıran kulun kendi kendine yakınlığı gibidir. Çağırmanın konusu da kulun Rabbine dua etmiş olduğu ihtiyaca benzetilmiştir. Hak bazen ihtiyacı yerine getirir, bazen yerine getirmez. Aynı durum kulun kendini çağırdığı işte geçerlidir; bazen çağrıldığı işi yerine getirir, bazen geçici bir nedenle yerine getirmez. Böyle bir benzetmenin yapılabilmesi, insanın ilahi surette yaratılmış olmasından kaynaklanır. Allah eşyadaki fiillerinde kendini tereddüt etmek özelliğiyle nitelemiştir ki bu tereddüt icabette duraksamanın anlamıdır. Başka bir ifadeyle Hak kendisini kuldaki fiili yapmaya davet ettiğinde, tereddüt ortaya çıkar. Bu durum müminin canını almada tecelli etmiştir. Çünkü kul ölümü kerih karşılar. Allah ise müminin gecikmesini kerih bulur ve kendinden şöyle bildirmiştir: 'Mümin kulumun canı alırken tereddüt ettiğim kadar hiçbir şey için tereddüt etmedim.' Böylece Allah kendisi için eşyada tereddüt sahibi olmayı dile getirmiş, sonra ilahi tereddütte bir derecelenme belirleyerek 'mümin kulumun canı almak' diye sınırlamıştır. Bu tereddüt bir şey için kendini davet edip sonra hakkında gidip geldiği işlerden biri gerçekleşene kadar tereddüde düşmeye benzer.

Dua iki türdür: Birisi konuşma ve sözle yapılan dua, diğeri ise hal diliyle yapılan duadır. Konuşmayla yapılan dua Hak'tan ve yaratılmıştan meydana gelirken hal diliyle olan dua yaratılmıştan meydana gelir. Bununla birlikte Hak'tan da ancak uzak bir yorumla meydana gelebilir.

Duaya hal diliyle icabet de iki türdür: Birincisi dua edene ihsan icabetiyken ikincisi dua edilene karşı ihsan icabetidir. Dua edene ihsanda bulunmak, duanın sebebi olan haceti yerine getirmek demektir. Dua edilene ihsan, talep edilen hususta ihtiyacın karşılanmasıyla otoriteyi izhar eder. Yaratılmışın Hakkın otoritesinin ortaya çıktığı işi kabulünde ihsan kokusu bulunur ve bu mevcut güç nedeniyle bazı kimseler Müslüman olmalarını Hz. Peygamber'in başına kakmak istemiş, Allah onu yatıştırmak üzere *'Müslüman olmalarını senin başına kakarlar'*[641] buyurmuş, sonra da peygamberine onlara şöyle demesini emretmiştir. *'Deki: Müslüman olmanızı benim başıma kakmayın. Allah sizi imana ulaştırdığı için ihsanda bulunandır, doğru sözlü iseniz.'*[642] Onlardan meydana gelen bu minnet, gerçekte Hz. Peygamber'e değil, Allah'a karşı ortaya çıkmıştır. Çünkü Allah'a boyun eğmişlerdi ve Hz. Peygamber de onları -kendisine değil- O'na davet etmiştir. Hz. Peygamber onlara 'doğru sözlü iseniz' der. Yani getirdiğim vahye imanınızda dürüst iseniz demektir. O'nun getirdiği bilgilerden birisi de hidayetin Allah'ın elinde olduğu bilgisidir. Allah dilediği kuluna hidayet eder, yoksa hidayet yaratılmışın elinde değildir. Hz. Peygamber zikretmiş olduğumuz üzere onlarda iyilik yapma hissi ve başa kakma kokusu bulunduğunu açıklayarak şöyle demiştir: 'Vallahi, dilerseniz istediğinizi söyleyin.' Hz. Peygamber Ensar'ın yardımını zikretmiş, kavmi kendisini kovmuşken onların kendisini himaye ettiklerinden söz etmiştir. Ensar, kavmi karşı gelirken Hz. Peygamber'e itaat etmiş kimselerdir. Hz. Peygamber'in onların yardımı hakkında söylediği husus, Allah'ın kendisi için söylemiş olduğu şu ayetlere benzemiştir: *'Seni yetim bulup, himaye etmedi mi? Seni şaşırmış bulup, hidayet etmedi mi? Seni muhtaç bulup, zengin kılmadı mı?'*[643]

Nimetler özü gereği sevilen şeylerdir. Yaygın olan nimet vereni sevmektir ve bu nedenle bazıları şöyle demiştir: 'Nimet verene şükür akla göre vaciptir.' Allah nimetleri dile getirmeyi şükür vesilesi kılmıştır. Muhtaç olan nimet verenin yâdını duyduğunda, doğası gereği ona yönelir ve onu sever. Bu nedenle Allah Hz. Peygamber'e üzerindeki nimetlerinden söz etmesini isteyerek *'Rabbinin nimetini söyle'*[644] buyurmuştur. Öyle söyle ki, aşağıda veya uzaktakine de ulaşsın! İnsan hak-

kında *'Yetime gelince onu ezme, dilenciye gelince onu kovma'*[645] buyurmuştur. Kastedilen bilginin talibidir ve buradan hareketle Allah ehli Allah'ın kendilerine ihsan etmiş olduğu marifetleri, bilgileri ve kerametleri -nimeti zikretmek kabilinden- dile getirmişlerdir. Nimetlerin bir kısmı zahirî iken bir kısmı bâtinîdir ve Allah hepsini kullarına yaymıştır: *'Zahirî ve bâtmî nimetlerini sizin üzerinize yaymıştır.'*[646] İnfial mertebesinin içermiş olduğu bazı hususlar bunlardır.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

GENİŞLİK MERTEBESİ

(el-Vasi İlahi İsmi)

el-Vasi o kişi ki
Tüm yaratıklarını kuşatır

Bir boşluk kalmayınca
Hak yaratılmışlarını ihata eder

Ortaya çıkanlar süslenir
Güneş ufkundan doğar

Güneş bizde nuruyla bulunur
Ben ise onun hakkıyım

Bu mertebenin sahibi Abdulvasi diye isimlendirilir. Melekler *'Rabbimiz her şeyi rahmetinle, bilginle ihata ettin'*[647] demişlerdir ve burada rahmet bilgiden önce söylenmiştir. Çünkü Allah bilinmek istemiştir; isteyen ve seven ise kendisine rahmeti talep eder. Muhib, yani seven Hakkın makamı, merhamet edilen ise ilk şeydir. Sonra âlemi yaratmış -ki Rahman'ın nefesidir- ve şöyle demiştir: *'Benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır.'*[648] 'Her şey' denilerek merhamet bütün varlıkları ihata etmiştir ve zaten merhamet edilmeyen hiçbir şey yoktur. Kim bir şeyi

zevk yoluyla bilirse, bilgi onun halidir. Böyle biri o şeyin içinde bulunan ve onun içermiş olduğu hükümleri bilir. Hz. Peygamber Allah'tan şöyle aktarır: 'Mümin, kardeşi için istediğini kendisi için istemedikçe kemale ermez.' Allah bize kemal sahibi olduğu gibi el-Mümin isminin sahibi olduğunu bildirmiştir. Âlem ise O'nun suretindedir. Demek ki suret ve iman itibarıyla Allah ile âlem arasında kardeşlik gerçekleşmiştir. Bu yönüyle herkes O'na iman edip varlığını tasdik edendir. Her şey O'nun hamdini tespih eder, her şeyi Allah'ın rahmeti kuşattığı gibi tespih ve hamdi de her şeyi kuşatmıştır. Öyleyse O her şeyi kuşatandır. Bu genişlik nedeniyle varlıkta hiçbir şey tekrarlanmaz, çünkü mümkünler nihayetsizdir; bu itibarla sadece dünyada ve ahirette sürekli yenilenen benzerler ve misaller ile ortaya çıkan haller söz konusudur. '*Allah'ın kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır.*'[649] Kürsü Allah'ın bilgisidir. O'nun rahmeti bilgisini, gökleri ve yeri kuşatırken gök ve yerden başka bir şey yoktur. Çünkü sadece yukarıda veya aşağıda bulunan vardır. '*Rabbinin yüce adını tespih et.*'[650] O'ndan daha ulvi kimse yoktur. Hadiste 'Bir ip sarkıtsaydınız, O'nun üzerine düşerdi' denilir. Demek ki Allah'tan daha aşağıda bulunan da yoktur. Allah'ın rahmeti o ikisinin arasındakileri ihata eder. Böylece daha aşağıdakine iner. Orası bize göre birinci kat göktür ve o gök 'yakın sema', yani bize yakın gök demektir. Allah yakın semaya azap etmek veya bedbaht kılmak için değil 'Dua eden var mı, karşılık vereyim?' demek için iner. Kendisi için hayır talep etmeyen hiçbir şey yoktur. Allah yakın semaya indiğinde 'Tövbe eden yok mu, tövbesini kabul edeyim, isteyen yok mu, vereyim' demek için iner. Her şey zorunlu ihtiyacında O'na dönerken sebepler ortadan kalktığında O'na yönelir. 'Bağışlanmak dileyen yok mu, bağışlayayım.' Herkes genellikle ilah kabul ettiğinden bağışlanma diler. Allah kendileri için indiği ve tenezzül ettiği kullarına azap etmek üzere indiğini söylememiştir. Bu nitelikteki birisi bir kula azap ederse, azabı kişiye merhamet ve onu temizleme amacı taşırken bu durum hastaya ilaç içirme sıkıntısına benzer. Doktor hastaya merhamet ettiği için -yoksa üzmek için değil- sıkıntı verir. Sonra ikramlar genişler: Allah önce varlığı vermiştir ve varlık 'saf hayır' demektir. Ardından varlığın hak ettiklerini vermeyi sürdürür. Bunlar bir varlığın kendisiyle ayakta

durduğu ve sayesinde maslahat elde ettiği hususlardır. Başka bir ifadeyle her ne olursa olsun kendisi adına iyi olan hususları Allah kendisine verir. Bu nedenle Allah'ı bilen, O'ndan aktaran, mertebenin kelimesi, ilahi makamın dili ve peygamberin iyiliğini O'na izafe ederek şöyle der: 'Bütün hayır senin elinde!' Hâlbuki kötülüğü Allah'a izafe etmemiş, 'Kötülük sana ulaşamaz' demiştir. Allah'tan başka veren olmadığını söylemiştik. Öyleyse sadece hayır vardır ve onun kişiyi üzüp üzmemesi birdir. Sevinçler talep edilen işler iken bazen insanı üzdükten sonra ortaya çıkarlar. Bunun nedeni, bileşik yaratılmış mizacın ve mahallin kabulünün gerektirdiği durumlardır; kabul varlıkta ortaya çıkan geçici nedenlere bağlıdır ve arızi-geçici her iş yok olucudur. Bu nedenle Allah el-Mu'ti, el-Mani', ed-Darr ve en-Nafi diye isimlendirilmiştir. Binaenaleyh Allah'ın vermesi bütünüyle fayda iken bir mahal bazen verilen nedeniyle acı hissedebilir, verilenin hazzını idrak edemez, verilen nedeniyle zarar görür, içerdiği ilahi faydayı bilemez ve zarar gördüğü şeyi 'zarar' diye isimlendirirken zararın -verilenden değil- mizaçtan kaynaklandığını bilemez.

Bakınız! Belirli mizaçlara fayda veren bir şey başka mizaçlara nasıl da zarar verir. Allah balın insanlar için şifa olduğunu söylemiştir. Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek 'Kardeşimin karnı ağrıyor' demiş, Hz. Peygamber de 'bal içir' demiş. Bal içirdikten sonra hastalığı artınca, kardeşi geriye dönmüş ve durumu bildirince Hz. Peygamber tekrar 'ona bal içir' demiş, ishali artmış. Adam Hz. Peygamber'in bu konuda sahip olduğu bilgiyi bilmiyordu. Çünkü hastalık bölgesinde zararlı ve lüzumsuz fazlalıklar vardı ve onların çıkartılması bal içmekle mümkün olabilirdi; zararlı şeyler ortadan kalktığında, afiyet ve şifa gelir. Hz. Peygamber'e döndüğünde şöyle demiş: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Ona bal içirdim, bal ishalini arttırdı.' Hz. Peygamber şöyle demiş: 'Allah doğru söylüyor, kardeşinin karnı yalan söylüyor. Üçüncü kez bal içir.' Bal içirdiğinde hasta iyileşmiş. Çünkü zararlı fazlalıklar bal sayesinde bedenden çıkmıştır. Mizaçlardaki farklılığa misal olarak acı besini taşıyan uzva hakim olan safrayı verebiliriz. Böyle bir durumda safra balı acı olarak hisseder ve şöyle der: 'Bal acıdır.' Hâlbuki acılığı bala izafe ederken organ yalan söylemiştir. Çünkü o safraya acılık veren şeyin

tatma duyusu olduğunu bilememiştir. Böylece acıyı hissetmiştir. Bu kişi tecrübesinde doğru söylerken, izafede yalan söylemiştir. O halde kabiliyetler her zaman hüküm sahibi olan şeylerdir. Allah'tan meydana gelen saf iyiliktir. Allah'ın rahmetinin genişliğinin bir yönü zararı da kuşatmış olmasıdır ve dolayısıyla zarar da bulunmalıdır. Rahmetteki zarar -bir zarar değil- iyiliktir. Başka bir ifadeyle bu zarar hayrın ta kendisidir. Bunun delili uygun bir mizaçta bulunduğunda, mizacın ondan haz alması ve nimetlenmesidir, hâlbuki aynı şey başka mizaçta 'zarar' diye isimlendirilmişti. Eşyanın Allah'a nispeti kendisinden var olan varlıklar olmaları bakımından gerçekleşir. Sonra haz almak veya almamak kabiliyete dönen bir durumdur. İnsanlar gazabın Allah'a nasıl nispet edildiğini bilselerdi, rahmetin her şeyi kuşatmış olduğunu anlarlardı. Çünkü acıyı izaleye güç yetiren biri geride bırakmaz. Haller yaratılmışlardan ortaya çıkarken Hak karşısında mertebeler mizaç gibidir. Kul kendisini öfkelendirdiğinde Hakkın gazap ettiği veya razı ettiğinde 'razı olduğu' söylenir. Kulun hal ve mertebesi Hakkı razı eder veya öfkelendirir. Bu yönüyle Hak için hal ve mertebe, canlı için mizaç neyse odur: Bir mizaca acı veren başka mizaca haz verebilir. Demek ki haz ve acı mizaca göre değişirken; Hak, hal ve mertebelere göre tecelli eder. Allah yakın semaya tenezzül ettiğinde ne söylediğine bakınız. Bu iniş mertebenin gerektirmiş olduğu bir rahmet inişidir. Kıyamet günü gelince, kullar arasında ayırım ve hüküm vermek üzere mertebeler gelir. Orası zalimi ve mazlumu bir araya getiren, hüküm ve hasımların bulunduğu yerdir. O halde hüküm mertebelere ait iken, Hak'ta hallere aittir. Acı ve hazda hüküm ise mizaca aittir. *'Rabbin mağfireti geniş olandır'*[651] Yani Allah genişçe örtendir. Her şey kendi varlığıyla örtülmüş ve perdelenmiştir. Bu örtü 'genel örtüdür', çünkü örtü olmasaydı, ne Allah için 'O' ne 'sen' denilirdi. Çünkü tek hakikat vardır. Böyleyken muhatap veya üçüncü tekil şahıs zamiri kime işaret edebilir ki? Bu nedenle varlığın genel örtü olduğunu söyledik. Sonra mizaca yatkınlık ve yatkın olmamaya bağlı ikinci bir örtü daha vardır.

Allah mağfireti geniş olandır. Bu mertebe perdelerin çekilmesi mertebesidir. Daha önce bu bölümde o konudan söz edilmişti. Sonra şöyle der: *'O takva sahibini en iyi bilendir.'*[652] Örtü vikaye demek iken

mağfiret örtünme talebidir. Kul örtüyle soğuğun ve sıcağın acısından korunur. Başka bir ifadeyle soğuk ve sıcağa maruz kalmaya elverişli mizacı olduğunu bilince, örtüyle onlardan korunur. Çünkü sıcak ve soğuk âlemin maslahatları için vardır. O sayede âlemin rızkı demek olan bitkiler beslenir, kendisine fayda vermek üzere onu izhar eder. Böylece hayvanın cismi kendisinden zarar görecek bir istidatta meydana gelir ve şöyle der: Ben sıcak veya soğuktan eziyet gördüm. Kendine döndüğünde mevsimlerin gereğine göre sıcak ve soğuğun onun faydasına olduğunu anlar. Demek ki faydalı bir şeyden zarar görmüş olur. Bütün bunların sebebi cehalet ve gaflettir.

'Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.'

HİKMET MERTEBESİ

el-Hakim İlahi İsmi

Hakim mizanı her zaman elinde tutan kişi
Yükseltmek ve alçaltmakla nitelenmiş mizanı

Öyle bir tertip eder kişi
Sana bilgiyi gösterir, düşünürsen bir

Allah ortaksız el-Ferd
Mülkünde tek, yaratıklarında tasarruf sahibi

Mizanı hakikat, yanlış tartmaz o mizan
Terazide hile olmaz

Bu mertebenin sahibi Abdulhakim diye isimlendirilir. Allah şöyle buyurur: *'Kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir.'*[653] Allah bir şeyi çok yapmışsa o az olmaz, bir şeyi yüceltmişse onun hor ve hakir olması mümkün değildir. Allah Hz. Davud'a hikmet ve sözü ayırma gücü vermekle ihsanda bulunmuştur. Sözü ayırma gücü hikmetin bir

neticesidir. Çünkü sözü ayrıştırmanın sahibine hikmet vermiş olduğu bir mertebesi vardır ki orada ancak sözü ayrıştırma ortaya çıkabilir. Bunun anlamı özel bir dinleyici için belirli bir yerde beyandaki özet ve veciz ifadeyken başka bir yerde ve özel bir hal sahibi için beyandaki kolay anlatımdır. Aşağıdakini dikkate almak yukarıdakini dikkate almaktan önceliklidir ve o da hikmetin gereğidir. Hitap anlayışlara göre gerçekleşir. Konuşan sözünü üç kere tekrarladığında anlamak daha iyi bir şekilde gerçekleşir. Hz. Peygamber insanlara Allah'tan bir şey aktarırken en düşük anlayışlıyı dikkate alır ve gözetirdi. Anlayışlı insan ise tekrara, sahip olmadığı birtakım hususlar ekler; onları kendisine kazandıran ise tekrarlamadır. Birincinin anladığı gibi anlamayan aşağıdaki kişi ise tekrar etmekle birincinin ilk söylemede anladığını anlar. Bakınız! Anlayışlı ve bilgili kişi hallerini murakabe eder ve Kur'an'dan ezberlemiş olduğu ayetleri okur. Her okuyuşta ilk okuyuşta bulmadığı bir mana öğrenir. Okunan harfler ise kendilerine bir şeyin eklenmediği veya çıkarılmadığı aynı harflerdir; sadece mertebe ve hal yenilenmiş, mananın yenilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Çünkü birinci okuma zamanı ikinci okuma zamanı değildir.

Bu mertebe tertibin bilgisini kazandırır. Her şeye hakkını vermek, her şeyi yerli yerine yerleştirmek, bu menzilden öğrenilir. Bu sayede murakabe sahibi eşyayı yerli yerine koyanın Allah olduğunu v O'nun hakim olduğunu öğrenir. Hakim her şeyi ancak kendi yerine yerleştiren ve her şeyi kendi menziline koyan demektir. Âlemde her vakit tertip edilen mümkünler hakkında Allah'a itiraz etmemelisin! Bilginin verilmediği kişinin düşünce ve fikri Rabbinin hikmetine dönmez ve şöyle der: 'Şu esnada şöyle olsaydı, daha iyi bir tertip ve düzenleme olurdu.' Böyle birinin hatası ancak 'şu esnada' ifadesinde tezahür eder, yoksa 'şöyle olsaydı daha iyi olurdu' cümlesi hatalı değildir. Vaktin hikmetinden habersiz kalınca, daha güzel olan saydığı işin içinde bulunduğu vaktin gerektirmiş olduğu bir şey olduğunu zannetmiştir. Hâlbuki onun bu düşüncesi aklî bir düşüncedir. Çünkü mümkün için bütün zamanlar aynıdır ve dolayısıyla herhangi bir şey için bir zaman öteki zamandan öncelikli değildir. Fakat tercih edenin faydası zamanı ve onun gerektirdiği işi bilmektir. Allah zamanı yaratandır, yoksa bu

düşünce sahibi zamanın yaratıcısı değildir. Allah neyi yarattığını bilir ve tertip ettiği şey yaratmayı hak etmiştir. Çünkü Allah her şeye yaratılışını vermiştir. Bu itibarla el-Hakim'in hikmetinin bir yönü hikmettir ve hikmet -hikmetin hükmünden olmaksızın- kendisini yönlendirir. Hikmetin hükmü ise meşiyete sahip olmasıdır. O'nun hikmeti ise hikmetin kendisidir. Öyleyse hikmet Allah'ta tasarruf edendir. Sıfat sahibinde bulunduğunda ona zorunlu bir şekilde hükmünü de verir. Allah şöyle der: *'Benim katımda söz değişmez.'*[654] O halde hüküm söze aittir ve o da ancak Allah'tır. Veya hüküm ilahi sözü öğrenen Allah'ı hakka'l-yakîn bilen kula aittir.

Buradan neshin mahiyeti öğrenilir. Neshi kabul edenlere göre nesih şeriatın hükümlerinden bir hükmün başka bir hükümle kaldırılmasıdır. Şâri'nin belirli bir konuda susması o konuda hüküm demektir. Öyleyse her durumda hüküm vardır ve hüküm değişmiştir. Allah *'Benim nezdimde söz değişmez'*[655] der ve bu ifadeye göre nesih söz konusu değildir. Nesih olsaydı o da hikmetten olacaktı. Çünkü zaman değiştiğinde hükmün değişmesi de kaçınılmazdır. O halde nesih her zaman sabittir, çünkü farklılık ve değişme her zaman vardır. Hikmet neshi sabit kılar, hikmet neshi ortadan kaldırır. Fakat zatı gereği talep etmiş olduğu belirli mertebelerde onu talep eder. el-Hakim ise hak etmiş olduğu şeyi kendisine verir; hakim hikmetin bulunduğu kimse demektir. Böylece hüküm ona ait olduğu gibi hikmete göre hüküm yine Allah'a aittir. Allah hikmetin kendisidir ve hikmet de O'dur. Hikmet hüküm verenin aynı olduğu gibi hakkında hüküm verilen de kendisiyle hüküm verilen şeyin aynıdır. Hikmet genel olsa bile özel bir bilgidir. Hikmet ile bilgi arasındaki fark hikmetin yaratılmış olmasına karşılık bilginin öyle olmayışıdır. Çünkü bilgi maluma tabiyken hikmet bir şey hakkında onun belirli bir şekilde olmasına hükmeder. Böylece (ilahi bilgide) sabit iken el-Hakim'in hikmetiyle mümkünlerin hakikatleri tertip edilir. Çünkü herhangi bir mümküne izafe edilen bir iş başka bir mümküne de izafe edilebilir. Hikmet hükmü gereği onu böyle düzenlediği gibi sübût halindeki durumu ve hali de öyledir.

Allah'a mahsus olan ve yaratılmışların farkına varmadığı bilgi bu bilgidir. Bu bilgiyle hüküm mümkünleri -dışta var olmalarından önce-

sübût halinde sıralar ve ilahi bilgi el-Hakim'in düzenlediği şekilde onlara ilişir. Demek ki hikmet, mümküne üzerinde bulunduğu tertibi -ki aksinin olması mümkündür- kazandırmıştır. Tertip ise alime işin böyle olduğu bilgisini vermiştir. Dolayısıyla ancak üzerinde bulunmuş olduğu sübût haline göre meydana gelebilir. O ise hikmetin hükmünden meydana gelen el-Hakim'in tertibidir. Böylece bilgi ve hikmet arasındaki fark ortaya çıkmıştır. Allah'ın katında söz değişmez. Çünkü Allah sözü ancak hikmetin tertibiyle söylemiştir. Allah hikmetin düzenlemiş olduğu şeyi bilir ve bu bilgiyle bir şeye *'ol der, o da olur.'*[656] Yani üzerinde bulunmuş olduğu hale göre meydana gelir.

Bu kuvvetten hareketle bir şeye bakan, kendine göre mümkün gördüğü için 'şöyle olsaydı' derken Allah'ın hikmetini öğrendiğinde o esnada hikmeti bilmediğini anlar. Başka bir ifadeyle 'aksi olsaydı daha iyi olurdu' diye hüküm verdiği yerde Allah'ın hikmetini bilememiştir. Bunun üzerine 'Allah'ın orada bir bilgisi vardır ve ben onu bilemedim' der ve tasdik eder. İnsanların bir kısmına bu tertip sırrı gösterilmiş ve açıklanmışken bir kısmı onu varlıkta hükmü ortaya çıktıktan sonra öğrenir. Bu esnada işin hikmetini öğrenir, maslahatları bilmediğini anlar. Bu durum âlemde sıklıkla gerçekleşir. Bir şahıs amacına ve düşüncesine uymayan bir iş nedeniyle öfkelenir, hükmü vereni 'zalim' diye suçlar. Öfkelenmesine yol açan hükmün faydası ortaya çıktığında, o hüküm nedeniyle Allah'a hamd eder ve şükreder. Yani o büyük kötülüğü kaldıran Allah'ın fiiline karşı şükreder. Söz konusu hüküm olmasaydı, hükme konu olan kişide kötülük ortaya çıkacaktı. Bu yaygın bir durumdur.

Ariflerin nihai makamı varlıkta zahir ve gerçekleşen her şeyin ilahi hikmetin kabzasında bulunduğunu öğrenmektir. Bu nedenle arif öfkelenmez, her şeyi O'na havale eder ve bırakır. Bir ayette *'İşimi Allah'a havale ediyorum, O kullarını görendir'*[657] buyrulur. Bu ise (gerçeği) O'ndan anlayan kimse adına hikmetin kendisidir. Böyle biri nimeti aceleyle elde etmek istemiş ve rahatlamıştır. Böyle birine Allah, kendisinden kulların razı olmadığı hallerinin çoğunda gerçekleşen sırrını öğretir. Razı olunan işlerdeki hikmet zaten bilinir, çünkü razı olan kişi maksadına uyduğu için onu öğrenmiştir. Tartışma ve bilgisizlik, mak-

sada ve vehimdeki düzene uymayan hikmette ortaya çıkar. Akıl, sahibine bir hadise hakkında ancak çekimser kalma hükmü verir, çünkü o işin kimden çıktığını bilemez. Bu tercih edilen düşünceye karşı akıl suretinde olan ise vehmin kendisidir, yoksa akıl Allah'ın tercih etmediği bir işi O'na karşı tercih etmez. O'nun tercih ettiği ise gerçekleşendir. Binaenaleyh gerçekleşen her iş Allah'ın hikmetiyle gerçekleşmiştir, O tuttuğunu hikmetiyle tutmuştur. '*O hakim ve alimdir.*'[658]

O halde arif için el-Hakim ismi el-Alim isminden önce gelirken sıradan insan el-Alim ismini el-Hakim isminden önce getirir. Hâlbuki her ikisi birlikte zikredilmiştir. el-Hakim ismi özel, el-Alim ismi geneldir. Bilen herkes hakim değilken; her hakim, alim ve bilgilidir. İşte bu hikmet, 'büyük hayır' demektir.

Hikmet çok hayır
Hikmet aydınlatıcı dolunay

Bazen gizlenir, bazen görünür
el-Habîr böyle buyurmuş

Onunla üzerimize gizlenmiş
Onunla zuhur ortaya çıkmış

'*Allah hakkı söyler ve doğru yola ulaştırır.*'

Abdulhakim'e mahsus hikmet mertebesiyle birlikte otuz ikinci sifir sona ermiştir. Hamd sadece Allah'a aittir.

SON NOTLAR

1 Yusuf 12/106.
2 Sâd 38/24.
3 el-A'raf 7/172.
4 Yusuf 12/106.
5 el-Ankebut 29/52.
6 el-Ahzab 33/4.
7 et-Talak 65/2-3.
8 el-Enfal 8/29.
9 et-Talak 65/2.
10 Âl-i İmran 3/109.
11 et-Talak 65/3.
12 eş-Şûra 42/11.
13 Âl-i İmran 3/18.
14 el-Bakara 2/187.
15 el-Enbiya 21/29.
16 en-Nisa 4/22.
17 el-Fecr 89/14.
18 el-Hakka 69/11.
19 el-Kasas 28/38.
20 el-Kasas 28/38.
21 el-Enbiya 21/29.
22 ez-Zümer 39/3.
23 Yusuf 12/75.
24 el-En'am 6/82.
25 el-Fatiha 1/1.
26 el-Bakara 2/282.
27 el-En'am 6/40.
28 el-En'am 6/41.
29 el-En'am 6/41.
30 el-İsra 17/67.
31 en-Neml 27/62.
32 el-İnfitar 82/6.
33 Yunus 10/32.
34 Hûd 11/46.
35 Hûd 11/13.
36 en-Neml 27/14.
37 el-Enfal 8/27.
38 el-Ahzab 33/72.
39 el-Ahzab 33/72.
40 en-Nisa 4/58.
41 el-Maide 5/67.
42 el-Maide 5/99.
43 et-Talak 65/1.
44 el-Ahzab 33/72.
45 Hûd 11/123.
46 el-İsra 17/55.
47 el-Bakara 2/253.
48 el-Maide 5/116.
49 el-Beyyine 98/5.
50 ez-Zümer 39/3.
51 el-Hac 22/18.
52 et-Tevbe 9/6.
53 el-Müzemmil 73/20.
54 el-En'am 6/91.
55 el-En'am 6/91.
56 eş-Şûra 42/11.
57 el-Enfal 8/17.
58 el-En'am 6/91.
59 el-En'am 6/68.
60 el-En'am 6/68.
61 el-En'am 6/91.
62 el-Enfal 8/17.
63 el-Enfal 8/17.
64 el-Fîl 105/4.
65 el-En'am 6/63.
66 et-Tûr 52/48.
67 Sâd 38/44.
68 et-Tûr 52/48.
69 Âl-i İmran 3/54.
70 en-Neml 27/50.
71 el-Araf 7/182.
72 en-Neml 27/50.

73 el-Casiye 45/23.
74 Hûd 11/123.
75 es-Saffat 37/96.
76 el-Fetih 48/2.
77 el-Alak 96/14.
78 el-Alak 96/14.
79 el-Bakara 2/257.
80 Muhammed 47/7.
81 Muhammed 47/7.
82 Muhammed 47/31.
83 el-Bakara 2/257.
84 Sebe 34/39.
85 el-Alak 96/6.
86 el-Kasas 28/88.
87 el-İsra 17/67.
88 eş-Şûra 42/53.
89 el-İsra 17/105.
90 ed-Duhan 44/19.
91 Âl-i İmran 3/191.
92 Âl-i İmran 3/191.
93 el-A'raf 7/146.
94 el-Ahzab 33/4.
95 el-Enfal 8/29.
96 el-Bakara 2/282.
97 el-Enfal 8/29.
98 el-Fatiha 1/5.
99 Taha 20/66.
100 en-Nisa 4/56.
101 Fussilet 41/21.
102 Meryem 19/1-2.
103 el-Enbiya 21/107.
104 el-Kehf 18/65.
105 el-Kehf 18/65.
106 et-Talak 65/3.
107 Sâd 38/24.
108 el-Bakara 2/31.
109 el-Bakara 2/30.
110 Sâd 38/26.
111 Sâd 38/26.
112 İbrahim 14/4.
113 el-A'raf 7/155.
114 el-Bakara 2/175.
115 Muhammed 47/31.
116 et-Tevbe 9/24.
117 ez-Zariyat 51/50.
118 el-Bakara 2/269.
119 et-Tevbe 9/118.
120 et-Tevbe 9/118.
121 ez-Zümer 39/3.
122 ez-Zümer 39/3.
123 el-Maide 5/17.
124 el-Kasas 28/38.
125 er-Ra'd 13/33.
126 er-Ra'd 13/33.
127 Sebe 34/23.
128 er-Rahman 55/29.
129 en-Nur 24/44.
130 es-Saffat 37/164.
131 Sebe 34/23.
132 eş-Şûra 42/11.
133 Sebe 34/23.
134 eş-Şûra 42/11.
135 eş-Şûra 42/11.
136 el-Enfal 8/24.
137 el-Bakara 2/102.
138 el-İsra 17/63.
139 el-İsra 17/64.
140 en-Necm 53/32.
141 el-Enfal 8/21.
142 el-Enfal 8/21.
143 el-İsra 17/15.
144 el-Enfal 8/21.
145 el-En'am 6/36.
146 el-Maide 5/83.
147 el-Maide 5/83.
148 el-Enbiya 21/107.
149 Taha 20/114.
150 el-Bakara 2/197.
151 el-A'raf 7/26.
152 el-A'raf 7/26.
153 el-Bakara 2/197.
154 el-Bakara 2/198.
155 el-Mü'minun 23/60-61.
156 Fâtır 35/32.
157 el-Mü'minun 23/60.
158 el-Enfal 8/17.

[159] el-Mü'minun 23/60.
[160] el-Mü'minun 23/60.
[161] el-Hadid 57/21.
[162] Âl-i İmran 3/133.
[163] el-Mü'minun 23/62.
[164] el-Mü'minun 23/62.
[165] en-Nahl 16/96.
[166] el-İsra 17/105.
[167] el-Bakara 2/286.
[168] en-Naziat 79/40.
[169] el-İsra 17/23.
[170] el-İnfitar 82/8.
[171] el-İnfitar 82/8.
[172] en-Naziat 79/40.
[173] en-Naziat 79/40.
[174] en-Naziat 79/41.
[175] el-İnfitar 82/8.
[176] el-İnfitar 82/8.
[177] el-Kehf 18/109.
[178] Lokman 31/27.
[179] en-Nisa 4/171.
[180] Fussilet 41/42.
[181] Meryem 19/9.
[182] el-İnsan 76/1.
[183] et-Talak 65/1.
[184] el-En'am 6/35.
[185] Hûd 11/46.
[186] et-Talak 65/1.
[187] et-Talak 65/1.
[188] el-İsra 17/74.
[189] Kafirun 109/1.
[190] el-Kehf 18/28.
[191] Meryem 19/62.
[192] el-Kehf 18/28.
[193] el-Kasas 28/88.
[194] el-Kehf 18/28.
[195] Abese 80/1.
[196] Abese 80/5-6.
[197] Âl-i İmran 3/97.
[198] ez-Zariyat 51/56.
[199] el-Müzemmil 73/20.
[200] el-Ahzab 33/21.
[201] eş-Şûra 42/40.
[202] el-A'raf 7/180.
[203] Fâtır 35/15.
[204] el-A'raf 7/180.
[205] eş-Şûra 42/40.
[206] eş-Şûra 42/40.
[207] el-Bakara 2/194.
[208] eş-Şûra 42/40.
[209] el-A'raf 7/58.
[210] el-A'raf 7/57.
[211] el-A'raf 7/58.
[212] el-A'raf 7/57.
[213] el-A'raf 7/57.
[214] Fâtır 35/9.
[215] el-A'raf 7/57.
[216] el-A'raf 7/58.
[217] er-Ra'd 13/15.
[218] el-Mü'minun 23/61.
[219] el-En'am 6/76.
[220] el-İsra 17/67.
[221] el-İsra 17/67.
[222] el-İsra 17/67.
[223] Kaf 50/29.
[224] Hûd 11/107.
[225] en-Nisa 4/108.
[226] en-Nisa 4/108.
[227] en-Nisa 4/108.
[228] en-Nisa 4/108.
[229] Yunus 10/61.
[230] Hûd 11/112.
[231] en-Nahl 16/40.
[232] el-Hucurat 49/12.
[233] er-Rahman 55/29.
[234] Yunus 10/61.
[235] en-Nisa 4/103.
[236] el-Bakara 2/238.
[237] er-Rûm 30/20.
[238] el-İnşikak 84/25.
[239] el-Maide 5/110.
[240] el-Maide 5/110.
[241] el-Bakara 2/186.
[242] el-En'am 6/149.
[243] el-A'raf 7/175.
[244] Taha 20/114.

[245] el-Kalem 68/4.
[246] el-Kalem 68/13.
[247] en-Nahl 16/127.
[248] el-Hicr 15/97.
[249] en-Necm 53/29.
[250] Âl-i İmran 3/191.
[251] el-Bakara 2/28.
[252] er-Ra'd 13/33.
[253] Taha 20/5.
[254] el-Bakara 2/255.
[255] en-Nisa 4/34.
[256] en-Nisa 4/34.
[257] el-Hadid 57/4.
[258] Taha 20/5.
[259] el-Mülk 67/16.
[260] ez-Zuhruf 43/84.
[261] Taha 20/5.
[262] el-Mülk 67/16.
[263] el-En'am 6/3.
[264] el-Hadid 57/4.
[265] eş-Şûra 42/21.
[266] el-En'am 6/160.
[267] eş-Şûra 42/20.
[268] Yunus 10/26.
[269] el-Kasas 28/56.
[270] el-Müddesir 74/48.
[271] el-Ahzab 33/37.
[272] el-Ahzab 33/37.
[273] el-Ahzab 33/40.
[274] el-Ahzab 33/37.
[275] Yusuf 12/50.
[276] el-Hucurat 49/17.
[277] el-En'am 6/90.
[278] Hûd 11/112.
[279] el-En'am 6/49.
[280] ez-Zümer 39/7.
[281] Taha 20/114.
[282] ez-Zariyat 51/50.
[283] ez-Zariyat 51/50.
[284] Yusuf 12/108.
[285] el-Hucurat 49/5.
[286] el-Bakara 2/153.
[287] en-Nahl 16/128.
[288] el-Hucurat 49/5.
[289] el-Furkan 25/19.
[290] el-En'am 6/82.
[291] Lokman 31/13.
[292] el-Hicr 15/97.
[293] el-Ahzab 33/72.
[294] el-Ahzab 33/72.
[295] el-Furkan 25/19.
[296] el-İsra 17/72.
[297] el-Hacc 22/46.
[298] el-Haşr 59/7.
[299] el-Haşr 59/7.
[300] en-Neml 27/50.
[301] el-A'raf 7/182.
[302] et-Tarık 86/16.
[303] el-Araf 7/183.
[304] Âl-i İmran 3/54.
[305] Taha 20/25-32.
[306] el-En'am 6/90.
[307] Kâf 50/18.
[308] el-İnfitar 82/10-12.
[309] en-Nahl 16/96.
[310] el-Beyyine 98/5.
[311] er-Ra'd 13/11.
[312] el-Alak 96/19.
[313] en-Necm 53/29.
[314] en-Nisa 4/115.
[315] en-Necm 53/29.
[316] Kâf 50/16.
[317] en-Necm 53/29.
[318] en-Necm 53/30.
[319] el-Hicr 15/94.
[320] el-Hicr 15/94.
[321] el-Bakara 2/152.
[322] el-Ahzab 33/43.
[323] Abese 80/5-6.
[324] el-Mümtehine 60/8.
[325] el-A'raf 7/143.
[326] et-Tevbe 9/105.
[327] el-Alak 96/14.
[328] en-Nisa 4/64.
[329] el-A'raf 7/23.
[330] el-Fetih 48/29.

[331] el-Ahzab 33/40.
[332] en-Nisa 4/16.
[333] el-Bürûc 85/20.
[334] el-İsra 17/44.
[335] el-Bakara 2/19.
[336] el-Bürûc 85/21.
[337] Âl-i İmran 3/88.
[338] el-Enfal 8/17.
[339] el-Enfal 8/17.
[340] Âl-i İmran 3/188.
[341] el-Kehf 18/29.
[342] el-Mülk 67/1.
[343] Meryem 19/17.
[344] en-Nisa 4/171.
[345] el-A'raf 7/180.
[346] Âl-i İmran 3/54.
[347] et-Tevbe 9/79.
[348] et-Tarık 86/16.
[349] en-Nahl 16/81.
[350] Fâtır 35/15.
[351] el-İsra 17/23.
[352] Fâtır 35/15.
[353] el-İsra 17/110.
[354] er-Ra'd 13/33.
[355] er-Rahman 55/29.
[356] eş-Şûra 42/44.
[357] el-Enbiya 21/33.
[358] en-Nûr 24/41.
[359] el-Furkan 25/45.
[360] el-Hicr 15/29.
[361] et-Tahrim 66/12.
[362] Meryem 19/17.
[363] Meryem 19/68.
[364] Taha 20/49.
[365] el-A'raf 7/156.
[366] Âl-i İmran 3/159.
[367] el-Enbiya 21/107.
[368] Gafir 40/7.
[369] Âl-i İmran 3/4.
[370] Âl-i İmran 3/4.
[371] en-Nur 24/9.
[372] en-Nisa 4/93.
[373] er-Ra'd 13/39.
[374] İbrahim 14/19.
[375] ez-Zümer 39/4.
[376] el-En'am 6/1.
[377] el-Mülk 67/2.
[378] eş-Şems 91/5.
[379] Âl-i İmran 3/6.
[380] el-En'am 21/127.
[381] el-Hicr 15/48.
[382] el-Furkan 25/63.
[383] er-Ra'd 13/24.
[384] Âl-i İmran 3/28.
[385] eş-Şura 42/11.
[386] el-Bakara 2/40.
[387] el-En'am 6/54.
[388] İbrahim 14/19.
[389] Âl-i İmran 3/115.
[390] Âl-i İmran 3/110.
[391] el-Bakara 2/143.
[392] el-Bakara 2/186.
[393] Gafir 40/60.
[394] el-Münafikun 63/8.
[395] Fussilet 41/11.
[396] el-Fecr 89/23.
[397] el-A'raf 7/156.
[398] Gafir 40/35.
[399] el-Fetih 48/10.
[400] el-A'raf 7/54.
[401] en-Nahl 16/40.
[402] el-A'raf 7/54.
[403] er-Rûm 30/4.
[404] Âl-i İmran 3/97.
[405] Fâtır 35/15.
[406] en-Nisa 4/150-151.
[407] el-Ahzab 33/35.
[408] el-Maide 5/110.
[409] el-Bakara 2/115.
[410] es-Saffat 37/96.
[411] el-Enfal 8/17.
[412] el-Enfal 8/17.
[413] el-Enfal 8/17.
[414] el-Enfal 8/17.
[415] el-Haşr 59/22.
[416] el-Haşr 59/24.

417 el-Haşr 59/24.
418 el-Enbiya 21/20.
419 el-İsra 17/44.
420 el-İsra 17/44.
421 el-İsra 17/44.
422 el-İsra 17/44.
423 el-İsra 17/44.
424 el-İsra 17/44.
425 eş-Şûra 42/51.
426 eş-Şûra 42/51.
427 et-Tevbe 9/6.
428 Sâd 38/75.
429 en-Nahl 16/67.
430 el-A'raf 7/143.
431 el-Bürûc 85/20.
432 el-En'am 6/18.
433 el-En'am 6/61.
434 er-Ra'd 13/11.
435 Sâd 38/44.
436 ez-Zariyat 51/56.
437 el-İsra 17/44.
438 Meryem 19/19.
439 Âl-i İmran 3/37.
440 et-Talak 65/2-3.
441 ez-Zariyat 51/56-57.
442 ez-Zariyat 51/58.
443 ez-Zariyat 51/22.
444 Fussilet 41/10.
445 el-Enbiya 21/30.
446 Muhammed 47/31.
447 el-En'am 6/149.
448 en-Nasr 110/1.
449 el-Fetih 48/1.
450 el-Fetih 48/1.
451 er-Rum 30/1-2.
452 er-Rum 30/3.
453 Fâtır 35/15.
454 Kâf 50/37.
455 Kâf 50/37.
456 Muhammed 47/31.
457 Hûd 11/123.
458 en-Nisa 4/79.
459 Muhammed 47/28.
460 Fussilet 41/31.
461 el-Bakara 2/245.
462 eş-Şûra 42/27.
463 en-Necm 53/43.
464 Âl-i İmran 3/178.
465 el-Haşr 59/23.
466 el-Haşr 59/23.
467 el-Enbiya 21/2.
468 er-Rûm 30/4.
469 el-Bakara 2/188.
470 et-Tevbe 9/6.
471 en-Nisa 4/80.
472 en-Necm 53/3-4.
473 el-Maide 5/99.
474 el-En'am 6/132.
475 es-Saffat 37/96.
476 Gafir 40/15.
477 Gafir 40/15.
478 el-Mücadele 58/11.
479 el-En'am 6/165.
480 el-Bakara 2/286.
481 el-Bakara 2/286.
482 el-Bakara 2/286.
483 el-Bakara 2/286.
484 el-Maide 5/1.
485 en-Nahl 16/91.
486 en-Nahl 16/91.
487 er-Rahman 55/9.
488 Gafir 40/15.
489 er-Ra'd 13/33.
490 en-Nisa 4/34.
491 el-En'am 6/165.
492 Âl-i İmran 3/97.
493 el-Bakara 2/245.
494 Fâtır 35/10.
495 el-En'am 6/91.
496 el-Münafikun 63/8.
497 ed-Duhan 44/49.
498 Çeviride esas alınan her iki metindeki ifadenin çevirisi 'rabbinin niteliklerinin arasından el-Hayy'ın kaynağıdır' şeklinde olmalıydı. Ancak böyle bir anlam

metinle çelişir. Doğrusu tercih ettiğimiz ifade olmalıdır ki, nitekim daha sonra benzer cümle tekrarlanmıştır.

499 el-En'am 6/91.
500 Âl-i İmran 3/181.
501 el-Maide 5/64.
502 el-A'raf 7/23.
503 Âl-i İmran 3/181.
504 el-En'am 6/36.
505 el-Bakara 2/171.
506 el-Enfal 8/21.
507 el-Enfal 8/23.
508 el-Enfal 8/21.
509 el-Bakara 2/18.
510 el-Bakara 2/18.
511 el-Bakara 2/18.
512 el-Bakara 2/169.
513 es-Saff 61/3.
514 el-Bakara 2/44.
515 Kaf 50/18.
516 el-Mücadile 58/7.
517 el-Mücadile 58/9.
518 el-Mücadile 58/9.
519 el-Mücadele 58/4.
520 en-Nahl 16/40.
521 el-En'am 6/103.
522 el-Alak 96/14.
523 el-Kıyame 75/22.
524 en-Nur 24/2.
525 el-Beled 90/8.
526 el-Kamer 54/14.
527 el-Alak 96/14.
528 et-Tevbe 9/43.
529 el-Fetih 48/2.
530 et-Tevbe 9/43.
531 el-Maide 5/116.
532 en-Nisa 4/35.
533 el-Enbiya 21/112.
534 el-Maide 5/95.
535 el-Maide 5/95.
536 el-En'am 6/1.
537 eş-Şûra 42/11.
538 ed-Duhan 44/39.
539 el-En'am 6/1.
540 el-En'am 6/1.
541 er-Rum 30/4.
542 el-Hucurat 49/13.
543 el-Mü'minun 23/101.
544 en-Nisa 4/80.
545 el-Fetih 48/10.
546 el-Furkan 25/45.
547 el-Furkan 25/46.
548 el-Furkan 25/45.
549 İbrahim 14/4.
550 el-Furkan 25/59.
551 Muhammed 47/31.
552 Muhammed 47/31.
553 el-Mülk 67/2.
554 el-Enfal 8/25.
555 ez-Zümer 39/53.
556 ez-Zümer 39/53.
557 el-Enbiya 21/23.
558 el-Enbiya 21/23.
559 er-Rûm 30/30.
560 el-En'am 6/103.
561 el-En'am 6/133.
562 es-Saffat 37/107.
563 es-Saffat 37/107.
564 es-Saffat 37/102.
565 el-Hacc 22/32.
566 el-Hacc 22/30.
567 Lokman 31/13.
568 Sebe 34/13.
569 İbrahim 14/7.
570 Muhammed 47/31.
571 el-Bakara 2/169.
572 Sâd 38/29.
573 Taha 20/5.
574 Taha 20/5-6.
575 el-Kasas 28/4.
576 el-Kasas 28/83.
577 Taha 20/5.
578 ez-Zuhruf 43/84.
579 el-Hadid 57/4.
580 Sâd 38/75.

581 el-A'lâ 87/1.
582 Hûd 11/3.
583 el-Maide 5/48.
584 el-Bakara 2/255.
585 Taha 20/46.
586 el-Kamer 54/14.
587 el-Alak 96/14.
588 Muhammed 47/31.
589 el-İnfitar 82/20.
590 Ahzab 33/35.
591 et-Tevbe 9/112.
592 el-Kamer 54/14.
593 el-Enfal 8/17.
594 en-Nisa 4/78.
595 eş-Şems 91/8.
596 Sebe 34/21.
597 el-Ahzab 33/4.
598 Fussilet 41/10.
599 el-Hicr 15/21.
600 el-Kehf 18/18.
601 et-Talak 65/3.
602 Fâtır 35/15.
603 Fussilet 41/42.
604 et-Tevbe 9/6.
605 Âl-i İmran 3/16.
606 Âl-i İmran 3/178.
607 Âl-i İmran 3/169.
608 el-Hümeze 104/3.
609 el-Maide 5/71.
610 el-Kehf 18/104.
611 el-İhlâs 112/1-4.
612 Yunus 10/25.
613 ez-Zuhruf 43/84.
614 ez-Zariyat 51/22.
615 el-Hadid 57/3.
616 er-Rahman 55/27.
617 er-Rahman 55/27.
618 er-Rahman 55/78.
619 er-Rahman 55/27.
620 el-Bakara 2/115.
621 el-Bakara 2/115.
622 el-Bakara 2/115.
623 Yunus 10/64.
624 el-Hadid 57/4.
625 el-Bakara 2/115.
626 Muhammed 47/31.
627 el-A'raf 7/172.
628 Sâd 38/5.
629 Sâd 38/5.
630 Sâd 38/5.
631 Sâd 38/5.
632 ez-Zümer 39/3.
633 es-Saffat 37/95.
634 el-Bakara 2/186.
635 el-Bakara 2/186.
636 en-Nisa 4/80.
637 el-Fetih 48/10.
638 es-Saffat 37/96.
639 ez-Zümer 39/74.
640 Fussilet 41/40.
641 el-Hucurat 49/17.
642 el-Hucurat 49/17.
643 ed-Duha 93/6-8.
644 ed-Duha 93/11.
645 ed-Duha 93/10.
646 Lokman 31/20.
647 Gafir 40/7.
648 el-A'raf 7/156.
649 el-Bakara 2/255.
650 el-A'lâ 87/1.
651 en-Necm 53/32.
652 en-Necm 53/32.
653 el-Bakara 2/269.
654 Kâf 50/29.
655 Kâf 50/29.
656 en-Nahl 16/40.
657 Gafir 40/44.
658 ez-Zariyat 51/30.